НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Дмитро Вирський

Річпосполитська історіографія України
(XVI – середина XVII ст.)

Додатки

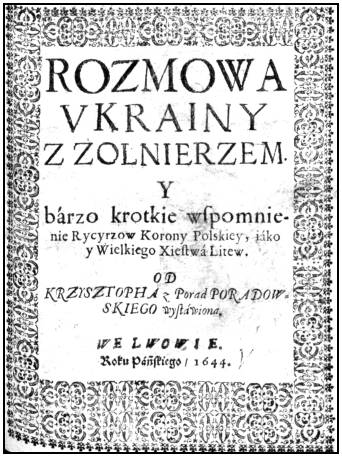
ROZMOWA
VKRAINY
Z ZOLNIERZEM.
Y
bárzo krotkie wſpomnie-
nie Rycyrzow Korony Polskiey, iáko
y Wielkiego Xieſtwá Litew.
OD
KRZYSZTOPHA z Porad PORADOW-
SKIEGO wyſtáwiona.
WE LWOWIE.
Roku Páńſkiego 1644.

КИЇВ 2008

Вирський Д. **Річпосполитська історіографія України *(XVI – середина XVII ст.)*** – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – У 2-х ч. – Ч.2 (Додатки). – 466 с.

Вирський Дмитро Станіславович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАН України.

Науковий редактор: доктор історичних наук, *І.І.Колесник*

Рецензенти: доктор історичних наук, *С.А.Лепявко*
доктор історичних наук, *П.М.Сас*

Видання присвячене трактуванням України та специфічно українських сюжетів у історіографії Речі Посполитої XVI – середини XVII ст. У центрі уваги дослідження еволюція річпосполитської україніки, генеалогія ідей та концептів, а також реальні можливості їх поширення. Аналізуються малознані українському науковому загалу праці (та їх фрагменти) Й.Л.Деція, Я.А.Красінського, М.Кромера, С.Сарницького, С.Оржельського, Р.Ґейденстейна, Й.Бєльського, Б.Папроцького, С.Любенського, Я.І.Петриція, Я.Собеського, Ш.Старовольського, П.Пясецького, А.М.Фредра, С.Шимановського та ін.

Для науковців, викладачів і студентів, усіх, хто цікавиться українознавством та історією вітчизняної історіографії.

На обкладинці: стереотипний друкарський знак 1578 р.; титульний лист видання 1644 р.; титульний лист видання 1655 р. (зворот обкладинки)

Затверджено до друку Вченою Радою Інституту історії України (Протокол №12 від 18 грудня 2008 р.)

ISBN 978-966-02-5094-9
978-966-02-5096-3

© Д.С.Вирський, 2008
© Інститут історії України НАН України, 2008

Зміст

Частина II

Видавнича нотатка *4*

Додаток А: Ганс-Юрген Бьомельбург. Ранньомодерні нації у Східній Європі: польське історичне мислення та обрії гуманістичної національної історії (1500-1700). – Вісбаден, 2006. *(Зміст)* . . . **5**

Додаток Б: Склад популярних історико-країнознавчих збірок кінця XVI – першої половини XVII ст., присвячених Речі Посполитій . **8**

Додаток В: Оригінальні тексти та їх давні і сучасні переклади (до розділу 2) **15**
1. Ян Анджей Красінський (с.15); 2. Мартин Кромер (с.35) 3. Станіслав Сарницький (с.41); 4. Шимон Старовольський (с.119)

Додаток Г: Оригінальні тексти та їх давні і сучасні переклади (до розділу 3) **179**
1. Йост Людвік Деций (с.179); 2. Бартош Папроцький (с.196); 3. Анонім, 1589 р. (с.278)

Додаток Д: Оригінальні тексти та їх давні і сучасні переклади (до розділу 4) **298**
1. Миколай Рей (с.298); 2. Ян Анджей Красінський (с.299); 3. Свентослав Оржельський (с.301); 4. Бартош Папроцький (с.303); 5. Рейнольд Ґейденстейн (с.308); 6. Йоахим Бєльський (с.316); 7. Станіслав Любенський (с.331); 8. Ян Іноцентій Петриций (с.336); 9. Якуб Собеський (с.348); 10. Шимон Старовольський (с.362); 11. Павел Пясецький (с.389); 12. Анджей Максиміліан Фредро (с.400); 13. Анонім, 1626 р. (с.408); 14. Самуель Гутор Шимановський (с.414)

Видавнича нотатка

Тексти XVI-XVII ст. відібрані для публікації в додатках передаються згідно сучасних норм правопису (зі збереженням оригінальної пунктуації). Відтак, численні скорочення прийняті у тогочасних стародруках передано повними словниковими формами. Лабільні на той час літери латиниці, як ось „v”-„u”, „j”-„i”, „y”-„i” зазвичай також приведено до сучасних словникових варіантів. Помилково написані разом/окремо слова/частини слів відповідно об’єднані чи розділені. Щодо класичних перекладів XIX-XX ст. допускалися скорочення застарілих авторських коментарів до тексту, не збережено також оригінальної нумерації цих коментарів. Виявлені друкарські помилки та суттєві розходження із сучасним правописом (котрі заважають розумінню) супроводжені відповідними посиланнями. На початку блоку, присвяченого певному тексту, подаються оригінали, далі класичні переклади (якщо вони існують) і, зрештою, авторський переклад з коментарями.

Додаток А

Hans-Jürgen Bömelburg ***/ Ганс-Юрген Бьомельбург*****. Frühneuzeitliche Nationen im östlichen Europa. Das polnische Geschichtsdenken und die Reichweite einer humanistischen Nationalgeschichte (1500-1700) /** ***Ранньомодерні нації у Східній Європі: польське історичне мислення та обрії гуманістичної національної історії (1500-1700)***

(Вісбаден, 2006. – 559 с.)

Зміст:

Передмова

1. Політична культура раннього модерну та сприяння національній історії
    1.1. Концепти польської історичної науки
    1.2. Початки дослідження
        1.2.1. Гуманістичне історичне мислення у відносно-історичній перспективі
        1.2.2. Нова раціональна історія: національне історичне мислення та політична комунікація
        1.2.3. Історична пам'ять польського раннього модерну
    1.3. Організація дослідження, просторові обрії, передісторія та джерельна основа
2. Вплив середньовічної традиції
3. Розгортання історичної програми в Кракові в полі напруги між гуманістичним історіописанням та традицією (1500-1550)
    3.1. Центральна та Східна Європа в історичних концепціях італійських та німецьких гуманістів
    3.2. Краківський центр комунікації, сприйняття гуманістичної розбудови історії та запровадження поняття «Сарматії»
    3.3. Учений історичної проект та історична політика за Ягелонів
4. Популяризація національної історії в спорі між монархом та реформаторським (екзекуційним) рухом (1550-1620)
    4.1. Виникнення канону національної історії: Бєльський та Кромер

4.2. Національна історія за часів *Interregna* (міжкоролів'їв) (1572-1587): популяризація та проекція на «Пястів» та «Ягелонів»

4.3. Поширення цілої ранньої історії

4.4. Стан історіописання сучасності, придворна історіографія та цензура (1575-1620)

4.5. Національне історичне мислення та розбудова республіканських концептів

5. Вази та дифузія національної розбудови історії

5.1. Історична політика королівського двору: культ Ягелонів та династична агіографія

5.2. Історіографічний проект у контексті Вазів

5.3. Дифузія розбудови історії в навчальних закладах

5.4. Генеалогічне мислення в національному контексті: гербова книжка та прагнення шляхетства

5.5. Емблематична спадкоємність володаря та дифузія монархічного мислення

5.6. Мова та усна історична традиція

5.7. Європейські *Descriptio gentium* (описи народів) та захист польської історичної традиції

6. Національно-республіканська розбудова історії? Польське історичне мислення в другій половині XVII століття

6.1. Місія нації: зв'язок національної та конфесіональної моделей інтерпретації

6.2. П'ясти як національно-республіканський шифр

6.3. Непереможна, безсмертна та обрана нація. Національна та терапевтична історія

6.4. Навчання монархічного урядування: «хвора людина Європи та польська реакція

7. Обрії польського історичного мислення: суспільство – конфесія – регіон

7.1. Суспільний обрій

7.2. Конфесійний обрій

7.3. Регіональний обрій: польське історичне мислення та інші традиції на півночі Східної Європи

7.3.1. Надмодель та інтеграція: Мазовша

7.3.2. Гібридний проект цілої польсько-литовсько-рутенської історії: Литва
7.3.3. Синкретична історична концепція на рутенській території: Україна
7.3.4. Упертість та подальше розшарування: Пруссія
7.3.5. Ранньомодерна регіональна розбудова історії на Сході Європи у порівнянні
Екскурс: Сарматія – Сармати – Сарматизм: поняття та обрії цілої парадигми
8. Польське ранньомодерне історичне мислення в європейських порівняннях.

Додаток Б
Склад популярних історико-країнознавчих збірок кінця XVI – першої половини XVII ст.

1.

„Polonicae historiae corpus <...>"[1] / «Польської історії корпус» (Базель 1582)

Том I: 1) PIUS II papa, De Polonia («Про Польщу»). – 2) STELLA Erasmus, De Borussiae antiquitatibus («Про прусські стародавності»). – 3) GUAGNINI Alessandro, Chorographia Poloniae («Хорографія Польщі» – частина з «Sarmatiae Europeae description»). – 4) KROMER Marcin, Polonia («Полонія»). – 5) MACIEJ Z MIECHOWA, Tractatus de duabus Sarmatiis («Трактат про дві Сарматії»). – 6) HERBERSTEIN Sigmund, Descriptio Lithuaniae («Опис Литви» – фрагмент з «Rerum Moscoviticarum commentarii»). – 7) MELA Pomponius, Descriptio Sarmatiae («Опис Сарматії»). – 8) WATT Joachim von, Commentariolus in Pomponium Melam («Замітка до Помпонія Мела»). – 9) SCHEDEL Hartmann, De Sarmatia («Про Сарматію»). – 10) CORVINUS Laurentius, Ode de Polonia («Ода про Польщу»). – 11) CELTIS Konrad, Ad Vistulam («До Вісли»). – 12) SCHRÖTER Adam, Iter salinarum Sarmaticum («Між солеварень сарматських»). – 13) CELTIS Konrad, Salinaria Odoiporike («Солеварня Одоіпоріке»). – 14) PRZYŁUSKI Jakub, De provinciis Polonicis tractatus («Про провінції польські трактат» – фрагмент з «Leges seu Statuta Regni Poloniae»).

---

[1] Повна назва: Polonicae historiae corpus hoc est, Polonicarum rerum Latini recentiores & veteres scriptores, quotquot extant, uno volumine comprehaensi omnes, & in aliquot distributi Tomos. Ex Bibliotheca Ioan. Pistorii Nidani D. Opus omnibus pernecessariam, ad perfecte cognoscendam regionis Polonicae, vinicarumque ditionum descriptionem: & ad rerum a polonis per omnes aetates gestarum intelligendam historiam: & summatim ad eorum omnium comprehaendendam notitiam, quae vel ad terram, vel ad gentes, vel ad caeteros Poloniae, & subiectarum cumq; Polonia continentium provinciarum, pertinent. Cum Gratia & Privileg. Caes. Maiest. Basileae per Sebastianum Henricpetri, 1582.

Том II: 1) MACIEJ Z MIECHOWA, Chronica Polonorum («Хроніка Польщі»). – 2) DECIUSZ Jost Ludwik, De vetustatibus Polonorum, De Jagellonum familia, De Sigismundi Regis temporibus («Про давнину Поляків», «Про рід Ягелонів», «Про часи короля Сигізмунда»). – 3) GUAGNINI Alessandro, Compendium chronicorum Polonie («Стисла хроніка Польщі» – частина з «Sarmatiae descriptio...»). – 4) JANICIUSZ Klemens, Vitae regum Polonorum («Життя королів польських»). – 5) KROMER Marcin, De origine et rebus gestis Polonorum («Про походження та діяння славні Поляків»).

Том III: 1) PISO Iacobus, Epistola ad I.Coritium de conflictu Polonorum et Lithuanorum cum Moscovitis («Лист до Й[огана].Корітіума про конфлікт Поляків та Литвинів з Московітами»)[1]. – 2) SIGISMUNDUS I rex Poloniae, Epistola ad Leonem X papam de victoria contra Moschovios («Лист до папи Леона X про перемогу над Московітами»). – 3) CIOŁEK (Vitellius) Erazm, Oratio ad caesarem Maximilianum a.1518 (Промова до імператора Максиміліана року 1518». – 4) DANTYSZEK Jan, Victoria Sigismundi contra Vayvodam Muldaviae («Перемога Сигізмунда над воєводою Молдавії»). – 5) HERBERSTEIN Sigmund, Fragmentum de bello Poloni et Mosci (« Фрагмент про війну поляків з московітами» – фрагмент з «Rerum Moscoviticarum commentarii»). – 6) KROMER Marcin, Oratio in funere Sigismundi I («Промова на смерть Сигізмунда

[1] Першодрук у збірці: Iani Damiani Senensis ad Leonem X. pont. max. de expeditione in Turcas elegeia, cum argutissimis doctissimorum virorum epigrammatibus. Epistola Pisonis ad Io. Coritium, de conflictu Polonorum & Lituanorum cum Moscovitis. Henricus Penia ad reverend. card. de Saulis, de gestis Sophi contra Turcas. Epistola Sigismundi Poloniae regis ad Leonem X. pont. max. de victoria contra schismaticos Moscovios, apud aras Alexandri Magni parta. Erasmi Roterodami epistola ad Leonem X. pont. max. de laudibus illius, & nova Hieronymianorum operum aeditione. Eiusdem ad reverendiss. d. Grimannum s.m. cardinalem epistola. Eiusdem ad reverendiss. dn. Raphaelem Rearium tit. s. Gaeorgii cardinalem epistola. Eiusdem ad eximium sacrae theologiae doctorem Martinum Dorpium Hollandum epistola apologetica de suarum lucubrationum aeditione. Eiusdem in laudem urbis Selestadii panegyricum carmen (Базель, 1515).

I»). – 7) DANTYSZEK Jan, Sigismundi I epitaphium («Епітафія Сигізмунду I»). – 8) ORZECHOWSKI Stanisław, In funere Sigismundi oratio («На смерть Сигізмунда промова»). – 9) BREDENBACH Tilmann, Belli Livonici a.1588 historia («Історія Лівонської війни року 1588»). – 10) SCHARD Simon, De vita et obitu Sigismundi Augusti («Про життя і смерть Сигізмунда Августа»). – 11) ŁASICKI Jan, Historia de ingressu Polonorum in Valachiam («Історія про вторгнення поляків до Волощини»). – 12) GORECKI Leonard, Descriptio belli Ivoniae («Опис війни Івоні»). – 13) [LITTERAE], Exemplar quarundam litterarum super discessu Henrici III («Екземпляр якогось твору щодо втечі Генріха III»). – 14) ŁASICKI Jan, Clades Dantiscanorum («Нещастя Гданська»). – 15) BIELSKI Joachim, Satyra in quondam Dantiscanum («Сатира на якихось Гданщан»). – 16) SUPPLEMENTUM de rebus gestis inter regem Stephanum et Magnum Ducem Moscoviae («Додаток про діяння славні між королем Стефаном і великим князем московським»). – 17) LOEWENKLAU Johann, De Moschorum bellis commentarius («Про Московську війну коментарі»). – 18) PISTORIUS Joannes, Tredecim regni Polonici mutationes, Genealogia principum Silesiae item tabula ducum Masoviae et ducum Lithuaniae familia («Тринадцяти королів польських вирахування», «Генеалогія володарів Сілезії, а також таблиця князів Мазовії та князів Литви рід»).

2.

„Rerum Polonicarum tomi tres <…>"[1] / «Діянь Польських три томи» (Франкфурт-на-Майні, 1584)

[1] Повна назва: Rerum Polonicarum tomi tres: quorum primus omnium Poloniae regum, a Lecho primo gentis duce, ad Stephanum Bathoreum, etiamnum Regemtum Principum Lituaniae, chronologicam, recensionem, ac singulorum res gestas complectitur Adiecta recens historiarum in nostram aetatem incidentium continua narratione. II Provinciarum, quaeuno Sarmatiae Europaeae nomine vulgo veniunt, chorographicam descriptionem continet. III. Res singulariter a Polonis in Valachia gestas, Orationes item et Epistolas sceptri Polonici negotia concernentes habet. Francofurti (Frankfurt) 1584.

Том I: 1) WARSZEWICKI Krzysztof, Panegyricus ad Stephanum Poloniae Regem («Панегірик до Стефана, польського короля»). – 2) COMPENDIUM chronicorum Poloniae secundum seriem et succesiones omnium principum regumque gentis a Lecho ad modernum regem Henricum Valesium ordine («Стисла хроніка Польщі, а потім вервечка та вирахування усіх князів та королів народу від Леха до сучасного короля Генріха Валуа»). – 3) LITTERAE, Exemplar quorundam litterarum super discessu Henrici III («Екземпляр якогось твору щодо втечі Генріха III»). – 4) ŁASICKI Jan, Clades Dantiscanorum («Нещастя Гданська»). – 5) SUPPLEMENTUM de rebus gestis inter regem Poloniae Stephanum et magnum ducem Moschoviae («Додаток про діяння славні між королем Стефаном і великим князем московським»). – 6) WARSZEWICKI Krzysztof, Oratio qua ad Zapolsciam confectam pacem gratulatur («Промова до Заполяї, вітання з укладенням миру»). – 7) ORDO qualiter rex Poloniae iuxta veterem consuetudinem coronatur («Порядок як король польський згідно з давнім звичаєм коронується»). – 8) COMPENDIUM chronicorum Lithuaniae, secundum seriem et successiones ducum gentis a primo ad novissimum ordine servato («Стисла хроніка Литви, а потім вервечка та вирахування князів народу від перших до новітніх з дотриманням порядку»). – 9) FORMA, Novae gubernationis Livoniae forma, recens a Stephano rege instituta, Anno 1583 («Нова форма управління Лівонії, щойно від короля Стефана установлена, року 1583»).

Том II: 1) DESCRIPTIO, Poloniae, Lituaniae, Samogitiae, Massoviae, Prussiae, Livoniae, Moschoviae, Tartariae… chorographicam descriptionem («Польщі, Литви, Самогітії, Мазовії, Пруссії, Лівонії, Московії, Татарії… хорографічний опис»). – 2) DESCRIPTIO, Regni Polonici cum suis palatinatibus districtibusque, civitatibusque et arcibus principalibus compendiosa desriptio («Королівство польське зі своїми воєводствами, повітами, містами і замками головними стисло описане»). – 3) ORDO, Regni Poloniae, Magnique Ducatus Lituaniae, Regis cum sanatoribus suis in senatu ordo («Королівства польського, Великого князівства Литовського, порядок короля із сенаторами своїми в сенаті»). – 4) DESCRIPTIO, Magni Ducatus Lituaniae

cum suis provinciis, palatinatibus, civitatibus et castris compendiosa description («Велике князівство Литовське зі своїми провінціями, воєводствами, містами та замками стисло описане»). – 5) CHODKIEWICZ Hrehory (Grzegorz), Articuli constitutionum bellicarum M.D.Lituaniae («Артикули конституції військової В[еликого] к[нязівства] Литовського»). – 6) DESCRIPTIO, Prussiae cum suis provinciis, civitatibus omniumque magistrorum Crucigerorum Teutonici ordinis compendiosa descripto («Пруссія зі своїми провінціями, містами цілого магістерства хрестоносців Тевтонського ордену стисло описана»). – 7) DESCRIPTIO, Livoniae totius cum suis provinciis, civitatibus, castris et commendaturis description («Лівонії цілої зі своїми провінціями, містами, замками і комендатурами опис». – 8) DESCRIPTIO, Omnium regionum Moschoviae description («Усіх регіонів Московії опис»). – 9) DESCRIPTIO, Tartarorum campestrium brevissima description («Татарських степів найкоротший опис»). – 10) FABRI Johannes aus Leutkirch, Religio Moschovitarum («Релігія Московітів»). – 11) SACRANUS Joannes, Elucidarius errorum ritus Ruthenici («Роз'яснення помилок віри русинів»). – 12) ODERBORN Paul, De Russorum religione («Про релігію Русі»). – 13) MALECKI Jan, De religione et sacrificiis veterum Borussom («Про релігію та жертвоприношення давніх пруссів»).

Том III: 1) ŁASICKI Jan, Historia de ingressu Polonorum in Valachiam («Історія про вторгнення поляків до Волощини»). – 2) GORECKI Leonard, Descriptio belli Ivoniae («Опис війни Івоні»). – 3) PISO Joannes, Epistola ad Jo.Coritium de coflictu Polonorum cum Moschovitis («Лист до Й[огана].Корітіума про конфлікт Поляків та Литвинів з Московітами»). – 4) SIGISMUNDUS I rex Poloniae, Epistola ad Leonem X de victoria contra Moschovios («Лист до папи Леона X про перемогу над Московітами»). – 5) CIOŁEK Erazm, Oratio in Augustensi conventu ad caes. Maximilianum nomine Regis Poloniae Sigismundi («Промова в августійшому зібранні до імператора Максиміліана від імені короля польського Сигізмунда». – 6) DANTYSZEK Jan, Victoria Sigismundi I contra vayvodam Muldaviae a.1531 («Перемога Сигізмунда I над воєводою Молдавії року 1531». – 7) HERBERSTEIN Sigmund, Fragmentum Commentariorum

(«Фрагменти Записок»). – 8) KROMER Marcin, Oratio in funere Sigimundi I («Промова на смерть Сигізмунда І»). – 9) ORZECHOWSKI Stanisław, In funere Sigismundi I oratio («На смерть Сигізмунда І промова»). – 10) BREDENBACH Tilmann, Belli Livonici a.1588 historia («Історія Лівонської війни року 1588»). – 11) SCHARD Simon, De vita et obitu Sigismundi Augusti regis Poloniae («Про життя та смерть Сигізмунда Августа, короля польського»).

3.

„Respublica, sive Status Regni Poloniae, Lituaniae, Prussiae, Livoniae, etc. diversorum Autorum”/ «Держава або статус Королівства Польського, Литовського, Прусського, Лівонського і т.д. з різних авторів»

(Лейден, 1627)

1) Stanislai Krzistanovic Iuricosulti Status Regni Poloniae compendiosa descriptio («Станіслава Криштановича правознавця Статусу Королівства Польського стислий опис») [*Станіслав Криштанович* (1577-1617) – правник, уродженець с.Зубра (Зубжа), що належало м.Львову, вихователь дітей Жолкевських та Белжецьких, початкова кар’єра якого була пов’язана з Я.Д.Соліковським]. Цей твір, що в первісному варіанті називався «Polonia sive Brevis descriptio Statuum Regni Poloniae» видано в Могунції /Майнц/ 1606 р. з посвятою С.Жолкевському); 2) Poloniae descriptio Martini Cromeri («Опис Польщі Мартина Кромера»); 3) Poloniae Regni descriptio ex Thuani Historiarum lib.LVI («Польського королівства опис з Туана ‘Історії’ кн.56») [*Якоб Август Туан* (1553-1617) – впливовий французький політик, радник Генріха IV, як історик продовжив монументальний твір П.Джовіо «Historiarum sui temporis», під тією ж назвою та з того року, яким закінчив попередник, загалом описав період 1547-1607 рр.]; 4) De Valachia, ex Thuani Historiarum lib.LVIII («Про Валахію, з Туана ‘Історії’ кн.58»); 5) De Lituanae gentis origine et moribus, ex Alexandri Guagnini Sauromatia Europaea («Про литвинів роду проходження та звичаї, з А.Гваньїні ‘Сарматія Європейська’»); 6) Quadam ad Lithuaniam pertinentia, ex fragmentis Michalonis

Lituani (Що до Литви тягнеться, з фрагментів Міхалона Литвина»); 7) De Ducatu Samogitiae, ex Alexandro Guagnino («Про князівство Самогитія, з А.Гваньїні»); 8) Joannis Lasicii Poloni de Diis Samogitarum caeterorumque Sarmatarum («Яна Ласицького поляка про Богів Самогитії та іншої Сарматії»); 9) Articuli constitutionum bellicarum magni Ducatus Lituaniae, in comitiis generalibus constituti, a supremo et generali copiarum imperatore fortissimo, et heroë perpetua memoria digissimo, illustri D. Gregorio Chodkievvicio Castellano Vilnensi confirmati, et militibus imperati («Артикули конституції військової Великого князівства Литовського <…> Григорія Ходкевича <…>»); 10) Prussiae cum suis Provinciis et civitatibus compendiosa descriptio, ex Alexandro Guagnino («Пруссія зі своїми провінціями та містами стисло описана, з А.Гваньїні»; 11) Origo et Series Principum Teutonici ordinis («Походження і склад володарів Тевтонського ордену»); 12) Livoniae descriptio. addita est quoque brevis narratio quomodo haec regio in ius invictissimi Regis Poloniae, Sigismundi Augusti etc., cesserit («Лівонії опис. <…>); 13) Joannis Boteri Poloniae description («Джованні Ботеро Польщі опис»); 14) De Novo in Polonia Rege eligendo, Honorii dissertation («Про нове в Польщі короля обирання, Гонорія дисертація»); 15) Joannis Barclaii iudicium de Polonia et ingeniis Polonorum («Ян Барклай-юдей про Польщу та її мешканців»); 16) Series ac ordo Principum et Regum Poloniae, ex Alstedii Chonologia («Список та порядок князів та королів польських, з Алстеда ‘Хронології’») [*Йоганн Генріх Алстед* (1588-1638)]; 17) De Re nummaria Polonorum, ex Historia Salomonis Neugerbaueri a Cadano («Про справу монетну Польщі, з ‘Історії’ Саломона Неугебауера»; 18) De Vestigalibus Regis Poloniae, ex eodem Salomone Neugebauero («Про давнину Королівства Польського, з того ж С.Неугебауера»).

Додаток В
Оригінальні тексти та їх давні і сучасні переклади (до розділу 2)

1.
Ян Анджей Красінський

{Liber 2}

Cap. IIII[1]. De Roxolania.

Russia sive Roxolania, quam Moschovitae Roxolanorum populi (Rosseiam) antiquitus appellatam volunt; quasi gentem dispersam vel disseminatam, id quod etiam etymologia vocis sonat; quidquid terrarum est, inter mare Balthicum, Livoniam, Svetiam, Oceanum glacialem, Rha fluvium, Maeotim paludem, Pontum Euxinum, montes Sarmaticos, Poloniam, Lithuaniam, et Samogitiam, com plectitur[2]. Quae quod amplissimis contineatur finibus; in duas regiones, sive in duo imperia dividitur. Altera est enim Roxolania, quae Carpathios montes non longe ab urbe attingit Cracovia, et secundum fluvium Tyram, ad Valachorum regionem, ex altera parte ad Boristhenem, et Pontum Euxinum porrigitur; et ad utranque[3] Axiacis fluminis ripam vergit. Altera quae ultra Borysthenem ad Tanaim, usque extenditur, et ab Tanai ad Astrachan nobile emporium, ubi a Medis, Persis, Armenis, Schytis, et Moschovitis nundinae celebrantur. Sita est Astrachan in citeriore Rha fluminis ripa, ad eius fere ostia. Scinditur autem Rha fluvius, qui et Volga appellatur, non magna interjecto, ab illa urbe spacio, in septuaginta ramos, plurimasque facit insulas, tatidemque[4] ostiis navigabilibus, in mare Hyrcanum evolvitur. Quae cum ita sint; prior Roxolania, quam regiam appellare libet, regni Polonici pars censetur, illa vero quae ultra Borysthenem fluvium ad mare Caspium, et Persarum usque regna extenditur, magni Moscoviae Ducis imperio paret. Haec quam regiam vocamus, Leopoliensi, Lublinensi, Belsensi, nec non Podoliae, Voliniae, Chioviae, Circasiae, et Podlachiae regionibus

---

[1] =IV.
[2] =*Com-plectitur*.
[3]=*utroque*.
[4] =*Tantidemque*.

compraehenditur. Dives est pecoris, cujus tantam nutrit copiam, ut veluti Bavaria sues, ita haec boves, et infinitos propemodum ovium greges, multis Europae nationibus abunde suppeditet. Equi Roxolanici pernicitate, et elegantia, Hispanieis, Trayciis vix cedunt; robore autem illos longe superant. Caera[1], Melle, et Sale Roxolania in universum abundar. Ex Melle optimus de coquitur medo. Vino nativo caret. Habet probati ferri, nec non can didissimi Alabastri venas. Caetera desiderantur metalla. Piscium omnis generis incredibilis copia; in quibus potissimum incolarum consistunt opes. Lucei quos etiam lupos appellamus, nullibi plures, aut delicatires. Tota regio faecunda[2], ita ut semper vilissimo precio fruges, carnes, caeteraque ad victum pertinentia ibidem veneant. Nobilium animalium pellibus scatet. Venatione ferarum nulli provinciarum cedit. Reperiuntur in vastis Podoliae solitudinibus, Bisontes, Alces, et equi sylvestres; quorum frequentissimi greges, cum noctu ad aquas potandi causa conveniunt; vel maximas exercitus, quos ibi Rex adversus continuas Tauricanorum Tartarorum praedationes alit, falsa hostilium copiarum imagine decipiunt. Sunt et circa Borysthenem oves sylvestres, Capreolorum staturam non excedentes, curtioribus tamen pedibus, pernicissimi cursus, et altissimorum saltuum. Cornua in altum porrecta, quibusdam circulis notata conspiciuntur: ex quibus Roxolani transparentia[3] cultellorum manubria eleganter conficiunt. Universa haec Podoliae provincia, multis nobilibus irrigatur flumininibus; lacus piscosissimos habet: ubertate agrorum omnes totius Europae regiones superat: nemoribus sparsim ornatur amaenissimiae[4]. Qua tamen Scythiam respicit, magna ex parte habitatoribus caret; ita ut accusanda sit nostrorum hominum negligentia; qui eos sinunt immanibus feris patere campos, ex quibus homines ingenio, ac industria praediti, magnos, et uberes fructus percipere possent. Hodie tota regi Polono subjecta Roxolania, ab Roxolanis, antiquissimus eius regionis incolis, et a Polonis, quorum

---

[1] =*Cera*.
[2] =*Fecunda*.
[3] Здається слово не з класичної латини, а з романських мов: *transparent* (франц.)
[4] Від *amoena*.

posteriori tempore, deductae fuerunt coloniae, excolitur. Roxolani quidem, habitu cultuque corporis, genere armorum, lingua, et moribus, nihil fere ab aliis Slavonicae linguae populis discrepant. Ante sexcentos annos imperantibus[1] apud Graecos Basilio, et Constantino fratribus, christianis sacris initiati sunt, eo potissimum tempore, quum Graeci antistites, ab Ecclesia Latinorum dissentire caeperunt[2]. Quo fit ut Graecorum, olim imbuti superstitionibus, nunc etiam Romanae Ecclesiae principatum, superbe et pervicaciter negare non vereantur. Obsequuntur suae sectae Episcopis, qui ab Constantinopolitano patriarcha, confirmationem petunt. Poloni enim, qui in Roxolania degunt, Latinorum ritus sequuntur, et Latinis Episcopis obtemperant. Princeps totius regionis civitas Leopolis, ab Leone Duce condita, Archiepiscopum habet Romano Pontifici subjectum Frequens Turcarum, Graecorum, Armenorum, Scytharumque mercatorum ad eam conventus. Agris exornatur faecundissimus[3], qui fruges, cum nobilissimis fructibus, affatim producunt. Piscium ea copia, ut inde in omnem fere Sarmatiam, magno incolarum lucro mittantur. Verum ubi Roxolani Moldavos spectant, Camenecium nobilis cum Castro Civitas, et Episcopi Romane obedientiae sedes; non tam arte hominum, quam singulari naturae beneficio inexpugnabilis efficitur. Est enim in excelsae rupis umbilico constructa, fossas habens profundissimas, non humano excisas artificio, sed ab ipsa rerum omnium parente natura productas. Saxum ingentis magnitudinis, et maeniorum[4], et propugnaculorum vicem sustinet. Fuit olim Chiovia, nobilissima Roxolanicae gentis metropolis, quam amplissimam, et omni superborum edificiorum[5] splendore olim extitisse[6] ornatissimam, ingentes adhuc ruinae, quae in ruderibus visunter, referunt. At nunc amisso pristine dignitatis splendore, civitas est Episcopalis cum insigni castro, quam Borysthenes fluvius alluit. Vastae sunt Chioviensis regionis

[1] Від *imperator*.
[2] Від *capio, cepi, captum, ere*.
[3] =*fecundissimus*.
[4] В оригіналі тут *maenium*, але наприкінці тексту (p.114), серед помилок друку, подане відповідне виправлення.
[5] =*aedificiorum*.
[6] Від *exsisto (existo), stiti, – , ere*.

solitudines; attamen plaerisque in locis felicissime excolitur. Palatinus provinciae Chioviensis, cum\summa in universa regione potestate, magnum quoque in amplissimo regni Poloniae Senatu dignitatis gradum obtinet. Hodie Palatini munere fungitur, Constantinus Ostrosiae Dux, vir et insigni praestantissimarum virtutum laude, et rei militaris peritia illustris: cuius praeclarissima stirps, atque propago, ab antiquissima Chioviensium Ducum domo; qui olim totius Roxolaniae dominatum habebant: originem ducit. Sed qua Russia Polonis, et Hungaris est propinquior, Praemislia Civitas cum arce ignobilis, et Episcopi sedes conspicitur; quae ab septentrionali latere Sano fluvio, qui ex Sarmaticis montibus, non londe ab fontibus Tybisci oritur, magno incolarum commodo alluitur. Ab ea urbe, aliquot dierum itinere Lublinum pervenitur, quo loci, stato anni tempore insignes celebrantur nundinae; ad quas ex variis terrarum orbis provinciis mercatores Mocchovitae, Lithuani, Tartari, Livonienses, Prutheni, Roxolani, Germani, Hungari, Armeni, Turcae, Valachi, atque Ebraei confluere solent. In Volinia frequentissima totius Roxolaniae provincia, Luceorium urbs pontificalis cernitur. Ceterae civitates parum nitidae. Quare concludendum est, Roxolaniam totius regni Polonici regionem fertilissimam, Russos vero inter omnes Sarmaticas gentes (Polonos excipio) bellicosissimos esse.

Cap. V. Quare Rex Polonus vendicat Ducatum Roxolaniae.

Russia quos primum ab omni hominum memoria Duces nacta sit, auctores qui ad nostras pervenerint manus non memorant. Etenim barbara Roxolanorum gens, ante susceptam Christi fidem characteribus carebat, quibus praeclarae majorum res gestae, ad posteritatem transmitterentur. Eorum quidem annales, in septentrionali Roxolania, quam nunc Moschoviam appellamus; Ruricum, Sinaum et Truborum fratres; in Australi vero, quae modo regni Polonici provincia censetur, Chium, Sciecum, et Chorevum cum sorore Libeda, circiter octingentesimum sexagesimum primum, ab orbe redempto annum imperare caepisse asserunt. Sed quinam hos perpetua successionis serie sint consecuti, difficile est, in tanta scriptorum inopia, ex obscuritatis tenebris eruere. Hoc tamen ab optimis auctoribus memoriae proditum est, fuisse olim apud

Roxolanos viros principes; qui se et Ducum, et Monarcharum, et Regum titulis exornaverunt. Colomanus. n.[1] Andreae Hungariae Regis frater, cum Haliciam ab Roxolanis, ad principatum expetitus venisset; ab Episcopis quos in comitatu suo habebat, ritu solemni coronatus, et Rex Galatiae sive Haliciae, quae civitas est in Roxolania, ad radices Sarmaticorum montium, appelatus est. Circiter Millesimum ducentesimum annum. Ex quo tempore Ungari reges, etsi postea Russia omni prorsus exciderunt, regni tamen Galatiae, sive Lodomeriae titulum, semper usurpaverunt. Exstincto Colomanno Haliciensium rege, Daniel Romani Roxolanorum Ducis filius, magnam sibi apud eam gentem comparavit potentiam. Et ut maiori esset, et augustiori apud vicinas nationes dignitate; legatione ad Opissonem legatum Apostolicum in Poloniam missa, cum promitteret se ad auctoritatem sedis Romanae accessurum, regium titulum pro se, et universa sua posteritate ab eo impetravit, Verum ut primum voti compos est factus, promissis quibus se legato pontificio obstrinxerat, non stetit. Caeteri qui apud Roxolanos imperarunt vel Duces, quod aliquem principatum obtinerent, vel Monarchas, quod caeteris principibus praeessent, sese appellaverunt. Quo iure autem, vel quo modo Russia, in potestatem Polonorum concesserit explicandum est. Multa saepe memorabilia, Poloni reges cum Roxolanis principibus bella gesserunt. Nam et Boleslaus primus Poloniae Rex, ut supra docuimus, ingentes eorum copias, apud Axiacen fluvium profligavit, et metropolitanam gentis urbem Chioviam, ad deditionem compulit. Anno millesimo octavo. Boleslaus secundus pari fortunae usus beneficio, capta denuo Chiovia, (quae ab obsequio Polonorum principum defecerat) Russorum vires universas fregit. Anno millesimo septuagesimo quarto. Atque ex eo tempore Roxolania Polonorum facta tributaria, regibus Polonis obnoxia fuit; ita tamen ut suos eorum indulgentia Duces haberet. Qui discerpto posthaec, in plaerasque minorum principum ditiones Polonico imperio: Polonorum iugum pedetentim excusserunt. Sed non diu inulta eorum mansit perfidia. Lubartus enim Gedimini Lithuanorum Ducis filius, ducta in uxorem Vuladimiriensium Ducis filia, omnem eum Roxolaniae tractum, qui

[1] Напевно =*natus*.

Lithuanis finitimus est, in suam redegit potestatem. Donec tandem Casimirus magnus Poloniae Rex, Roxolaniam australem, et regiam ipsius urbem Leopolim, maiorum suorum negligentia amissam, recuperavit; excepta ea parte quae Lithuanicae ditionis erat, quam illis ex pacto ad biennium intactam reliquit: Anno Christimillesimo tercentesimo quadragesimo. Et ut omnem Roxolanis omnibus eriperet reluctandi occasionem. Russiam subactam ab se in formam provinciae redegit, creatisque Polonorum more magistratibus, Roxolanos omnes in unum regni Poloni corpus adscripsit. Ex eo tempore Roxolania australis consilio publico a Polonis numquam defecit. Ad extremum Vuladislaus Iagello Magnus Lithuaniae Dux, a Polonis ad regnum adscitus, non Lithuaniam modo et Samogitiam universam, sed etiam eam Roxolaniae partem, quam ditione tenebat, regno Poloniae jure sempiterno contributam regibus Polonis subjecit. Anno millesimo tercentesimo octogesimo sexto. Ab eo tempore Roxolania regia, Polonis semper regibus paruit. Etsi interdum aliqua eius portio, nonnullis principibus jure beneficiario fuerit concessa. Ita ut cognoscere possimus, qua ratione eius regionis dominatus, ad regem Polonum pertineat.

Polonia.
Ad Serenissimum et Potentissimum Henricum I Valesium, Poloniae Regem. – Boloni, 1574. – P.110-120.

* * *

ROZDZIAŁ IV.

O RUSI.

Ruś czyli Roxolania, a u Moskali oddawna *Rozsieją* (*lud rozrzucony i rozproszony,* jak to sama etymologia wskazuje) nazwana, obejmuje całą przestrzeń ziemi pomiędzy m. Baltyckiém, Inflantami, Szwecyą, oceanem Lodowatym, rzeką Wołgą, Morzem Azowskiém, m. Czarném, Karpatami, Polską, Litwą s Żmudzią. Ta obszerna kraina dzieli się na dwa państwa: jedném jest Ruś, poczynająca się od Karpat niedaleko Krakowa, i wzłuż rzeki Dniestru aż do Wołoszczyzny, a z drugiéj strony po obu brzegach Bugu do Dniepru i m. Czarnego rozciągająca się; drugi zaś kraj rospościera się od Dniepru do Donu, a od Donu do Astrachanu, znakomitego handlowego miasta, na którego jarmarki zjeżdżają się

Persowie, Ormianie, Tatarzy i Moskale. Astrachan leży z téj strony rzeki *Rha* czyli Wołgi, blizko jéj ujścia; rzeka ta w niewielkiéj od miasta odległości, tworząc mnóstwo wysp, rozdziela się na 70 odnóg i tyleż ujść spławnych, i do m. Kaspijskiego wpada. Piérwsza Ruś, czyli Ruś królewska należy do Korony Polskiéj; ta zaś, co za Dnieprem leży i aż do m. Kaspijskiego i królestwa perskiego się rozciąga, jest pod panowaniem w. kniazia moskiewskiego. Ruś królewska zawiera ziemie: Lwowską, Lubelską, Bełzką, Podole, Wołyń, Kijowskie, Czerkasy i Podlasie. Bogatą jest w bydło, którego takie żywi mnóstwo, iż jak Bawarya świnie, tak ta woły i niezliczone prawie trzody owiec Europie dostarcza. Konie ruskie względem szybkości i piękności ledwie że nie dadzą się z hiszpańskiemi i tureckiemi porównać, a daleko są od nich silniejsze. Ruś obfituje w sól, wosk i miód, z któregj wyborny przyrządza się napój; wina nie ma; prócz kopalni bardzo dobrego żelaza i białego zupełnie alabastru, innych metalów nie posiada. Mnóstwo ryb stanowi główne bogactwo mieszkańca, a niegdzie niéma tyle i tak smacznych szczupaków jak na Rusi. Kraj cały w ogóle tak urodzajny, iż zboże, mięso i wszelka żywność bardzo jest tania. Obfituje Ruś w skóry szlachetnych zwierząt, a pod względem zwierzyny nie ustępuje żadnéj z ziem polskich. W obszernych stepach Podola znajdują się żubry, łosie i dzikie konie. Gdy stada tych koni w nocy dla napojenia się do wody przychodzą, nieraz wojsko, które król tam dla odpierania ciągłych napadów tatarskich utzymuje, w błąd zostaje wprowadzone, sądząc że nieprzyjaciel się zbliża. Znajdują się także nad Dnieprem dzikie owce[1] wielkości małych kozłów; lecz krótsze mają nogi, bieg ich bardzo szybki, skoki dalekie, rogi w górę wyciągnięte w pierścienie niby składane, z których Rusini

[1] Zapewne *suhaki*, o których pisze Rzączyński Auctuarium Regni Pol. Gedani. 1742 pag. 320. U Herbersteina Commentarii rerum Moscov. w zbiorze Miclera I, 224 nazwane *sołhakami*. Kluk (Zwierząt domowych i dzikich.... hist natur. Warszawa 1809. I, 89 i 342) nazywa je tatarkami. Jestto gatunek antylopy (*Antilope saiga*), znajdujący się w południowéj Syberyi, zkąd do stepów południowéj Rossyi zachodzi. Zob. Okena Naturgeschichte für alle Stände.

przezroczyste trzonki do nożów bardzo pięknie wyrabiają[1]. Cała ta podolska ziemia skrapianą jest znakomitemi rzekami; posiada jeziora w rybę obfitujące, a urodzajnością ziemi wszystkie inne Europy kraje przewyższa. Tu i owdzie przyjemnemi ozdobiona lasami. Od strony Tatarów po większéj części jest niezaludnioną; a słusznie możnaby obwinić o niedbalstwo tych, co dozwalają dzikim zwierzętom przebywać na tych polach, z których przy pracy i przemyśle wielkie możnaby ciągnąć korzyści.

Cała Ruś królewska jest zamieszkaną przez Rusinów, dawnych téj ziemi mieszkańców i Polaków, którzy późniéj tam przybyli. Rusini ubiorem, uzbrojeniem, językiem i zwyczajami od innych Sławian prawie wcale się nie różnią. Przyjęli oni wiarę chrześciańska około 600 lat temu za panowania w Grecyi braci Bazylego i Kostantego, mianowicie w tym czasie, kiedy duchowieństwo greckie od kościoła rzymskiego odrywać się poczęło. Z tego powodu Rusini i teraz jeszcze władzy rzymskiego kościoła uznawać nie chcą. Podlegają władzy swoich biskupów, których patryarcha konstantynopolski potwierdza. Polacy zaś mieszkający na Rusi trzymają się obrzędu łacińskiego i uznają władzę łacińskich biskupów.

Najznakomitszém na Rusi miastem jest *Lwów*, przez książęcia Lwa założony; tu jest arcybiskup obrządku łacińskiego. Do tego miasta przybywa mnóstwo kupców Turków, Greków, Ormian i Tatarów. Ziemia bardzo urodzajna wydaje zboże i najwyborniejsze owoce. Ryb taka obfitość, że je mieszkańcy z wielkim dla siebie zyskiem po całéj Sarmacyi rozwożą. – Ku granicy Mołdawii leży miasto i twierdza *Kamieniec*, gdzie jest biskup obrządku łacińskiego. Miasto to nietyle przez sztukę ludzką jak raczéj z natury jest niezdobytém; wybudowane bowiem jest na wierzchu wyniosłéj skały i otoczone głębokiemi bardzo rowami, nie sztuką, lecz przez naturę utworzonemi. Olbrzymia ta skała utrzymuje miasto i twierdzę. – *Kijów* był niegdyś sławną stolicą Rusi, a pozostałe dotąd obszerne zwaliska świadczą o dawnéj jego rozległości i wspaniałości budowli. Teraz, utraciwszy dawną swą świetność, jest stolicą biskupią i ma

[1] Cały ten ustęp o suhaku wzięty prawie dosłownie z Herbersteina. Porównaj text u Miclera I, 419 i Herberst. pag. 224.

znakomitą twierdzę. W ziemi kijowskiéj obszerne są stepy, jednak w wielu miejscach bardzo dobrze jest uprawianą. Wojewoda kijowski najwyższą w swéj ziemi ma władzę, a w senacie znakomite zajmuje miejsce. Urząd wojewody obecnie sprawuje Konstanty książę na Ostrogu, mąż pełen wielkich przymiotów i w sztuce wojennéj biegły, który wywodzi świetny swój ród od dawnych książąt kijowskich, niegdyś panów całej Rusi. – W części Rusi bliższéj Polski i Węgier jest dość znakomite miasto *Przemyśl*, który posiada twierdzę, a zarazem jest siedliskiem biskupa. Pod miastem tém z północnéj strony (z wielką dla mieszkańców dogodnością) płynie San, biorący swój początek w Karpatach blizko źródeł Cissy. O kilka dni drogi od tego miasta leży *Lublin*, gdzie co rok w oznaczonym czasie znakomity odbywa się jarmark, na który przybywają kupcy z różnych krajów, jakoto: z Moskwy, Litwy, Tartaryi, Inflant, Prus, Rusi, Niemiec, Węgier, Turcyi, Wołoszczyzny, oraz Ormianie i Żydzi. – Na Wołyniu, najludniejszéj z ziem ruskich, jest miasto *Łuck* stolica biskupia. Inne miasta mniéj są znakomite.

Z tego wszystkiego okazuje się, że Ruś w całéj Polsce jest najurodzajniejszą ziemią, a Rusini pomiędzy wszystkiemi narodami Sarmacyi (nie licząc Polaków) najbardziéj wojowniczym ludem.

ROZDZIAŁ V.
SKĄD WŁADZA KRÓLA POLSKIEGO NAD KSIĘZTWEM RUSKIÉM POWSTAŁA.

Jacy byli piérwsi książęta Rusi, o tém nie znajdujemy wzmianki u historyków, którzy naszych czasów doszli; a ciemny lud Rusinów przed przyjęciem wiary chrześciańskiéj nie znał pisma, za pomocą którego świetne czyny przodków mógłby podać pamięci potomnych. Kroniki ich wzmiankują, że na północnéj Rusi, którą teraz Moskwą nazywamy, około r. 861 panowali trzej bracia: Ruryk, Synaus i Trubor, a na południu w téj części Rusi, która do Polski należy, – Kij, Sciek i Chorew z siostą Libedą. Lecz jacy byli książąt tych następcy, trudno jest tego dośledzić obok milczenia kronikarzy. To jednak znakomitsi autorowie podają, że niegdyś u Rusinów byli naczelnicy, którzy używali tytułów książąt, monarchów i królów. Tak Koloman brat Andrzeja króla węgierskiego, wszedłszy do Galicyi dla pozyskania władzy książęcéj (około r. 1200), przez

biskupów z nim przybyłych uroczyście koronowany na króla Halicyi (Halicza), któreto miasto leży u podnóża Karpat. Od tego czasu królowie węgierscy tytułu królów Galicyi czyli Lodomeryi używają, chociaż później Ruś utracili. Po śmierci Kolomana, Daniel syn Romana książęcia ruskiego do wielkiéj w kraju tym doszedł potęgi. Żeby zaś więcéj mieć godności i poszanowania u sąsiednich narodów, wysłał posłów do Opissona, legata papiezkiego w Polsce, od którego, obiecując uznać władzę stolicy rzymskiéj, żądał tytułu króla dla siebie i swoich następców. Lecz gdy celu życzeń swych dostąpił, obietnic danych papieżowi nie dotrzymał. Późniejsi władcy Rusi nazywali się książętami i monarchami podług tego, czy księztwo jakie dzierżyli, czy też nad innemi książętami mieli zwierzchnictwo. Teraz powiémy jakim sposobem Ruś pod panowanie Polski przeszła.

Wiele pamiętnych wojen królowie polscy z książętami ruskiemi prowadzili. I tak Bolesław I król polski, jak to wyżéj podaliśmy, Rusinów nad Bugiem pobił i Kijów stolicę ich w r.1008 opanował. Bolesław II równie szczęśliwie wojnę prowadząc, w r.1074 wziął znowu Kijów (który zpod panowania Polski się wybił) i Rusinów zwyciężył. Od tego czasu Ruś stała się hołdowniczką Polski i królom polskim podległą; lecz przez pobłażanie ich rządziła się własnemi książętami. Książęta ci, gdy Polska podzieliła się na drobne księztwa, powoli wybili się zpod panowania Polski. Lecz wkrótce wiarołomstwo ich zostało ukaraném; albowiem Lubart syn Gedymina, ożeniwszy się z córką książęcia włodzimierskiego, opanował całą przestrzeń Rusi graniczącą z Litwą. A Kazimiérz W. król polski Ruś południową i stolicę jéj Lwów, które przodkowie jego przez niedbalstwo utracili, – odzyskał, wyjąwszy tę część, która do Litwy należała, a którą stosownie do umowy, przez 2 lata w spokojności zostawił[1]. Aby zaś Rusinów nadal wszelkiéj możności oderwania się od Polski pozbawić, Ruś na prowincyę polską zamienił, i podobnie jak w Polsce urzędników w niéj ustanowił.

[1] Kazimiérz W. zawarł z Jawnutem, Kiejstutem, Lubartem i Jerzemi Narymuntowiczem i Koryatowiczem dwuletnie przymierze, na mocy którego włodzimierskie, łuckie, bełzkie i brzeskie dzierżawy nienaruszone do używania dwuletniego przy nich zostawuje. Narusz. VI, 103.

Odtąd już Ruś południowa nie usiłowała odłączać się od Polski. W końcu Władysław Jagiełło w. ks. litewski otrzymawszy tron Polski w r.1386, przyłączył do Polski nietylko Litwę i Żmudż, lecz zarazem i tę część Rusi, którą posiadał. Odtąd Ruś królewska królom polskim ciągle jest podległą. Czasem część jéj niektórym książętom była dawaną jako *lenno*. Tyle dla wyjaśnienia zkąd powstała władza króla polskiego nad Rusią.

Jana Krasińskiego Polska
czyli opisanie topograficzno-polityczne Polski w wieku XVI,
oraz materyały do panowania Henryka Walezyusza,
przetłumaczone, zebrane i objaśnione przez Stanisława
Budzińskiego. – Warszawa, 1852. – S.108-115.

* * *

Книга II.
Розділ 4.
Про Роксоланію

Русія або Роксоланія, як і Московітів Роксоланський люд (Росіяни) здавна звати воліє[1]; [себто] майже плем'ям розсіяним або розпорошеним, як це навіть етимологія слова означає[2]. [Русь-Роксоланія] усі землі між морем Балтійським, Лівонією, Швецією, Океаном льодовитим, Рха рікою[3], Меотидським болотом[4], Понтом Евксинським[5], горами Сарматськими[6], Польщею, Литвою та Самогитією[7] охоплює. Вона найрозлогіші обіймає кордони – на два регіони або дві імперії поділені. Бо одна є Роксоланія, що Карпатських гір, недалеко від міста Кракова сягає, та, в інший бік, річки Тирас[8] – від Волоської

---

[1] Себто – термін «Русь» уживається як на підлеглих польському королю теренах, так і в Московії.
[2] Мова йде про знане хибне витлумачення походження слова «*Росія/росіяни*».
[3] Волга.
[4] Азовське море.
[5] Чорне море.
[6] Карпати.
[7] Область на півночі Литви.
[8] Дністер.

області[1], з другої сторони від Борисфену[2] і Понту Евксинського простягається і обома берегами Аксії-ріки[3] до узбережжя [морського] спускається. Інша, що далі за Борисфеном аж до Танаїсу[4] простягається і від Танаїсу до Астрахані – знатного торгівельного поселення, де Мідійці[5], Перси, Вірмени, Скіфи[6] та Московіти торг часто відвідують. Розташована Астрахань поблизу берегу Ра ріки, майже при її гирлі. Розгалужується ж Ра ріка, яку й Волгою називають, на невеликому відрізку від точки [розташування] цього міста на сімдесят гілок (рукавів), що утворюють численні острови та стільки ж гирл судноплавних, що до моря Гирканського[7] допливають. Які, отже, таким чином існують: перша Роксоланія, що її коронною звати бажано, у бік Корони Польської відноситься та інша, що за Борисфеном-рікою аж до моря Каспійського і Персії царства простягається, вона великому князю московському підлягає. Та, котру коронною звемо – Львівську, Люблінську, Белзьку, а також Подолію, Волинь, Київську, Черкаську та Підляську області охоплює. Багата на худобу, що її таку величезну кількість відгодовує, як ось, наприклад, Баварія свиней. Таким чином, цими биками і майже незліченними стадами овець вдосталь постачає чимало Європи націй. Коні роксоланські прудкі і грацією іспанським та фракійським[8] майже не поступаються; а, з іншого боку, витривалістю їх далеко випереджають. Воском, Медом та Сіллю Роксоланія взагалі багата [понад усяку міру]. З Меду добре варять медове вино[9]. Вина природного[10] не має. Має добре

[1] Молдовсько-румунського кордону.
[2] Дніпро.
[3] Південний Буг.
[4] Дон.
[5] Тут, напевно, мешканці Близького Сходу.
[6] Татари.
[7] Каспійського.
[8] Під Фракією тут може ховатись як Туреччина взагалі, так і Болгарія (кордони останньої найбільше відповідають античній Фракії).
[9] Варіант – «*напій*».
[10] Варіант – «*місцевого*».

залізо, а також білу[1] найпоширенішу породу Алебастру. В інших металах [має] нестачу. Риб усіляких плодить неймовірну кількість; у яких головне мешканця міститься багатство. Ясно, що навіть риб, морським вовком[2] званих, ніде немає більших та смачніших. Увесь край родючій, відтак зазвичай дешевша [тут] ціна плодів, м'яса та й решта, з до життя належного, так само [дешево] продається. Шляхетних тварин шкурами (хутром) сповнена. У полюванні за дичиною[3] жодній провінції [королівства] не поступиться. Трапляються в неозорому пустельному Поділлі Тури[4], Лосі та дикі коні; [коли] останніх численніші табуни вночі задля водопою сходяться, навіть найбільше військо, яке там Король проти постійних Таврійських Татар грабунків утримує, помилково за ворога численного приймає та уводиться в оману. Є й навколо Борисфену вівці дикі, завбільшки не більші за серну[5], коротші, втім, ноги [мають]. Вони дуже швидко бігають та високо підскакують. Роги, вгору витягнуті, певними кільцями позначені бувають: з них Роксолани прозорі ножові рукоятки гарні виробляють[6]. Загалом ця Подільська провінція багато знатними річками зрошена; водойми найрибніші має. Урожайність полів усіх [серед] цілої Європи областей найвища. Лісами там і сям прикрашена найпринадніша місцина. Вона, втім, з огляду на

---

[1] Варіант – «*сіру*».
[2] Мова, здається, про щуку.
[3] Себто як мисливське угіддя.
[4] Варіант – «*зубри*».
[5] Варіант – «*дику козу*».
[6] Ще польський перекладач відзначив, що характеристика «*дикої вівці*» запозичена з Герберштейна. Задля наочності наведемо тут її в російському перекладі за виданням: *Герберштейн С.* Записки о Московии. – М., 1988. – С.194: «*На степных равнинах около Борисфена, Танаиса и Ра водится лесная овца, именуемая поляками солгак (Solhac), а московитами – сайгак (Seigack), величиной с косулю, но с более короткими ногами; рога у ней вытянуты вверх и как бы отмечены колечками; московиты делают из них прозрачные рукоятки ножей. Они весьма стремительны и очень высоко прыгают*».

Скіфів[1], здебільшого жителів не має. Відтак звинуваченням[2] є наших людей у недбалості, бо останні дозволяють лютим звірам мати в розпорядженні поля, з яких люди розумом і старанністю наділені великі і багаті плоди отримати змогли б. Нині ціла королівству Польському підлегла Роксоланія, Роксоланами, найдавнішими тієї області мешканцями, і Поляками, які в пізніші часи, переселились[3] було [як] в колонію, плекається. Роксолани, хоча сутність[4] [їх] трибу життя залишається породженою війною, мовою та звичаями нічим майже від інших Слов'янської мови народів не різняться. Шістсот років тому за імператорства у Греків[5] Василя та брата [його] Костянтина християнське посвячення[6] [на Русі] звершено було, за тих власне часів, коли Грецький первосвященик[7] від Церкви Латинської розкол приймав. Тому [і тут] трапилося, як ото по-грецькі – [русини], заражені забобоном[8], нині навіть Римської Церкви верховенство з погордою та упертістю заперечувати не бояться. Вони послушні своєї секти Єпископам, які від Константинопольського патріарха затвердження отримують. Поляки ж, які в Роксоланії мешкають, Латинської віри тримаються і Латинським Єпископам підпорядковуються. Столиця[9] цілого регіону місто Леополіс[10], від Леона-князя уряджене[11], Архієпископство має Римського Понтифіка[12] з

---

[1] Татар.
[2] Варіант – «*докором*».
[3] Термін «*deductae*» має також сенс відмови від частини спадщини (аби не нести видатків пов'язаних із заповітом), отже, можливо, натякає на добровільну поступку Роксоланів-русинів Полякам частиною своїх володінь (за співучасть у обороні краю?).
[4] Варіант: «*у масі*».
[5] Тут – Візантії.
[6] Хрещення.
[7] Варіант – «*патріарх*».
[8] Варіант – «*забобонними обрядами*».
[9] Дослівно – «*найперше*».
[10] Львів.
[11] *Лев Данилович* – князь галицький (1264-1301).
[12] Римського папи (понтифік дослівно – первосвященик).

підлеглими Численними[1] Турецькими, Грецькими, Вірменськими, Скіфськими[2] торгівцями при тій громаді. Ниви славні винятковою родючістю, що плоди з найшляхетнішою садовиною вдосталь продукують. Риби тієї повно, ось чому [її] по всій майже Сарматії з великим для місцевих мешканців зиском постачають. Ось саме, де Роксолани з Молдованами межують, Кам'янець – знатне при Замку Місто і Єпископа Римської підлеглості осідок. [Кам'янець] не так мистецтвом людини, як єдино природи милістю неприступним створено. Бо є на високому річковому березі, на невеличкому центральному виступі[3] збудований, рови має щонайглибші, не людським видовбані мистецтвом, але від самого [утворення] світу вони усі з'явилися природою утворені. Скеля величезного розміру і [її] балкони та укріплення[4] замість підпори. Був колись Київ найзначнішою Роксоланського племені метрополією, щонайвищою[5] і з важливими величними спорудами, що за давнини існували найприкрашенішими. Про це судять за величезними досі руїнами, що в уламках кам'яних видні. Нині ж втратив [Київ] давню гідність величну, містом є Єпископським[6] з примітним[7] замком, що Борисфеном рікою омивається. Пустельна[8] є Київська область безлюдна[9]; утім таки, здебільшого, місцями родючими[10] прикрашена[11]. Воєвода Київської провінції на першому місці в цілій області за

---

[1] Варіант – «*багатими*».
[2] =татарськими.
[3] =круглому мисі.
[4] З кам'янець-подільських укріплень на «*балконі*» і зараз мало хто забуде про Гончарну вежу.
[5] Варіант – «*можливо найвищою*».
[6] Тут, напевно, – центром католицької єпископії (хоча, якщо автор тлумачив православного митрополита також як єпископа, що не так уже неприпустимо, то мова могла йти й центр єпископій).
[7] Варіант – «*видатним*».
[8] Варіанти – «*безлюдна; неосвоєна*».
[9] Варіант – «*беззахисна*».
[10] Варіанти – «*багатими; благодатними*».
[11] Варіант – «*утворена*».

значенням[1], великої також у найвищому корони Польської Сенаті гідності[2] за місцем[3] сягає. Нині Воєводство надане[4] Костянтину на Острозі Князю[5], мужу, котрий знаками найвидатніших чеснот славний і військової справи досвідчений блискуче, чиє походження виводиться з найяснішого[6] коріння та роду від найдавнішого Київських Князів дому, який колись у цілій Роксоланії панування[7] мав. Але, де Русь Польщі й Угорщині близька[8], є Перемишль – місто із замком не незначним і Єпископа осідок знаний[9]; який від північного боку Сяну – річки, що із Сарматських гір недалеко від витоків Тибісці[10] виходить і велику мешканцям послугу приносить. Від того міста за кілька днів мандрівки досягають Любліна – місця усталених за порами року непересічних багатолюдних ярмарків[11], до яких з різних земель світу провінцій торгівці Московіти, Литвини, Татари, Лівонці, Прусси, Роксолани, Німці, Угорці, Вірмени, Турки, Волохи та Євреї сходяться охоче[12]. На Волині – найбагатолюднішій[13] цілої Роксоланії провінції, Луцьк місто понтифікальне[14] знане. Інші міста недосить блискучі[15]. Як уважається є Роксоланія цілого королівства Польського найродючішою областю, а Руські мужі

---

[1] Варіант – «*за владою*».
[2] Варіант – «*статусу*».
[3] Варіант – «*ступенем*».
[4] Буквально – «*надано здійснювати (виконувати)*».
[5] *Острозький Василь-Костянтин* – воєвода київський (1559-1608).
[6] Варіант – «*найславетніше*».
[7] Варіант – «*верховну владу*».
[8] Варіант – «*сусідня*».
[9] Варіант – «*примітний*».
[10] Річка *Тиса*, ліва притока Дунаю.
[11] Варіант – «*торгу, ринкових днів*».
[12] Варіант – «*звичайно*».
[13] Варіант – «*найбагатшій*».
[14] Тут – центр єпископства (найвірогідніше для автора важили саме тутешні католицькі біскупи, а не православні владики).
[15] Варіанти – «*гарні, пишні, квітнучі*».

між усіма Сарматськими племенами (за винятком Поляків) найвойовничішими є.

Розділ 5.

Чому[1] Король Польський володіє Князівством Роксоланії.

Русі які перші на пам'яті усіх людей Князі волею випадку з'явилися, автори, котрі до наших дійшли рук не згадують. Бо варварське Роксоланське плем'я, до прийняття Христа віри, відбитку[2] не мало, яким би яскраві старші[3] діяння до нащадків доносились[4]. З їх же анналів, у північній Роксоланії, що нині Московією звуть – Рюрик, Синеус та Трувор брати, а в Південній, втім, яка зараз[5] [як] королівства Польського провінція визначена [вище], – Кий, Щек і Хорив із сестрою Либіддю, близько вісімсот шістдесят першого, від роду людського спокутування[6], року владу[7] взяту охороняли. Але, котрий бо із цих постійної спадкоємності роду було досяг, важко в таких авторів убогих за темністю неясною відшукати. Це, зрештою, з добрих[8] авторів згадок випливає, що були колись у Роксоланських мужів володарі, які себе і Князя, і Монарха, і Короля титулом увінчували. Коломан – природний Андрія Угорщини Короля брат, щоб Галичем[9] у Роксоланії, аби владарювання домогтись, прибувши, від Єпископів, яких у супроводі своєму мав, церемонією урочистою коронований і Королем Галатії або Галича, міста, яке є в Роксоланії біля підніжжя Сарматських гір, названий. Близько тисяча двохсотого

---

[1] Тут ще варіант – «*за яким правом*».
[2] Тут – наративного образу.
[3] Варіант – «*більші*».
[4] Варіант – «*заповідались*».
[5] Варіант – «*зовсім недавно*». Напевно, йдеться про опис краю з попереднього розділу, менш ймовірно тут натяк на люстрацію руських земель, які перейшли під владу Корони за Люблінською унією 1569 р.
[6] Себто спокутної жертви Христа (автор вірогідно не розрізняє Різдво та смерть Христові як відлік «нашої ери»).
[7] Варіант – «*панування*».
[8] Тут – гідних довіри.
[9] Варіант – «*Галичиною*».

року. З того часу Угорщини королі, хоча й надалі Русь усю цілком втратили, утім короля Галатії або Лодомерії[1] титул завжди узурпують. Знешкодивши Галицького короля Коломана, Данило – Романа Роксоланського Князя син, велику при тому племені дістав потугу. І, щоб мати більшу й величнішу в сусідніх націй гідність, посольство послав до Опісона – легата Апостольського[2] в Польщі, з обіцянкою під владу столиці Римської[3] прийти, короля титул для себе і всіх своїх нащадків від них просив. Утім як спочатку його бажання було виконане, обіцянку, якою себе [перед] легатом понтифіка зв'язав, не дотримав. Надалі ті, хто в Роксоланів правив або Князями, оскільки кожний верховною владою володів, або Монархами, оскільки іншими володарями керували, себе називали. За яким таки правом, або яким способом Русь пануванню Польському підкорилась оповімо [таке]. Багато разів гідні пам'яті Польські королі з Роксоланськими володарями війни вели. А саме і Болеслав Перший Польщі Король, як показано вище, велику їх кількість при Аксіції річці побив і столицю племені місто Київ до капітуляції примусив. Року тисяча восьмого[4]. Болеслав Другий, рівний [першому] у користуванні милостями фортуни, захопив знову Київ (який від підлеглості Польським володарям відпав), Руських мужів цілком розгромивши. Року тисяча сімдесят четвертого[5]. І з того часу Роксоланія Польською зробилась данницею, від королів Польських у залежності

---

[1] *Лодомерія* – Володимирія (від Володимира-Волинського – певний час столиці волинських князів).

[2] Себто – уповноваженого римського папи.

[3] Себто католицької церкви, римських пап.

[4] *Болеслав I Хоробрий* (991-1025) воював з Володимиром Святославовичем за Червенські міста 1013 р. (і, здається, це вже було не перше їх протистояння), але похід на Київ та битва на Бузі – то епізоди кампанії Болеслава на користь Святополка проти Ярослава Володимировича у 1018 р.

[5] Власне, мова йде про успішний похід 1069 р. *Болеслава II Сміливого* (1058-1079) з метою повернути київський стіл своєму родичу Ізяславу Ярославичу. Війна Болеслава з Руссю 1074 р., здається, не виходила за межі західноукраїнських теренів (Червенських міст).

опинилась; відтак, зрештою, щоб своїх Князів за їх милістю мала. Потім, як роздрібнення на здебільшого малі володіння поділило Поляків імперію, Польське ярмо поступово скинуто. Але недовго без покарання їх лишалася віроломність. Бо Любарт, Гедиміна Литовського Князя син[1], узявши за дружину дочку Володимирського Князя, усе те Роксоланії пасмо, що з Литвою межує, у свою владу обернув. Аж доки, врешті-решт, Казимир Великий, Польщі Король[2], Роксоланію південну і царське саме місто Леополіс, предками через їх недбалість втрачений, повернув; за винятком тієї частини, що під владою литовців опинилася, яку їм за угодою на дворіччя недоторканою залишив: року [від Різдва] Христова тисяча триста сорокового[3]. І щоб усіх Роксоланів усіляких позбавити для опору приводів[4], Русь змусив у себе на кшталт провінції обернути та створив Польських[5] більше урядників. [Відтак] Роксоланів усіх до єдиного Корони Польської тіла зарахував. З того часу Роксоланія південна [від] державної[6] ради Поляків ніколи не відпадала. Урешті-решт, Володислав-Ягайло, Великий князь

---

[1] *Любарт Ґедимінович* (1341-1384) – 1340 р. захопив волинську частину Галицько-волинської держави (де вигас власний правлячий рід).

[2] *Казимир III Великий* (1333-1370) 1340 р. захопив галицьку частину Галицько-волинської держави, хоча опір галичан цілком здолати зумів аж 1349 р. Казимир претендував на всю галицько-волинську спадщину, за яку змагався з Любартом. За укладеною 1366 р. угодою з Великим князівством Литовським Холмська, Белзька та Володимирська залишилися за Польським королівством, Луцька земля та решта Волині – за литовцями, причому польський король віддавав у ленне (тимчасове) володіння литовським князям Холмську і Белзьку землі (Юрієві Наримунтовичу), а також Володимирську (Олександрові Коріатовичу). З того часу Казимир III почав вживати у своєму титулуванні формулювання «король Польщі та Русі», «пан і дідич Русі».

[3] Власне 1366 р. (див. попереднє посилання).

[4] Себто – юридичних підстав.

[5] Себто – за польським взірцем.

[6] Загальносуспільної.

литовський[1], Поляками на королівство прийнятий, не тільки що Литву та Самогитію[2] цілу, але навіть ту Роксоланії частину, над якою владу утримував, королівству Польському за правом[3] назавжди приєднав до [тієї частини, що вже] королям Поляків підлягала[4]. Хоча іноді, яка-небудь її частина, деяким володарям[5] на правах бенефіція[6] надавалася. Таке ось дізнатися можна про те, на яких підставах над тим регіоном зверхність до короля Польського належить.

¤ ¤ ¤

[1] *Володислав II (V) Ягайло* – польський король (1386-1434), засновник династії Ягелонів, великий князь литовський (1377-1381; 1382-1392).
[2] Жмудь.
[3] Де-юре.
[4] Мова йде про Кревську унію 1385 р., за якою Велике князівство Литовське інкорпорувалось до складу Польського королівства (через опір правлячих кіл ВКЛ фактично нереалізована).
[5] Варіант – «*князям*».
[6] *Бенефіцій* (феод, лен, помістя) – тимчасове надання (найчастіше пожиттєве).

2.
Мартин Кромер

{***Russia Regia sive Rubra.***} Russia, quam Rubram nonnulli vocant, latere occidentali Minori Poloniae iungitur, a septentrione Russiam Albam et Volyniam habet ab austro Ungariam eiusque populum Ceculos, et nonnullam Moldaviae partem attingit eo tractu terrae, qui Pocuce appellatur; nam caetera Moldavia sive Valachia, qua Podoliae quoque iungitur, magis est orientalis Russiae. Continet Russia duas satrapias, nempe Belsensem, quae ad Volyniam et Lithuaniam vergit, et eam, quae peculiariter Russica et Leopoliensis dicitur, australem magis et orientalem, nisi quod Chelmensis tractus eius non exiguus ad septentrionem, etiam ultra Belsensem prominet et Polessiae finitimus est; {***Podolia.***} reliquum autem orientale latus eiusdem Russiae ac totius Polonici regni claudit Podolia, ab aquilone et Euro Albae Russiae, a caetero ortu vastis campis Tataricis atque Turcicis, ut diximus, a meridie vero Moldaviae continens totaque una satrapia censetur, quam Podolicam vocant. {***Russi duces. Hist. Pol. Lib. 3.***} Olim Podolia et Russia tam ea, quae nunc Poloniae pars est, quam ea, quae est in ditione Lithuanorum et Moschorum, suos habuit duces, quemadmodum luculentius ostendimus in historia, quorum stirps cum late propagata esset, partim ipsa sese intestinis dissidiis atque civilibus bellis confecit, partim a Polowciis, qui Goti fuisse videntur, {***Polowcii.Goti.***} ac Tataris exstirpata, partim Polonorum et Lithuanorum adjuncta est imperio, partim in nomen et jus de se ortorum Moschorum transiit. Exstant etiam nunc permulti, ducale nomen, sed plerique nudum propemodum et inane retinentes; inter Polonos vero nulla ducum superest memoria.

Hi nunc sunt Poloniae, quatenus hic eam descripsimus, fines, hae partes. {***Solum Polonicum quale.***} Est autem regio tota fere plana et aprica, maxime qua ad occidentem solem et septentrionem vergit et quae penitus orientalis est Podolia, {***Podolia unde dicta.***} ac vel nomine ipso declivitatem prae se fert vicinorum Moldaviae, Russiae et Ungariae montanorum intuitu.

Martini Cromeri Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et Respublica regni Poconici libri duo 1578. / wydał dr. Wiktor Czermak. – Kraków, 1901. – S.20-21.

* * *

{***Ruś Czerwona.***} Ruś, przez niektórych nazwana Czerwoną, zachodnim swym brzegien łączy się z Małopolską, na północ graniczy z Białą Rusią i Wołyńiem, na południe z Węgrami i ich narodem Cekulów, a nakoniec przytyka do strony Mołdawji, nazwanéj Pokuciem; pozostała *Mołdawja* czyli *Wołoszczyzna*, która się łączy z Podolem, należy właściwie do wschodniéj Rusi. W skład Ruśi Czérwonéj, o któréj mówimy, wchodzą dwa województwa, a mianowicie; *Bełzkie*, przytykające do Wołynia i Litwy, oraz właściwe *Ruskie* czyli *Lwowskie*, położone więcéj na południe i wschód; ziemia Chełmińska, znakomita część Rusi, leży na północ, a przytyka do województwa Bełzkiego i Podlasia. {***Podole.***} Pozostałą zaś granicę wschodnią tejże Rusi i całego Polskiego królestwa zamyka *Podole*, które na południe i wschód graniczy z Białą Rusią, daléj z obszérnemi rozłogi pól Tatarskich i Tureckich, o których się wspomniało, a na południe z Mołdawją. Całe Podole składa się z jednego województwa, nazwanego *Podolskiém*. {***Kniaziowie Ruscy.***} Niegdyś tak Podole, jako i Ruś należąca do Polski, Ruś Litewska i Ruś składająca dzisiaj Moskiewskie posiadłości – miały swoich udzielnych xiążąt, jako się o tém obszénie mówiło w historyi. Pokolenie tych xiążąt gdy się széroko rozrodziło, częścią samo siebie zniszczyło domowemi wojny, {***Połowcy.***} częścią od Połowców (którzy zdają się być Gotami) i Tatarów wyplenioném zostało, częścią przeszło pod panowanie Polski i Litwy, częścią swe imie i prawa oddało Moskwie. Jest wprawdzie niemało i dotąd xiążęcych nazwisk, ale większa ich część próżném tylko jest brzmieniem. U Polaków zasię nie pozostała żadna pamięć ich xiążąt.

{***Położenie Polski.***} Te są, jako je opisujemy granice i części składowe Polski. Cała ta niemal kraina jest wesołą płaszczyzną, a mianowicie na zachód i północ, {***Nazwisko Podole.***} oraz na wschód jako Podole, które imieniem swojém ożnacza pochyłą doline, a zamyka się sąsiedniemi górami Moldawji, Rusi i Węgier. Małopolska też i Ruś im się bardziéj zbliżają do granic węgierskich, tém są górzystsze i leśne; im daléj kraj jest równiejszy, ziemia lepiéj uprawna i bardziéj żyżna.

Polska czyli o położeniu, obyczajach, urzędach i Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego, przez Marcina Kromera, koadjutora i Nominata-Biskupa Warmińskiego. Ksiąg dwoje. Przełożył z łacińskiego, notami i życiorysem Autora uzupełnił Władysław Syrokomla. – Wilno, 1853. – S.12-13.

* * *

{***Ruś Krolewska czyli Czerwona.***} Ruś, nazywana przez niektórych Czerwoną, zachodnim krańcem łączy się z Małopolską, od północy ma Ruś Białą i Wołyń, od południa Węgry i należący do nich lud Cekulów, w części zaś zwanej Pokuciem sąsiaduje z Mołdawią; bo reszta Mołdawii czyli Wołoszczyzny, granicząca także z Podolem, należy raczej do Rusi Wschodniej. Ruś obejmuje dwa województwa, a mianowicie bełskie, przytykające do Wołynia i Litwy oraz właściwe województwo ruskie, zwane też lwowskim, a leżące bardziej na południe i wschód, z tym, że wchodząca w jego skład pokaźna ziemia chełmska ciągnie się na północ nawet dalej niż sięga województwo bełskie i graniczy z Polesiem. {***Podole.***} Resztę zaś tejże Rusi, jej połacie wschodnie, stanowiące zarazem rubieże Królestwa Polskiego, zamyka Podole, które od północy i północnego wschodu styka się z Rusią Białą, a pozostałą częścią swej wschodniej granicy z niezmierzonymi pustkowiami, jak to powiedzieliśmy, pól tatarskich i tureckich, od południa natomiast – z Mołdawią. Całe Podole stanowi jedno województwo, zwane podolskim.

{***Książęta ruscy. Historia, ks.3.***} Niegdyś Podole wraz z Rusią, zarówno tą, która obecnie jest częścią Polski, jak i tą, która pozostaje pod panowaniem Litwinów i Moskali, miało swoich książąt, jak to dokładniej wykazałem w *Historii*. {***Połowcy. Gocy.***} Kiedy jednakże rody ich szeroko się rozgałęziły, po części same się wyniszczyły – w wyniku wewnętrznych waśni i wojen domowych – a po części wyginęły w zmaganiach z Połowcami (którzy, jak się zdaje byli Gotami) i z Tatarami; wreszcie część przeszła pod panowanie polskie i litewskie a część przyjęła poddaństwo moskiewskie, łącząc się z Moskalami, którzy od nich wywodzą swój ród. Wielu jeszcze teraz nazywa siebie nadal książętami, ale przeważnie jest to pusty

niemal tytuł, bez żadnego znaczenia; między Polakami natomiast nawet pamięć o ich książęcym tytule całkowicie się zatarła.

{***Krajobraz Polski.***} Takie więc, jak opisaliśmy, są granice i taki jest podział wewnętrzny Polski. {***Skąd się wzięła nazwa Podole.***} Niemal cały zaś jej obszar jest równinny i wystawiony na działanie słonca, a już najbardziej ku zachodowi i północy oraz tam, gdzie wysuwa się zdecydowanie na wschód Podole, samą już choćby nazwą określające teren spływający w dół, nań patrzeć sąsiednich górzystych okolic Mołdawii, Rusi i Węgier. Małopolska, tak jak i Ruś, im bardziej się zbliża do granic Węgier, tym więcej jest górzysta i pokryta lasami, a im bardziej od tychże granic oddala, tym łagodniej opada ku nizinom, a jednocześnie tym bardziej jest uprawna i lepszą ma glebę, jakkolwiek i leżące w centrum województwo sandomierskie jest w jakiejś części z lekka górzyste, czy raczej pofałdowane wzniesieniami.

Kromer M. Polska czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie. Przekład Stefana Kazikowskiego. Wstęp i opracowanie Romana Marchwińskiego. – Pojezierze-Olsztyn, 1984. – S.27-29.

* * *

{***Русь Королівська або Червона.***} Русь, яку Червоною деякі звуть[1], західним боком з Малою Польщею межує, на півночі Русь Білу та Волинь має, з півдня – Угорщину з її народом Цекулос[2] та певну Молдови частину, що сягає того пасма землі, яке Покуттям називають; бо решта Молдови або Валахії, яка з

[1] Від історичного терміну *Червенські міста* – група давньоруських поселень на кордоні Русі та Польщі, серед яких знане і м.Червень. Місто це зникає після татарського погрому 1289 р. (його функції спадкує Белз). Звичайно Червень локалізують в околиці сучасного с. *Чермно* (Czermno) Томашівського повіту Люблінського воєводства в Польщі (альтернативні локалізації городище поблизу Гуціова/ Guciowie біля Замостя та Чернійув/ Czernijeów біля Холма).

[2] Секеї? (*секлери* або *секеї* – етнічна група угорців у Трансільванії/ сучасній Румунії, мали воєнізовану організацію, уславились як захисники угорського прикордоння).

Поділлям також межує, є швидше східною Руссю[1]. Складають Русь два воєводства, а саме Белзьке, яке до Волині та Литви обернуте та те, яке власне Руським та Львівським називають, швидше на південь і схід [звернуте], окрім того його Холмщини пасма, що не мало до півночі, навіть за Белзчину виступає і з Поліссям сусідить; {***Поділля.***} решту, з іншого східного боку, ту Русь і ціле Польське королівство замикає Поділля, [що] від півночі і сходу з Білою Руссю, на решті сходу межує з пустельними полями Татарськими та Турецькими, як згадувалось, з півдня ж – з Молдовою. Усе за одне воєводство лічиться, яке Подільським звуть. {***Руські князі. Іст. Пол. Кн.3.***} Колись Поділля та Русь як та, що тепер є частиною Польщі, так і та, що під владою Литви і Москви, своїх мала князів, як ось ясно показано в історії[2]. Їх рід з пізнішими нащадками почасти сам собою [через] міжусобні чвари та громадянські війни вигас; {***Половці. Готи.***} почасти Половцями, які Готами очевидно були, та Татарами винищений; почасти до Польської і Литовської приєднаний імперії[3]; почасти з ім'ям і правом зі своїм у початок Московітів перейшли[4]. Існує навіть нині чимало князівських імен, але вони, здебільшого, [як] майже пусті і порожні зберігаються за собою; між Поляками насправді жодних князів непотрібна[5] пам'ять.

---

[1] Мова йде про Буковину.

[2] Мова йде про Кромерів твір «De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX»/ «Про походження та діяння Польські книг 30».

[3] Варіант – «*влади*».

[4] Варіант – «*дали початок Московітів*».

[5] Варіант – «*не вціліла*».

Такі нині є Польщі, так як мною вони описані, кордони, такі частини. {***Ландшафт[1] Польський який.***} Є ж королівство майже цілком рівнинним і сонячним[2], найбільше те, що на захід сонця і на північ звернене, і [також] те, що далеко на схід є Поділлям, {***Поділля звідки назва.***} як навіть самим ім'ям [про] пологість оголошує, з точки зору своїх сусідніх Молдови, Русі та Угорщини гір.

⌗ ⌗ ⌗

[1] Дослівно «*ґрунт*».
[2] Варіанти – «*виставленим на сонце*», «*теплим*».

3.
Станіслав Сарницький

Descriptio veteris et novae Poloniae cum divisione eiusdem veteri et nova. Adiecta est vera et exquisita Russiae inferioris descriptio, juxta revisionem Commissariorum Regiorum et Livoniae juxta Odoporicon exercitus Polonici redeuntis ex Moschovia. Author ad Lectorem.

Lechia quid nam sit modo, quae potentia sceptri,
Lit. Liv. Rus. et Prus. littora quae tenet:
Scribunt iam multi, quo mente revolvere possis,
At modo quo cernas dat tibi Sarnicius.

– [Kraków,] Anno a Jesu Christo nato 1585.

<…>

Index tabulae Sarmatiarum simulque urbium, montium, fluulorum, sylvarum, solitudium, et aliorum nobilium locorum, quorum sitium et distantiam, sumpto numero longitudinis et latitudinis, et filo à numero ad numerum instar crucis ad latera tabulae ducto, et rite applicato, intersectio indicabit.

B.

<...> *Borissovo* 56. 55. ad flumen Borustenem opidun est. Existimant autem quidam ab hoc oppido flumen etiam Borystenem nuncupari. Oppidum autem conditum fuit a Borisso quodam duce Russorum. Nec rarò contingit flumina ab oppidorum nominibus dici: ut Odra flu. ab oppidi denominatione dictum esse tradunt. Ad hoc opiddum usque Borissovo Moschus fines suos extendi affirmat, contra Lituania Olgerum ducem fines magni ducatus protelasse usque ad Mozaisko constanter asseverat.

<…> *Bug flu.* 53.*6*.42.*8*. Commentatores Cornelii Taciti populos veteres Cistobocas ab hoc flumine Bug dictos esse tradunt, eo quod isthic sedes patrias habuisse feruntur. Et vox cognominis Cistobocorum non dissonat a denominatione Bug.

Brzescie 53.*8*.47.*7*. Civitas populosa ad confluentem Bug et Muchaviec in ipso triangulo, triquetram figuram efficiens.

Buczac 49.*10*.48.*6*. vetustae et clarae gentis colonia Buczaciorum. In ditione horum ferunt inveniri venas auri, quae veliti[1] ramenta scintillant in aqua rivi ex rupe altius scaturientis. Haec postea ab agrestibus excipiebantur percolabanturque, ac ita massa conficiendo auro apta reddebatur, sed multa ignavia quadam negliguntur. Laudatur etiam ab equis generosis quos magna ubertate greges numerosi quotannis producunt ipsis: unde Proverbium abiit: equus Buczaciorum gregis.

Bielsko 53.*6*.47.*8*.

<…> *Beskidim* 49. 44. Beskit vel Bieschadi ab incolis vocatur. Mons est nobilis ultra Humienno ex quo flumen Tiras oritur. Me mineruntque veteres eò loci Bessorum populorum.

Braclavv 50.*10*.52.*8*. Arx in qua semper praesidium firmissimum expeditum asservatur. Vocatur urbs illa Sancti Petri, eò quòd imagine divi Petri Apostoli pro insignibus utitur.

Balaklei 50.*2*.52. Arcis vestigia in loco percommodo. Czapczaklei verò est fluminis nomen.

<…> *Bialogrod* 48.*10*.52.*8*. Theodosia dicta veteribus. Hanc ad ostia Borystenis Iovius ponit, sed erroneam ejus opinionem D. Cromerus confutat. Praeterit verò Bialogrodum via trita et celebris quae ducit Oczakoviam. Hac Turcici et Scythici negociatores potissimum commeant quos illi lingua sua Carabanos vocant. Quando igitur nostri aliqua mancipia intercipere conantur, ut ex eis discant quid nam hostis machinetur modò, qui due[2] in Turcia Scythiave geratur, tunc ad eam usque viam genus quoddam militum levissimae armaturae velitationibus aptum, quos Kozakios vocant, progreditur, ac ita ex praetereuntibus rapiunt quos possunt, et ad praefectos suos citato et festinanti cursu reducunt, saepius tamen retro cervice inflexa prospectantes ne quis eorum vestigia signet, et urgendo capiti eorum invehat. Nam non rarò alea secus cadit quam optassent, et saepe ex captivante fit captivus. Et interrogati cur ita temere dubio Marti se exponant, responsare solent: Bene est, si inquit, nihil inde utilitatis percepero, nisi quod juvenilem aetatem meam eo pacto consolabor contenta veroque satis est, juvat. At contentatio illa qualis futura sit,

[1] Мало бути «veluti».
[2] =duae.

si interim ad manus Scythicas deveneris, nemo est qui ignorat. Fuit quondam Bialogrodum emporium celebre et obvium nostris hominibus. Nam temporib. Cazimiri Cyprum usque demeabant naves onerarias tritico Podolico plenas. Nunc tantum scandulae prono flumine ad barbaros demeare Bialogrodum solent, idque non sine gravi discrimine vitae.

Balneum Vitovdi 50.55.*6*. Nunc fons tantum amaenus[1] ubi miles stativa habere et corpus reficere solet. Adest et Oartorium[2] ibi gentile dirutum.

Pons Vitoudi 50.55. non procula Balneo.

<…> *Brzozow* 50.*3*.45.*2*.

Belz 50.*3*.45.*2*. Praefectura Regia

Busko 50.11.47.6. Praefectura Regia

<…> *Brozylow* 52.54. ad Borustenem inter Coroszczycow et Kiow.

Bar 50.50. Arx munitissima ob memoriam Parii patriae dulcis a Regina Poloniae Sforcia Bona, in ipso aditu Scythiae excitata. Semper ibi praesidium forte imponitur, et praefectus datur vir exploratae virtutis. Nunc praefecturam illam administrat summa cum laude Nicolaus Bucacius.

Basylea Russiae 50.40. a Basylio Duce Ostroueciorum fundate. Floruit is nostra aetate. Fuitque filius illius Constantini bellatoris.

Bacota 50.*6*.50.*6*.

Buh flu. 50.52. Axiacum[3] veteres dixere, quidam Hyppanim esse volunt, innixi ut aiunt, Herodoti sententiae, sed refragante Ptolomaeo qui Hyppanim collocat cis Borystenem Tauricam et Meotiden versus. Oritur paulo supra Medziboz et paulo infra collem dictum Zbozna mogila. Alluit Chmielnik Vinnicam Braclaw, et postea incitatus cursu per campos Urocziska[4] decurrit: Kuczman pontem Vitoudi, tandem ditatus[5] per vastam camporum solitudinem ad Euxinum Pontum amplo gurgite devolvitur. Et recte reprehenditur a Magnifico viro Joanne Sienienio Castellano Leopoliensi error quorundam[6]

---

[1] =amoenus.

[2] Напевно від «arx, arcis» або «arceo, ui, -, ere».

[3] Напевно слід читати «Axia cum»

[4] Вкраплене польське слово.

[5] Напевно від «dite, ditius».

[6] Від «quidam».

nostrae aetatis Chorographorum, qui Bohum hunc incidere in Borystenem finxerunt. Cum quatuor milliaribus ab hostio[1] Borystenis in Limenium sinum Euxini sese abscondat. Quod autem flumina ista Buh, et Bozek veteres vocarunt, forsan quia pro diis amnes prisci homines coluerunt quum gentes essent.

Bialacerkiew 51.53. ad flumen Ros, a Kiovia 15. milliaribus, vel paulo ulterius. Saepe huc Scythae visuntur, ut canes spectantes in culinam. Russica milliaria sunt longe maiora quam Polonica. Ideo non mirere si quantitas circino hic non respondet ubique.

Brod Bazarabski, vide Ostrokol.

Bozek flu. 50.*6*.49.*6*. Inter confluentem Buch et Bozek veluti Mesopotamia sedet Miedzyboz, ut etymon ipsum urbis indicat.

C.

<…> *Crosne* 50. 44.

Camieniec 49.*6*.49.*4*. árx munitissima Valachiam versus, quae ob id quod natura loci mirabiliter sit munita rupibus praeltis[2] et flumine Smetricz, solius Dei manu aedificata esse ab incolis praedicatur. De hac tamen ita scriptum est:

Quamvis altis cincta est Camenecia muris,
Si tamen in spicias huis[3] multa deesse videbis.

<…> *Cameniec alia* arx murata firma et pulchra medio milliari a Crosno.

<…> *Caczibei* 48. 55. arx vetustate destructa, ad littus Ovidii lacus. Eratque Polonorum emporium celebre, ubi sal deponebatur marinum. Veteres meminêre hujus portus ad Euxinum. Plinius vocat Cathizos pomiliones. Vetustas enim credidit homunciones brevi statura eo loci belligerare cum gruibus, eaque scriptis mandarunt.

<…> *Comarno* 49.*11*.46.*6*.

Cozibele 49.*5*.47.*7*.

Czeruone 40.*5*.46.*6*.

Clevan 51.*10*.48.*5*.

Chmielnik 51.*2*.50.*6*. Propugnaculum contra Scythas Bohum versus. Administrat nunc praefecturam illam summa cum laude

[1] Має бути «ostio».
[2] Напевно «prae-it is».
[3] =hujus.

Iacobus Strus, robore animi et corporis cunctis jamdudum conspicuus, patrisque et avorum memoria celebris.

Czartorysko 51.*9*.48.*5*. ad ostia Styr fluminis.

Czarnobilum 52. 53. significat nomen czarno et bielo, id est, album nigrum, albae et nigrae Russiae confinium indicans. Sita est propemodum ad Przypiecz Kiioviam versus.

Crasylow 50. 50. ad fontem fluminis Horin.

Constantinow 50. 50. sunt civitates Ducis Ostrovecii: Constantinow, basylea, Krasylow, Kuczmin in finibus Volhiniae, qua itur Miedzibozum versus quasi in uno tractu.

Czernyostrow 50. 50.

Cataractae 51. 55. quindecim milliaribus a Caniow, vide titulo Prohi et Borysthenes.

Carowgai 50. 49. Est nobile nemus et puto illud esse quod Ptolomaeus vocat nemus Dianae. Non procul à Sieniava, non remote hinc oritur flumen Ikawa.

Cerkiew 50. 46. Milliaria septem a Leopoli.

Comiencza flu. 49. 56. Flumen ex adversa ripa Tehinia, in Tiram illabitur.

Czernichow 49.*12*.48. Non procul à fontibus fluminis Zbrocz. Fateor autem nonnihil angustiora hic spacia[1] esse, quam ut illam amplitudinem camporum in latum capere queant[2].

Colomia 48.*2*.48.*1*. Colomiam dictam esse putant quasi coloniam, quod credant olim Romanorum colonias eo deductas fuisse. De qua re consule historiam nostram libro 3. Nisi forte a Colomano Rege Haliciensium nuncupata sit. Conficitur ibi sal, cujus nidor ovorum odorem plus satis frixorum et adustorum suaviter redolet. Quod die Veneris jejunantibus, disputationis occasionem de ciborum delectu praebere solet, dum vesperi ad lumen hilarius convivari solent.

Cudnikow 51.*4*.45.*12*.

Crupa 51.*9*.50.*6*. ibidem flumen Crupa synonimum illi quod in Slavonia est, a quo Lechus in Poloniam venisse una cum fratre Czecho dicitur. Et forsitan incolae loci in Slavoniam penetrantes ex

[1] =specio.

[2] Від «quantus, a, um».

Russia, patriae dulcis memoria ducti, amni nomen in patria Lechi imposuerunt.

Czerkasy 51.*4*.54.*12*. Czirkasy tradunt reliquias esse veterum Cymbrorum, quos Homerus Cymerios vocat. Nomen certe affine est. Religio apud eos magna ex parte Machometana. Mulieres fere ac viri belli munia apud eos obeunt. Distat a Kiovia juxta Guagninum 27. milliaribus, juxta vero regios lustratores 15. tantum.

Cudniow 51.*12*.53.*1*. ad levam eundo Kiovia: à Leopoli 17. milliaribus.

Chorcyca 50. 54. Insula est in alveo Borystenis, clara Visniovecii herois oeconomia militari. Ibi enim sedem et firmamentum sui roboris stabiliverat. Sita est a Kiovia 44. milliaribus, paulo infra ostia fluminis Tismienca.

Czerniechow 51. 55. flumen cis Borystenem Disna e regione Kioviae ad quod sita est arx Moschorum firmata praesidio: 30. milliaribus a Kiovia ut Guagninus refert, lustratores 24. ponunt.

Chotim 49.*8*.49.*8*. Arx fortissima in ipso aditu Valachiae, aemula Camenecii, quae est ditionis Polonorum. Ideo Petrum Valachiae Palatinum ferunt solitum dictitasse, Aut tu Cameniec Chotimum nostrum, aut Chotimum Cameneciam deglutiet.

Czapczaklei 50.*2*.52. Flumen est, notius habetur propter viva vestigia munitissimae arcis Balaklei, quae si justo praesidio muniretur, firmissimum propugnaculum ad impediendos Praecopiensium transitus per Hyppanim esset. Et praesertim si vicissim ad flumen Russava in loco illo excitandae arci peridoneo et a multis celebrato propugnaculum novum inaedificaretur. Hae inquam duae arces non plus quam 20. millaribus a se distantes, alia ad Tiram ex opposito Thehinia, alia, ostia versus Huppanis si bene munirentur, totum tractum illum triangularem ab Oczakovia tanquam duo parastatae, id est columnae ex aequo a se distantes, mirificae tutum redderent, ut consilium lustratorum adscriptum prudentissime suadet. De qua re vide titulo Russava, Balakli et Grodzisko. Distat Czapczaklei ab Oczakovia octo milliarib. aut novem ut lustratores idem annotarunt.

Czarnylas 49.*12*.50. Alias sylva Pieczymegi vocatur. Est etiam Czarnylas pagus Kochanovii Poëtae eximii in Sedomiriensi provincia.

Chorbop 51.*3*.48.*5*. Ad fontem fluminis Wstecz nón procul a Lucko.

D.

<…> *Dzwich* 52.*12*.51.*6*.

<…> *Dunaiec flu.* 55. 43. Hunc amnem alii Danastrum, alii Visclam vocant cum Procopio. Nam ex iis locis demanat, id est Scepusio, ubi Gepidae veteres Cotthica natio sedes suas habuere praecipuas, teste eodem Procopio.

Ducla 50.*3*.43.*5*. Ptolomaeus eo quoque loci ponit Ducleotas populos, voce neutiquam dissona.

<…> *Dubiecko* 50.*6*.43.*2*. Colonia vetustae gentis spectatae nobilitatis STADNICIORUM dominorum ab Osmigrod. Horum insigue[1] est amnis Sreniava. Nam ad hoc flumen ab eorum protavo fusi fugatique erant hostes patriae. Ideo recte a quodam erudito haec victoria celebrate fuit hoc distycho.

Strenuus immanes princes qui vicerat hostes,
Praesens ad flumen talia signa tulit.

<…> *Dobrovoda* 50.*9*.40.*6*.

Drohobicz 59.*8*.47.*8*.

Dolina 49.*4*.47.*8*. Affine est vocabulum cognomini Podoliae. Nam tractus hic ad illam vallem est situs a qua denominatur Podolia. Vites hic possent plantari, et vinum proferrent quale Cassovia profert. Est enim cum illa ex aequo meridionalis.

<…> *Durisko* 51.*7*.48.

Drohobusz 51.*4*.36.*6*.

Dunaiow 50.*4*.48.*3*.

Dwiekliczuiecz 49.*10*.49.*10*.

Daschow 49.*6*.34.

Dromus Achillis 54. Hic se heros clarissimus exercere solebar.

Dunaiow 49.*11*.47.*6*. ad confluentem Kropiecz et fluminis Lipal.

Dzwan flu. 49. 51. in Tiram incidit. Est castellum desertum Dzwan, Ducis Ostroviensis habitaculum.

Dubrovica 52. 51. Supra confluentem Slucza et Mochor fluminum.

---

[1] insigne.

Dslna flu. 50. 54. flumen cis Borystenem è regione Chorcycae insulae.

Davidow 52. 50. in ipso confluente fluminum Przypiecz et Slucza oppidum.

Disna flu. è regione Kioviae 51. 55. ad quod duae arces Moschorum: Czernieiow et Pativol, tantummodo 24. milliaribus a Kiiow distant.

E.

<…>

F.

Fulstinum 59.45. Cognomen est Germanicum. Multa autem nomina Germanica non solum urbium, sed etiam praecipuorum nobelium in illa submontana regione reperiuntur. Cujus rei causam alio in loco explicavimus. Est autem Fulstinum domicilium natale antiquae stirpis Herbortonum, ex quibus nostra aetate tres in Senatu regni residebant. Arma gentis sunt tres gladii pomo cuspidibus infixi.

<…>

G.

<…> *Grodek* 50.*2*.46.*10*.

<…> *Gologuri* 50.*2*.47.*4*. oppidum inter montes, sicut et situm, nominis etymon indacat[1]. Puto autem hos montes qui a Leopoli Volhiniam usque protenduntur, Pevcinos vocari a Ptolomaeo.

Gliniani 50.*3*.47.*1*. quinque miliaribus a Leopoli.

<…> *Grodek aliud* 49.*7*.48.*3*. Ad flumen Hnieziola et Tiram domicilium Herbort de Dziedzilow viri clarissimi Succamerarii Kamenecensis.

Grodek tertium 50. 49. In summitate fluminis Smetricz, et unum ex istis vocatur Slony Grodek.

<…>

H.

Halicz 49.*5*.47.*6*. Halicios Galatas alii esse volunt, ad quos beatus Apostolus scripsit, sed hoc non videtur verisimile: nisi forte pars illorum avulsa in iis locis haeserit. Sed videtur verisimilius, Gallorum reliquias loco nomen dedisse. Neque enim procul ac illis

[1] Мало б бути «indicat».

oris Scordisci confederant[1] qui Gallica gens errant. Balduinus etiam Gallus ante ducentos annos Imperium orientale occupaverat. Et fieri potest ut aliqua portio exercitus illius ad eum locum, compendium calamitatum suarum quaerendo confugerit. Sed Haliciorum nomen ante Balduinum inclaruerat, ut liquet ex serie historiae Polonicae. Reges Haliciorum coronati hoc ordine enumerantur: Colomanus nimirum, Daniel, deinde rursus Romani filius qui ad Zaichostum male pugnavit. Leo tandem tertius, conditor urbis Leopolitanae. Ad augendam vero celebritatem Loci Ludovicus, quem nostri Loissum vocant, Rex Poloniae et Ungariae, sedem Archiepiscopalem in eadem Halicz erexerat, quae postea Leopolim prudentissimo consilio translata fuit. Praelia etiam complura ad Halicium gesta locum celebriorem reddiderunt, maxime vero Crivoustii Reges victoriosissimi clades memorabilis, cuius postea ignominiam Cazimirus secundus victoria de Russis parta, abolevit. Reperitur ibidem lapis Alabastrinus, pulcher admodum, ita ut nitore suo etiam Phrigium superare videatur. Avehitur inde in Germaniam et alias remotas regiones.

<…> *Humienno* 49.*8*.44.*11*.

Hyppanis flu. 50.52. Vide titulo Boch.

Hodorow 49.44. Lacus ibi laudatur.

Hniezola 49.48. Oritur ad Bavorow et ad Grodek, incidit in Tiram. Trebowla ad hoc flumen sita.

Holownia villa.

I.

<…> *Iagiel* 49.*5*.44.

Iazloviec. 49. 45. Arx bene murata Valachiam versus inter flumina Stripa et Hniezola. Et est domicilium natale antiquae stirpis Iazloveciorum, quorum pater nostra aetate Palatinus Russiae suit, Oratoremque egit ad Imperatorem Turcorum cum magna laude sua et Reipub. Gentis suae claritatem auxit Iaslovecius praefectus Sniatinensis profligato et capto Palatino Valachiae. Acciderunt haec anno salutis 1582.

Iarmolnice villa 50. 50.

Iskaua flu. 50. 48. Ubi et Dubno.

---

[1] Від «confoedero, -, -, are».

Ikava flu. 50. 50. Ubi Sieniava Sieniaviorum.

<…>

K.

<…> *Koden*

Klecko 53.*7*.50.*1*. locus nobilis insigni victoria de Tartaris parta.

<…> *Krasnistaw* 51.*8*.56.*6*. ubi Kazimirus oeconomicissimus Rex piscinam ingentem condidit, a qua nomen civitati inditum est.

Kamienium 51.*12*.47.*2*.

<…> *Kropiwna flu.* 53. 51. In hos amne Moschi post cladem Orszensem demersi sunt.

Kopil, civitas in Ducatu Slucensi sedesque secundo genitorum.

Krzemieniec 50.*9*.54. Arx murata quam Ianusius Episcopus Posnaniensis erexit firmissimo in loco.

Kuropatwniki 49.*12*.48.*12*.

Kropiecz flu. 49. 48. Incidit in Tiram ad oppidum Kropiecz.

Kuczmania flu. 50.*5*.50.*6*. Vide dictionem szlak. Incidit in Axiacum seu Buch inter Vinnica et Braclaw ripa ab altera, 50. milliaribus a Leopoli et aliquot.

Korson 51.*3*.53.*9*. civitas noviter locata a Stephano primo, Rege Poloniae, cum munitione firma ad flumen Ros in ipso transitu Scytharum seu szlak Czarny, ubi cernis literam K. Et pollicentur Regi praesides illius loci, quod non amplius Scythae possunt transire impune per Czarny szlak. Fuisse etiam olim ibi arcem nobilem testantur ruinae muri vetustate neglecti.

Krilow 51.*10*.54.*11*. Arx murata in loco valde opportuno contra Scytharum irruptiones, optime munita ad morem Germanicarum urbium. Hujus haeres est Castellana Miedricensis a Theczin domina, genitrix Ostrorogorum.

Kiovia 51.*12*.54.*12*. Sedes antiqua Ducum Russiae. Et quod olim Romani de septemtrionalibus et Indianis monstris et miraculis sparserunt, hoc Russi de prodigiis et heroibus suis quos Bohatiros, id est, femideos vocant, aliis persuadere conantur. Contumulare autem istos solent in cavernis rupium, quas in immensum tanquam cuniculos subterraneos, usque Novogrodiam magnam fabulantur extendi. Illud tamen pro confesso est, et instar miraculi habetur apud peregrinos qui se eo conserunt, quod a monachis monstrantur istic

corpora Principum incorrupta, quae per longa spacia[1] temporum, loci temperamentum quoddam absque ullo detrimento conservat. Incolae id ad religionem referunt, et loci sanctitati acceptum tribuunt. In eadem urbe Armeni sicuti Leopoli et Cameneciae affatim habitant. Distat a Vilna nonaginta milliaribus, a Leopoli sex supra octoginta. De hac distychon adiiciam cujusdam Poëtae eruditi.

Nomen habet magnum spaciosa Kiovia quondam,
Cuncta brevi imposito, tu milite prospice forti.

Koroszczicow 52. 53. ad ostia flu. Fekerow, ubi in Borystenem incidit. Ad idem flumen est Sytomirz et Cudniow.

Koualia 51.*10*.42.*8*.

Krasylow 50.*12*.49.*5*. Supra lacum pulcherrime bipartitum.

Kodoma flu. 50.*6*.50.*6*. a Kuczman Scythiam versus decem milliaribus.

Kulikow 49.*6*.48.*12*.

Kaniow 50.*8*.54.*10*. Munitio Kozakiis referta ad Boristenem Porohi versus.

Kochanie 50.*9*.54.*11*. Est locus supra insulam dictam Chorcyca inter cataractas seu Porohi, aliquot milliaribus supra modum amaenus[2]: in quo si aliqua manus militum disponeretur, commode posset semper impediri transitus Tartarorum, qui per utrumque trajectum Borystenis, Kuczmanski inquam et Krzemienieczkie, quoties non sentiunt esse in armis Nisovios Kozakos, libere trajicere solent et infestare nostras regiones. Distat hic locus a Kiovia 40. milliaribus. Haec omnia ex sententia Magnificorum virorum adjeci, qui lustrandis illis regionibus a R.M.[3] delecti et destinati errant. Narrant insuper praeter illas duas insulas Thomakowka inquam, et Chorcyca esse et alias complures desertas in illo flumine, in quibus materies ampla et lignorum copia est tam ad aedificandas arces, quam ad naves struendas. Cui testimonio suffragatur etiam historia de Principibus Kioviensibus qui ante quadringentos annos magnos exercitus, et ingentes classes ex iis locis secundo flumine usque

[1] Від spatium, i.
[2] Amoenus.
[3] Найвірогідніше «R.M.» = «Regnum Majestas», але не виключаю також варіанта «Regnum Magistrates».

Constantinopolim et ulterius deducere solebant ad oppugnandum orientale imperium. Et cavendo ne hoc amplius fieret, existimo Turkas Scythis eos portus replevisse, quos etiam ideo suo patrocinio tuentur. Narrant praeterea iidem D.[1] lustratores in suo itinerario ad flu. Ros et Tysmienica et Olszanica, et in aliis fluviis esse ibidem loca confragosa, etc. ubi arces possent excitari, nec haberet Turca ansam ita conquerendi, sicuti praetendere solet: cum ad Tiram aliquid nostri aedificare instituunt.

L.

<…> *Luboml* 52.*1*.47.*1*. Praefectura regni, cui praeest vir spectatae nobilitatis D.[2] Krasinski, Metator castrorum Regiorum.
<…> *Luczko* 51.*3*.48.*5*. duas arces habet. Demeationes navium e Slucko ad Luczko commodae. Et est sedes Episcopi Luceoriensis. Sita est ad confluentem fluminum Styr et Wstecz, Praefecturam illam nunc administrat summa cum laude Alexander Prunski, Dapiser magni Ducatus Lithwaniae, vir magni nominis, ex claro stemmate primariorum Ducum suam originem ducens.

Leopolis 52.*10*.50.*8*. urbs Russiae primaria Metropolis, muris et vallis optime munita. Arces habet duas, quarum altera eminet in ipsa crepidine montis excelsi. Laudatur a politia, munitionum firmitate in locis opportunis, et apparatu bellico. Est enim illa urbs veliti propugnaculum, non modo Sarmatiae ipsius, sed aliarum etiam provinciarum christianitatis contra Turcorum, Scytharum et aharum barbaricarum gentium insultus et irruptiones. Est praeterea nutrix variarum religionum. Sedem ibi habet Archiepiscopus ecclesiae Romanae, ibidem antistes Armeniorum qui instituta et ritus Antiochenae ecclesiae sequitur. Russorum etiam ecclesiae complures, qui Constantinopolitanos ritus pro norma habent. Solis Evangelicis ab occulto sidere infesti sunt. Praeest nunc sedi Archiepiscopali Stanislaus Sulicovius, sive morum integritatem, sive solidam eruditionem spectes, vir est omni laude superior.

Lacuchow 51.*9*.46.*6*. Spectatae nobilitatis domicilium Orechoviorum et locus natalis. Tres sunt fratres viri ad res magnas

[1] D. = Domines.
[2] D. = Dominus.

nati, eorum frater uterinus est Ioannes Sienienius Leopoliensis Castellanus.

<…> *Labetauola* 50.*5*.45.*5*.

Lipsia Russiae 51.*5*.45.*5*. Patria authoris libri et solum haereditarium. Series autem progenitorum eius sic recensetur. Est in Mazovia in provincia Plocensi colonia Sarneciorum quibus commune est stemma nobiscum, quod Corvinus vocatur, ad eam usque diem. Hi sunt gentiles nostri. Nam propemodum jam centum anni sunt cum ex regione illa Iacobus Sarnecius aulicus Regius avus meus relictis penatibus in eas regiones delatus fuit. Fuit is tum Regi percharus[1], quod ministerio eius utebatur in legationibus ad Scytharum principem. Nam linguae Scythicae noticiam sibi comparaverat. Et quia tunc bellum Bucoviense contra Valachos parabatur, etiam ille alacriter castra Regis sequebatur. Et cum ad Zarnovecium, ad flumen Prutum, praeclare Regni operam suam probasset, strenueque se gessisset, ferociam Valachorum, qui cum Stephano Palatino ripam insederant, non sine gravi discrimine reprimens. Rex pro donativo virtutis, pagum ei in Belzensi Palatinatu Slepcze nuncupatum et Scultetiam Krczonoviensem, attribuit. Sed non diu ei concessum fuit praemio illo virtutis frui. Nam non ita multo post, sive vulneribus in bello Valachico debilitatus, sive pestilenti aura, ut creditum est, afflatus: quae bello illo durante invaluerat, fatis concessit, relictis in eadem posessione tribus filiis: Andrea nimirum, Stanislao, et Joanne, quos ex Hedvige Piatkovia conjuge sua nobili foemina, susceperat. Horum minimus natu Joannes, quem[2] jam moriturus bajulabat, sub axillis tenens, pater meus suit, Andreas vero in finib. Podoliae Strusiis commilitabat, ubi et filii eius duo ante viginti annos, in campis credo Tehinensibus, pro patria fortiter dimicando adversa tela pectoribus exceperunt. Tertius vero in Moschovia ad Nevel arcem, sub signis Joannis Goraii, viri fortis militando, una cum Malicio, periut. Cum igitur Rex accepisset avum meum vitam cum morte commutasse Joanni Zamoscio, qui postea a supplicib. libellis, seu Referendarius fuit, tutelam pupillorum commisit, quod munus ille tanto alacrius subiit quo magis

[1] Мало б бути percarus.

[2] =quum.

hominem dilexit, compluribusque in rebus, eius obsequiis familiarius utebatur. Itaque vir eximius et bona puerorum interversa a malignis tutoribus brevi vindicavit, et ubi ad aetatem justam pervenere uxores eis addixit: Andreae cognatam suam Tarimirska, Joanni vero agnatam Helizabetam Gorzkowska, quae mater mea fuit. Haec festinanti stylo attingere volvi, ne dum aliorum res ad posteritatem transmitto, meis prorsus de esse videar.

Lipa flu. 49.*12*.47.*12*. ad Gologury oritur, et Dunaiow praeterlabitur, tandem ad Tirae jungitur, e regione Halicz.

Lindava flu. 49.*12*.49.*12*. in Tiram illabitur infra Camenec octo milliaribus.

Lyssoua flu. 50.*6*.47.*12*. ad Beresteczko flumini Stir unitur.

Litowisz 51.*5*.47.*8*. Ad Bug flumen.

<…>

M.

<…> *Marussa* 49.*10*.51. Flumen Podoliae. Et nota dialectum Cymbricae linguae vetustioris. Nam Plinius annotat Cymbros olim mare mortuum Morimarussa vocitasse.

<…> *Monasterziska* 49.47. Fortalicum seu munitio pulchra et possessio ampla. Fuit quondam patrimonium spectabile Magnificorum, qui dicebantur Manastirsczi, quorum posteritas dicuntur esse Iazlovecii. Hujus munitionis superioribus temporibus tantum quaedam ruinae eminebant, quae tamen antiquitas indicabat istic alicujus magnatis domicilium fuisse. At nunc Joannes Sienienius Castellanus Leopoliensis haeres illius ditionis suo sumptu impensisque omnia quae erant collapsa instauravit: partim muris ab integro in locis opportunis excitatis, partim materia quercus Iovis arbore munitiones firmando. Eaque omnia ad utilitatem Reipub. et posteritatis suae peregit. Tempore enim incursionum Tartaricarum commode tanquam ad asylum quivis indigus ope eo confugere potest. Et aliud 51.*6*.48.*6*. ad Styr flumen Tiram versus.

Marussa flumen vel Marhaska 49.50.

Mochor flu. 51.51. Ad Polonne in Slucz flumen incidit.

Moravica 51.49. Ad Iskiew flu. Est et pagus ad Cracoviam.

Mogila zborna 50.*4*.44.*8*. ubi Bozek flumen oritur. Est promontorium nobile ad Medzibosz.

N.

<…> *Niepr* 56.*4*.56.*1*. vel Borystenes, magnitudine, Rheno et Danubio confertur. Hic enim quondam naves magnas et classes etiam ingentes sustinere potiut, ut testantur historiae de Kioviensibus Ducibus Olha et aliis qui magno apparatu Constantinopolim oppugnare solebant. Oritur paulo ultra Smolensko, et capit in se flumina ampilissima, Bereziny, Tur, Przypiecz[,] Stir, Slucz, et alia innumerabilia, ab orientali vero parte infra Kioviam Disna, Trubiesz, Uday, Zula, Osla, Psial, Somow et Horol. Hi eo ordine aggregati Borysteni, in Euxini ostia ita impetum faciunt, ut sua dulcedine et ipsum mare inficiant, eiusque aquas dulces reddant teste Ovidio. Urbes sua unda sitientes potat, Sklow, Mohilow, Kiow, Czyrcasy, Kaniow. Insulas nobiliores circum fudit: Chorcyca, Thomakowka etc. Commemorantur duo eius nobiliores trajectus Krzemieniecki inquam et Kuczmienski, qua Scythae illi Batthones et alli barbari transiverunt et nunc transire solent. Sed Nisovii Kozaki (milites sic vocantur) late littus illud complexi sunt.

Narkie ad ostia Lipae ad Tiram.

Niemia flu. 49. 51.*8*. prope Russava flu. ad Tiram.

Nigra sylva 51. 52. ubi Scythae latitare solent, invasuri in regiones nostras.

<…> *Niestr* 49.*10*.45.*6*. oritur ex montib. Sarmaticis qui vocantur Beskid, et antequam amplo gurgite devolvitur in Euxinum Pontum, capit in se Podolica flumina nobiliora decem: Lipa, Stripa, Sereth Podolicum, Zbrucz, Smotricz, Usicza, Row, Ladava, Dzwan, Rusava. A meridionali vero parte, flumen Halicense, Dolinense, et Tarnavatkam: sed quod Ovidius tardum Tyram vocat, non possum demirari. Vel eum nunquam vidit, vel aliud certe Tyram vocat, quam nos hodie vocamus. Constat enim velocitate nostrum Nestrum multa flumina anteire. Nisi forte ex montibus decidens rapidior sit, ubi vero Euxini undis repercussus visa maris amplitudine et collata sua parvitate veluti rubore perculsus cursum suum inhibuerit. Nam credibilius est Ovidium Tyram vidisse ibi alicubi circa maritimos campos quum ad lacum suum Vidovo Jesioro proficisci volebat.

O.

Olika 55.*5*.48.*7*. Illustrium principum Radivilo num et Comitum in Szidlow patria et locus natalis a quo etiam Duces denominantur. Septem horum mea aetate simul in Senatu regni residebant. Tantam

opinionem virtutis, prudentiae, ex dexteritatis in rebus agendis Deus penes eam gentem reliquit. Eo anno quo haec scripsimus, hoc est 1584. Georgius Radivilus in numerum amplissimi Senatus Cardinalium est adlectus et inauguratus ipso Rege assistente et ceremonias quasdam ut audio, circa investituram ut vocant, per se adiuvante. Primus hic est Cardinalatus in Litwania. Antea vero Episcopus tantum Vilnensis et Livoniae administrator vocabatur idem Georgius Radivilus.

<…> *Ostrog* 51.*5*.50.*4*. Sedes et domicilium natale Ducum Ostroveciorum. Et credibile est istic olim consedisse colonias Ostrogotthorum gentis bellicosae, cum et scriptores vetustissimi Alaunos, hoc est Volhinios, Gotthos affirment fuisse. Et Bessaraborum vadum, etiamnum vicinum istic trajectum per flumen Slucz vocatur. Besarabes autem in veterib. sedibus Gotthorum habitant inter Tyram et Istrum seu Danubium. Denique nomen Ostrogotthorum cum Ostrog valde est affine et homonymum. De Constantino Duce Ostrogeos viro nostrae aetatis in rebus bellicis nemini secundo saepe mentio in hac nostra historia occurret. Fuit is pater Constantini hujus Basilii, affinis nostri, qui ducta in uxorem filia Comitis Ioannis a Tarnow Polona, sua amabili sobole utriusque[1] herois, hos est patris et soceri ita vivam memoriam expressit, ut cum ambo fuerint praefecti, summi copiarum, et ambo jamdudum mortui sint, tamen intuitu solo Illustrium juvenum ita perculsi, eorum admonemur, ut non ante triginta annos sed nudius tertius eos mortuos esse credamus. Sita est Ostrog ad confluentem fluminum Horin et Vilgia. Urbes eorum ditionis sunt: Ostrog metropolis, Ostrokol, Basilea, Krasylow, Kuczmin, Konstantynow, Ostrokol, Dubno. In Polonia vero Tarnow, Tarnopole, Czerniechow, Przevorsko. Caeterarum non bene recordos. Sed audivi quosdam eorum arces circiter quinquaginta numerare.

<…> *Ostrokol* 51.*1*.50.*7*. Antiquis Bassarabei vadum vocatum.

<…> *Oleszko* 50.*9*.48.*12*. Sedes quondam ducalis fuit Sienieniorum donativa, ad quam et Zloczow pertinebat, in monte editiori ex quo flu. Bug et Stir oritur.

---

[1] =utrimque.

<…> *Oczakow* 49. 54. Primarium oppidum Scytharum, sed nostrates Iazlovecii et Sieniavii patriam suam istic fuisse asseverant, Distatque ab ostiis fluminis Buh aliquot milliaribus.

Ostr flu. 51. 54. ab oriente, id est, e regione Kiow in Borystenem se infundens.

Ovidii lacus 54. 49. inter Hypanim et Tyram, sed vicinior ostiis Tyrae. Cernitur ibi murus quidam plumbo compactus, qui in mare medio milliari porrigitur. Dicuntque Vitovdum eo usque in mare equo descendisse, dominium sibi mares Sarmatici vendicans.

Orol flumen ad ostia Borystenis a parte orientali a Taurica.

Olssenica flumen Borystenis hic ab ea parte.

Obertim 49.*5*.48.*7*. non remote a Chotim villa, victoria gloriosissima de Valachis parta concelebrata. Ibi concidit David Sienienius pro patria pugnando, pater hujus Ioannis Sienienii Castellani Leopoliensis.

P.

<…> *Prut flu.* 55. 49. A duce quodam eius nominis sic dictum. Hic amnis dissimitat Valachiam.

Poprut flu. 49. 45. Ad Sadetiam cum Dunaiec seu Danastro confluit.

<…> *Preclaw*, metropolis quondam Russiae, et socia Kioviae.

<…> *Przemisl* 50.*6*.45.

Potylicz 60.45.

Pomorzany 50.*3*.47.*11*. Domicilium spectabile Magnifici domini Ioannis de Sienno Castellani Leopoliensis. Arx est eximia ad splendorem et ad propulsandum hostem patriae instructissima, murata et quidem ex integro magna cum arte, opera et sumptibus eiusdem M.[1] domini a Sienno. Fuitque haec quondam possessio gentis clarissimae Swinkonum, ex qua stirpe floruit olim Archiepiscopus Gnesnensis. Prodierunt et alii successores viri spectabiles et celebres ex eadem familia.

<…> *Podnaice* 49.*11*.48.*5*.

Polonne 51.53.*5*. in confluente fluminum Slucz.

<…> *Pianini* 49. 53. locus judicio senis Bernhardi Pretvicii peridoneus excitandae arci cum propugnaculis contra Scytharum,

[1] M.=Magnifici.

immanissimae gentis irruptiones, idque in ipso aditu regionum barbaricarum.

Pokucie 50.*5*.55.*5*. Significat autem nostra lingua pokucie poenitentiam, eo quod in reatu detentos ad eas regiones Romani in exiliam mittebant. Eos nimirum cives qui turbulentiores videbantur, aut de proditione suspecti. Et hoc vocabant relegationem, aut deportationem. Porro exilium gravior erat mulcta, id quod nostri bannitionem vocant.

Pieczymegi sylva 49.*8*.53. Hic sedes suas Pevcinos veteres habuisse autor est Bernhardus Vapovius.

Porohi 49.*12*.34.*12*. Prog nostra lingua significat limen. Quia ibi sunt augustiae Borystenis ob rupes quibus coarctatur aqua profluentis et veluti per limen ex alto decidit cum magno fragore. Ultra hoc limen cum milites Kozaki evadunt, jam se securos putant a Scythis. Veteres talia loca Katadupa a sonitu qui e longinquo exauditur, vocare solebant. Inveniuntur tales cataractae et in his magnis fluminibus Istula ad Gnew, Narew, Rheno ad Baden. Forsan Deus veluti fraenum eo modo injicere eis volvit ut cursum eorum retardaret, ne abuterentur sua potentia, supra modum arando terram.

<…> *Piotrkow* 52.*8*.42.*7*. ubi obim heroes Poloniae causa comitiorum antiquo instituto conventus agere[1] solebant.

<…> *Przypiecz flu.* 52.*4*.48.*6*. Pevcinorum coloniae.

<…> *Pascua Pomarzani* 50. 48. In summitate fluminis Kropiecz sita sunt.

Pascua Zloczouiensia 50.*6*.48.*4*. in summitate scaturiginis fluminis Stripa.

Pascua Oczakoviensia 49. 54. inter Oczakoviam et Ovidii lacum.

Pikow 51.*2*.51.*9*. oppidum.

Ploskirow 50.*3*.49.*8*.

Probito flu. 50.*8*.52.*8*. ad Hypanim.

Pisczambot flu. 50.*9*.53. incidit in Hypanim. Ibi etiam est pons Vitowdi.

Poromil 51.*6*.48. ad Styr flu.

Podkamienie 49. 47.*4*.

Poltow flumen sub Gliniany.

---

[1] Напевно має бути «aggere».

Q.

<…>

R.

<…> *Rozan* 54.*1*.41.

<…> *Raigrod*

Rozanka 54.*4*.49.*7*.

<…> *Ropa flu.* 50. 43. ad Biecz flu.

Rohatyn 49.*10*.47.*6*.

Russava flu. 49. 51. in Tyram labitur. Libenter haec Russica et Podolica annotamus et curiose perquirimus, quia depopulationes Tartarorum saepe cogunt nos talia perscrutari. Ubi sint[1], quid agant, quo tendant.

Row flu. 50. 51. incidit in Hypanim. Et ad eius scaturiginem in summitate Bar arx munitissima.

Rustavica flu. 51. 52. in Hypanim incidit, ubi insignis vir Stanislaus Strus occubuit, pater istorum, fortiter dimicando cum Scythis.

<…>

S.

<…> *Slucko* 53. 52. Sedes Illustrissimorum Ducum Slucesium. Principes isti prodierunt ex eadem stirpe ex qua Reges Poloniae Hungariae et Boëmiae originem suam derivant. Adepti sunt autem maiores horum Ducum virtute belli pacisque artibus praerogativas tales et tantas, ut tempore pacis primum locum in Senatu, tempore belli dextram manum tenere, tutelaremque salutis Regiae curam habere promeruerint. Potestque eorum stirpis series hoc ordine enumerari. Olgerus Mag. Dux Litwaniae primam uxorem Iuliam seu Ulianam duxit filiam Ducis Vitepsciensis Russam, religionis Graecae, ex qua suscepit sex masculos, quorum natu maior fuit Vladimirus Dux Kioviensis frater germanus Iagellonis: sed alia matre natus. Ex quo Vladimiro prodiit Alexander quem Rusi Olelko vocant. Hic fundavit civitatem Slucensem triurbem ad flumen Slucz ante annos 150. Ex Alexandro Simeon, ex hoc rursus Georgins qui duxit Thecziniam Comitem foeminam[2] lectissimam, ex qua tres

[1] =sunt.

[2] =feminam.

suscepit masculos qui nunc versantur in luce hominum: Georgium, Simeonem et Alexandrum juniorem juvenes heroicis virtutibus suffultos, de quibus usurpari potest illud: Spes altera Romae. Ducatus hic Slucensis hactenus a Geographis et Chorographis suppressus est, quod ego committere nolui, cum sit magnitudine sua effatu dignus. Terminatur ab oriente Borysthene a septemtrione flumine Niemen, a meridie Pripecio, ab occasu parte Magni ducatus Litwaniae. Urbes eius sunt Sluck metropolis. Kopil secundogenitorum à Slucko quinque milliaribus distans. Turecz 15. Petricovice 24. Volkukala 4. Mohilow 50. ab eadem Slucko distat. Alias brevitatis causa omitto.

<…> *Stir flu.* 51.*1*.42.*6*. Stirii populi ultra Viennam una cum aliis Slavinis inde progressi esse creduntur. Creditum est antiquis flumen Stir a Tyra scaturiginem suam trahere, quod expresse pictum extat in tabula Grodecii. Sed errorem hunc detexerunt lustratores Regii. Derivant enim Stir ex montibus ad Olesko, unde et Bug et alia complura flumina. Quia tamen ab illa regione decurrit qua Tyra praetermeat, recte Stir, id est a Tyra demanans, literas addita, nuncupatur. Ad hoc flu. sita sunt oppida: Czartorisko, Manaster, Peremil, Beresteczko, Strzemil.

Sytomirz 51.*11*.50.*9*.

Skala alia 50.*3*.48.*7*. ad Zbrocz flu.

Sbarasz 50.*6*.48.*7*. Colonia ducum Sbarasiorum. Floret nunc ex ea gente Palatinus Trocensis.

<…> *Szatanow* fere in via qua itur Kamenecia ex Tarnopole. Septem milliaribus inter utranque[1] urbem sita.

Sieniava 50.*12*.40.*9*. Clarissima colonia Sieniaviorum sedes suas hic habet. Cujus juventus veluti murus objecta contra Tartarorum irruptiones semper sese opponebat. Floruerunt nunc duo Palatini Russiae ex gente, Pater et filius successive.

<…> *Sczebrzeszin* 51.*9*.46.*9*. Jurisdictionis Regiae fuit quondam, sed in donativum cessit Demetrio de Goray.

Stepan 50.*6*.50.*9*.

Sokal 51.*3*.41.*8*. a quodam Duce Sokal fundata et denominata.

<…> *Srzyzow* 50.*7*.44.*8*.

---

[1] =utroque.

Sloczow 50.*4*.47.*8*. Amplissima haereditas, ad Olesko quondam pertinebat.

<…> *Sawran flu.* 50.*4*.51.*12*.

Swinigrod flu. 50.*4*.55.*6*. Sedes olim Ducum Rus.

Sniatyn 40. 49. Ultima praefectura in ipso aditu Valachiae.

Seret flu. 40. 49.

Seret 49. 50. civitas.

Seret flu. Aliud Seret Podolicum, ad quod est Zalosce, Czerniechow et Hnieziola. Flumini iungitur infra Trebowla.

Sarnie pole 50. 52. sunt campi: Vloczysko vocant.

Szlak Sunt itinera usitata Scytharum, quibis infestare solent terras Russiae fertilissimas et etiam Podoliam. Et numerantur tres praecipui: unus Kuczmienski, alter Czarny szlak, tertius Valachicus, quos non piget hic describere. Et certe si quid laude dignum praestitit Magnificus vir Ioannes Sienienius in hac lustratione, istud sane quod hecitinera[1] accurate descripsit et depinxit numero milliariorum adjecto, non modo utile, sed etiam valde pium opus perfecit. Nam si Imperator Antonius Pius Pii nomen meruit, quod libellum confecit quendam in quo vias descripsit quae ducunt Roma ad nationes barbaricas, ut captivi Romanorum illo aevo scirent et nosse possent qua redeundum sit in patriam, si forte contingeret eis ex manibus hostium sese evolvere: certe non minus encomium[2] meritus est noster Ioannes Sienienius, quod hosce[3] szlak dicticώs[4] in iis tabellis expressit. Audimus enim de multis captivis qui apud Scythas aut Turcas detinebantur, quod cum possent se interdum ex catenis ipsorum evolvere, tamen ob solam ignorantiam itinerum reditus in patriam, maluerunt duriorem morte servitutem perferre, quam profugientes ex ergastulis eorum in solitudinibus oberrare, aut a feris devorari. Porro ex istis descriptionibus lustratorum, quilibet potest sibi notitiam comparare illorum itinerum, ut si forte domino Deo permittente quidpiam tale ei contingat, scire possit quo est egressus

[1] Напевно слід читати «haec itinera».
[2] Від incomma (encomma).
[3] Від hostis.
[4] =dictionis.

loco, et quem portum tenere debeat, compendium quaerendo suorum malorum.

Kucźmieński szlák.

Primo Leopoli ad Szarawka nota sunt itinera. Ex Szarawka 20. milliaria ad vadum fluminis Kuczmien, a quo etiam hic szlak denominatur. A Kuczmien ad Kodima fluminis vadum 10. milliaria, a Kodima ad Sawran 4. milliaria. A Sawran ad Czapczaki 10. milliaria. Inde vero Oczakovium 8. sunt Russica multo maiora quam Polonica. Ideo uni gradui decem milliaria forsan respondebunt. Polonica vero 15. Ista via est compendiosior omnium.

Cźarny szlák.

Leopoli Sokalum 12. milliaria, Sokalo Luskum ad Stir 12. milliaria, Lusko ad flumen Horin 11. milliaria, ab Horin ad vadum Slucz per Zaszlaw et Polonne 10. A Polonne 40. Kioviam. Eritque a sinistra oppidum Cudniow, a Kiow Kaniovum 16. milliaria. A Kaniow Czerkasium 15. A Czerkasy ad Porohy 12. milliaria. A Porohy Tomakowka 11. Inde Torhovistiam 6. Hic jam Scythae navigiis dilabi solent per sinum Borysthenis usque Oczakovium vel quo lubet.

Szlak Walachicum.

Per Buczac, Skala, Zynkow, et summitates fluminum Uszyca, Dzwan, Ruszava, inde per Valachiam, aut per campestria littoris Tyrae: milliaria in tabula adscribentur.

De custode transituum seu szlak.

Hisce transitibus unus speculator vir nobilis expertae virtutis praeficitur, qui vocatur custos trium szlák seu viarum tritarum. Hic per se et per homines industrios et vitae suae minime prodigos vario ingenio naviter motus, et machinationes hostium investigat, et ubi resciverit de hoste, praesidibus arcium et duci belli campestris renunciat[1], qui dato signo, recollectis copiis confestim occurrit eosque adoritur. Atque ita Podolii noctes ac dies bello continuo vitam totam transigunt. O viros omni genere premiorum[2] dignos.

Sina voda 49.*10*.54.*5*. Est restagnatio quaedam maris ad ostia Borysthenis. Hac Scythae navigiis subvehere se solent, et tandem in

[1] Від re-nuntio.
[2] =primiorum.

nigra sylva latitare, donec omnes conveniant. Inde a nigra sylva dicitur Czarny szlak. Mare illud est tranquillum et ab injuriis procellarum tutum, ita ut etiam in eo folia nimpheae[1] sicuti fit in aliis lacubus parvis excrescant, et supernatent aquae: Et differt Sina voda à mari mortuo, in quo sal veluti glacies tenuis supra aquam innatat, et est admodum subtile. Hoc situm est ad Prekop, ubi illa fossa à mari cernitur ad mare.

Sylva nigra 49.*12*.54.*1*.

Stare Siolo 50.*12*.42. – ad Gologury.

Stripa flu. 50.*1*.48.*5*. Tyram versus tendit non procul a Podhaice.

Sotharab flu. 52. 54. ad quod Sytomyrz in Borysthenem illabitur.

Smotricz flu. 50. 49. ad hoc est Grodek, Kamenec et arx deserta Smatricz.

Szarawka 49.*8*.50.*8*. in summinate fluminis Uszica. Domicilium fuit Bernhardi Pretvic bellatoris illus clarissimi qui filium reliquit dotibus animi eximiis ornatum.

Stolpien 50.*8*.47.*6*.

Strzemyl 50.*8*.48.*6*. Lasczonum qui dicuntur Strzemielecki. Inclaruit jam diu rebus bellicis dominus loci illus Stanislaus Lasc.

Sczurovice 50. 47.*7*.

Sluck flu. 52. 50. – oritur non procul à Czarny ostrow, Zbozna Mogila versus.

Sula flu. 49. 55. è regione Chorcyca insulae, in quod columnas injecisse dicitur Rex Chobry, non procul à cataractis, sed Zula à Cromero vocatur.

Somar flu. 49.*1*.54.*10*. Paulo inferius quam Sula. Vide infra in Topographia ostiorum Boristhenis.

T.

<…> *Tur flu.* 53.*8*.53.*3*. infigniter piscosum.

Tustan 46. 49. Oppidum in ipso limite Poloniae et Hungariae. Propterea Tustan significanter, id est, hic siste gradum appelatur. Exemplo noto a columnis et gadib. freti Herculei: Unde symbolum affigitur: NON PLUS ULTRA.

[1] Від *nympha, ae* або *nymphaea, ae*.

<…> *Tur stagnum* 51. 42. nobile, ubi Przypiecz flumen scaturit, ad pagum Holowno. Ibidem Turia flu. ubi ratno[1].

Tismienica flu. 48.*6*.52. ad Torhovistiam in Boristhenem sese insundens.

Torhovistia 48.*6*.52. significat nostra linqua nundinationes, eò quod ibi negociatorum emporium nobile admodum fuit, dum starent res Russorum et Graecorum. Est et in Valachia aliud Torhovistia.

Tarnavatka flu. 49. 52.

Tismien flumen 48.*6*.52. aliud quam Tismienica, nam hoc ad Boristhenem ad Torhovistiam, illud ad Axiacum vel Hypanim.

<…> *Trebowla* 49.*12*.48.*7*.

Tehinia 49.*6*.51.*6*. Arx ad Bialogrodum, quam hoc anno Kozaki Nisovii acerrime oppugnarunt.

Tubarcza 48.*6*.52.

<…> *Tarnow* 50.*6*.44.*11*. Domicilium natale Illustrium Comitum a Tarnow. Multa autem memorabilia temporib. Iagellonis et Vladislai tertii gesserunt atavi Tarnoviorum. At Ioannes a Tarnow nostra memoria suae famae splendore praedecessorum suorum lucem superasse[2] videtur. Hunc hominem Sigismundus Rex tanti fecit ut post illam memorabilem victoriam de Valacho partam ad Obertinum, binorum grossorum in jugera contributionem publicam ei decreverit, qui honos antea nemini quod sciam habitus fuit. Antiquitate quidem totum genus humanum adaequatum sibi est. Sed si tempus illud respicias quando quis e tenebris emersit heroicis factis, Tarnovii Teciniis hac in parte pares habenrur[3]. Attamen Thecinii hoc nomine aliquid sibi deberi volunt, quod veluti aborigenes ex stirpe Polonorum prodierint. Tarnovii autem aliunde huc appulerint. Hanc differentiam quidam statuunt. Non ignoro tamen Stanislaum Orichovium, cui in hoc multa debentur, volvisse probatum facere, Lelivam signum Tarnoviorum hic quoque in Polonia, et ex Polonis originem suam traxisse.

Tomakowka 49. 54. Insula est in Borysthene, inter Tesmien flumen et Fessinum, quod ex Nigra sylva demanat, ubi Nisovii

---

[1] Мало бути *Ratno*.

[2] =superesse.

[3] =habentur.

Kozaki tanquam in arce fortissima habitant confidenter. Etymon Thomakowka a Thomos videtur esse nacta. Nam Thomitanis forsan, ubi Ovidius exulabat, obnoxia fuit.

Trhobies flu. ibidem e regione Cerkasy est sita.

Thlumacz 49. 49.

Tarnopole 50. 48.

Tohoro flu. 52. 54. ad quod Sytomirz, Cudniow.

Turobin 51.*5*.44.*6*.

V.

<…> *Vilgia flu.* 51. 50. ad Ostrog decurrit.

Vlanow[1] 51.*8*.51.*8*. Scytharum municipium quod Sieniavii fundarunt ad obsequia sua. Nam eis commilitant ubi datur signum.

<…> *Visnia* 50.*3*.64.*2*. ubi comitia fuint Russicae nobilitatis.

<…> *Vidove iezioro* 51.*6*.50.*6*. Russii Ovidii lacum hunc fuisse dum exularet, asseverant. Est quidem nominum non parva affinitas. At certum est Ovidium in urbe Thomitana ad ostia Danubii exulasse: nisi forte reditus annui istius lacus a Romanis in solatium exilii ei attributi errant. Nam sal Scythicum ex aqua illius lacus conficitur. Vide lib 3. Annalium nostrorum.

Vilhora 51.*6*.50.*6*.

Visniovies 51.*10*.46.*6*. in arduo monte. Et est colonia nataleque solum Ducum Visnieveciorum quorum fama et decus bellicarum virtutum implevit Europam, ita ut ubivis etiam in pagis agrestes cantilenis eos celebrent. Locus ibi monstratur pugnae cum Tartaris et victoriae Polonorum.

Vhrowsko[2] 51.*9*.47.*5*. Reius in suo libello huius gentis stirpem a Ducibus priscis Russis derivat. Quae sententia comprobari potest privilegiis Urgonis aborigenis ipsorum qui fundavit Wladicatum Chelmensem et pleraque alia.

Vinnica 51.*1*.51.*11*. praefectura in aditu Scythiae.

<…> *Vchanie* 51. 46.

<…>

X.

<…>

---

[1] Ulanow.

[2] Ugrowsko.

Z.

Zamostia 51.6.46.7. Domicilium vetustae gentis Szariorum, qui nunc Zamoscii dicuntur. Arx fuit vetus in firmissimo loco, et refugium ab incursionibus Tartarorum, parties Castellani et avorum memoria. Nunc demum a fundamento muris eductis, propugnaculis institutis, oppidoque novo adjecto non minus ad elegantiam quam ad sustinendos quo suis hostes ab integro excitata, opera et sumptibus Illustris et Magnifici domini Ioannis de Zamoscie. De hac re luculentius testatur inscriptio tabulae marmoris nigri, frontispicio aedificii ibidem affixa, quam ego describendam curavi.

IOANNES de Zamoscie Regni Poloniae cancellarius, exercituumque Dux supremus, et Cracoviensis, Mariemburgensis, Belzensis, Cnissinensis, Mediricensis, Cresoviensique Praefectus. Dum bello Serenissimi *Stephani* Regis cum Ioanne Magno Duce Moschorum, pro debita in patriam pietate, nec sumptibus, nec laboribus, nec vitae parcit, innati quoque erga patrios lares amoris, hoc monumentum excitari curavit.

Zdroiow 50.*6*.45. Thomae de Zdroihow Capitanei Premisliensis maiorum domicilium natale, qui omnibus bellis Stephani Regis non modo interfuit, sed etiam magna ex parte praesuit, et Oratorem egit ad Christianissimum Regem Galliarum, et ad potentissimum Imperatorem Turcorum.

Zalesie 50.*4*.44.*4*.

Zaslaw 51.*3*.49.*9*.

Zukow 49.*2*.48.*1*.

Zelechow 55. 45.*5*. Locus natalis spectatae stirpis Ciolkonum.

<…> *Zinkow* 50. 50. Arx in Podolia sed neglecta.

Zborow 51.*4*.44.*4*. Zborow arx murata elegans, estque domicilium natale Magnificorum dominorum de Zborow. Produxit haec domus Senatores magni nominis nostra etate[1]. Martinum Zborovium Castellanum Cracoviensem animi et corporis celsitudine virum conspicuum, Petrum Zborovium filium eius Palatinum Cracoviesem et Capitaneum, Ioannem Zborovium Castellanum Gnesnensem, qui Praefectus summus copiarum fuit in pugna Dersaviensi, Andream Marsalcum curiae. In summa quotquot novi, et quotquot ex sororibus

[1] Від *aetas, aetatis*.

eorum prognati sunt, omnes ad magnas res genendas nati esse videntur si bellum moveretur, et classicum caneretur contra Christiani nominis hostem.

Zolkiew 51.*5*.44.*6*. Locus natalis amplissimae stirpis Zolkieviorum, quorum virtus bellica enituit in bellis Prutenicis, et antea Tartaricis, Moschoviticis. Horum nunc columen Stanislaus Zolkievius Palatinus Belzensis eodem aevo fuit.

Zydaczow 43. 47.

Zary 50.*10*.41.*7*

<…> *Zabno* 50.*12*.43.*10*. oppidum.

<…> *Zula flu.* 50.*6*.50.*6*. non Sula ad orientalem ripam Borysthenis, ad cujus ostia in confluentem Rex Boleslaus Chobri columnas ferreas pro gadibus[1] finium Sarmaticorum post continuas victories victor injecit: ego quoque hic descriptionis hujus finem facio.

Descriptio veteris et novae Poloniae cum divisione eiusdem veteri et nova. Adiecta est vera et exquisita Russiae inferioris descriptio, juxta revisionem Commissariorum Regiorum et Livoniae juxta Odoporicon exercitus Polonici redeuntis ex Moschovia […] Sarnicius. – Kraków, 1585.

* * *

Киев (Kiovia) 51 град. 12 мин. широты 54 гр. 12 мин. долготы. Древняя резиденция русских князей. И как некогда римляне баснословили о северных и индейских уродах и диковинах, так и русские теперь стараются уверить других о своих чудесах и героях, которых зовут богатырями т.е. полубогами. Они погребены по русскому обычаю в горных пещерах, которыя будтобы, как подземные корридоры, тянутся на огромное пространство даже до Новгорода великаго. Только то несомненно и считается за чудо богомольцами, стекающимися в Киев, что монахи показывают там нетленныя тела князей, которыя благодаря какому-то особому свойству местности (temperamentum loci) остаются без всякаго повреждения много лет. Киевляне относят это к религии и приписывают святости места. В этом городе живет не мало армян также, как во Львове и Каменце. Киев отстоит от Вильны

[1] =*gaudibus*.

90 миль, от Львова 80. Приведу о нем двустишие некоего ученаго поэта:

Nomen habet magnum spatiosa Kiowia quondam
Cuncta brevi imposito, tu milite prospice forti.[1]

Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. – К., 1874. – Отд.2. – С.14.

* * *

Покажчик карти Сарматії, разом з містами, горами, річками, лісами, пустелями та іншими знатними місцями, як розташовані та на якій відстані, з наведенням даних про довготу та широту і від елемента до елемента, за образом хреста при боці згаданої карти[2], та, як прийнято, стуляючи-розсікаючи, оголошується

„A."

„B."

Буг ріка[3] 53.*6*.42.*8*. Коментатори Корнелія Тацита[1] народу давнього Кістобоків[2] при тій річці Буг називають володіння;

---

[1] Перевод может быть такой: «Обширный некогда Киев имеет славное имя. Хотя в последнее время все придавил храбрый солдат, но все-таки остерегайся.»

[2] Мова йде про першу збережену друковану карту Польщі *Вацлава Гродецького* (Grodetius, бл.1535-1591), видану 1558 р. у Базелі з дедикацією польському королю Сигізмунду Августу. Основою для неї стала виконана та віддрукована в Кракові 1526-1528 рр. мапа Б.Ваповського «*Tabula Sarmatiae, regna Poloniae et Hungariae utriusque Valachiae, nec non Turciae, Tartariae, Moscoviae et Lithuaniae partem comprehendens* та *Tabula in qua illustrantur ditiones Regni Poloniae ac Magni Ducatus Lithuaniae pars*» – перша праця такого роду. До своєї мапи Гродецький додав індекс з 724 географічних назвами. Згодом ця карта була широко спопуляризована виданим Абрахамом Ортеліусом атласом світу «Theatrum Orbis Terrarum» (1-е видання – Антверпен, 1570; до 1612 р. вийшло близько 45 видань). Мапу Гродецького використовував і М.Кромер у «Полонії», іншому підставовому джерелі С.Сарницького. Втім, щодо українських земель, останній явно перевершує поінформованістю твори цих своїх попередників.

[3] Мова йде про р.Західний Буг.

тих, які тут осідок від батьків тримати одержали. І звучання імені Кістобоків не дисонує з назвою Буг.

Брест[3] 52.*8*.47.*7*. Місто багатолюдне при злитті Бугу та Мухівця в самому трикутнику трикутну фігуру утворює.

Бучач[4] 49.*10*.48.*6*. стародавнього та славного роду Бучацьких колонія. В області цій кажуть знаходяться жили золота, які, ніби пісок[5], виблискують у воді струмка, що зі скель крутих спадає бурним потоком. Той [пісок] потім поселянами виймається, проціджується та, таким чином, злитки набираються гідні для виготовлення золота, але чимало того через бездіяльність упускається. Похваляється також [Бучач] породистими конями, яких великий достаток табунів численних плодиться самих [по собі]. Звідси прислів'я поширене: кінь Бучацького табуна.

Бельсько[6] 53.*6*.47.*8*.

Бескідім 49.44. Бескід[7] або Бескіди від мешканців зветься. Гори це знатні по той бік Гуменно, з якої річка Тирас[8] починається[9]. Мені здається, це місце давнього народу Бесів[10].

Брацлав[11] 50.*10*.52.*8*. Замок, у якому завжди найміцніша залога наявна на сторожі. Це місто звуть Святого Петра, оскільки образ божественний Петра-Апостола за знак[12] уживає.

---

[1] *Тацит Корнелій* (бл.55 – після 117) – римський історик.

[2] *Кістобоки* (костобоки, койстобоки) – вважаються племенем фракійського кореня, локалізуються у Прикарпатті, учасники т.зв. макроманських війн (II ст.), розгромлені вандалами.

[3] Сучасне м.*Брест* у Бєларусі.

[4] Нині м.*Бучач* – райцентр Тернопільської обл.

[5] Варіант – «*уламки*».

[6] *Більськ* (нині *Bielsk Podlaski*) – місто на Підляшші (на той час повітовий центр).

[7] Напевно, мова йде про *Карпати* взагалі.

[8] Дністер.

[9] Ріка *Дністер* бере початок на території Турківського р-ну Львівської обл.

[10] *Беси* – плем'я, яке брало у макроманських війнах разом з кістобоками.

[11] Нині *Брацлав*, містечко Немирівського р-ну Вінницької обл.

[12] Себто герб.

Балаклей[1] 50.*2*.52. Замка руїни в місці вельми зручному. Утім, Чапчаклей є річки [на якій стоїть] назва.

Білгород[2] 48.*10*.52.*8*. Давня назва – Феодосія[3]. Його при гирлі Борисфена Юпітер поставив[4], але заблукав п.[5] Кромер з тієї думки спростуванням[6]. Давній же Білгород на шляху торованому та славнозвісному, який Очаківським звуть. Тут турецькі та скіфські торгівці найпотужніші обози з товарами [водять], які вони своєю мовою Каравани звуть. Відтак, коли наші якимось шляхом захопити бранців намагаються (щоб від них дізнатись, який насправді ворогів задум, як обидва

---

[1] *Балаклей* (Балаклій) – зруйнований замок. Розташований біля гирла р.Чічіклея (Чапчаклій) правої притоки р.Пд.Буг (є дуже сумнівна версія, що це нині територія с.Баланове Очаківського р-ну Миколаївської обл.). Прикривав шлях на Очаків. Уперше згаданий в ярлику Тохтамиша Вітовту бл.1398 р. Найкращі часи для нього настали після 1442 р., коли Балаклей став ключовим пунктом системи оборони Поділля, створеної власником замку Теодоріком Бучацьким. Після 1447 р., у зв'язку з переходом Поділля під литовську зверхність, підупадає. 1546-1547 рр. тут пробували закріпитись турки. На це місце також претендували спадкоємці Бучацьких – Язловецькі. Польський король (1573-1574) Генріх Валуа обіцяв відбудувати Балаклій, утім, до цього так і не дійшло.

[2] Нині м.*Білгород-Дністровський*.

[3] Сарницький плутає його з кримською Феодосією (хоча Білгород справді мав інші давні назви – Тира, Монкастро).

[4] Білгород розташований на правому березі Дністровського лиману.

[5] Варіант – д.=*доктор*, себто вчений з докторським ступенем.

[6] Вірогідно мається на увазі місце з «*Polonia...*», де оповідається про Дністер, який за Кромером впадає до Чорного моря, чи радше до озера Овідового, що становить морську затоку під 53° довготи та 47°30' широти біля міста турецького Білгород або Монкастро. У гирлі Дніпра в нього розміщено Очаків. Що саме Сарницький визнає за похибку? Найвірогідніше – розміщення Білгороду в гирлі Дністра, а не Дніпра (як, цілком помилково, у нього самого). Очаків Сарницького, як побачимо нижче, розташовано біля гирла Пд.Бугу. Утім, можливо, йдеться просто про інші градуси довготи-широти, які маємо у Кромера.

[неприятелі], у Туреччині та Скіфії[1], поводяться), тоді до того самого шляху рід певних вояків (найлегшого озброєння, для сутичок придатного, яких Козаками звуть) висувають і, таким чином, з подорожніх захопити когось мають змогу та до начальників своїх швидко та квапливо прибігти назад. Але [при цьому козаки] неодноразово назад шию обертають, видивляючись чи ніхто їх слідів не помітив та в погоню за головами їх не кинувся. Дійсно, нерідко кістки не так випадають, як забажав, та часто-густо з ловця роблять бранця. І на запитання, чому ж бо, безсумнівно, ображають Марса[2], себе підставляючи, відповідають зазвичай: ‘Добре, кажуть, коли ніякої користі звідти не отримати, якщо молодь часу мого, за тими [мирними] угодами втихомирена[3], все таки більш-менш задоволена і то нехай[4]. У змаганнях це ніби майбутнє є[5], якщо, між тим, навіть до рук скіфських потрапляють, ніхто про те не дізнається[6]’. Був колись Білгород торгівельним поселенням славнозвісним та дружнім[7] для наших людей. Бо за часів Казимира[8] до Кіпру постійно[9] сплавлялись судна навантажені вдосталь подільською пшеницею. Нині, зазвичай, до варварів

---

[1] Себто у володіннях Кримського ханства (скіфи=татари).

[2] Варіант – «*спосіб ведення війни*». Отже, мова йде про традиційні закиди козакам у веденні бойових дій «неправильними», нечесними методами?

[3] Себто офіційно змушена дотримуватись миру.

[4] До речі, теза про козакування як про заняття буйної молоді могла бути запозичена у татар. Як пише хроніка Гваньїні, у відповідь на скарги польського короля кримському хану за татарський набіг на Україну 1516 р. останній відповів, «*що там була одна тільки молодь із зіпсованою честю, а їх він не міг стримати*», див.: *Гваньїні О.* Хроніка європейської Сарматії. – С.428.

[5] Себто моделювання майбутніх воєн.

[6] Себто за це не звинуватять у порушенні миру.

[7] Варіант – «*доступним*».

[8] *Казимир IV* – великий князь литовський (з 1440), король польський (1447-1492).

[9] Варіант – «*аж до Кіпру*».

лише полба за течією[1] річки сплавляється до Білгорода і це не без серйозної небезпеки для життя.

Баня Вітовтова[2] 50.55.*6*. Нині джерельце лише гарне, де, зазвичай, вояки військовий стан мають та тіла відновлюють. Знаходиться й укріплення там вітчизняне[3] зруйноване.

Мост Вітовтов[4] 50.55. недалеко від Бані.

Березов[5] 50.*3*.45.*2*.

Белз[6] 50.*3*.45.*2*. Повітовий центр[7] королівства.

Буськ[8] 50.*11*.47.*6*. Повітовий центр королівства.

Брусилів[9] 52.54. при Борисфені між Коростишевом та Києвом.

Бар[10] 50.50. Замок найукріпленіший, у пам'ять відповідному на батьківщині солодкій, від королеви польської Бони Сфорца, на самому доступі[11] скіфському зведений. Завжди там залога сильна стоїть та старостою дають мужа випробуваних чеснот. Нині староством тим урядує найвищих похвал Миколай Бучацький[12].

---

[1] Дослівно – «*нахилом*».

[2] Місцина на правому березі Дніпра біля о.Тавань, залишки литовської митниці.

[3] Варіант – «*чужоземне*».

[4] У районі сучасного м.Первомайськ на Пд.Бузі. «*Не далеко*» це хіба по міркам Дикого Поля.

[5] Нині *Brzozów* у Польщі (давній Сяноцький повіт).

[6] Нині *Белз*, місто Сокальського р-ну Львівської обл.

[7] Дослівно – «*обласний центр*». Можливо також, що контекстний переклад – «*староство*».

[8] Нині м.*Буськ*, райцентр Львівської обл.

[9] Нині м.*Брусилів*, райцентр Житомирської обл.

[10] Нині м.*Бар*, райцентр Вінницької обл.

[11] Варіант – «*проході*».

[12] Мова йде про *Миколая Творовського-Бучацького* (✞ 1595). Походив з родини спадкоємців (споріднення за жіночою лінією) по вигаслим Бучацьким, кам'янецький підкоморій (1570-1592), барський староста (1571-1588).

Базилея Руська[1] 50.40. від Василя, князя Острозького, закладена. Розквітла вона за наших часів. Був [В.Острозький] сином того Костянтина войовника.

Бакота[2] 50.*6*.50.*6*.

Бог ріка[3] 50.52. Аксій загалом стародавніми звалася, деякі Гіпанісом уважають, ґрунтуючись, як стверджують, на думці Геродота, але [цьому] суперечить Птоломей, який Гіпаніс розміщує з цього боку Борисфену[4] в напрямку Таврії та Меотиди. Витікає трохи вище Меджибожа та трохи нижче гори, званої Збожна могила. Омиває Хмільник, Вінницю, Брацлав та потім швидко плине через степи [і такі] урочища проминає: Кучмань, міст Вітовтів; урешті-решт, потужним, через дикі степи пустельні, до Евксинського Понту, звеличувати море, докочується. І правильно спростовано від величного мужа Яна Сененського, каштеляна львівського, помилку деяких наших часів Хорографій[5], які Буг наш обрізують, у Борисфен перетворюючи[6]. У чотирьох милях від гирла Борисфена в Лиман, затоку Евксинську, себе ховає. Але чому річку цю Буг і Божек давні називали? Можливо тому, що річки за божества древні люди пошановували (в той час, коли племенами жили).

Біла Церква 51.53. при річці Рось, від Києва 15 миль або трохи далі. Часто сюди скіфи навідуються, як пси, заглядають на кухню[7]. Руська миля є набагато довша за польську. Тому не

---

[1] *Базалія* – нині містечко Теофіпольського р-ну Хмельницької обл., засноване кн.В.-К.Острозьким у 1570 р.

[2] Історичне містечко (згодом селище, 1981 р. затоплене водами водосховища) на території сучасного Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. Наразі збереженим лишився хіба скельний Бакотський монастир.

[3] Південний Буг.

[4] Зауваження про «*цей бік Дніпра*» у Сарницького, здається, стало стосується Лівобережжя.

[5] *Хорографія* – дослівно з грец. місцеописання.

[6] Під цими хибними «*хорографіями*», напевно, слід розуміти «*Polonia...*» М.Кромера, яка справді велить Пд.Бугу впадати до Дніпра недалеко гирла останнього. Те саме бачимо і на мапі Гродецького.

[7] Варіант – «*заглядаються на стіл (з їжею)*».

дивуйтеся, навіть якщо розмір закруглень тут не відповідає повсюдно [прийнятим][1].

Брід Басарабский, дивись Остропіль.

Божек річка[2] 50.*6*.49.*6*. Між злиттям Бугу та Божека, ніби Месопотамія[3], стоїть Меджибіж, як справжнє значення [слова-назви] самого міста показує.

„С.”

Кросно[4] 50.44.

Кам'янець[5] 49.*5*.49.*4*. замок найукріпленіший, у напрямку Валахії. Він, як мешканці заявляють (через те, що від природи є місцем чудесно укріпленим – спочатку скелями, а [потім і] річкою Смотрич), самою Божою рукою створений був. Про це, зрештою, таким чином писано:

Хоча високими мурами Кам'янець оточений,
Утім, якби навіть з колосся їх зроблено, того багато
не вистачало б догледіти.

Кам'янець другий[6] замок мурами захищений і гарний, за півмилі від Кросна.

Качібей[7] 48.55. замок давній зруйнований, при узбережжі Овідієвого озера. Був Польською торгівельною факторією широкознаною, де сіль складалась морська. Стародавні згадують цей порт при Евксині. Пліній[8] зве Катізос поміліонес[1].

---

[1] Здається, саме тому Сарницький далі вказуватиме «*руські*» відстані, коли у нього буде така можливість, подвійно – за Гваньїні та за «*королівськими люстраторами*» (підрахунками Я.Сененського 1576 р.).

[2] *Бужок* – невеличка річка, ліва (північна) притока Пд.Бугу, при її гирлі розташований Меджибіж (нині містечко Літинського р-ну Хмельницької обл.).

[3] Себто Межиріччя.

[4] *Кросно* (Krosno) – місто у давньому сяноцькому повіті, нині територія Польщі.

[5] Нині м. *Кам'янець-Подільський* – райцентр Хмельницької обл.

[6] Мова йде про гірський замок *Кам'янець* у с.Одриконь (Odrzykoń) поблизу Кросна, збудований у готичному стилі (перша згадка 1348 р.).

[7] *Хаджибей* – замок-попередник Одеси.

[8] *Пліній Старший* або Гай Пліній Секунд (23-79) – давньоримський вчений, автор авторитетних історичних та природознавчих праць.

Бо в давнину, запевняють, людці короткого зросту це місце воювали зі стінобитними машинами; те письменники переповідають[2].

Комарно[3] 49.*11*.46.*6*.

Козібеле[4] 49.*5*.47.*7*.

Червоне[5] 40.*5*.46.*6*.

Клевань[6] 51.*10*.48.*5*.

Хмільник[7] 51.2.50.*6*. укріплення проти скіфів у напрямку Бугу. Урядує нині староством цим [муж] найвищої похвали, Якуб Струсь[8]. Міцний духом і тілом, батьків та дідів пам'яті славнозвісної, він, загалом, уже давно звернув на себе увагу.

Чорторийськ[9] 51.*9*.48.*5*. при гирлі річки Стир.

Чорнобиль[1] 52.53.

Сарницькому могли бути відомі досить недавні перевидання творів Плінія: «*Historia mundi*» (Basileae, 1530), «*Historia naturalis libri XXXVII*» (Venetiae, 1507; Parisiis, 1511; було і ще кілька наступних перевидань, які також могли бути приступні Сарницькому). Інформація в обох про цікаві Сарницькому терени (розділи про Фракію та про Скіфію-Сарматію etc.) практично ідентична.

[1] Напевно, йдеться про *Catizos-Pygmaeorum* – плем'я пігмеїв-карликів, яке згадується у Плінія у розділі про Фракію (це книга III, розділ XI «Historia mundi» або книга IV, розділ XI «Historia naturalis libri XXXVII»). Що так звалося причорноморське місто у давньоримського енциклопедиста немає, це цілком на совісті Сарницького.

[2] За Плінієм катізос-пігмеї втекли від «журавлів»-стінобитних машин.

[3] *Комарне* – нині місто Городоцького р-ну Львівської обл.

[4] Якщо орієнтуватись на мапу Гродецького, то йдеться про *Чешибіси*, з 1597 р. – *Єзупіль* (нині містечко Тисменецького р-ну Івано-Франківської обл.).

[5] На мапі Гродецького є *Червоне* біля Язлівця, отже, можливо, йдеться про сучасне с.Бережанського р-ну Тернопільської обл., але топонім надто поширений аби твердити напевно.

[6] *Клевань* – давня маєтність кн.Чарторийських, нині містечко Рівненського р-ну Рівненської обл.

[7] *Хмільник* – нині райцентр Вінницької обл.

[8] *Струсь Якуб* (✞ 1589) – староста хмільницький, герой прикордонної війни з татарами.

[9] Нині с.*Старий Чарторийськ* Маневицького р-ну Волинської обл.

Красилів[2] 50.50. при витоках річки Горинь.

Костянтинів[3] 50.50. є містами князя Острозького: Костянтинів, Базилея, Красилів, Кучмін у кордонах Волині, які йдуть у напрямку Меджибожа, майже на одному шляху.

Чорний Острів[4] 50.50.

Катаракти 51.55. п'ятдесят миль від Канева, дивись гасла Пороги та Борисфен.

Царевгай 50.49. Це знатний гай та гадаю той, який Птоломей звав гаєм Діани[5]. Неподалік від Синяви, недалеко звідси бере початок річка Ікава.

Церква[6] 50.46. шість миль від Львова.

Коменча річка[7] 49.56. Річка з протилежного берегу [біля] Тегині в Тиру впадає.

Черняхів[8] 49.*12*.48. Недалеко від витоків річки Збруч. Але визнається дещо вужчою тут на вигляд, аніж у в тих розлогих степах широких, досягши повноводдя.

Коломия[9] 48.*2*.48.*1*. Коломия, за назвою, уважалась майже за колонію[10], бо вірили колись від римської колонії вона [та назва] виведена. Про цю справу звертайся до книги 3-ї історії нашої.

---

[1] Нині мертве місто в Іванківському р-ні Київської обл.

[2] Нині м.*Красилів*, райцентр Хмельницької обл.

[3] Нині м.*Старокостянтинів* – райцентр Хмельницької обл.

[4] Нині містечко *Чорний Острів* Хмельницького р-ну Хмельницької обл. Менш вірогідно, що йдеться про однойменне село Жидачівського р-ну Львівської обл.

[5] Чергова фантазія Сарницького.

[6] За координатами, це десь поблизу Глинян.

[7] Мова йде про річку *Кам'янку* (польські варіанти назви *Kamieńcze, Kamionka*) – ліву притоку Дністра (гирло з м.Кам'янкою, заснованим на початку XIX ст., вірогідно на місті давнішого поселення (є на мапі Боплана), знаходиться в 50 км нижче Ямполя на території сучасної Молдови).

[8] Напевно, мова йде про сучасне с.*Черняхів* Зборівського р-ну Тернопільської обл., яке, утім, розташовано у верхів'ях не Збруча, а Серету (який протікає поруч і майже паралельно).

[9] *Коломия* – нині райцентр Івано-Франківської обл.

[10] У тогочасній транслітерації латинських назв «*m*» і «*n*», буває, вживано як взаємозамінні.

Хіба ще, можливо, від Коломана, короля галицького, імені постала. Виробляють там сіль, якої випарів [немов] тухлих яєць сморід, більший за досить приємні пахощі від жарення та горіння[1]. Цього часу Венериного посту[2], з'ясування пори найкращої для їжі доводить звичайно, [що] лише з вечірньої зірки світлом радісним пригощаються зазвичай[3].

Крупа[4] 51.*9*.50.*6*. там само річка Крупа однойменна з тією, яка в Словаччині є[5], з котрої Лех у Польщу прийшов один з братом, Чехом званим. І, можливо, мешканці [того] місця в Словаччині, прийшовши з [боку] Русі, батьківщини солодкої пам'ять створили, річки назву до вітчизни Леха пересадивши.

Черкаси 51.*4*.54.*12*. Черкаси кажуть є рештками давніх Кимврів, яких Гомер Кіммерійцями кличе. Ім'я, безперечно, пов'язане є [з тим]. Релігія в них[6] здебільшого Магометанська.

---

[1] Себто сморід забиває запах від багаття, на якому випарюється сіль.

[2] *Місяць Венери* – це квітень, отже мова про Великий пост.

[3] При чому тут Коломия я не второпав (здається, у автора спрацювала проста асоціація *сіль – їжа/час для їжі*).

[4] Топонім неясний, але за координатами та згадкою можливих переселенців *з Русі*, мав би бути близько українських теренів. На мапі Гродецького *Крупа* показана на Волині (де мав би бути сучасний Гощанський р-н Рівненської обл.). Можливо також, йдеться про *Крупе* (Krupe), сучасне село під Красноставом у Польщі (тут був ренесансний замок знаних Сарницькому холмських Оріховських). Поруч річка *Круп'янка* (Krupianka), права притока Вепши (Wieprz), правої притоки Вісли.

[5] Напевно, це невеличка р.*Потік Крупа*, яка, зливаючись з Потоком Гіньчовим, утворює річку *Попрад* (Східна Словаччина), що належить до басейну Вісли. Утім, якщо *Slavonia* це не Словаччина, то може йтись і, скажімо, про річку Крупа в Хорватії тощо.

[6] Тут мова йде явно про черкасів-черкесів узагалі, себто як тих що мешкають у наддніпрянських Черкасах, так і у власне Черкесії на Північному Кавказі. А північнокавказькі черкеси на той час уже справді були ісламізовані. Отже, популярне ще з XIX ст. (здається, з подачі П.Куліша) твердження, що Сарницький уважав мешканців Черкас або й попросту українських козаків за, здебільшого, мусульман є цілком хибним.

Жінки, майже як чоловіки, війни обов'язок у них приймають[1]. Відстань від Києва, згідно Гваньїні, 27 миль, а, за королівськими люстраторами, лише близько 15.

Чуднів[2] 51.*12*.53.*1*. при легкому простуванні на Київ. Від Львова 17 миль.

Хортиця[3] 50.54. Острів у руслі Борисфену, славного героя Вишневецького військове господарство. Там бо осідок та опорний пункт свій міцний заклав. Розташований від Києва 44 милі, трохи нижче гирло річки Тисмениця.

Чернігів 51.55. річка по цей[4] бік Борисфену Десна з району Києва при якій розташований замок Московітів підкріплений залогою[5]. 30 миль від Києва, як Гваньїні нотує, люстратори подають 24.

Хотин[6] 49.*8*.49.*8*. Замок найсильніший на самому підступі до Валахії, суперник Кам'янця[7], який є під владою польською. Тому Петро[8], волоський воєвода, кажуть, звичайно твердив: або ти, Кам'янець, Хотин наш, або Хотин Кам'янець поглине.

Чапчаклій[9] 50.*2*.52. Згадана річка має поруч свіжі руїни найукріпленішого замку Балаклій, який, якщо належною залогою укріпити, то найміцніша оборона для перешкоди Перекопцям переправлятись через Гипаніс була б. І особливо,

---

[1] Найвірогідніше йдеться не про реальних черкесів-черкасців, а про уявних кимврах-кіммерійцях, до яких припасовані античні вістки про амазонок.

[2] *Чуднів* – райцентр Житомирської обл.

[3] Існували острови *Велика Хортиця* та *Мала Хортиця*. На о.Велика Хортиця, у межах сучасного м.Запоріжжя, розташований відомий Національний заповідник Хортиця.

[4] Лівий.

[5] Варіант – «*сильною залогою*».

[6] *Хотин* – нині райцентр Чернівецької обл.

[7] Варіант – «*що намагається не поступатись Кам'янцю*».

[8] Напевно, мова йде про дуже амбітного *Петра IV Рареша* – молдовського воєводу (1527-1538 і 1541-1546), хоча, за часом, це може бути і сучасник Сарницького: *Петро V Кульгавий (*іноді в літературі згадується і як *Кривий*, займав господарський престол у 1574-1577, 1578-1579, 1582-1591 рр.).

[9] Тепер *Чічіклея* – права притока Пд.Бугу, недалеко лиману.

якщо, у свою чергу, при річці Русава[1], у місці тому, звести замок відповідний та від численних багатолюдних набігів захист новий виставити. Ці, повторю, два замки, на відстані не більш як 20 миль один від одного, один при Тирі навпроти Тегині, другий – напрямок гирла Гипанісу, якщо добре прикриють, то цілий обшир цього трикутника від Очакова, ніби дві колони, вони стовпами з рівними один від одного відстанями, чудову безпеку нададуть, як порада приписана люстраторів найдосвідченіших рекомендує. Про цю справу дивись гасла Русава, Балаклій та Гродисько[2]. Відстань Чапчаклея від Очакова вісім миль або дев'ять, як люстратори ті занотували.

Чорний ліс[3] 49.*12*.50. Інша назва лісу – Печеніги[4]. Є ще Чорноліс другий – у селі Кохановського-поета[5], у Сандомирській провінції.

Хорбоп[6] 51.*3*.48.*5*. При витоках річки Встеч, недалеко від Луцька.

„D."

Дзвіх[7] 52.*12*.51.*6*.

---

[1] *Русава* – ліва притока Дністра. Довжина 78 км, тече глибокою (до 120 м) долиною, яка у пониззі розширюється. Біля гирла Росави розташоване добре відоме згодом м.Ямпіль, але пропоноване люстраторами місце для нового замку (Гродисько?) вірогідно знаходилося у верхів'ях річки, де зручно було перегородити шлях вододілами приток Дністра та Пд.Бугу.

[2] Про *Гродисько* жодної додаткової інформації, крім згадки самого топоніму Сарницький не навів.

[3] Великий лісовий масив, залишки якого досі відомі навколо м.Чигирин. Далі Сарницький ще двічі виводить його під окремими гаслами, вірогідно, він мав кілька згадок про цей ліс з різним правописом та координатами.

[4] Див. нижче окрему статтю *Печеніги*.

[5] *Кохановський Ян* (1530-1584) – польський поет та літературний класик.

[6] Вірогідно, це *Хорлупи* біля Олики, нині село Ківерецького р-ну Волинської обл. Розташовані у верхів'ях річки Конопельки (Встеч Сарницького?) правої притоки Стиру.

[7] Можливо, йдеться про р.*Здвиж*, притоку Тетеріва, притоки Дніпра. На ній існувало давньоруське місто Здвиженськ, досі є с.Здвижка (є

Дунаєць річка[1] 55.43. Цю річку одні Данаструм, інші Вісклам звуть за Прокопієм[2]. Бо з цього місця тече вона у Сцепусіо[3], де Гепіди[4] давня готська нація осідки свої мали головніші, свідок – той самий Прокопій.

Дукля[5] 50.*3*.43.*5*. Птоломей сюди також місце ставить дуклеотів[6] народу, [що з його] звучанням зовсім не дисонує.

Дубецько[7] 50.*6*.43.*2*. Колонія давнього роду відомих шляхетністю СТАДНИЦЬКИХ, [з] резиденцією в Змігроді. Тих гербом є річка Среняви[8]. Утім, на цій річці, її торкнувшись течії, втікають вороги вітчизни. Тому правильно від ученого ця перемога оспівана була в такому двовірші.

Діяльні грізні володарі, які перемагають ворогів,
Самі до річки такі знаки несуть.

поруч й інше село з назвою Містечко та залишками давніх фортифікацій).

[1] Річка *Дунаєць* (Dunajec), права притока Вісли.

[2] *Прокопій Кесарійський* (490-562) – видатний візантійський історик. Напевно, мова йде про його працю з історії війн імператора Юстиніана I (527-565) з вандалами, готами та персами (первісно у 7-ми книгах – про походи до 551 р., згодом додана 8-ма книга довела оповідання до 553 р.). Сарницький міг користати з відносно недавнього базельського перевидання цієї праці: «*De rebus Gothorum, Persorum ac Vandalorum libri VII*» (Basilaea, 1531).

[3] Сучасне *Спішське Підграддя* (Шепешвар) – місто у східній Словаччині (Пряшівщина).

[4] *Гепіди* – східногерманське плем'я, яке мешкало між річками Савою, Дравою і Дунаєм (у його середній течії). 455 р. стало федератами Римської (Візантійської) імперії. 567 р. підкорилися аварам.

[5] Нині місто *Dukla* в Польщі недалеко Кросна.

[6] Мається на увазі античне м.*Дукля* (Doclea, Diocleia) у сучасній Чорногорії, зрозуміло, тут Сарницький просто зачарований співзвучністю двох топонімів.

[7] Нині м.*Дубецько* (Dubiecko) в Польщі, терени давньої Перемишлянщини.

[8] *Шренява* (Сренява) – польський герб (із зображенням звиву річки у вигляді зворотної літери „S"). До нього належали і Стадницькі.

Добравода[1] 50.*9*.40.*6*.

Дрогобич[2] 59.*8*.47.*8*.

Долина[3] 49.*4*.47.*8*. Споріднена є, за значенням, з іменем Поділля. Утім, область ця при тій долині розташована, від якої і названа Поділлям. Виноградні лози тут можна саджати та вино отримувати як у Кассовії[4] вищезгаданій.

Дурисько[5] 51.*7*.48.

Дорогобуж[6] 51.*8*.36.*6*.

Дунаїв[7] 50.*4*.48.*3*.

Двоклічвич[8] 49.*10*.49.*10*.

Дашів[1] 49.*6*.34.

---

[1] Можливо, йдеться про сучасне с.*Доброводи* Збаразького р-ну Тернопільської обл. (в Україні існують й інші однойменні поселення, але їх згадка менш вірогідна). Інший вірогідний варіант – с.*Добровода* у Свентокшицькому воєводстві у Польщі (давня маєтність краківських єпископів).

[2] Нині м.*Дрогобич*, райцентр Львівської обл.

[3] Напевно, мова йде про сучасне м.*Долина* Івано-Франківського р-ну Івано-Франківської обл. Засноване воно перед 1443 р., магдебурзьке право отримало 1525 р.

[4] м.*Кошице* (сучасна Словаччина).

[5] На мапі Гродецького біля волинського Ковеля. Напевно, йдеться про сучасне містечко *Турійськ* – райцентр Волинської обл.

[6] За координатами це мало бути відоме місто на Смоленщині (нині райцентр Смоленської обл. Росії), але слід мати на увазі, що на мапі Гродецького показаний і волинський *Дорогобуж* – нині сільце в підпорядкуванні Горбаківської сільради Гощанського р-ну Рівненської обл.

[7] Топонім неясний. Може йдеться про сучасне с.*Дунаїв* Кременецького р-ну Тернопільської обл., але воно тоді ще, здається, звалося Денятин (згадка 1545 р.). Отже, вірогідніше, мова йде про подільське м.*Дунаївці*, знане з 1403 р., нині райцентр Хмельницької обл. Здається, само воно й показане як Дунаїв на мапі Гродецького.

[8] За мапою Гродецького – нижче Кам'янця-Подільського, у гирлі Смотрича. Напевно, мова йде про сучасні сільця Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. *Цвіклівці Перші* (підлегле Рудській селищній раді) та *Цвіклівці Другі* (підлегле Устянській селищній раді).

Дромус Ахілла[2] 54. Тут себе герой славнозвісний тренувати мав звичай.

Дунаїв[3] 49.*11*.47.*6*. при злитті Кропеча[4] та річки Ліпал[5].

Дзван річка[6] 49.51. до Тири впадає. Є замочок самотній[7] Дзван, князя Острозького оселя[8].

Дубровиця[9] 52.51. Вище злиття Случі та Мохору[10] річки.

Дслна річка[11] 50.54. річка за[12] Дніпром, у районі Хортиці острова.

Давидів[13] 52.50. у самому злитті річок Прип'яті та Случі поселення.

---

[1] Мова йде про давній причорноморську фортецю-порт *Дашів* над Чорним морем. На мапі Гродецького показана трохи вище Очакова, з правого боку при впадінні Пд.Бугу в Дніпро.

[2] *Дромус Ахілла* – у перекладі з давньогрец. *біг (або бігова доріжка) Ахілла* – зазвичай цей топонім пов'язують з Тендерівською косою та о.Левка у Дніпро-Бугському лимані; інший (менш вірогідний) варіант – знаний о.Зміїний на Чорному морі.

[3] Давне містечко-резиденція львівських католицьких архієпископів. Відоме з 1386 р. Нині с.*Дунаїв* Перемишлянського р-ну Львівської обл.

[4] Мова йде про р.*Коропець*, ліву притоку Дністра.

[5] Мова йде про р.*Золота Липа*, притоку Дністра.

[6] Сучасна річка *Жван*, ліва притока Дністра. На ній стоїть однойменне село Мурованокуриловецького р-ну Вінницької обл. (напевно, спадкоємець нижчезгаданого замочку).

[7] Варіанти – «*покинутий, безлюдний, пустельний*».

[8] Варіант – «*гніздо, лігво*».

[9] Нині м.*Дубровиця* – райцентр Рівненської обл. (пов'язана з кн.Гольшанськими-Дубровицькими).

[10] Напевно, мова йде про р.*Хомора*, Дубровиця справді значно вище її злиття зі Случчю, власне на р.Горині, недалеко впадіння в неї Случі.

[11] Топонім неясний. Примітних лівих приток Дніпра зі скільки-небудь схожою назвою я не виявив. Найпримітніша річка в цьому районі – це *Кінська* (Кінська Вода).

[12] З лівого боку.

[13] Нині м.*Давид-Городок* у Бєларусі (здається, Сарницький вважає Горинь притокою Случі, а не навпаки, як нині; тому в нього Случ, а не Горинь зливається з Прип'яттю).

Десна річка з регіону Києва 51.55., при якій два замки московські – Чернігів та Путивль; тільки 24 милі від Києва відстань.

„E.”

„F.”

Фульштин[1] 59.45. Назва є Німецька. Бо багато імен німецьких не лише міст, але навіть видатних шляхтичів у цьому підгірському регіоні. З цієї справи причини, в інші місця на місць [назви] поширюються. Бо є Фульштин осідком родовим давньої родини Гербуртів, з яких наших часів троє в сенаті королівському засідали. На щиті [гербовому] роду є три меча, у яблуко вістрями устромлені.

„G.”

Гродек[2] 50.*2*.46.*10*.

Гологори[3] 50.*2*.47.*4*. поселення між горами, як і за положенням, імені етимологія вказує. А розташовують у цих горах, які від Львова аж до Волині тягнуться, певкінів[4], згаданих Птоломеєм.

Глиняни[5] 50.*3*.47.*1*. п’ять миль від Львова.

Гродек другий[1] 49.*7*.48.*3*. При річці Гнезола та Тирі оселя Гербурта з Деділова[2] – мужа найславнішого, підкоморія кам’янецького.

---

[1] Напевно, йдеться про давній *Фельштин* сучасну *Скелівку* – село Старосамбірського р-ну Львівської обл. Утім, був і інший *Фельштин*, сучасне с.Гвардійське Хмельницького р-ну Хмельницької обл. (можливо він і мається на увазі Сарницьким як приклад поширення назви).

[2] Топонім неясний, за координатами центральна Польща (а тут може бути чимало варіантів), наводимо його, бо далі згадані цікаві нам *Гродек другий* і *третій*.

[3] Нині селище *Гологори* Золочівського р-ну Львівської обл.

[4] *Певкіни* (*бастарни*) – плем’я (останні століття до н.е. – перші століття н.е.) змішаного кельто-германського (за іншими даними сармато-фракійського) походження. Мешкало у гирлі Дунаю та західних Балканах, згодом почасти посунуло у бік східних Карпат.

[5] Нині містечко *Глиняни* Золочівського р-ну Львівської обл.

Гродек третій[3] 50.49. У верхів'ях річки Смотрич та єдиний з них[4], званий Солоним Гродком.

„Н."

Галич[5] 49.*5*.47.*6*. Галичан галатами[6] інші буває оголошують, [як] у двох блаженних Апостолів записано, але вони не виглядають правдоподібно: хіба лише випадково частина тих, відірвавшись, у цих місцях застрягла. Але виглядає вірогідно, що галлів рештки місцю ім'я передали. Бо не далеко усе таки кордони Скордиськів[7] союзу [племен], які галльського роду були. Балдуїн же галл перед двохсотим роком Імперію східну окупував[8]. І можливо, що якось частина війська цього, скорочена поразкою, у тому місці собі шукала притулку. Але галичан ім'я до Балдуїна невідоме, як очевидно із серйозних історій польських. Королі Галицькі короновані таким порядком перераховуються: Коломан, зрозуміло, далі знову Данило син Романа, який при Завихвості нещасливо бився. Лев, зрештою, третій, засновник міста Львова. Для поширення ж слави Місця, Людовик, якого наші Луїсом звуть, Король Польщі та Угорщини, резиденцію архієпископську в тому самому Галичі поставив, яку згодом Львову за найрозумнішою порадою передано було. Битв чимало при Галичі, положенням місця славнозвісного, точилося; найбільша ж – найпереможнішого

---

[1] Можливо, йдеться про сучасне м.*Городенка* – райцентр Івано-Франківської обл. (щоправда річка Гнезна, притока Серету, притоки Дністра дещо в сторону від неї, серед відомих маєтностей М.Гербурта *Городок* відсутній).

[2] Напевно, мова йде про *Гербурта Миколая з Дедилова* (бл.1544-1602) – на той час підкоморія галицького (з 1581 р.), згодом воєводи руського. Можливо, тут його сплутано з батьком Яном, який справді був підкоморієм кам'янецьким.

[3] Нині м.*Городок* – райцентр Хмельницької обл.

[4] Мова йде про три згадані *Гродки*.

[5] Нині м.*Галич* – райцентр Івано-Франківської обл.

[6] *Галати* – назва малоазійських кельтів III ст. до н.е. – IV ст. н.е.

[7] *Скордиськи* – кельтське плем'я в Іллірії.

[8] Напевно, мова йде про *Болгіоса* – вождя кельтів, які 280 р. до н.е. розгромили Македонію.

короля Кривоустого[1] поразка пам'ятна, яку потім знеславлений Казимир Другий[2] перемогою над частиною Русі перекрив. Там само отримують камінь алебастр – дуже гарний, так що білизною своєю навіть Фрігії[3] [мармур] перевищує, як виглядає. Вивозять його звідти до Німеччини та інших країв віддалених.

Гуменно[4] 49.*8*.44.*11*.

Гиппаніс річка 50.52. Дивись гасло Буг.

Ходоров[5] 49.44. Озеро де славне.

Гнезола[6] 49.48. Витікає при Баворові[7] та при Гродку[8], впадає до Тири. Теребовля при цій річці розташована.

Головня вілла[9]

„I."

Ягель[10] 49.*5*.44.

Язловець[11] 49.45. Замок добрими мурами опасований, у напрямку Валахії, між річкою Стрипою та Гнезолою. І є оселею вітчизняного стародавнього роду Язловецьких, якого головою за

---

[1] *Болеслав III Кривоустий* (1102-1138) – польський король. Звідки походить інформація про поразку Болеслава Кривоустого під Галичем неясно.

[2] *Казимир II Справедливий* (1177-1194) – польський король. Вірогідно, йдеться про часи війн за галицький престол по смерті Ярослава Осмомисла в 1187 р.

[3] Район давньої Трої на Близькому Сході (славний своїм мармуром).

[4] Вірогідно, сучасне с.*Гуменець* (Humieniec) – 4 км від Старої Солі, 6 км від Самбора.

[5] Нині м.*Ходорів* Жидачівського р-ну Львівської обл.

[6] Мова йде про річку *Гнізну* – притоку Серета, притоки Дністра.

[7] Нині с.*Баворів* Тернопільського р-ну Тернопільської обл. Лежить над р.Гнізна.

[8] Тут вищезгаданий *Гродек другий* (Городенка?).

[9] Можливе пов'язання з волинськими князями *Головня-Острожецькими*? Див. також *Головно* (Holowno) при гаслі *Тур озеро*.

[10] Якщо орієнтуватись на мапу Гродецького, то це має бути сучасна *Ягільниця* – село Чортківського р-ну Тернопільської обл. Воно відоме з 1448 р., як містечко – з 1518 р. Володіння Лянцкоронських.

[11] Нині *Яблунівка* (до 1947 – Язловець) – село Бучацького р-ну Тернопільської обл.

наших часів воєвода руський[1] був; він посольство відправив до турецького султана з великою похвалою для себе та Речі Посполитої. Роду свого славу примножив Язловецький, староста снятинський[2], розгромивши та полонивши воєводу волоського. Стосується це року благого 1582.

Ярмолниці вілла[3] 50.50.

Іскава річка[4] 50.48. Де і Дубно.

Ікава[5] 50.50. Де Сенява[6] Сенявських.

„К.”

Коден[7]

Клецьк[8] 53.*7*.50.*1*. місце знатне знаком перемоги над татарською стороною[9].

Красностав[10] 51.*8*.56.*6*. де Казимир – найгосподарніший король – рибний ставок величезний заклав, від якого й ім’я місту надане.

---

[1] *Язловецький* (Монастирський) *Юрій* (Єжі) (перед 1510-1575) – воєвода руський, гетьман великий коронний. Його посольство до Туреччини відбулося у 1564 р.

[2] *Язловецький Миколай* (бл.1550-1595) – староста снятинський, другий син Ю.Язловецького. 1582 р. піймав та доставив до Львова воєводу молдавського Янкулу (Ян V Сас, 1579-1582), який пробував без дозволу проїхати через землі Речі Посполитої до цесарської Угорщини.

[3] Йдеться, напевно, про сучасне містечко *Ярмолинці* на Поділлі (засноване 1400 р., магдебурзьке право отримало 1455 р.), нині райцентр Хмельницької обл.

[4] Мова йде про річку *Ікву* притоку Стиру.

[5] Мова йде про річку *Ікву* притоку Пд.Бугу.

[6] Нині містечко *Стара Сенява*, райцентр Хмельницької обл.

[7] Йдеться про замок Сапег *Кодень* (Kodeń) на південний захід від Бреста, нині з польського боку кордону.

[8] Нині місто *Клецьк* Мінської обл. у Бєларусі.

[9] Битва 5.VIII.1506 р. литовського війська під проводом кн.М.Глинського з кримськими татарами.

[10] Нині *Krasnystaw* у Польщі (Люблінське воєводство) – замок закладений королем Казимиром III після 1366 р. поруч давньоруської фортеці Щекарів, права міста отримав у 1394 р. Останнє розвинулося

Каменіум[1] 51.*12*.47.*2*.

Кропивна річка[2] 53.51. У цій річці московіти після поразки оршенської потоплені були.

Копил[3], місто в слуцькому князівстві, друга резиденція родова [князів Слуцьких].

Кременець[4] 50.*9*.54. Замок опасований стінами, який Януш, єпископ познанський[5], звів у місці найміцнішому.

Куропатники[6] 49.*12*.48.*12*.

Кропеч річка[7] 49.48. Впадає до Тири при поселенні Кропеч.

Кучманія річка[8] 50.*5*.50.*6*. Дивись однойменний шлях. Впадає до Аксія або Бугу між Винницею та Брацлавом, з іншого берега, 50 миль від Львова та [ще] трохи.

завдяки положенню на шляху Львів-Люблін. 1490-1826 рр. – резиденція католицьких холмських єпископів.

[1] Можливо, мова йде про сучасне м.*Камінь-Каширський* (за часів Сарницького – Камінь), райцентр Волинської обл.

[2] Річка *Кропивна* – права притока Дніпра в районі м.Орша в Бєларусі. Місце знаної Оршанської битви 1514 р.

[3] Місто *Копил* (Копиль) у Мінській обл. Бєларусі.

[4] Місто *Кременець* – райцентр Тернопільської обл.

[5] Мова йде про *Януша* – позашлюбного сина короля Сигізмунда І, єпископа віленського (з 1519 р.), познанського (з 1536 р.). Він володів Кременцем з 1533 р. і доклав рук до його укріплення.

[6] Напевно, йдеться про сучасне с.*Куропатники* Галицького р-ну Івано-Франківської обл., але однойменне село є й у Бережанському р-ні Тернопільської обл.

[7] Мова йде про р.*Коропець* – ліву притоку Дністра та однойменне містечко – нині Монастирського р-ну Тернопільської обл.

[8] Нині річки з такою назвою не існує (в іншому місці Сарницький зве Кучмань *урочищем*). За іншими згадками Сарницького *Кучмань* локалізується з правого боку Пд.Бугу між Брацлавом та р.Кодимою. Під 1616 р. є згадка маєтності Кучмань у Вінницькому повіті (див.: AGAD. – MK 158. – P.369-373). У автобіографічній «сказці» Степана Лукомського (1701-1779) згадується «*урочище при Кучмані, на Кодимі*» (див.: Киевская старина. – 1890. – Т.30. – №9. – С.481). Здається, прив'язати його до конкретної сучасної місцевості так і не вдалося (відомий дослідник Степового Побужжя Ф.Петрунь, збувається коментарем, що Кучмань – то урочище близько межі

Корсунь[1] 51.*3*.53.*9*. місто нове засноване від Стефана Першого[2], короля польського, з укріпленнями міцними при річці Рось, на самому шляху скіфів, себто Чорному шляху, де вбачається літера К. І обіцяв король захист[3] цьому місту, щоб більше Скіфи не змогли пересуватись безкарно Чорним шляхом. Був навіть колись тут замок знатний, що доводять руїни мурів стародавніх занедбані.

Крилів[4] 51.*10*.54.*11*. Замок стінами опасований, у місці вельми зручному проти скіфських набігів, досконало укріплений, за звичаєм німецьких міст. Це спадщина є каштеляна межирицького від пана Течина, з роду Остророгів[5].

Київ 51.*12*.54.*12*. Столиця давня князів Русі. І як колись римляни про північні та індійські чудовиська та дива ширили [байки], ці руси, щодо чуд[6] та героїв своїх, яких богатирями, себто напівбогами, звуть, інших запевнити намагаються. Бо поховані ті, звичайно, у печерах скельних, які, нібито, на безмірному обширі підземними ходами аж до Новгорода Великого, кажуть, тягнуться. Утім, це є відносно безсумнівним та за вид дива мається в прочан, які собі туди збираються

Подільського та Брацлавського воєводств). Відомо, що «Кучмань» була зручна як місце «між усіма шляхами», звідки зручно було наглядати за задумами татар.

[1] Нині м.*Корсунь-Шевченківський*, райцентр Черкаської обл.

[2] *Стефан Баторій* (1576-1586) – король польський. Привілей Баторія для Корсуня з наданням магдебурзького права та герба датовано 1585 р., але, як бачимо, на 1584 р. – час написання «Опису» місто уже вважалось збудованим.

[3] Варіант – «*залогу*».

[4] Давнє волинське містечко, нині село *Kryłów* над р.Західний Буг на території Польщі (Грубешовський повіт Люблінського воєводства, недалеко українського м.Володимир-Волинський).

[5] Замок у *Крилові* в ренесансному стилі звів (перед 1585 р.) Ян Осторог (1565-1622), каштелян, а згодом воєвода познаньський. Але Сарницький тут явно має на увазі його батька і попереднього власника Крилова – Станіслава Осторога (бл.1520-1568), каштеляна межирицького і чоловіка Софії Течинської, старости холмського з 1565 р. Отже можливо, Я.Осторог лише завершив батьків проект.

[6] Варіант – «*чудовиська*».

звідусіль, оскільки монахами показуються ті володарів тіла непошкоджені, які, протягом тривалого відтинку часу, за певним [сприятливим] характером місця, далеко від будь-якої шкоди зберігаються. Місцеві мешканці це пов'язують з релігією та приписують святості місця. У цьому місті вірмен, подібно як і у Львові та Кам'янці, достатньо мешкає. Відстань від Вільно дев'яносто миль, від Львова – на шість більше вісімдесяти. Про нього двовірш додам якогось вченого поета.

Ім'я мав велике прекрасний Київ колись,
[А] загалом, коротко кажучи, ти вояків готуєш хоробрих.

Коростишів[1] 52.53. при гирлі річки Фекеров[2], де в Борисфен впадає. При той самій річці є Житомир та Чуднів.

Ковалія[3] 51.*10*.42.*8*.

Красилів[4] 50.*12*.49.*5*.

Кодима річка[5] 50.*6*.50.*6*. від Кучмані, у напрямку Скіфії, десять миль.

Куликів[6] 49.*6*.48.*12*.

Канів[7] 50.*8*.54.*10*. Укріплення козаками переповнене, при Борисфені, у напрямку Порогів.

Кохане[8] 50.*9*.54.*11*. Є місце, вище острова званого Хортиця, між катарактами або Порогами. Воно кількома милями вище, положенням чудове: в якому, якби якась жменька вояків

---

[1] Місто *Коростишів* – райцентр Житомирської обл.

[2] Вірогідно, мова йде про р.*Тетерів*.

[3] Можливо, місто *Ковель* – райцентр Волинської обл. (хоча за координатами це радше терени Польщі – може Kowalewo Pomorskie?).

[4] Містечко *Красилів* – райцентр Хмельницької обл. (вірогідно у Сарницького було принаймні два джерела, де згадане це місто, причому з різним правописом і трохи відмінними географічними координатами, тому він і вмістив згадки про нього під „С." і „К.").

[5] Річка *Кодима*, права притока Пд.Бугу.

[6] Нині *Куликів*, містечко Жовківського р-ну Львівської обл.

[7] Нині м.*Канів*, райцентр Черкаської обл.

[8] На мапі Боплана позначені *Kochanne mons notabilis* (Коханне гори знатні) біля Кічкаської переправи (вище о.Велика Хортиця). Д.Яворницький вважав, що Кохане – то *Кухарів острів* на Дніпрі. Загалом – це предтеча прийдешнього Кодака, який якраз і задумувався як укріплення відразу над Порогами.

розташувалась, зручно можна завжди перекрити шлях татарам, які в обидва боки Дніпра переправляються, як на Кучманському, так і Кременецькому [бродах][1]; скільки б разів не випробовувались низовими козаками, які при зброї[2] знаходяться, вони вільно переправляються зазвичай і турбують наші області. Це місце на відстані 40 миль від Києва. Це все за зауваженнями, славними мужами доданими, які для люстрації цього регіону від королівського маєстату[3] обрані та визначені були. Напишу на додачу, що окрім тих двох островів, як Томаківка та Хортиця, є й інших чимало пустищ на цій річці, у яких будівельних матеріалів удосталь та деревини багато при зруйнованих замках, що при берегах розташовані. Тим[4] навіть засвідченою робиться історія про київське князівство, що чотириста років тому велике військо та потужні флоти з цього місця вниз за течією річки аж до Константинополя та найвіддаленіших [місць] доправляли зазвичай, при атакуванні східної імперії[5]. І сторожування саме тут найбільше випадає, вважають Турки, Скіфи – цього гирла[6] нові господарі[7], які з тієї ж причини про свій захист турбуються. Пишуть далі ті пани люстратори в своєму путівнику, що при р.Рось, та Тисмениці, та Ольшаниці, та в інших річках є так само місця важкоприступні і т.д., де замки зводити закликають, і притому не мають Турки

---

[1] *Кременецький* (Кременчуцький) *брід* знаходився на Пд.Бузі (нижче сучасного м.Первомайськ Миколаївської обл.), щодо *Кучманського*, то, гадаю, йдеться про брід через річку Кучмань, праву притоку Пд.Буга. Обидва броди були стратегічними пунктами т.зв. *Кучманського шляху*. Тобто уривок треба тлумачити так, що татари переправляються через Дніпро, а *потім* йдуть до цих двох бродів. Утім, не можна цілком виключати (як ось, здається, і зробив Бєльський), що Сарницький мовить про якісь інші броди на самому Дніпрі (Кічкаська переправа?).

[2] Себто – напоготові, у бойовій готовності.

[3] Якщо M.=magistratus, то переклад «*вельмож/посадовців королівства*».

[4] Себто руїнами.

[5] Візантії.

[6] Варіант – «*цих портів*».

[7] Дослівно – «*поновне наповнення*».

підстав через це скаржитися, так, як вони обґрунтовують [свої скарги] зазвичай: повсякчас як при Тирі будь-які наші руїни відбудовуємо.

„L.”

Любомль[1] 52.*1*.47.*1*. Староство коронне, яким керує муж знаної шляхетності п.Красінський[2], квартирмейстер[3] королівський.

Луцьк 51.*3*.48.*5*. два замки має. Сплавлятись кораблем від Слуцька до Луцька зручно. І є осідок біскупа луцького. Розташований при злитті річок Стир і Встеч[4]. Староством цим нині керує найвищих з похвал Олександр Пронський[5], кравчий Великого князівства Литовського, муж великого родового імені, зі славного родоводу найстарших князів своє походження виводить.

Львів 52.*10*.50.*8*. міст Русі головна метрополія, мурами та валами досконало укріплена. Замків має два, з яких один зведений у самого підніжжя гори високої. Вихваляється за політичний устрій, укріплення збудовані в місці зручному та спорядження військове [має]. Також це місто легкоозброєними вояками захищене, не лише із Сарматії самої, але й інших також провінцій християнських проти турок, скіфів та агарянських варварських племен наскоків та вторгнень. Є, крім того, розсадником[6] різних релігій. Осідок там має архієпископ церкви римської, там само старшина вірменський, який настанов та віри антіохійської тримається. Руська також церква численна, що Константинопольську віру за норму має. Лише євангеліки, за

---

[1] Нині м.*Любомль*, райцентр Волинської обл.

[2] *Красицький Станіслав* (бл.1540-1602) – з перемиської шляхти, надвірний королівський обозний (з 1576 р.), староство любомльське в руському воєводстві отримав у 1580 р.

[3] Особа, яка визначає місце для табору (тут – надвірний королівський обозний).

[4] Напевно, мова йде про р.*Конопелька*, праву притоку Стиру (може «*встеч*» слід розшифровувати як «*в Стир*»?).

[5] кн.*Пронський Олександр* (бл.1550-бл.1595) – з лінії рязанських князів, стольник з 1576 р., староста луцький з 8 грудня 1580 р.

[6] Варіанти – «*колискою, батьківщиною*».

прихований світоч[1], знаходяться в небезпеці. Нині на чолі престолу архієпископського Станіслав Соліковський, або [з боку] поведінки непорочної, або [з боку] повноти вченості надзвичайної, муж усіх похвал найвищих [гідний].

Лацухов[2] 51.*9*.46.*6*. Чудовий шляхетний осідок Оріховських[3] та місце родове. Три брати є для справ великих народжених, їх братом єдиноутробним є Ян Сененський львівський каштелян.

Лабетавола[4] 50.*5*.45.*5*.

Ліпсія Руська[5] 51.5.45.5. Батьківщина автора книги та єдина спадщина. Бо роду цього родоначальники так вираховуються. Є в Мазовії в Плоцькому воєводстві колонія Сарницьких, яких спільним є родовід з нашим, котрі Корвіни[6] звуться, при тому доволі чисельна. Це суть родичі наші. Втім, майже вже сто років є як з регіону того Якуб Сарницький, придворний короля[7], дід мій, залишивши [рідні] пенати, у ці області перенісся. Був він тоді в короля поцінованим, оскільки уживано його як посланця <ministerio> в посольствах до татарського хана <Scytharum principem>. Дійсно, мовою татарською славу собі здобув. А коли тоді війна буковинська проти волохів готувалась[8], він навіть

---

[1] Варіант – «*потайки осіли*».

[2] Мова йде про м.*Ланцухів* – нині Люблінське воєводство Польщі.

[3] *Оріховські* герба Рогаля – відомий шляхетській рід на Холмщині. Мати Я.Сененського у другому шлюбі була за Яном Оріховським (з 1567 р. – холмський каштелян) і народила йому трьох синів – *Станіслава, Якуба та Павла*. З них найбільш відомий *Оріховський Павло* (✞ 1612) – підкоморій холмський, чільний протестант, патрон братів польських.

[4] Може йдеться про *Лабентвелу* (Labentwela) показану на мапі Гродецького біля Теребовлі.

[5] Селище поблизу Замостя знане ще як Ліпсько. Нині село *Mokre Lipie* у Люблінському воєводстві Польщі.

[6] Варіант – «*Ворони*».

[7] Контекстний варіант – «*королівський дворянин*». Якуб Сарницький насправді мав такий статус при польському королі *Яні Ольбрахті* (1492-1501).

[8] Війна з Молдовським князівством 1497 р., що закінчилася розгромом польського війська в буковинських лісах у *битві під Козміним* 26.X.1497 р.

охоче табір короля супроводжував. І коли при Чернівцях <Zarnovecium>[1], при річці Прут, вельми ясно Короні труди свої представив, діяльним себе показавши, нестримних волохів, які зі Стефаном-воєводою[2] берег [річки] обсіли, не без труднощів, у вирішальний момент відтіснив. Король за доблесть обдаровуючи, села ті в Белзькому воєводстві Слепче зване та Скультетію Крчонівську, [йому] надав. Але недовго цими наданими винагородами той доблесний [муж] насолоджувався. Дійсно, невдовзі по тому, [до нього] або пораненнями з війни волоської ослабленого, або з пошестю[3], що ймовірно, занесеною, оскільки війна його загартованість [лише] посилювала, смерть надійшла, залишивши в цих наданнях трьох синів: Андрія, зрозуміло, Станіслава та Яна, яких з Ядвігою П'ятковською <Piatkovia> дружиною своєю, знатною жінкою, мав. Того молодшого сина Яна, коли вже смерть надходила, під пахви взяв, батька мого власне; а Андрій на кордоні Поділля, Струсів соратник, де і синів його двоє двадцять років тому, в полях Тегінських[4], за вітчизну мужньо б'ючись проти стріл[5] груди підставляли. А третій у Московії під Невелем-замком, під прапорами Яна Горайського[6], мужа відважної войовничості, разом з Маліцьким <Malicio>[7], загинув. Відтак, коли король дізнався про предків моїх життя зі смертю, за посередністю Яна Замойського, який потім, за клопотанням нотарія або

---

[1] Під Чернівцями молдавани знову наздогнали відступаючих поляків і завдали їм остаточної поразки.

[2] *Стефан III Великий* (1433-1504) – молдовський воєвода (1457-1504).

[3] Варіант – нездорове повітря.

[4] Під м.Бендери у 1564 р. – вірогідно йдеться про відому спробу здобути молдавський престол кн. Дмитра Вишневецького (Байди).

[5] Варіант – «*списів*».

[6] *Горайський Ян* (✞ після 1599) – королівський ротмістр. Замок Невель під Псковом війська короля Стефана Баторія захопили 1580 р.

[7] Можливо, йдеться про *Малинського Яна*, знаного за невдалим боєм з татарами (під Дубно?) 1577 р., коли він був поручником роти Миколая Гербурта з Дедилова та потрапив у полон.

Референдарія[1], протекцію сиротам надавав, оскільки посада ця настільки схиляє брати на себе, як великий людині гідно, численне в справах його підлеглих клієнтів[2] спілкування. Таким чином, муж надзвичайний і добрий діточок від розорення недоброзичливцями оберігання невдовзі взяв на себе і коли час законний надійшов дружин їм дав: Андрію родичку свою по матері – Тарімирську, а Яну – родичку по батькові, Ельжбету Гошківську[3], яка і була мати моя. Це квапливим пером окреслене розгорнуто, хіба поки інші справи до прийдешнього направлять, мого, коротко мовлячи, буття бачення.

Липа річка[4] 49.12.47.12. при Гологорах витікає та повз Дунаїв протікає, зрештою, з Тирою зливається, в області Галича.

Ліндава річка[5] 49.*12*.49.*12*. до Тири впадає, нижче Кам'янця вісім миль.

Лиссова річка[6] 50.*6*.47.*12*. при Берестечку з річкою Стир з'єднується.

Літовіш[7] 51.5.47.8. При річці Буг.

„М."

Марусса[8] 49.10.51. Річка подільська. І слід кимврів мови найдавнішої. Бо Пліній, відзначаючи кимврів, колись море загибле Морімарусса назвав.

Монастириська[9] 49.47. Форти або укріплення чудові та володіння розлогі. Була колись спадковим володінням примітних магнатів, які звалися Монастирські, котрих потім

---

[1] Мова йде про *Миколая Замойського* – референдарія духовного коронного, покровителя батька автора, Яна Сарницького.

[2] Дослівно – «*фаміліатів*».

[3] Або *Горжківську*.

[4] Нині р.*Гнила Липа* – ліва притока Дністра.

[5] Мова йде про річку *Лядова*, ліву притоку Дністра (трохи нижче її гирла розташоване м.Могилів-Подільський).

[6] Можливо йдеться про річку *Пляшівку*, притоку Стира.

[7] Напевно, мова йде про сучасне с.*Литовиж* Іванічевського р-ну Волинської обл.(знане принаймні з 1449 р.). Менш вірогідно, що то спотворена назва м.*Летичів* – нині райцентру Хмельницької обл.

[8] Мова йде про річку *Мурафа* (ліва притока Дністра).

[9] *Монастириська* – нині райцентр Тернопільської обл.

названо було Язловецькими. Від її укріплень попередніх часів лише якісь руїни примітні, що, зрештою, містить вказівку на давнину цього ось певного магнатського осідку. Але нині Ян Сененський, каштелян львівський, перебуваючи в цій області на свій кошт усе, що було зруйноване, відбудував: почасти мури до попереднього стану в місці зручному звів, почасти матеріалом з дуба – Юпітерового дерева – укріплення підсилив. Це все для користі Речі Посполитої та нащадків своїх здійснив. Бо під час нападів татарських зручне [місце], ніби для сховку будь-якого [і], хто потребує захисту, там шукати прихистку може. Й інша [Монастериська є] 51.*6*.48.*6*. при Стир річці, у бік Тири[1].

Марусса річка або Мархаска[2] 49.50.

Мохор річка[3] 51.51. при Полонному до Случі річки впадає.

Моравиця[4] 51.49. При Іскві річці. Є і село [таке] під Краковим.

Могила збіжна 50.*4*.44.*8*. де Божек річка витікає. Є гірським піком знатним при Меджибожі.

„N.”

Дніпро 56.*4*.56.*1*. або Борисфен, розмірами з Рейном та Дунаєм змагається. Бо тут колись кораблі великі та навіть флоти могутні утримуватись могли, як свідчать історії про київських князів Олега та інших, які з великими силами на Костянтинопіль нападали звичайно. Витікає трохи далі Смоленська та приймає в себе річки найбільші – Березину, Тур, Прип’ять, Стир, Случ та інші без числа, а зі східного боку, в області нижче Києва – Десну, Трубіж, Удай, Сулу, Ворсклу, Псьол, Самару та Хорол. Таким порядком наповнюючись, плине Борисфен до Евксину, гирлом такий натиск робить, щоб своїм солодким смаком і саме море просочити, цієї води солодкості подав свідчення Овідій. Міста за своєю течією розташовані значущі – Шклов, Могилів,

---

[1] Напевно, йдеться про згаданий нижче «*Монастир*» – сучасний *Хрестовоздвиженський монастир* у Старому Чарторийську.

[2] Можливо, йдеться про варіант назви Мурафа – *Мурахва*?

[3] Мова йде про річку *Хомора*, ліву притоку Случі.

[4] *Муравиця* (Моравиця) – давньоруське місто (згадка 1149 р.), розташоване на правому березі р.Ікви, нині північна околиця містечка *Млинів* (згадується з 1508 р.) – нині райцентра Рівненської обл.

Київ, Черкаси, Канів. Острови найбільш значні навколо обпливає: Хортиця, Томаківка та ін. Згадуються дві ці найбільш значні переправи, як ось Кременецька та Кучманська, якими скіфи, ці баттони[1], та інші варвари переправляються і нині, як повз, зазвичай, проходять. Але низові козаки (вояки так прозивані) на широких обшарах річкових берегів їх перехоплюють буває.

Наркіе[2] при гирлі Липи, при Тирі.

Немия річка[3] 49.51.*8*. недалеко річки Руссава, при Тирі.

Чорний ліс 51.52. де скіфи ховаються зазвичай, вторгаючись в області наші.

Дністер 49.*10*.45.*6*. витікає з гір Сарматських, які звуться Бескид і перш ніж з великими водами донесеться до Евксинського Понту, приймає в себе Подільських річок найзнатніших десять: Липу, Стрипу, Серет Подільський, Збруч, Смотрич, Ушицю, Ров, Ладаву[4], Дзван, Русаву. З південного боку річки Галицька, Долинська та Тарнаватка. Але чому Овідій Тиру звав повільною, не можна не дивуватись. Або він ніколи її не бачив, або іншу мабуть [річку] Тирою зве, не ту, яку ми сьогодні звемо. Бо відомо, швидкість нашого Дністра багато річок випереджає. Хіба що сміливо [то тільки] з гір спадає щонайшвидше, а коли, Евксину хвилі відбиваючи, бачить моря велич та, спрямовуючи свої невеликі обсяги, ніби соромом охоплений, біг свій стишує. Бо вірогідним є, що Овідій Тиру

---

[1] «*Batthones*» Сарницького найвірогідніше похідне від «*Bato, Batonis*» – іллірійського імені (зокрема, так звали вождя антиримського повстання 9 р. н.е.). Його, зокрема, згадував знаний Сарницькому Овідій (*Pont. 2.I.46*). Менш вірогідні варіанти – від «*bat(t)uo*» – бити (тоді «*ті, хто б'є; забіяки*»?) або спотворене «*Batavi*» – давньогерманське плем'я з теренів Голландії, союзники, а, іноді, вороги римлян, знані, зокрема, і як досконалі вояки-вершники.

[2] Можливо, йдеться про річку *Нараївка*, яка зливається з р.Гнилою Липою при впадінні до Дністра.

[3] Річка *Немия* – ліва притока Дністра.

[4] Лядову.

бачив там, десь поблизу приморських степів, оскільки до озера свого [імені] – Відового Озера[1] доїхати хотів.

„О.”

Олика[2] 55.*5*.48.*7*. Ясновельможного голови Радзівілів, тепер ще і графа на Шидлові вотчина та місце родове, за яким навіть князями звуться. Семеро таких[3], за цих моїх часів, у сенаті королівському засідали. Така слава доблесті, розсудливості, разом з умінням у справах, спрямованих до Бога, у руках цього роду залишається: Того року, якого це пишу, тобто 1584, Єжі Радзівіл[4] до числа високого сенату кардиналом поновно обраний[5] та посвячений за асистування самого короля та церемонію ту, як чутно, стосовну інвеститури як [це] називається, я особисто відвідав. Перший це кардинал у Литви. До того єпископом віленським та адміністратором Лівонії йменувався так само Єжі Радзівіл.

Острог[6] 51.*5*.50.*4*. Резиденція та родове гніздо князів Острозьких. І вірогідно тут колись осіла колонія Остроготів[7] – племені войовничого, оскільки і письменники найдавніші стверджують – Алани, себто Волиняни, Готами були. А Бесарабів брід, навіть і нині сусідня переправа через річку Случ зветься. У Бессарабії ж, у давнину, осідок Готи мали, між Тирою та Істром або Дунаєм. Навіть ім’я Остроготів з Острогом вельми споріднене та співзвучне. Про Костянтина князя Острозького, мужа наших часів, у справах війни [фахівця], так часто, як ні

---

[1] Див. далі гасло «*Овідієво озеро*».

[2] Нині містечко *Олика* Ківерецького р-ну Волинської обл.

[3] Себто представників роду Радзівілів.

[4] *Радзівіл Єжі* (1556-1600) – єпископ віленський (з 1579), краківський (з 1591). У 1583-1586 рр. представляв короля Стефана Баторія в Лівонії (Інфлянтах). Кардинальський капелюх отримав 1586 р. Згадана церемонія 1584 р. напевно проведена ще до папського затвердження.

[5] Тобто перезатверджений з новим титулом.

[6] Нині містечко *Острог*, райцентр Рівненської обл.

[7] *Остготи* (Остроготи) – давньогерманське плем’я, відгалуження готів, у IV ст. мали власну державу на території України, згодом, розгромлені гунами переселилися до Італії.

про кого іншого, згадки в тій нашій історії зустрічаємо[1]. Був він батьком Костянтина того Василя[2], родича нашого[3], який одружився на дочці графа Яна з Тарнова[4] Польського; його милі нащадки з обох ліній [від] героїв, а тих батька та тестя так жива пам'ять описує, що з обох були полководці, зверхники війська[5] та обидва уже давно померлі, але з точки зору самої лише блискучої молодості настільки вражають, нас спонукаючи, щоб не тридцять років тому, але позавчора їх померлими вважати. Розташований є Острог при злитті річок Горинь та Вілгія[6]. Міста тієї області: Острог – столиця, Остроколь, Базилея, Красилів, Кучмін, Костянтинів, Остроколь, Дубно. У Польщі[7] ж Тарнов, Тернопіль, Черняхів, Пшеворськ. Інші не добре пам'ятаю. Але чув, що тих замків близько п'ятдесяти лічиться.

Остроколь[8] 51.*1*.50.*7*. Давно Басарабів брід звався.

Олеськ[9] 50.*9*.48.*12*. Колись князівська резиденція, є Сененського надання; до котрого і Золочів належить, у горах найвищих, з яких річки Буг та Стир витікають.

Очаків[10] 49.54. Одне з найголовніших поселень скіфів[11], але наші Язловецькі та Сенявські запевняють, що тут їх вотчина[1]. На відстані кількох миль від гирла річки Буг.

---

[1] *Острозький Костянтин Іванович* (бл.1460-1530) – князь з Волині, гетьман великий литовський (з 1497, перший володар цього титулу), воєвода троцький (з 1522), каштелян віленський (з 1511).

[2] *Острозький Василь-Костянтин* (1526-1608) – князь на Волині, маршалок землі волинської (з 1550), воєвода київський (з 1559).

[3] Про родинний зв'язок Сарницького з кн.Острозькими інших свідчень не відомо.

[4] *Тарновський Ян Амор* (1488-1561) – гетьман великий коронний (з 1527).

[5] Варіант – «*найбільш славнозвісні*».

[6] Вілія (див. гасло нижче).

[7] Тут «Польща» вжита у значенні Польського королівства у кордонах до 1569 р.

[8] *Остропіль*, давнє містечко. Нині с.*Старий Остропіль* Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл.

[9] Нині містечко *Олесько* Буського р-ну Львівської обл.

[10] Нині м.*Очаків*, райцентр Миколаївської обл.

[11] Себто татар.

Остер річка[2] 51.54. від сходу, вона, з району Києва, у Борисфен себе вливає.

Овідієво озеро[3] 54.49. між Гіпанісом та Тирою, але ближче сусідить з гирлом Тири. Помітний там мур певний, товстим (шаром) свинцю покритий, що в море на півмилі видається. Згаданий Вітовт той, до самого моря коня довівши, паном себе моря Сарматського оголосив.

Хорол[4] річка при гирлі Борисфена, з боку східного[5], від Таврики.

Ольшаниця річка Борисфен там, з цього боку[6].

Обертин[7] 49.*5*.48.*7*. не далеко від Хотина сільський маєток, перемогою найславнішою над стороною волоською відомий[8]. Там загинув Давид Сененський, за вітчизну б'ючись, батько того Яна Сененського, каштеляна львівського.

„Р."

Прут річка 55.49. Від князя певного тим іменем так названа. Ця річка ховає[9] Волощину.

Попрут річка[10] 49.45. При Садетії з Дунайцем або Данастро зливається.

Переяслав[1] столиця, колись, Русі[2] та супутник Києва.

---

[1] Себто – предківська спадщина. Відомо, що 1564 р. Язловецькі представляли закладні акти на Чорний-город (пригород Білгорода – напроти нього, на правому березі Дністра) та Хаджибей (їх спадщина по Бучацьким).

[2] Річка *Остер*, ліва притока Десни (а вона – ліва притока Дніпра).

[3] Дністровський лиман.

[4] Річка *Хорол*, права притока р.Псьол, лівої притоки Дніпра.

[5] Себто лівого.

[6] Себто правобережна притока Дніпра. Напевно, йдеться про річку *Вільшана* на Черкащині.

[7] Нині село *Обертин* Тлумацького р-ну Івано-Франківської обл.

[8] *Битва під Обертином* між коронним польським військом під проводом гетьмана Я.Тарновського та армією молдавського воєводи Петра Рареша відбулася 22.VIII.1531 р.

[9] Варіант – «*прикриває*».

[10] Річка *Попрад* у Східній Словаччині та південній Польщі, здолавши гірське пасмо Бескід Сондецький (Beskid Sądecki) впадає до Дунайця, правої притоки Вісли.

Перемишль[3] 50.*6*.45.

Потилич[4] 60.45.

Поморяни[5] 50.*3*.47.*11*. Оселя чудова великого пана Яна із Сенно, каштеляна львівського. Замок відмінний для величі та для відбиття ворогів вітчизни найоблаштованіший, опасований муром та, притому, відбудований з великим мистецтвом, трудом та коштом того великого пана із Сенно. Були вони колись володінням роду найславнішого Свинків[6], з кореня[7] яких квітнув колись архієпископ гнезненський. Висувались й інші спадкоємці, мужі чудові та славні із цієї родини.

Підгайці[8] 49.*11*.48.*5*.

Полонне[9] 51.53.*5*. у впадінні річки [в] Случ[10].

Пяніні[11] 49.53. місце, на думку старого Бернарда Претвича, дуже зручне, аби звести замок для захисту проти Скіфів, найлютішого племені загарбників, воно на самих підступах області варварської.

Покуття[12] 50.*5*.55.*5*. Бо, нашою мовою, означає pokucie спокуту, з тим щоб судом затриманих, до тих областей римських у вигнання відправляти. Зрозуміло їх громадяни виглядають більш неспокійнішими або, з огляду на зраду, підозрюваними. І це зветься засланням або депортацією. Згодом

---

[1] Нині м.*Переяслав-Хмельницький*, райцентр Київської обл.

[2] Тут, напевно, мова йде не про цілу Русь, а у сенсі – столиця князівства на Русі.

[3] Нині місто *Przemyśl* у Польщі.

[4] На мапі Гродецького – біля Белза. Нині *Потелич* – село Жовківського р-ну Львівської обл.

[5] Нині *Поморяни* – містечко Золочівського р-ну Львівської обл.

[6] Давня родина шляхетська з Великопольщі.

[7] Варіант – «*родини*».

[8] Місто *Підгайці* – райцентр Тернопільської обл.

[9] Місто *Полонне*, райцентр Хмельницької обл.

[10] Власне, при впадінні річки Хомора в Случ.

[11] Ближче незнане. За координатами – це кордон Східного Поділля, район Пд.Бугу (може йдеться про с.*П'ятничани* у вінницькій волості?).

[12] Історичний регіон на кордоні Польського королівства та Молдовського князівства (основні центра Снятин, Коломия).

вигнання стало значно більш суворішим, те, що наші баніцією звуть.

Печеніги ліс[1] 49.*8*.53. Тут осідок свій певкини давні мали, за письменником Бернардом Ваповським.

Пороги 49.*12*.34.*12*. Prog нашою мовою означає поріг. Оскільки там священний Борисфен, перед берегами якого стикаються води протічні і, ніби через поріг, з узвишшя спадає з великим гуркотом. За той поріг-рубіж за допомогою вояків-козаків переходять, і далі вже себе безпечними вважають від Скіфів. Стародавні такі місця Катадупа від гуркоту, який здалеку чується, звали зазвичай. Знаходяться такі пороги і на таких великих річках [як] Вистула при Гневі, Нарев, Рейн при Бадені. Напевно, Бог, ніби вуздечку таким способом накинув на цю течію, щоб плин її уповільнити, аби не використовувала свою потугу, понад порядок борознячи землю.

Пьоткув[2] 52.*8*.42.*7*. куди являються герої польські, у випадку народних зібрань, [коли,] за здавна заведеним порядком, на сейм[3] збираються зазвичай.

Прип'ять річка[4] 52.*4*.48.*6*. Певкинів[5] колонія.

Пасовиська Поморянські 50.48. У верхів'ях річки Кропеч розташовані.

Пасовиська Золочівські 50.*6*.48.*4*. у верхів'ях бурної річки Стрипи.

Пасовиська Очаківські 49.54. між Очаковим та Овідієвим озером.

Пиків[6] 51.*2*.51.*9*. укріплене поселення.

---

[1] Інша назва всього *Чорного лісу* (див. вище), або його більш-менш відрубного пасма. Можливо спадщина ще давньоруського часу (під 1152 р. є згадка *печенігів канівських*).

[2] Нині *Piotrków Trybunalski* – місто у центральній Польщі (взагалі то це явно не українське гасло, але пам'ять про особисті тривалі пошуки цього міста на карті, коли уперше стикнувся з його згадкою, не дозволили проминути цей важливий для XVI ст. пункт).

[3] Дослівно «*з'їзд, зібрання*».

[4] Річка *Прип'ять*, права притока Дніпра.

[5] *Певкини* – плем'я фракійського кореня.

[6] Нині с.*Пиків* Калинівського р-ну Вінницької обл.

Плоскирів[1] 50.*3*.49.*8*.

Пробіто річка[2] 50.*8*.52.*8*. при Гипанісі.

Пісчамбот річка[3] 50.*9*.53. впадає до Гипанісу. Там само є Вітовтів міст.

Поромиль[4] 51.*6*.48. при Стир річці.

Підкамінь[5] 49.47.*4*.

Полтва[6] річка під Глинянами.

„Q."

„R."

Рожане[7] 54.*1*.41.

Райгород[8]

Рожанка[9] 54.*4*.49.*7*.

Ропа річка[1] 50.43. при Бечу річка.

---

[1] Нині м.*Хмельницький*.

[2] Знане ще *урочище Пробите* та *Пробитий шлях* (у бік Молдови, Ф.Петрунь вважає його тотожним з пізнішим Гардовим шляхом), локалізуються на нижній течій Пд.Бугу. На мапі Боплана *Probite* – це острів на Пд.Бузі, розташований нижче гирла р.Кодими і вище о.Кременчука. У «Описі Татарії» М.Броневського записано «*Probite vel porta potius inaccessibilis*» («Пробите або, краще сказати, прохід неприступний»).

[3] Вірогідно, мова про *Піщаний брід* недалеко гирла р.Пд.Буг (про нього докладніше згадує Боплан).

[4] Мова йде історичне місто *Перемиль*, нині це село Горохівського р-ну Волинської обл. (трохи на північ від Берестечка).

[5] Напевно, йдеться про містечко *Підкамінь* Бродівського р-ну Львівської обл.

[6] Річка *Полтва*, притока Зах.Бугу (нині на території Львова, частково, схована у підземні труби).

[7] Можливо, мова йде про село *Ружана* (Różana) під Замостям, нині в Польщі.

[8] Можливо, йдеться про сучасне с.*Райгород* Немирівського р-ну Вінницької обл. або однойменне село Кам'янського р-ну Черкаської обл. Є також с.*Райгородок* у Бердичівському р-ні Житомирської обл. На мапі Гродецького *Райгород* показаний на Підляшші.

[9] Можливо, йдеться про *Ружин*, резиденцію кн.Ружинських, нині містечко Турійського р-ну Волинської обл. На мапі Гродецького є Рожанка біля Слоніма в Білорусі.

Рогатин[2] 49.*10*.47.*6*.

Русава річка[3] 49.51. до Тиру плине. Охоче нашу Русь та Поділля окреслює та старанно інформує, що часті спустошення татарські примушують нас на такий важливий [рубіж] оглядатись. Де є [можливість] тих [нападників] переслідувати, щоб протидіяти.

Ров річка[4] 50.51. впадає до Гипанісу. І при тому потоці вгорі Бар замок найукріпленіший.

Руставиця річка[5] 51.52. до Гипанісу впадає, де видатний муж Станіслав Струсь[6] спочиває, батько тих[7], які хоробро б'ються зі скіфами.

„S."

Слуцьк[8] 53.52. Резиденція ясновельможних князів Слуцьких. Ці володарі – паросць з того кореня, з якого королі Польщі, Угорщини та Богемії[9] походження своє виводили. Бо отримали старші ці князі чеснот мистецтв війни і миру прерогативи такі значні і такі визначні, щоб під час миру перше місце в Сенаті, а під час війни праве крило тримати[10]; [князь Слуцький також] нагляду за охороною благополуччя короля має одержати гідність. Можемо їх роду ланцюг предків тих порядок

---

[1] Річка *Рона*, притока Віслока в Малопольщі (поруч Сяноччина). Тече, зокрема, і повз місто Беч (Biecz).

[2] Нині м.*Рогатин*, райцентр Івано-Франківської обл.

[3] Річка *Русава*, ліва притока Дністра.

[4] Річка *Ров* права притока Пд.Буга.

[5] Вірогідно, йдеться про річку *Ростaвицю* притоку Росі у її верхів'ях (тоді Сарницький помиляється щодо її впадіння до Бугу).

[6] *Струсь Станіслав* (1516/1521-1567) – ротмістр оборони поточної, староста хмельницький. Загинув у битві з татарами, оспіваний у поезіях Яна Кохановського та Миколая Сенпа-Шажинського.

[7] Маються на увазі *Струсі: Якуб* (див. вище) та *Юрій (Єжі)* († 1605) – каштелян галицький.

[8] Резиденція нащадків київських князів Олельковичів, нині м.*Слуцьк*, райцентр Мінської обл. у Бєларусі.

[9] Чехії. Щодо королівської рідні – мається на увазі родова спорідненість з династією Ягелонів, представники якої, траплялось, сиділи на всіх цих престолах.

[10] Варіант – «*по праву руку триматись*».

перелічити. Ольгерд великий князь литовський перший узяв за дружину Юлію або Уляну, дочку князя вітебської Русі, релігії грецької, від якої мав шість [нащадків] чоловічого роду, котрих старшим сином був Володимир, князь київський, рідний брат Ягайла, але іншої матері син. Від того Володимира походить Олександр, якого руси Олельком звали. Цей заклав місто Слуцьк при річці Случ 150 років тому. Від Олександра Семен, від того знову Георгій, який одружився на знатній жінці з роду графів Течинських, від якої трьох мав нащадків чоловічого роду, які нині живуть на світі людському: Георгій, Семен та Олександр молодший – юнаки героїчними чеснотами підперті, до яких застосувати можна таке: Надія другого Риму. Це Слуцьке князівство географами та хорографами обходиться мовчанкою[1], що я робити не бажаю, оскільки є важливим свої формулювання робити належним чином. Обмежується воно зі сходу Борисфеном, від півночі – річкою Німаном, з півдня – Прип'яттю, а із заходу – частиною Великого князівства Литовського. Містами його є Слуцьк – столиця. Копил друга за Слуцьком міська громада, що на відстані милі від нього. Турець[2] 15, Петриків 24, Волкукала[3] 4, Могилів 50 [миль] від того Слуцька розташовані. Інші, з причини дрібності, проминаємо.

Стир річка 51.1.42.6. Стирії[4] людність під Віднем, разом з іншими слов'янами потім далі просунулась, [як] уважається. Гадали античні [автори, що] річка Стир від Тири потік свій виводить, що ясно намальовано було на мапі Гродецького. Але помилку цю спростували люстратори королівські. Адже витікає Стир з гір при Олесько, звідки і Буг та інші численні річки.

---

[1] Справді, як нам вже відомо, прихована у Сарницького під титулом «*географії та хорографії*» «Полонія» М.Кромера нічого про Слуцьке князівство не згадує, оскільки її основний текст було написано ще до Люблінської унії 1569 р. Польського королівства з Великим князівством Литовським; відтак інформації про землі ВКЛ там зустрічаються не систематично, а хіба як випадкові згадки.

[2] Це або м.*Турець* біля Новогрудка або м.*Турів* на Прип'яті.

[3] м.*Волковийськ* у Бєларусі?

[4] Мова йде про населення *Штирії* (Steiermark) – області (землі) у Австрії (столиця – м.Грац).

Утім, оскільки, від цього регіону прямуючи, Тира повз плине, поблизу Стиру, то, що останній від Тири витікає, письменники вищезгадані додавали. При цій річці розташовані укріплені поселення: Чарторийськ[1], Монастир[2], Перемиль[3], Берестечко[4], Стремиль[5].

Житомир 51.*11*.50.*9*.

Скеля друга[6] 50.*3*.48.*7*. при річці Збруч.

Збараж[7] 50.*6*.48.*7*. Колонія князів Збаразьких. Квітне нині з того роду троцький воєвода[8].

Сатанів[9] майже на шляху, що йде до Кам'янця з Тернополя. За сім миль від обох міст розташований.

Сенява[10] 50.*12*.40.*9*. Найславніша колонія, Сенявські осідок свій там мають. Чия молодь, ніби мур виставлений, проти татарських вторгнень завжди себе виставляє назустріч. Квітнули нині два воєводи руські з [того] роду, батько та син, наступний [по ньому][11].

---

[1] Нині с.*Старий Чарторийськ* Маневицького р-ну Волинської обл.

[2] Вірогідно, мова йде про сучасний *Хрестовоздвиженський монастир* у Старому Чарторийську.

[3] Нині с.*Перемиль* Горохівського р-ну Волинської обл. (трохи на північ від Берестечка).

[4] Нині м.*Берестечко* Горохівського р-ну Волинської обл.

[5] Нині с.*Стремильче* Радехівського р-ну Львівської обл. (трохи на південь від Берестечка).

[6] Нині *Скала-Подільська* (до 1939 – Скала) – містечко Борщівського р-ну Тернопільської обл.

[7] Нині м.*Збараж*, райцентр Тернопільської обл.

[8] Мова про кн.*Збаразького Стефана Андрійовича* († 1585), який був троцьким воєводою у 1566-1585 рр.

[9] Нині *Сатанів* – містечко Городоцького р-ну Хмельницької обл.

[10] Мова, напевно, про українську Синяву (нині – м.*Стара Синява* – райцентр Хмельницької обл.), але координати, здається, вказані помилково.

[11] Мова йде про *Сенявського Миколая* (1489-1569) – великого гетьмана коронного, воєводу белзького, а згодом руського та його найстаршого сина – *Сенявського Ієроніма* († 1579) сягнувшого так само постів руського воєводи та гетьмана великого коронного.

Щебжишин[1] 51.*9*.46.*9*. Під юрисдикцією коронною було колись, але в дар уступлене Дмитру Горайському[2].

Степань[3] 50.*6*.50.*9*.

Сокаль[4] 51.*3*.41.*8*. від якогось князя Сокаля заснований та названий.

Срижів[5] 50.*7*.44.*8*.

Золочів[6] 50.*4*.47.*8*. найрозлогіша спадщина[7], [що] до Олеська колись належала.

Саврань річка[8] 50.*4*.51.*12*.

Звенигород річка[9] 50.*4*.55.*6*. Осідок, колись, князів Русі.

Снятин[10] 40.49. Останнє[11] староство[12], на самому підступі до Валахії.

Серет річка 40.49.

Серет[13] 49.50. міське поселення.

Серет річка[1]. Другий Серет Подільський, при якому є Залоще, Черняхів та Гнезьола. Річки зливаються під Теребовлею.

---

[1] Місто недалеко Замостя, нині територія Польщі.

[2] *Дмитро з Горая* (бл.1340-1400) – русин за походженням, маршалок великий коронний, підскарбій коронний. *Щебжишин* отримав за утримання королеви Ядвіги від шлюбу з Вільгельмом Габсбургом.

[3] Нині *Степань* – містечко Сарненського р-ну Рівненської обл.

[4] Нині м.*Сокаль* – райцентр Львівської обл.

[5] Напевно, мова йде про м.*Стрижів* (Strzyżów) у сучасному підкарпатському воєводстві Польщі.

[6] Нині м.*Золочів* – райцентр Львівської обл.

[7] Тут – спадкова маєтність.

[8] Річка *Саврань* – права притока Пд.Бугу.

[9] Найвірогідніше йдеться про або м.*Звенигородка* над р.Гнилий Тикич, райцентр Черкаської обл., або, ширше, про *Звенигородщину*, місцевість, на кордоні Київського та Брацлавського воєводств, басейн річки Синюхи, лівої притоки Пд.Бугу (хоча не виключено, що мова йде про давньоруський Звенигород Київський в околицях Києва).

[10] Місто *Снятин* – райцентр Івано-Франківської обл.

[11] Тут – прикордонне.

[12] Варіант – «*адміністративний осередок*».

[13] Одне з найстарших міст на Буковині, засноване у середині XIV ст., нині м.*Siret* у Румунії.

Шарне поле[2] 50.52. є пустинню: Влочисько[3] звуть.

Шлях – є дорогою звичною Скіфів, які турбують звичайно землі найплодючіші Русі, а також Поділля. І налічується три головніших: один Кучманський[4], другий – Чорний шлях, третій – Волоський, які не соромно тут описати. І напевно, якби навіть гідний будь-якої пошани очільник, високородний муж Ян Сененський, у тій люстрації, він насправді, що це за шляхи ретельно описує та змальовує (з додачею розрахунку миль), що не лише корисно, але ще й вельми довершує доброчесний твір. Насправді, якби імператор Антонін Пій[5], [котрий] Доброчесного ім'я заслужив, який книжку написав певну, у якій шляхи описав, що проклав Рим до націй варварських, щоб, завойованих римлянами на той час пізнавши та вивчивши, можна було звідти повернутися на батьківщину, якби колись трапилося їм з рук ворога себе виривати. Напевно, не менш високо заслуженим є наш Ян Сененський, який неприятельський шлях виклав у тих ясних записках. Бо чутно про бранців, які при скіфах або турках утримуються, бо хоча могли б себе час від часу з кайданів самі виривати, але через незнання краю та шляху повернення на батьківщину, віддають перевагу більш суворішій смерті, що рабство приносить, аніж, утікши з каторги тієї, у пустелях блукати або від диких звірів зжертими бути. Надалі з цим, описаним люстраторами, хто завгодно зможе собі уявлення

---

[1] Мова про р.*Серет* – ліву притоку Дністра.

[2] Може пов'язане із Шаргородом?

[3] Може «uloczysko»-урочище? Існує також м.*Волочиськ*, нині райцентр Хмельницької обл., але воно доволі далеко від Шаргороду і на 1583 р. мало 135 димів з 675 мешканцями, отже навряд чи підходить під визначення пустині (хоча наприкінці XV ст. містечко спустошили татари і пам'ять про це могла бути ще живою).

[4] Найвірогідниша інтерпретація цієї назви пов'язана із турецьким словом *göcztmen* у його кипчацькому варіанті *köcztmen.* Воно означає *кочівник*, отже Кучманський шлях – то *дорога кочівників, Кочівницький шлях*.

[5] «Пій» у перекладі «Доброчесний». *Антонін Пій* (138-161) – римський імператор, відомий миролюбним правлінням та розбудовою оборонної інфраструктури імперії.

скласти про ці шляхи, щоб, якби колись, з волі Господа Бога, кого-небудь наступного захопили, той знав може, в якому місці є вихід та яких проходів триматися належить, найкоротший шлях шукаючи зі своїх нещасть.

Кучманський шлях.

Спочатку від Львова до Шаравки позначена є дорога. З Шаравки 20 миль до броду на річці Кучмань, саме від якого цей шлях і називається. Від Кучмані до броду на річці Кодимі 10 миль, від Кодими до Саврані 4 милі. Від Саврані до Чапчаклеї 10 миль. Звідти ж Очаків [за] 8 [миль] руських, багато більших за польські. Тому хто-небудь, можливо, відповідав, що пройшов десять миль. Польських же 15. Ця дорога є найкоротша з усіх.

Чорний шлях.

Львів-Сокаль – 12 миль, Сокаль-Луцьк до Стиру 12 миль, [від] Луцьку до річки Горинь 11 миль, від Горині до броду [через] Случ за Заславом та Полонним – 10 [миль]. Від Полонного 40 [миль до] Києва. Від Києва [до] Канева 16 миль. Від Канева [до] Черкас 15. Від Черкас до Порогів 12 миль. Від Порогів до Томаківки 11 [миль]. Потім Торговішта – 6 [миль]. Тут уже Скіфії кораблі розходяться, звичайно, за затокою Борисфена аж до Очакова або куди завгодно.

Шлях Волоський.

За Бучач, Скелю, Зіньків та верхів'я річок Ушиця, Жван, Русава, далі за Волощину або за поля узбережні Тири: милі в записках додані[1].

Про охорону проходу або шляху

Над цими шляхами розвідниками лише мужів шляхетних, випробуваних чеснот ставлять, які звуться сторожами трьох шляхів або тридоріжжя. Тут вони з власної волі та заради людей, ревність та життя своє щонайменше шкодуючи, різноманітні природні таланти старанно плекають та хитрощі ворога вивідують, а коли дізнаються про ворога, приносять вістки урядникам замків та вождям військовим польовим, які

[1] Можливо, тут люстратори були не так охайні, відтак Сарницький, не переймаючись точністю інтерпретації, просто відіслав до першоджерела.

дають знак знову збирати військо і одразу поспішають на зустріч тим виступити. І таким чином на Поділлі вдень і вночі війну продовжують до схилу цілого життя. О мужі! Вони усі відношення найвинятковішого гідні.

Синя вода[1] 49.*10*.54.*5*. Є розливом певним моря при гирлі Борисфена. Цим шляхом скіфи кораблями[2] підвозять себе звичайно і, зрештою, в Чорному лісі ховаються, доки усі зберуться. Звідти від Чорного лісу зветься і Чорний шлях. Це море є тихим та від ґвалту сильних бур безпечне, таким чином як ще навіть в листя озерні води переходять[3], так трапляється і в інші озера менші розростатися та переносити води: Та переповнена Синя вода у моря пропадає, в якому сіль, як лід чистий, над водою плаває та є дуже тонким [шаром]. Вона розташована при Перекопі, де той рів помітний від моря до моря.

Чорний ліс 49.*12*.54.*1*.

Старе Село[4] 50.*12*.42. – при Гологорах.

---

[1] Здається, Сарницький під «*Синьою водою*» має не р.Синюху (ліва притока Пд.Бугу), а низку озер-лиманів при березі Чорного моря недалеко Перекопського перешийку Криму. Це, до речі, ставить під сумнів, принаймні, місце Синьоводської битви 1362 р., як воно визначається сучасною українською історіографією (на це також працює цікаве визначення Сарницьким Торговиці-Торговишти /див. нижче/, яка далека від знаної під Уманню). Власне, Ф.Шабульдо також відзначає, що локалізація В.Антоновичем місця битви саме на Синюсі не має посилань на джерела та необхідної наукової аргументації, див.: *Шабульдо Ф.М.* Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання. – К., 1998. – С.54. Отже, Вітовт у 1397 р. здійснив свій прорив по Дніпру на південь вже торованим шляхом?

[2] Варіант «плотами».

[3] Тут вжито поетичний образ, пов'язаний з античними «*німфами*» (зазвичай зображувались в одязі з води та листя водних рослин), який може мати різні тлумачення (зокрема і «*...в листя водяних лілій переходить...*», себто – заростає кушірями; плавні?).

[4] Можливо, йдеться про сучасне с.*Старе Село* Пустомитівського р-ну Львівської обл., де, зокрема, 1584-1589 рр. кн.Острозькі звели кам'яний замок, відомий до сьогодні.

Стрипа річка[1] 50.*1*.48.*5*. У бік Тири спрямовується, недалеко від Підгайців.

Сотараб річка[2] 52.54. при якій Житомир до Борисфену спадає.

Смотрич річка[3] 50.49. при цій є Городок, Кам'янець та замок пустельний Смотрич.

Шаравка[4] 49.*8*.50.*8*. у верхів'ях річки Ушиця. Осідок був Бернарда Претвича, войовника того найславнішого, який сину залишив гідності духу надзвичайну окрасу.

Столпень[5] 50.*8*.47.*6*.

Стремиль[6] 50.*8*.48.*6*. Лащів, які звуться Стремилецькі. Славнозвісний уже віддавна справами військовими пан місця цього Станіслав Лащ.

Щуровиці[7] 50.47.*7*.

Слуцьк річка[8] 52.50. – витікає не далеко від Чорного Острова, у бік Збожної Могили.

Сула річка[9] 49.55. з області острова Хортиці, на якій колони встановив званий королем Хоробрим[1]; недалеко від порогів; але Зула від Кромера зветься.

---

[1] Річка *Стрипа* – ліва притока Дністра.

[2] Топонім неясний, у районі Житомира є кілька річок (назви яких, утім, звучать нині інакше).

[3] Річка *Смотрич*, ліва притока Дністра.

[4] *Шаравка* – містечко Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл. Б.Претвич на умовах тимчасового тримання володів ним з 1539 р., а 3.XII.1550 р. отримав привілей на спадкове володіння.

[5] Напевно, мова йде про сучасне село *Stołpie* в околиці Холма (люблінське воєводство Польщі), укріплення тут збудоване ще за часів руських князів Романа Мстиславовича та його сина Данила Галицького.

[6] Нині с.*Стремильче* Радехівського р-ну Львівської обл.

[7] Напевно, йдеться про сучасні *Щурівці* – село Ізяславського р-ні Хмельницької обл.

[8] Напевно, йдеться про річку *Случ*, праву притоку Горині, притоку Прип'яті (хоча до витоків Случі ближча Базалія, але і Чорний Острів не далеко).

[9] Річка *Сула*, ліва притока Дніпра (гирло в районі Кременчуцького водосховища).

Самара річка[2] 49.*1*.54.*10*. Трохи нижче за Сулу. Дивись нижче в топографії гирла Борисфену.

„Т.”

Тур річка[3] 53.*8*.53.*3*. пам’ятна багатством на рибу.

Тустань[4] 46.49. Укріплене поселення, на самому кордоні Польщі та Угорщини. Тому Тустань означає, себто тут поставленою позицією іменується. За прикладом накресленого на колонах та гадиському[5] проливі Геркулеса: Звідти бо символ вибитий: КРАЙНЯ МЕЖА[6].

Тур озеро[7] 51.42. знатне, де Прип’ять річка плине бурхливим потоком, при окрузі[8] Головно[9]. Там же р.Турія[10], де Ратно[11].

Тисмениця річка[12] 48.*6*.52. при Торговищті до Борисфену себе включає.

Торговишта[13] 48.*6*.52. означає нашою мовою місце торгів, тому що там торгівельна факторія вельми знатна була, доки

---

[1] *Болеслав І Хоробрий* – польський князь (992-1025), 1025 р. проголосив себе королем.

[2] Річка *Самара*, ліва притока Дніпра.

[3] За координатами це мала б бути Бєларусь. За мапою Гродецького *Тур* впадає у Прип’ять (з правого боку) біля Мозиря.

[4] *Тустань* – давньоруське наскельне місто-фортеця, прикривало кордон з Угорщиною. Нині історико-культурний заповідник «Тустань» біля с.Урич Сколівського р-ну Львівської обл. (недалеко Борислава та Дрогобича).

[5] Античне м.Гадис нині Кадис в Іспанії. Тут мова про Гібралтар і міфічні Геркулесові стовпи.

[6] Варіант – «*неперевершене*».

[7] Варіант – «*болота*»; заплава? Напевно, йдеться про околиці с.*Тур* Ратнівського р-ну Волинської обл.

[8] Варіант – «*селі*».

[9] Нині містечко *Головно* Любомльського р-ну Волинської обл.

[10] Річка *Турія*, права притока Прип’яті.

[11] Нині м.*Ратне* – райцентр Волинської обл.

[12] Мова йде про р.*Інгулець*, праву притоку Дніпра з гирлом недалеко Ольвії-Торговиці та сусідню з Тисменом-Інгулом.

[13] Не виключено, цей топонім (явно «серійного» типу) згодом перейшов (чи був тотожним?) на сучасне с.*Торговицю* Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл. (згодом сильно

продовжувались ділові стосунки русів та греків[1]. Є й у Волощині друга Торговішта[2].

Тарноватка річка[3] 49.52.

Тисмен річка[4] 48.*6*.52. інша ніж Тисмениця, бо та при Борисфені, при Торговишті, а ця при Акціумі або Гіпанісі.

Теребовля[5] 49.*12*.48.*7*.

Тегиня[6] 49.*6*.51.*6*. Замок при Білгороді, який цього року козаки низові рішуче штурмували[7].

Тубарча[8] 48.*6*.52.

Тарнов[9] 50.*6*.44.*11*. Осідок родовий ясновельможних графів з Тарнова. Адже багато гідного пам'яті із часів Ягайла та Владислава третього[10] породили предки Тарновських. Але Ян з

заплутав дослідників, позаяк тут знані залишки золотоординського поселення). Але тут мова про околиці *Тавані* – острову, історичного поселення та жвавого торгівельного пункту на нижньому Дніпрі. Цікаво, що, майже одночасно (1582 р.) із Сарницьким, Стрийковський писав про Торговицю: «*Targowicę, ktorej i dziś w polach znak murów na uściu reki Bohu stoi*» (нагадаю, що Пд.Буг, до Сарницького позначали як притоку Дніпра). Якщо пригадати ще Торговицю Михалона Литвина, з барвистим описом античних руїн та порівнянням з Троєю, гадаю, мова тут може йти про залишки *Ольвії* («торжища борисфенитів»). Нині це околиця с.Парутиного Очаківського р-ну Миколаївської обл.

[1] Варіант – «*...продовжувалось панування Русі та Греції*» (Грецію=Візантія).

[2] Сучасне м.*Тирговіште* в Румунії.

[3] Напевно, мова йде про річку *Тернівку*, притоку Інгульця.

[4] Гадаю, йдеться про р.*Інгул*, ліву притоку Пд.Бугу.

[5] Нині м.*Теребовля*, райцентр Тернопільської обл.

[6] *Тегіня* (Тягінь, Тагіня) інша назва м.*Бендери* на нижньому Дністрі, примітна у XVI ст. турецька фортеця на відторгнутих 1538 р. у Молдовського князівства землях.

[7] Мова йде про напад запорожців на Тягіню-Бендери 1584 р.

[8] На мапі Гродецького показані аж дві *Тубарчі* над молдавським боком Дністра між Тегинею та Білгородом-Дністровським.

[9] Нині м.*Tarnów* у Польші.

[10] *Ягайло* (Владислав V) – польський король (1386-1434); *Владислав III* (VI) – польський король (1434-1444).

Тарнова, нашої пам'яті, своєю славою блиску попередників своїх сяйво, вочевидь, перевершив[1]. Цього ім'я Сигізмунд-король[2] за таку цінність уважав, оскільки той потім запам'ятався перемогою над волоською стороною при Обертині[3]; [Я.Тарновський] до подвійного грубого ярма контрибуції народ той прирік, якого честю раніше ніхто, як відомо, не заволодівав. Хоча стародавні всіх у роді людському рівними між собою [уважали], але, якби, на ті часи оглядаючись, хтось з темряви виходив [завдяки] героїчним вчинкам, то Тарновські і Течинські їм дещо дорівнюються[4]. Утім-таки, Течинських цих ім'я будь-хто собі бажати зобов'язаний, оскільки немов аборигени з роду польського виводяться. Бо Тарновські з інших місць сюди прийшли. Це одна різниця [між ними як] уважають. Утім, не ігноруватимемо Станіслава Оріховського, який про це багато мовити вважав за потрібне. Він казав, докази наводячи, що Леліва – герб Тарновських – та також у Польщі [з'явилася] та з Польщу походження своє виводить[5].

Томаківка[6] 49.54. Острів на Борисфені, між річкою Тесмін та Фессином, яка із Чорного лісу плине, де низові козаки, ніби в замку найсильнішому, тримаються впевнено. Корінь слова[7] Томаківка від [імені] Томос, очевидно, було випадково

---

[1] *Тарновський Ян Амор* (1488-1561) – гетьман великий коронний (з 1527).

[2] *Сигізмунд I Старий* – польський король (1506-1548).

[3] Мова йде про *Обертинську битву* 1531 р.

[4] Можливо, поява Тенчинських тут пов'язана з тим, що перша дружина Я.Тарновського була Барбара Тенчинська.

[5] Мається на увазі розлогий параграф «*Про народження Тарновського*» з твору С.Оріховського «Життя та смерть Яна Тарновського» (1561).

[6] *Томаківка* – великий острів у гирлі однойменної річки (пізніше острів звався ще Дніпровським островом, Бучками, Буцькою, наприкінці XIX ст. відомий як Городище), невеличкої правої притоки Дніпра. Нині почасти під водами Каховського водосховища, почасти територія м.*Марганець* (район «Острів») Дніпропетровської обл.

[7] Варіант – «*справжнє значення*».

отримано[1]. Дійсно, можливо Томам, куди Овідія заслано було, зобов'язана [цією назвою].

Трубіж річка[2] так само при регіоні Черкас розташована.

Тлумач[3] 49.49.

Тернопіль 50.48.

Тогоро річка[4] 52.54. при якій Житомир, Чуднів.

Туробін 51.5.44.6.

„V."

Вілгія річка[5] 51.50. при Острозі протікає.

Уланів[6] 51.*8*.51.*8*. Скіфське укріплення, яке Сенявські заклали під своїм підпорядкуванням. І саме про цих товаришів по зброї там дано ознаку[7].

Вишня[8] 50.*3*.64.*2*. де сеймик[9] є Русі шляхетства.

Відове озеро[10] 51.*6*.50.*6*. Руси запевняють – це Овідієво озеро було, поки на засланні мешкав. [Бо] є ось імен немаленький тісний зв'язок. Але відомо є – Овідій у місті Томи, при гирлі Дунаю, відбував заслання. Хіба лише випадково, на повернення погодившись, це озеро від римлян, у винагороду за те заслання, приписано помилково [Овідію]. Бо сіль скіфи з води цього озера добувають. Дивись книгу 3 Анналів наших.

Вілгора[11] 51.*6*.50.*6*.

Вишнівець[1] 51.*10*.46.*6*. на крутій горі. А є [ця] колонія – родовою землею князів Вишневецьких, яких слава та окраса –

---

[1] Насправді назва *Томаківка* має тюркське походження (з татарської «*томак*» – «*шапка*»).

[2] Річка *Трубіж*, ліва притока Дніпра.

[3] Нині м.*Тлумач*, райцентр Івано-Франківської обл.

[4] Напевно р.*Тетерів*, права притока Дніпра.

[5] Річка *Вілія* – ліва притока Горині.

[6] Нині с.*Уланів* Хмельницького р-ну Вінницької обл.

[7] Себто дано назву місту від імені «*уланів*» – знатних татарських вояків-кіннотників.

[8] Нині містечко *Судова Вишня* Мостиського р-ну Львівської обл.

[9] Дослівно – «*місце народних зібрань*».

[10] Дністровський лиман (див. вище гасло «*Овідієво озеро*»).

[11] Напевно, мова про сучасне с.*Вільгір* Гощанського р-ну Рівненської обл.

військові чесноти – виповнили Європу, так що повсюдно, навіть в областях північно-західних піснями їх славлять. Місце там указують битви з татарами та вікторії польської[2].

Угровськ[3] 51.*9*.47.*5*. Рей[4] у своїй книжці цього роду парость від князів давніх Русі виводить. Цю думку підтвердить можуть привілеї ургонські[5] аборигенів тих самих, які заклали православну єпископію[6] холмську та чимало іншого.

Винниця 51.*1*.51.*11*. староство на підступах Скіфії.

Уханьє[7] 51.46.

„X."

„Z."

Замостя[8] 51.*6*.46.*7*. Осідок старовинного роду Шарих, які нині Замойськими звуться. Замок був давній у найукріпленішому місці та сховок від нападів татарських, з посадою каштеляна та на пам'яті дідів. Нині саме від фундаментів мури вибудувані, захисні установи, укріплене поселення нове додані (не менше для елегантності, ніж для стримання цим своїх ворогів). [То все] цілком зведено зусиллями та коштом ясновельможного і величного пана Яна із Замостя. Про цю справу прекрасну свідчить надпис на дошці чорного мармуру на фасаді будови там само закріпленої, яку я [в цьому] описі не залишу поза увагою:

'ЯН із Замостя, Корони Польської канцлер, війська Гетьман найвищий та краківський, книшенський, медіріченський, кресовенський староста. Він, доки воював ясновельможний

---

[1] Нині містечко *Вишнівець*, Збаразького р-ну Тернопільської обл.

[2] Мова йде про знану *битву під Вишнівцем* 1512 р.

[3] Історичне містечко на Холмщині, засноване у середині XIII ст. князем галицьким Данилом Романовичем (1201-1264).

[4] *Рей Миколай* (1505-1569) – класик польської літератури, родом з-під Галича.

[5] *Ургон* – найпівнічніший з островів біля узбережжя Етрурії. Але тут, напевно, мова про спотворене «*угри*» – «*угорські* привілеї».

[6] Дослівно – «*владикат*».

[7] *Ухань* (Uchanie) – історична Холмщина, нині місто в Польщі (на схід від Замостя, недалеко Грубешова).

[8] Історична Холмщина, нині місто *Zamość* в Польщі.

Стефан-король з Іваном великим князем московським, як обов'язок у відданості вітчизни, ані коштів, ані праці, ані життя не жалів, а задля природної кожному до родових духів-охоронців[1] любові цей пам'ятник звести потурбувався'.

Здроїв[2] 50.*6*.45. Томи де Здройгова, старости перемиського[3], старший осідок родовий. Останній в усіх війнах Стефана-короля не лише брав участь, але навіть здебільшого очільником бував і посланцем ставав до християннішого короля Галлії[4] та наймогутнішого імператора турків.

Залісся[5] 50.*4*.44.*4*.

Заслав[6] 51.*3*.49.*9*.

Жуків[7] 49.*2*.48.*1*.

Зиньків[8] 50.50. Замок на Поділлі, але занедбаний.

---

[1] Дослівно «*лари*» – у давніх римлян – духи-охоронці родинного вогнища.

[2] Вірогідно, йдеться про *Дрогоїв* (Drohojów) – нині село Перемиського повіту в Польщі.

[3] Очевидно, йдеться про *Дрогойовського Яна Томаша* (бл.1535-1605) – старосту перемиського з 1578 р., з 1584 р. – коронного референдаря.

[4] =Франції.

[5] У сучасній Польщі (а судячи з географічних координат це її територія) відомі 103 «*Zalesie*»; в Україні це може бути сучасне с.*Залісся* Полонського р-ну Хмельницької обл. або однойменні села районів: Борщівського, Броварського, Бродівського, Золочівського, Камінь-Каширського, Кам'янець-Подільського, Народицького, Старосинявського, Чортківського. На мапі Гродецького є *Залісся* біля Збаражу, отже можливо, йдеться про сучасне с.*Залісці* Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.

[6] Сучасне м.*Ізяслав* – райцентр Хмельницької обл.

[7] Можливо, йдеться про сучасне с.*Жуків* Тлумацькому р-ні Івано-Франківської обл. (на мапі Гродецького міститься біля Коломиї). Однойменні села є також у Бережанському р-ні Тернопільської обл., Золочівському р-ні Львівської обл. та Славутському р-ні Хмельницької обл.

[8] Нині с.*Зиньків* Віньковецького р-ну Хмельницької обл.

Зборів[1] 51.*4*.44.*4*. Зборова замок, вибагливо стінами опасований, є осідком родовим ясновельможних панів зі Зборова. Вивів цей дім великих сенаторів наших часів імена. Мартін Зборовський, краківський каштелян, – за висотою духа і тіла муж видатний[2], Петро Зборовський, син його, воєвода краківський та староста[3], Ян Зборовський, каштелян гнезненський[4], який очільником найвищим війська був у битві Дерсавенській[5], Анджей – Маршалок курії[6]. Вони на вищих посадах, щораз нових, та [так само] щораз, від сестер їх народжені, усі для великих справ народженими синами були, помітними, як у війни руханні, так і подаванні сигналів [до виступу] проти ворогів імені Християн[7].

Жолква[8] 51.*5*.44.*6*. Місце родове найславнішої родини Жолкевських, які чеснотами військовими виблискували на війні

---

[1] Напевно, тут йдеться не про українське м.Зборів, але малопольське с.*Зборув* (Zborów) у Свентокшицькому воєводстві бузького повіту гміни Солець-Здрой – давній родовій маєтності Зборовських.

[2] *Зборовський Мартін* (бл.1492-1565) – каштелян калішський (від 1543 р.), воєвода калішський (від 1550), воєвода познанський (від 1558), зрештою краківський каштелян (від 1562).

[3] *Зборовський Петро* († 1581) – воєвода та староста краківський, другий син вищезгаданого Мартіна (брат знаного Самійла Зборовського).

[4] *Зборовський Ян* († 1603) – третій син вищезгаданого Мартіна, каштелян гнезненський (з 1576) та гетьман надвірний коронний, бився під Невелем 1562 р. з росіянами, очолював королівські війська у битві з гданщанами під Любашовим 1577 р.

[5] Мова про згадану битву під Любашовим. *Dirsovia, Dirschavia, Dersovia, Dirschau* – це сучасний Тчев (Tczew) у Польщі.

[6] *Зборовський Анджей* († 1589) – маршалок надвірний коронний від 1574 р.

[7] Тут або натяк на зв'язок цього магнатського дому з протестантизмом, або традиційний антісламський (антитурецький) пасаж.

[8] Напевно, мова йде не про знану Жовкву під Львовом (ще не заснована), але про село *Жолква* (Żółkiew, Żółkiewska Osada під Красноставом у Польщі) – родову маєтність Жолкевських на історичній Холмщині.

Прусській[1], а до того Татарській[2], Московській[3]. Їх тепер стовп – Станіслав Жолкевський, воєвода белзький[4], цього самого віку був.

Жидачів[5] 43.47.

Жари[6] 50.*10*.41.*7*.

Жабно[7] 50.*12*.43.*10*. укріплене поселення.

Зула річка[8] 50.*6*.50.*6*. не Сула при східному березі Борисфену, при злитті з гирлом якої король Болеслав Хоробрий переможця колони залізні, як окрасу межі Сарматії, після безперервних перемог установив: я також цим описом цієї [праці] межу роблю.

¤ ¤ ¤

[1] Напевно, мова йде про *війну з Гданьском 1576-1577 рр.*

[2] Можливо, йдеться про *татарський напад 1575 р.*

[3] Мова йде про *Лівонську війну 1558-1583 рр*. (відтінок – 1558-1570?).

[4] Згодом воєвода руський, батько більш відомого гетьмана Станіслава Жолкевського.

[5] Місто *Жидачів*, райцентр Львівської обл.

[6] Можливо, йдеться про сучасне с.*Жари* Баранівського р-ну Житомирської обл., хоча наведені координати більш підходять західнопольському повітовому м.Жари (Żary) у воєводстві любуському.

[7] Нині *Żabno* на території Польщі поблизу Тарнова.

[8] Здається, ця «Зула – не Сула» знадобилася Сарницькому, аби красномовно завершити (він уже згадував, що «Зула» це помилковий правопис Кромера для «Сули»). Неясно лише, чому він вказує для «Зули» відмінні географічні координати, які вказують радше на Волинь? Може йдеться про невеличку р.*Сула* – праву притоку Німану в сучасному Столбцовському р-ні Мінської обл. (Бєларусь)?

4.
Шимон Старовольський

RUSSIA.

Prout Regi Poloniae amplissima Russiae regio subijcitur, extenditur in longum, ab ora Pocucensi, ad confinia Livoniae, per ducenta minus milliaria; in latum vero a Polonia minori aut Lituania, versus ortum usque ad vastos Tartarorum campos, aut Moscoviam, per centum viginti. Dividiturque in Russiam albam, quae ad Magnum Ducatum Lituaniae spectat, et in Russiam rubram, quae proprie dicitur Roxolania, et ad Poloniam pertinet. Nam tertia pars, ultra Tanaim et fontes Borysthenis posita, dicitur Russia nigra ab antiquis, a recentioribus autem vulgo obtinuit Moscoviam appellari, quod totum illud imperium, quaqua latum est, ab urbe et fluvio Moscva, dicatur communiter Moscovia: quae olim Sarmatia Asiatica vocabatur. Nostra autem cis Borysthenica Russia, Sarmatia Europea; et Polonia ipsa, proprie Vandalia. Tota haec in universum regio, frugum, ferarum, pecoris, piscium, et mellis copiam infinitam habet, praesertim in Podolia, ubi ex dictamno et alijs bene olentibus herbis ac floribus, ab apibus colligitur. Nobiles audaces sunt et strenui omnes, quin et agrestes ad bellum prompti, loricis, sclopetis, hastis, alijsque plurimis armis, praecipue autem cuspide venatorum et pharetra utuntur.

RUSSIA RUBRA.

Nobilissima haec provincia, lacte et melle abundans, ab Austro Ungariam, Moldaviam et Bessarabiam habet, ab Euro Scythiae deserta, et potentissimum Moscoviae Principem, a septentrione Albam Russiam, Stiro et Pripecio fluminibus disiunctam: ab occasu vero Minorem Poloniam, Visloca et Vepro fluvijs, quasi notioribus terminis divisa. Complectiturque in se septem amplissimas satrapias, Russiae Palatinatum imprimis, deinde Podoliae, Volhyniae, Belzae, Braslaviae, Kioviae, et Terram Chelmensem.

RVSSIAE satrapia habet Senatores, Archiepscopum Leopoliensem, Episcopum Praemisliensem, Palatinum Russiae, et Cartellanos quatuor, Leopoliensem, Praemisliensem, Haliciensem, et Sanocensem, quia in totidem etiam districtus seu territoria dividitur. Et primi quidem districtus, primaria urbs Leopolis est, sita

longitudinis gradu 46. lat. 49. Habet propugnacula satis firma, et arces duas; habet uti diximus sedem Archiepiscopi Catholici, et duorum Episcoporum, nempe Armenici, atque Russici. Haereticos autem nusquam admittit, nec admisit, ob quod maxime a Sixto V. laudata fuit et insignibus illius donata. Viros litteratos permultos habet, libenterque promovet, et amat eo concurrentes, atque ex eo, emporio, civiumque elegantia et humanitate maxime floret. Ignatiani hic Collegium studiosorum habent; sed et Dominicani, Franciscani, Bernardini, alijque studia Theologica atque Philosophica diligentissime tractant. Humaniorum vero artium gymnasium urbis, optimos praeceptores ex Academia Crac. sumit. Nundinae hic brumales, pro festo S. Agnetis celebres fiunt: solentque eo ex Ungaria, Moldavia, Turcia, atque alijs orbis partibus ditissimi mercatores venire. Cum autem praeter fluvios infinitos, habeat Roxolania piscinas ingentes et stagna arte manuque facta fere innumerabilia, quae pisces omnis generis pinguissimos proferunt, idcirco illi hyberno tempore sale conditi (cum omnes recentes comedi et servari ob multitudinem non possunt) vasis ingentibus, cum ad alias civitates, tum maxime nundinarum tempore Leopolim convehuntur, atque demum inde per totam Poloniam distrahuntur. Templa in hac urbe pulchra sunt, et vestibus sacris atque vasis argenteis aureisque satis bene ditata, Societatis Clerici, inter reliqua clenodia[1], casulam gemmis totam atque lapidibus pretiosis variegatam habent, aestimatam aliquot myriades[2] florenorum. Similiter templa alia multos calices aureos, multaque vestimenta sacerdotalia margaritis distincta habent; sed praecipue templum Cathedrale mitram Episcopalem ingentis precij gemmis exornatam. FF. vero Minores de Observantia, qui extra urbis muros sunt, templumque magnificentissimum sibi non ita pridem exstruxerunt, inter alias sanctorum reliquias, habent quoque sui instituti Fratrem unum, ad altare majus sepultum, Beatum Ioannem Duclensem, miraculis clarum. Qui dum viveret, in divini verbi praedicatione inexhausti plane laboris erat. Eaque fuit in homine jam inde a primis annis pietas et innocentissima sanctitas morum, ut priscorum

[1] Полонізм – від «klejnot».
[2] Від грец. –«myrias (myriados)».

Anachoretarum eximium in eo specimen eluceret. Oppida praecipua huius district sunt, Gliniani, Zloczovia, Zborovia, Grodecia, Komarna, Zolkvia arcem pulcherrimam, atque hortos amoenos habens; quamvis et aliae civitates cum adjunctis sibi castellis non sint plane ignobiles, inter quas Javorovia, celebris tepidarum aquarum scaturigine in pago Sclovia dicto, ebulienti[1], utili valde ad curandos varios hominum morbos, ut libro suo testatur, magnae experientiae Medicus, Sixtus Leopoliensis.

Secundus satrapiae huius districtus est Praemisliensis; urbsque ipsa Praemislia arce in scopulo sita, et duobus Episcopis, Latino sive Catholico, et Russico ritus Graecanici cohonestata est. Adsunt et Ordines Religiosorum diversi, praeter Venerabile Canonicorum Capitulum. Est et Collegium pro studiosa iuventute Societatis JESU Clericorum: sunt et magistratus diversi, tam castrenses quam terrestres: suntque demum cives mercaturae dediti plurimi: nundinasque celebres quolibet anno habent, Castella hic passim nobilium munitiora videbis, ob frequentes Tartarorum incursiones muris, et propugnaculis firmata, Bialoboki, Sosnicia, Dombrova, Uherce, Prochnicum, Laski, sed quae inter excellit Crasicimum, recentioris fabricae ad Sanum fluvium, palatium, uno aut altero milliari a Praemislia. Oppida vero celebriora sunt Samboria, pulcherrimum Minoritarum monasterium habens, Fulstinia, Dobromilia, Visnia, Zidaczovia, Mosciska, Dubiecia, Canczuga, Praevorscia, Iaroslavia, nundinas pro festo Assumptionis B.[2] Mariae Virg.[3] in toto Regno Poloniae, celebriores habens, ubi praeter alias merces, e Perside[4] Constantinopoli, Venetijs, Moscovia, et Amstelrodamo apportatas, solent amplius quadraginta millia boum venalium fieri, et medium tantum equorum. Ignatiani hic Collegium studentium habent: et virgins monasterium regia plane munificentia exstructum: neque arcis fabrica et munitio contemnenda est, quam sanus alluit ab ortu, urbs autem posita ab occasu. Sequitur Lancutum et Resovia nundinis itidem vernalibus pro festo S. Alberti clara;

---

[1] Від «e-bullio, ivi (ii), -, ire».
[2] =bona.
[3] =Virgo, inis.
[4] Після цього слова вірогідно пропущена кома.

lactitiniorum hic et linteaminum magna fieri solet copia, quod in toto tractu isto Germanae gentis homines pagos inhabitent, capti in bello quodam a Cazimiro magno Rege Poloniae, deductique e Saxonia cum liberis et uxoribus, ut eam oram incolerent. Hi itaque pecorum et lini curam magnam habent, et nundinarum tempore, cum ad alia circumuicina oppida venum comportant, tum maxime Resoviam et Iaroslaviam.

Tertius Palatinatus Russiae, districtus est Sanocensis montibus Ungariae vicinus, atque ipsi Transylvaniae: ac ob id totus per colles dispositus, excepto qua Crossnam protenditur: quae urbs in hoc tractu fere principalior, emporium Ungarorum habet. Quamvis enim illi passim merces suas et vina, in oppidis submontanae regionis deponant, huc tamen veteri consuetudine ut plurimum advehunt. Quare et cives hic paulo ditiores alijs, et nundinae apud illos reliquis vicinae populationibus longe celebriores. Habet hic quoque Sodalitas *Iesu*, Collegium artium humaniorum, Sanocum vero ipsum quamvis territorij caput, multo jam inferius est quo ad civilitatem et frequentiam habitatorum, arcem tamen in saxo, supra Sanum fluvium sitam non contemnendam habet: sicut et aliae civitates eius tractus, Brozovia, Rimanovia, Dinovia, Lesko, quae indies ob metum Tartarorum munitiones suas firmiores faciunt.

Quartus Russicae satrapiae districtus est Haliciensis, montibus Transylvaniae ab occasu hyberno, a meridie autem Moldaviae faginis sylvis cinctus, Tyra fluvio rapidissimo e montibus Carpatijs orto, versusque Eurum in mare Euxinum decurrenti, quasi per medium sectus: cujus pars Australior quae trans Tyram est posita, vulgo Pocucia appellatur. Oppida praecipua habet Haliciam a qua denominatur, olim regni Russici caput, Rexque proprie Haliciensis, non Russiae (quia haec tota in plurimas tetrarchias scisa[1], proprios duces habebat, sed quos inter primatum, et quasi monarchiam Duces Kiovienses tenebant) nuncupabatur, ut latius hac de re Historiae nostrae. Sed nunc ne vestigia quidem priscae illius magnitudinis apparent. Arx est ad Tytam[2] sita alicuius[3] notae, sed oppidum cives

[1] Тут «scissa».
[2] Мало б бути «Tyram».
[3] =aliquis.

habet subrusticos agriculturae, non Mercurio deditos. Similiter Sniatinum, ad Prutum fluvium situm, quod proprie est Pocuciae caput, soletque nundinas semel in annum non incelebres habere, quod Valachi emporium ibi suum, tanquam in vicinia faciant. Unde boum, cerae, mellis, et equorum generosissimorum copia ingens eo adduci solet. Colonia[1] non infrequens civitas ob salis cocti copiam, quod inde per totam Russiam et Lituaniam distrahitur; quarum omnes fere satrapiae sale carent, nisi hic et in Praemisliensi districtu conficitur. Sunt itaque pagi nonnulli apud Haliciam, in quibus ex aqua e profundis puteis hausta sal decoquitur, et partim in modum farinae, vel nivis minutum relinquitur, partim in frustula conformatur, et sic divenditur. Conficiturque pluribus in locis Russicae huius satrapiae, nempe apud Riboticios in tractu Praemisliensi, apud Dobromiliam, Samboriam, et Solum, quod etiam a sale nomen habet. In desertis quoque campis Ukrainae, seu ulterioris Podoliae, prope Boristhenem, est lacus quidam, cuius aqua sereno et ardente sole, in solidum salem concrescit, quo circumjacentes accolae utuntur. Sed ad rem nostram. In Pocucia nobiliora loca sunt Matrinovia, Dolina, Strium, arcem in paludibus sitam habens. Cis Nestrum autem aut Tyram Potocum, arce munita, et templo sodalium Dominicanorum, a Stephano Potocio, Palatino Braslaviensi, qui ibidem fato functus quiescit, egregie exornatum. Ejusque successorum, oppidum et arx Monasterzisca, Uscie, Dobrovoda, aliaque complura castella, inter quae Buczacia, arce firma conspicua, itemque Podhaiecia muro cincta et propugnaculis, atque in vicinia arx Zavalovia non inelegansitum[2] Brezanum civitas populosa et templum pulchrum et palacium[3] splendidum atque bene firmum habens.

Sequitur deinde PODOLIA continuis barbarorum incursionibus et praelijs famosa, quae, si optata pace posset ita frui, ut occidentaliores Europae populi, certe nec Italiae, aut Ungariae, soli ubertatem et divitias invideret. Habet et marmora diversa atque alabastrum in diversis locis. Dividiturque in tria quodammodo territoria,

[1] Мало б бути «Colomia»?
[2] Напевно після цього слова пропущена кома або «et».
[3] Читай «palatium».

Camenecense, Trembovliense et Laticzoviense. Camenecia est urbs cum arce, natura loci manuque permunita, triginta milliarijs bene longis distans a Leopoli versus ortum hybernum[1], longitudinis gradu 49. lat. 48. Habetque et ipsa duos Episcopos Catholicum unum, et Armenum alterum; gens enim haec lucri causa libentissime in Regno Poloniae immoratur, et merces nobis varias, partim e Perside, partim e regnis Turcae, praecipue autem equos generosos adducit. Habentque hic, prout et in alijs urbibus Russiae maioribus, suum magistratum seu seniores nationis, qui fidem Regi et Urbico magistratui pro reliquis spondent, et in vitia gentis suae ipsi animadvertunt. Societas quoque IESU collegium hic suum habet, et instruit artibus juventutem. Secundo ab urbe lapide, est arx Potociorum, Paniovce dicta, a Ioanne Potocio, insigni nostra aetate bellatore, Palatino Braslaviensi, recenti architectura exstucta, celebris opugnatione[2] Turcica, cum anno 1621. bellum cum illis gravissimum ad Chotimiam in Valachia haberemus. Trembovla vero Laticzovia, Husiatinum, Barum a Regina Bona olim fundatum, ubi etiam Iesuitae pro juventute informanda collegium habent, Czartcovia, Ianovia, Zincovia, Miedzibozia, Grodecia, Iaslovecia, Satanovia, Tarnopolia, Kitaigrodum, Dunaigrodum, et alia complura, huius Dynastiae oppida, singula fere ob Scythiae infestationem, et quasi assidua bella, non male permunita sunt, habentque arces sibi adjunctas firmissimas, et incolas bello natos, Martique deditos. Senatores huius satrapiae sunt tres, qui ad Reipub. Consilium pertinent, Episcopus Camenecensis, Palatinus Podoliae, et Castellanus Camenecensis.

BRASLAVIENSIS Palatinatus ultra Podoliam in confinio Tartarorum positus, egregias populations plurimas, atque arces permunitas habet, quas inter eminent, Morachva, Iarosovia, Zitomiria, Sarogrodum, Felstinum, Chmielnicum. Braslavia ipsa, ad Bogum fluvium sita, atque Vinnicza, conventuum nobilitatis atque judiciorum deputatus locus; ubi Societatis quoque Clerici, erudiendae juventutis collegium egregium habent. Senatores hic duo, Palatinus et Castellanus. Districtusque satrapiae duo, vinnicensis, et Zitomiriensis.

---

[1] Читай «hibernum».
[2] Читай «oppugnatione».

Similiter Tartaris vicinus est Palatinatus KIOVIENSIS, sed qui parte ab altera Moschum quoque habet, et quasi per medium maximo fluviorum Borysthene secatur. Urbs Kiovia ampla et populosa satis, olim sedes Ducum suorum, qui toti Russiae seu Sarmatiae, tam in Asia, quam in Europa, imperabant, Romanisque ipsis, ac postea Graecanicis Imperatoribus graves; caeterum nunc vix ruinae veteris illius magnitudinis apparent, eaeque paucae, omnia tempus rerum edax absumpsit. Est hic Archiepiscopus Russorum, omnium quotquot in Regno Poloniae Graecanici ritus Episcopi sunt, primas seu Metropolita, qui Romano Pontifici obedientiam nunc praestat. Est et Episcopus Catholici ritus, qui cum Palatino, et Castellano urbis, ad Senatum Regni pertinet. Templa hic tam Russorum quam Latinorum compluria, sed quorum unum, Archimandrita cum monachis suis Schismaticis, et rebellibus Sedi Apostolicae, occupat, habetque centum pagos maximos adscriptitios. Sunt hic speluncae naturaliter factae in quibus corpora olim Ducum Kioviensium reponebantur, hodieque visuntur non nulla integra, quae illi pro sanctis venerantur. Extendunturque illae criptae, seu subterraneae speluncae uti ferunt, usque in Moschoviam per aliquot decumas milliarium. Monachi illorum (S.Basilij instituti) qui durissimam vitam agunt, intrant eas tempore Quadragesimali ut ibi solitarij poenitentiam peragunt. Alij vadunt in deserto, cilicio et catenis ferreis induti, interdum usque in Scythiam remotiorem, ut ibi Evangelium praedicent, et martyrio coronentur; habentque plurima monasteria in Russia, sed quorum alia sunt in unione cum Ecclesia Romana. Satrapia haec late extenditur, tam versus.[1] Euxinum mare, in meridiem, quam versus occidentem et septentrionem ad Lituaniae et Albae Russiae confinia: habetque et populata, et arcibus adjunctis permunita oppida plurima, praecipua vero Canioviam, Circassiam, Bohuslaviam, Pereslaviam, Bialocerquam, Stepanoviam, ex arte vallo et fossis munitam, Fastoviamque Episcopi Kioviensis residentiam, ubi Ignatianorum pro iuventute instituenda collegium celebre habetur. In hac satrapia et in supradicta Braslaviensi, plebs assiduis bellis exercitata, militares animos gerit, et tam ex oppidis, quam e pagis, in insulas Borysthenis congregatur, dantque nomina

[1] Ця кома вірогідно друкарська помилка.

militiae gratis, et se Cosachos vocant, servataque disciplina veteri partim in Scythiam pedes excurrunt et praedas inde abagunt, partim in Turciam per mare; aut si quo jussa a Rege fuerint. Fit autem eorum numerus ad quadraginta millia, qui omnes fere in hyberna[1] domos suas adsunt, paucis relictis in custodiam insularum, ne a barbaris occupentur: militantque Reipub. absque ullis stipendijs sola praeda contenti. Quo tamen alacriores ad servitia fierent, solet illis Rex semper bello peracto, certam aliquam pecuniae summam, ad reficienda arma donare.

Sed revertendo quasi domum, occidua Kioviae est VOLINIAE satrapia, quae in duos maximos districtus dividitur, Cremenecensem, et Luceoriensem. Habetque Senatores tres, Palatinum et Castellanum Volhyniae, et Episcopum Luceoriensem, qui Cathedram suam, cum Capitulo in arce urbis habet; ibidemque Societatis IESU Clericorum Collegium pro studiosis. In urbe autem ipsa Episcopus Russorum. Nec multum inde procul, est civitas Volodimiria, in qua itidem Russorum Episcopus sedem suam habet, et jurisdictionem late exercet. Reliquae civitates sunt Rubesovia, Socalia veneratione miraculosae imaginis B.V.M.[2] nobilis, solet enim eo magnus hominum concursus, semper fieri, votorum exolvendorum causa, procurantibus sacra religiosis viris S.Francisci de observantia, quos vulgo Bernardinos dicimus. Hi igitur in insula fluvij Bog, magnificentissimum templum piorum eleemosynis, et monasterium propugnaculis firmum, ob metum hostium, paucis ab hinc annis erexerunt, templumque illud totum pulcherrimis picturis, vasis argenteis atque aureis, vestibusque sacris gemmatis ad stuporem brevi tempore exornarunt. Sequitur Czartoriscum, Olescum, Crilovia, Brodi, Olika, civitates egregiae et arcibus munitissimis conspicuae. Tum Cremenecia territorij caput arcem in Saxo eminentissimo ostentans; deinde Visniovecia, Zaslavia, Constantinovia, Basilea, Dubna, Ostrogium, Zbaravia, quaelibet arcem munitissimam et ornatissimam habens, utpote, singulae vetustissimorum Ducum Russorum sedes primariae, et lares. Et Ostrogium sane parte ab una (quamvis remotius paulo) Dermanum, monasterium Russicum

[1] =hiberna.
[2] B[ona] V[irgo] M[ariae].

pulcherrimum habet, in quo instituti S.Basilij monachi, sub proprio Hegumeno, in Schismate, ab Ecclesia Romana vivunt, habentque possessiones amplas: parte ab alia Miedireczum oppidum munitissimum, in quo Franciscanis Conventualibus, ultimus de familia Ioannes Dux Ostrogius, Castellanus Cracoviensis, sumptu ut ita dicam regio, templum et monasterium exstruxit. In urbe autem ipsa, neptis illius nuper Ignatianae Societatis Clericis, Collegium pro erudienda iuventute, et templum magnificentissimum erexit, in quo mariti sui ossa Caroli Chodkievicij, viri bellica virtute incomparabilis, cum lachrymis[1] reposuit.

Jam vero BELZENSIS satrapia, Leopoliensi districtui, et terrae Chelmensi vicina, in meditullio quasiRubeae Russiae posita, urbem ipsam inter paludes sitam (ubi sodales Dominicani templum antiquissimum possident) et ab ea cognominatos duos Senatores habet, Palatinum et Castellanum Belzensem; dividiturque facile in quatuor territoria, Belsense, Buscense, Grodlense et Grabovecense, in quibus tot oppida et pagi, sed haec praedicta quatuor, ut suorum territoriorum capita sunt, ita et praecipua alijs censentur esse, arcesque sibi munitas adiunctas habent.

Ultimum locum Terra Chelmensis tenet, inter Lublinensem satrapiam, et Lituaniae confinia posita, Volhyniam versus ortum respicit. Urbsque ipsa Chelma duos Episcopos habet; unum Catholicum, cuius Cathedra non ita pridem Crasnostaviam translata est: et alterum Russum, qui ibidem manet et templum suum Cathedrale tenet. Igitur in duo territoria divisa, Chelmense videlicet, et Crasnostavense, duos quoque Senatores habet, Episcopum, et Castellanum Chelmensem. Oppidaque praecipua Chelma ipsa, Rozana, Vlodavia, Crasnostavia, ad Veprum fluvium sita, ubi et Cathedra Episcopi, et arx palatiumue, recentioris architecturae sunt. Hic Divae memoriae Archidux Maximilianus, cum ad Regnum Poloniae paucorum temeritate vocatus, cum exercitu hostiliter veniret, a Ioanne Zamoscio profligatus, captusque asservabatur sub custodia. Qui quidem praedictus Zamoscius in vicinia pene statim, urbem Zamoscium in rure suo haereditatio, munitissimam fundavit, et moenibus, fossis, vallo atque propugnaculis ex arte praesentis

[1] Від «lacrima».

Geometriae communivit; inque ea templum Canonicorum (quorum Decanus infulatus est) pro summa in Deum pietate magnificentissime erectum, omnibus requisites sufficientissime locupletavit. Et ut erat maximus ingeniorum liberalium educator, artiumque omnium et elegantiarum pater, evocatis Cracovia viris doctissimis Academiam instituit, et non Zamoscium modo suum, sed totam etiam Russiam Musarum splendoro illustravit. Circumcirca sunt non contemnenda quoque oppida ut Scebresinum, Tomasovia, Cresovia, aliaque complura sed omnia fere ad ditionem Zamoscij spectantia, ubi et hortos cultissimos, et piscinas restagnantes, et diversorum animalium vivaria, et ferrarias officinas passim videre licet. Similiter quoque et in Uchanie, ubi Illustris olim vir Nicolaus Danielovicz Regni Thesaurarius, templum magnificentissimum exstruxit, et cum praeciosissimis alijs donarijs, tum argenteo cimborio[1] decoravit. Palatium etiam hic visitur superbum et horti amoenissimi; quod commune est omnibus magnatib.[2] Sarmatiae. Sed nos ad Albam Russiam procedamus.

Simonis Starovolsci. Polonia. –
Coloniae, MDCXXXII (1632). – P.96-130.

* * *

RUS.

Ruś cała jako należy do Króla Polskiego, rozciąga się wzdłuż od Pokucia aż do Inflant, na mil mniey lub więcey 200. Szerekości zaś od Litwy y Małey Polski aż do Moskiewskich y Tatarskich Granic na mil 120. Dzieli się na Ruś Biała, która do Litwy należy, y Czerwoną, która prawdziwie się Rusią albo Roxolanią zowie, należącą do Polski. Trzecia zaś za Dnieprem y Donem Rzekami położona, zwała się dawniey Ruśią czarną, teraz zaś zowie się Moskwą od Rzeki y Miasta Moskwa. Cała ta Ruś dawniey się zwała Sarmacyą Azyatycką, Czerwona zaś y Biała Sarmacyą Europeyską nazywaną, Polskę zaś samą Wandalią. Cały ten kray obfituie w zboże, Trzody, Zwierza, Ryby, miod, mianowicie Podole, gdzie zbieraią pszczoły z różnych wonnych Kwiatow y ziół. Szlachta są mężni y odważni, a

[1] Від «cymbium, i».
[2] «Magnatib[us]»? Від «magnitas, atis; magnities, ei».

nawet y sami chłopi do Woyny cale są ochoczy, używaią zbroi, strzelb, dzidy y inney broni, naybardziey zaś Spis y Saydakow.

RUS CZERWONA.

Nayznacznieysza ta Prowincia Miodem y mlekiem płynąca, ma od południa Węgry, Moldawią y Beszerabią, od pułnocy Ruś Białą, od którey Styrem y Prypeciem Rzekami się dzieli, od wschodu Tartaryą y Moskwę, od zachodu małę Polskę, z którą ma granice Wieprz y Wislewkę Rzeki. Zawiera w sobie siedm dość obszernych Woiewodztw, jako to: Ruskie, Podolskie, Wołyńskie, Belskie, Brasławskie, Kijowskie y Czerniechowskie. Dwie procz tego Ziemie Chełmską y Halicka.

Woiewodztwa Ruskiego Senatorow jest dziewięciu, Arcy-Biskup Lwowski, Biskupi Przemyślski, Kiiowski, Woiewoda Ruski, Kasztelani Lwowski, Przemyślski, Halicki y Sanocki. Dzieli się na cztyry Ziemie, Lwowską, Przemyską, Halicką y Sanocką. W Lwowskiey Stołeczne Miasto Lwow, położone na gradusie 46. długości, y 49. szerekości dosyć jest obronne Miasto, ma dwa Zamki, y oprocz Arcy-Biskupa Katolickiego, ma dwoch innych Biskupow, jako to Ormianskiego y Ruskiego. Miasto to Heretykow do społeczności swoiey nigdy nieprzypuściło, y po dziś dzień nieprzypuszcza, dla czego wielkiemi je wyniosł pochwałami Syxtus V. Papież. Ma wielu uczonych ludzi, przeto iż ich kocha y promowuie, a zatym Kwitnie ztąd nie małą nauki y obyczayności sławą. XX. Jeznici maią tu swoie Szkoły, także XX. Dominikanie, Franciszkanie, Karmelici y Bernardyni prywatnie uczą Filozosij y Teologij; w inszych także Szkołach ma uczonych Professorow z Akademij Krakowskiey. Sławny tu jest w Zimie na S. Agnieszkę Iarmark, na który się wielu zgromadza kupcow z Węgier, Moldawij y Turek; ponieważ zaś cała Ruś procz niezliczonych Rzek, ma jeszcze do tego bardzo wiele Sadzawek y Stawow, więc nigdy niemogą się z jeść w domu te Ryby, które się poławiaią, w Zimie zatym posoliwszy je na ten Iarmark do Lwowa zewsząd prowadzą, z tąd zaś na całą Polskę rozsyłaią. Kościoły tu są dziwnie piękne y znaczne tak apparatami, jako też naczyniem roznym Srebrnym y Złotym. XX. Jezuici między innemi kleynotami maią Ornat cały perłami wysadzony, na kilkadziesiąt Tysięcy Złotych szacowany, inne także Kościoły zadość maią kielichow Złotych y apparatow

perłami ozdobionych, w Katedralnym zaś Kościele znayduie się Mitra bardzo kosztowna, perłami także wysadzona. XX. Bernardyni, którzy za Miastem niedawno dziwnie wspaniały Kościoł wymurowali, maią procz innych Relikwij na wielkim Ołtarzu ciało swoiego Zakonnika S. Iana Dukli cudami sławnego, który przez całe życie niespracowanie opowiadał słowo Boże, y takiey był świątobliwości, że zdawał się bydz obrazem dawnych Pustelnikow. Inne znacznieysze tey Ziemi miasteczka te są: Gliniany, Złoczow, Zbaraz, Grodek, Komarno, Zołkwia Zamek dziwnie piękny y ogrody wesołe maiące, Iaworysow sławne ciepłemi wodami w Szkłowie wytryskaiącemi, y różne choroby leczącemi, jako świadczy sławny Doktor Syxtus Lwowski. Druga tego Woiewodztwa Ziemia jest Przemyślska, same Miasto Przemyśl ma Zamek na skale wysokiej, Biskupa ma iednego Katolickiego, drugiego Ruskiego, wiele tu jest Klasztorow, są Szkoły XX. Jezuitom, jest także y kapituła Kanonikow; Obywatele cali w handlach zanurzeni, maią co rok jarmark sławny y liczny. Zamki tu są częste murem y wałami zmocnione, jako to Białoboki, Sośniak, Dombrowna, Uherce, Prochnicz, Laski a między temi nayznacznieyszy Krasiczyn nową Architekturą nad samą rzeką wystawiony, o milę lub dwie od Przemysla. Miasteczka zaś znacznieysze te są: Sambor maiące dziwnie piękny Klasztor XX. Franciszkanow, Fulsztyn, Dobromił, Wisznia, Zydaczew, Mościsk, Dubick, Czanczuga, Przeworść, Iarosław sławne Iarmarkiem w całey Polszcze naylicznieyszym, na który procz innych towarow z Persyi, Carogrodu, Wenecyi, Moskwy y Amszterdamu przywiezionych, więcey jak na 40000. Wołow przypędzaią, a połowę tyle konię. XX. Jezuici maią tu swoie Szkoły za Miastem, jest także Klasztor Panienski całe Królewską wspaniałością wystawiony, mury też wkoło miasta y Zamek dość obronny nad Rzeką Sawą. Następuie ponim Łancuta Miasteczko znakomite Kościołami od Stanisława Lubomierskiego Woiewody Krakowskiego wystawionymi, y ogrodami dość pięknemi. Rzeszow także sławne pięknym Zamkiem, Klasztorami y Iarmarkiem Wiosennym na S.Woyciecha; wielka tu jest obfitość mleczna y płotna, Niemcy albowiem z Saxonij od Kazimierza Wielkiego Króla Polskiego, na któreyści Woynie z dziecmi y żonami zachwyceni tu osiadłszy, cali się wtrzodach y lnach zanurzyli, y wielką tego moc na

jarmarki do Rzeszowa y Iarosławia wywożą. Trzecia Woiwodztwa Ruskiego Ziemia jest Sanocka, Ziemi Siedmiogrodzkiey y górom Węgierskim przyległa, zkąd cała jest w pagórkach, procz tam, gdzie jest Krosna znacznieysze w tey Ziemi miasto. Składaią tu naybardzey Węgrowie swoie wina y towary, zkąd Obywatele tu są od innych bogatsi, y jarmarki daleko sławnieysze y ludnieysze. XX. Jezuici maią tu swoie Szkoły. Sanock lubo jest stołeczne Ziemi tey Miasto, nie tak jednak jest ludne y piękne, ma swoy Zamek dość obronny nad Rzeką Sawą. Brzozow także, Rymanow, Dynew y Leszko swoie maią Zamki y mury dla boiazni Tatarow. Czwarta y ostatnia Ziemia tego Ruskiego Woiewodztwa jest Halicka, od Zachodu górami Siedmiogrodzkiemi, od południa zaś lasami Multanskiemi otoczona. Przerzyna ją w poł Niester, naybystrzsza rzeka w Polszcze z gór Karpackich płynąca, część jey południowa za Niestrem zowie się Pokucie. Znacznieysze Miasteczka iey są: Halicz stołeczne teyże Ziemi miasto, niegdyś Stolica całego Ruskiego Królestwa, y Król nie Ruski, ale Halicki zwał się, zwałaszcza że Cała Ruś była rozerwana na wielu Xiążąt, z których nayznacznieysi Xiążęta Ryiowscy[1] byli, o czym świadczą dzieie, teraz zaś ani znaku tey wielkości niezostaie. Zamek Halicki nad Niestrem położony nieiakieyś jest wagi, Obywatele zaś cale są prości, y w rolnictwie, a nie w naukach zanurzeni. Sniatyń także nad Rzeką Prutem leżący jest stolicą Pokucia, miewa raz w rok targ znaczny dla zgromadzaiących się tam Wołochow, który wielką moc sprowadzaią Wołow, Miodu, Wosku y Koni w Polszcze naydzielnieyszych. Kołom dość znaczne jest miasto dla obfitości soli gotowaney, która na całą Ruś y Litwę rozwozi się, gdzie jey cale niema, y częścią z Przemyśla, częścią ztąd zprowadzaią; w niektórych tedy koło Halicza miasteczkach z wody studzienney gotuią sol, a mianowicie w Rybatyczach Miasteczku w Ziemi Przemyślskiey leżącym, w Dombromili, Samborzu, w Soli; w pustyniach także Ukrainskich około Dniepra jest Iezioro, którego Wody przez operacią sloneczą w sol się twardą obracaią, którey tameczni obywatele używaią; ale wrocmy się do Pokucia, w którym znacznieysze miasteczka są: Martynow, Dolin y Stryiow z Zamkiem na bagnach położonym. Na

[1] Kyiowscy.

tey zaś stronie Dniestru jest miasteczko Podok, maiące Zamek y Kościoł XX. Dominikanow od Stefana Potockiego Woiewody Bracławskiego Fundowany. Do jego sukcesorow należy miasteczko y zamek Lonasterzyszcze[1], Uście y Dobrowoda y innych wiele wsi, między któremi Baczek ma swoy zamek dość obronny, także Podhaiecze murem z wałami opasane, w bliskości zaś jego Zawałow Zamek piękny, naostatek Brzezak miasto.

Następuie już Woiewodztwo Podolskie, sławne neustannemi Turkow y Tatarow wycieczkami y bitwami, gdyby tak one było w pokuiu, jako zachodne Europy kraie, niemiałoby czego zazdrościć Włochom y Węgrom bogactw y żyżności Ziemi, ma w wielu mieyscach różne marmury y alabastr. Dzieli się na trzy ziemie, Kamieniecka, Trembowelską y Latyczewską. Kamieniec Stołeczne Miasto z Zamkiem tak naturą samą, jako też y sztuką jest dosyć mocne, o mil 30. od Lwowa leży ku wschodowi na gradusie 49. długości, a 48. szerekości, dwoch ma Biskupow, Rzymskiego y Ormianskiego, albowiem Ormianow bardzo wiele tu jest, którzy z Persij y Turek różne tu towary przywożą, a mianowicie konie dzielne. Ma swoich Urzędnikow tak Grodzkich jako y Ziemskich, są też y Szkoły XX. Jezuitow; o dwie mile od Miasta jest zamek Potockich Paniewce nazwany, od wielkiego Woiownika Iana Potockiego Woiewody Brasławskiego nową Architekturą wystawiony, sławny oblężeniem Turkow, gdy z nimi mieli Woynę Chocimską Roku 1621. Trembowla zaś Latyczow, Husiatyn y Bar od Królowy Bony założony, gdzie są y Szkoły XX. Jezuitow, Czatrkow, Janow, Zynkow, Miezdiborz, Jezupol, Grodek, Laszowiec, Ezata miastecka wszystkie dość są obronne, dla ustawicznych wycieczek Tatarow, y każde z nich swoy ma Zamek dość mocny, y Obywatelow także cale do Woyny urodzonych. Całe to Woiewodztwo ma trzech Senatorow Biskupa Kamienieckiego, Woiewodę Podolskiego, y Kasztelana Kamienieckiego.

Brasławskie Woiewodztwo za Podolem na granicy Tatarskiey położone, ma wiele pięknych Miasteczek y Zamkow dość obronnych, między któremi nayznacznieysze są: Murachwa, Jaroszow, Zytomierz, Starogrod, Felstyn y Chmielnik. Brasław sam

[1] Monasterzyszcze.

nad Bugiem rzeką leżący, Winnica przyległe jemu miasto, naznaczone jest na Seymiki y Sądy Szlacheckie, maią tu XX. Jezuici swoie Szkoły. Dwoch tylo to Woiewodztwo ma Senatorow, Wojewodę y Kasztelana swego, dzieli się zaś na dwie Ziemi, Winnicką y Zytomierską.

Przyległe także Tatarom, a barziey jeszcze Moskalom jest Woiewodztwo Kijowskie, które przerzyna w pół rzeka Dniepr naywiększa w całey Polszcze. Miasto Kijow dość jest obszerne y ludne, niegdyś Stolica Xiążąt Kijowskich, którzy całą Sarmacią czyli Rusią tak Europeyską jako y Azyatycką rządzili, y samym Rzymianom, a potym Greckim Cesarzom bardzo byli straszni, teraz zaś ledwo znaki zostały dawney wspaniałości machyny Owey y tych bardzo mało, wszystko bowiem z czasem zginęło. Iest tu Arcy-Biskup Ruski, wszystkich swoich Biskupow w Polszcze znayduiących się Metropolita, jest y Rzymski Biskup, który z Woiewodą y Kasztelanem do Senatu należy. Wiele jest tu także Kościołow tak Ruskich jako y Łacinskich, z tych zaś jeden do Archimandryty Syzmatykow należy. Są też w tym mieście lochy, w których dawni Xiążęta tuteysi chowali się, z tych tedy niektórych podziśdzień jeszcze całych, za Swiętych lud ma; głoszą iż te lochy podziemne ciągną się aż do moskwy przez kilkadziesiąt mil. Zakonnicy tuteysi Grecy, którzy dziwnie ostre życie pędzą, w wielki post wchodzą do tych lochow, y tam na pokucie trwaią; inni włosiennicę y paski żelazne wdziawszy aż Tartarij jdą przepowiadać Ewangelią, dla dostąpienia Męczeńskiey korony. Z nich wielu za staraniem XX. Jezuitow Klasztor tu swoy maiących do Unij z Kościołem Rrzymskim przystąpiło; maią oni wiele swoich Klasztorow y na Rusi Czarney, z których niektóre także do tey samey jedności przystąpiły. Woiewodztwo to bardzo jest obszerne, rozciąga się bowiem ku południowi aż do Morza Euxynskiego, ku zachodowi zaś y pułnocy aż do Litwy y Rusi Białey. Ma bardzo dobre pastwiska, y Miasteczka Zamkami zmocnione, jako to: Kaniow, Czerkasy, Bohusław, Peresław, Biało-Cerkiew, Stepanow Wałem y Fossą opasany, Faustow rezydencya Biskupa Katolickiego, zkąd XX. Jezuici swoią rezydencyą do Kijowa przenieśli. W tym Woiewodztwie jako y Brasławskim pospolstwo nieustannemi Woynami wycwiczone, umysły ma cale woienne, y tak Z

miasteczek, y ze wsi na Wyspy Dniepru zgromadza się, z kąd dawnym obyczaim Woiuiąc, wpada albo pieszą do Tartarij, albo wodą do Turcyi, albo gdzie Król każe, żadney od Króla niebiorąc nadgrody, lecz samą tylo zdobyczą kontentuiąc się, zowią się Kozakami, liczba ich do 40. tysięcy podczas wynosi, w zimie idą do domow swoich, zostawiwszy nieco na wyspach dla ich obrony od pogan. Król dla zachęcenia ich częstokroć po Woynie zakonczoney daie im pieniądze.

Od zachodniey stony Woiewodztwa Kijowskiego jest Wojewodztwo Wołyńskie, te na dwie rozległe ziemia dzieli się, to jest Krzemieniecką y Łucką. Ma trzech Senatorow, Wojewodę, Kasztelana Wołyńskiego y Biskupa Łuckiego, który swoią Katedrę ma w Zamku Łuckim, gdzie także jest Klasztor y Szkoły XX. Jezuitow, w samym zaś mieście rezyduie Biskup Ruski. Niedaleko z tąd jest Miasto Włodzimierz, gdzie także Ruski Biskup ma swoią Katedrę, którego Diecezya daleko się rozlega. Inne miastecka są: Rubieszow, Sokoł, sławne Obrazem Cudownym Nayświętszey Panny u XX. Bernardynow, któzy na wyspie rzeki Bugu Klasztor y Kościoł dziwnie wspaniały różnym malowaniem, naczyniem Srebrnym y Złotym aż do podziwienia ozdobiony niedawno wystawili, y wałami w koło otoczyli; następuie potym Czartorysk, Oleszkow, Kryłow miasteczka dość piękne y Zamkami mocnemi opatrzone; Brody miasteczko od Stanisława Koniecpolskiego Kasztelana Krakowskiego Zamkiem, Kollegiatą y Szkołami ozdobione, z kąd niedaleko widać Pałac Podhoroski z ogrodami y Fontannami pięknemi; Xiąże takoż Stanisław Radziwiłł Kanclerz Litewski maiętność swoią Ołykę wsławił Zamkiem dziwnie mocnym, y wspaniałym Kollegiackim Kościołem, ufundowawszy tam Infułata, tudziesz Szkołami publicznemi. Krzemieniec Stołeczne swoiey Ziemie Miasto, ma na wysokiey skale Zamek; po nim idą Wiszniowiec, Zasław, Konstantynow, Bazylea, Dubno, Ostrow y Zbaraz, ma każde z nich Zamek swoy mocny y piękny, y każde niegdyś było rezydencyą swoiego Xiążęcia; z tych Ostrorog ma z jedney strony nieco opodal Dornanski Klasztor Syzmatykow, którzy tam mają swego Ihumena y wielkie do jego należą dobra, z drugiey strony miasto obronne Miedzierzycz, gdzie ostatni z Faminij Jan Xiąże Ostrowskie wystawił Klasztor y Kościoł wspaniały dla XX.

Franciszkanow, jego zaś Wnuczka w Mieście samym Fundowała XX. Jezuitow, w ich Kościele złożyła ciało sławnego tych wiekow Wojownika Karola Chodkiewicza męża swoiego.

Wojewodztwo Bełskie przyległe Chełmskiey y Lwowskiey Ziemi, własnie w samym srzodku Rusi Czerwoney położone. Miasto tegoż jmienia między bagnami, gdzie jest naydawnieyszy XX. Dominikanow Kościoł; Woiewodztwo to dwoch tylo ma Senatorow, Woiewodę y Kasztelana Bełskiego; dzieli się zaś na cztyry Ziemie, Bełską Bucką, Horodelską, y Grabowiecką, z których każda od swego imienia ma miasto Zamkami opatrzone, które jako ich są Stolice, tak od innych są znacznieysze.

Ziemia Chełmska między Litwą, Wołyniem y Lubelskim Woiewodztwem położona, ostatnie tu ma mieysce. Miasto Chełmno ma dwoch Biskupow, Ruskiego, którego tu jest katedra, y Rzymskiego, który swoią Katedrę przeniosł do Krasnostawu. Dzieli się na dwie Ziemie, Chełmską y Krasnostawska, dwoch też ma swoich Senatorow, Biskupa y Kasztelana. Znacznieysze tu miasteczka są: Chełmno, Włodawa, Rożana y Krasnostaw nad Wieprzem rzeką położone, gdzie Katedra Biskupa y Pałac z Zamkiem nową Architekturą wystawiony. Tu s. p. Maximilian Arcy-Xiąże gdy z Woyskiem, od niektorych zaproszony, na Tron Polski wdarć się chciał, od Jana Zamoyskiego zbity, złapany, y przez niejaki czas pod strażą chowany był, który to Zamoyski w bliskości tu w dobrach swoich miasto Zamoyść ufundował, wałem, murem y Fossą zmocniwszy, y w nim Kościoł Kanonikow wspaniały wystawił, sprowadziwszy także z Krakowa uczonych Professorow Akademią publiczną ufundował, dodała Kollegium y Seminaryum dla młodych Xięży Katarzyna Ostrowska, Tomasza Zamoyskiego Kanclerza Koronnego Zona, y tak Professorow liczba znaczniey się pomnożyła. Dość tu na koło znaczne są miasteczka Szczebryn, Turolin, Tamogrod, Tomaszow, Kłeszow y innych wiele, które wszystkie do Zamoyścia należą, maią ogrody piękne, sadzawki y stawy rybne, Zwierzyńce rozległe y rudy Zelazne; także Uchanie dość jest znaczne Miasteczko, gdzie Mikołay Danilewicz Podskarbi koronny Kościol wspaniały wystawił, y wielkiemi skarbami ozdobił, Pałac także z ogrodem wspaniałym zdobi to miasto.

Tu należy Woiewodztwo Czerniechowskie; które Władysław IV. Król Polski od Moskwy oderwawszy do Polski przyłączył; dwom jego Senatorom, to iest Woiewodzie y Kasztelanowi mieysce w Senacie naznaczył, y wiele Katolickich Kościołow, takoż Szkoły XX. Jezuitow w Nowogrodzie ufundował. Ale to Woiewodztwo do Czarney Rusi Właściwie należy. Następuie zatym już mowić o Rusi Białey.

Opisanie Krolewstwa Polskiego za czasow Zygmunta III przez Symona Starowolskiego kanonika krakowskiego w łacinskim języku teraz zas dla wiadomosci wszystkich na oyczysty przełozone. – Wilno, 1765.

* * *

Киевский палатинат находится по соседству с Татариею, с другой стороны ограничивается Московиею и почти по средине разделяется самою большею изъ рек – *Борисфеном*. Город Киев, довольно обширный и многолюдный, служил некогда столицею для своих собственных князей, управлявших всею Россиею или Сарматиею, как европейскою, так и азиатскою, и утеснявших сперва римских, а потом греческих императоров; но теперъ видны только следы развалин его прежняго величия, и то очень немногие, все же остальное изглажено всеразрушающим временем. В Киеве есть русский архиепископ, примас или митрополит для всех епископов греческаго исповедания, находящихся в царстве польском, но подчиняющийся теперь римскому первосвященнику. Есть в Киеве и епископ католическаго вероисповедания, имеющий право, вместе с палатином и кастеляном города, заседать в государственном сенате. Церквей в Киеве, как латинских, так и греческих, много; но одна из них, к которой приписано 100 больших сел, находится в ведении архимандрита и монахов схизматиков, не повинующихся апостольскому престолу. При этом монастыре находятся вырытыя в земле пещеры, куда полагались некогда тела киевских князей; некоторыя из них доселе остаются неповрежденными и потому почитаются святыми. Эти подкопы или подземныя пещеры, как их называют, простираются на несколько десятков миль, вплоть до Московии. Монахи этих

пещер, принадлежащие к базилианскому ордену и ведущие самый строгий образ жизни, заключаются в них на время великаго поста, чтобы безмятежнее совершитъ подвиг покаяния. Другие, надевая власяницу и железныя вериги, уходятъ в пустыню, простирающуюся до Скифии, с целию проповедывать евангелие, и удостоиваются мученическаго венца. Есть и еще много монастырей в России, из коих некоторые находятся в единении с римскою церковию. Область киевская далеко распространяется: к югу до Чернаго моря, к западу и северу до Литвы и Белой России, и заключает в себе много искуственным образом укрепленных городов, из коих особенно замечательны: *Канев*, *Черкасы*, *Богуслав*, *Переяславль*, *Белая церковь*, *Степанов*, укрепленный валом и рвом, и *Фастов*, резиденция киевскаго епископа, с знаменитым коллегиумом игнатиан для воспитания юношества. Жители киевской и вышеупомянутой переяславской области, вследствие постоянных войн, имеют воинственный дух, собираются из городов и селений на острова Борисфена, назначают вождей, называют себя козаками, и, сохраняя старинное устройство, делают нападения за добычею или сухопутьем в Скифию, или чрез море в Турцию; впрочем на столько, на сколько повелевает им король. Число козаков простирается до 40,000; но на зиму почти все они возвращаются по домам, оставляя только немногочисленную стражу, чтобы сохранять острова от вторжения варваров. Таким образом козаки сражаются за республику без всякого жалованья, довольные одною только добычею, и только по совершении похода король имеет обыкновение, для поддержания в козаках усердия к службе, давать им известную сумму денег на поправку оружия.

Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. – К., 1874. – Отд.2. – С.49-51.

* * *

RUŚ

Cały obzar Rusi, jaki królowi Polski podlega, rozpościera się wzdłuż, od granic Pokucia do pogranicza Inflant, na dwieście mniej więcej mil, wszerz natomiast, od Małej Polski albo Litwy ku

wschodowi aż do opustoszałych stepów tatarskich albo Moskwy, na sto dwadzieścia. Dzieli się zaś na Ruś Białą, która wchodzi do Wielkiego Księstwa Litewskiego, oraz na Ruś Czerwoną, która właściwie zowie się Roksolanią i do Polski należy. Trzecia bowiem część, poza Donem i źródłami Dniepru położona, przez starożytnych nazywana Rusią Gzarną, od współczesnych pospolicie nazwę Moskwy otrzymuje, ponieważ całe to imperium, jakkolwiek rozległe, od miasta i rzeki Moskwy nazywane jest powszechnie Moskwą, którą niegdyś także Sarmacją Azjatycką nazywano, naszą zaś, przeddnieprzańską Ruś, Sarmacją Europejską, a Polskę samą właściwie Wandalią[1].

Cały ten obszar w ogólności ma nieograniczony zasób zbóż, dzikiego zwierza, bydła, ryb i miodu, szczególnie na Podolu, gdzie z dyptamu oraz innych mocno pachnących ziół i kwiatów pszczoły go zbierają.

Szlachta wszystka mężna jest i dziarska, ba – nawet i chłopi, do wojny skorzy, używają zbroi, strzelb, włóczni i innej broni, a zwłaszcza zaś spisy myśliwskiej i sajdaka.

RUŚ CZERWONA

Ta wielce znakomita prowincja, mlekiem i miodem płynąca, od południa ma Węgry, Mołdawię i Besarabię, od południowego wschodu scytyjskie pustkowia i bardzo potężnego władcę Moskwy, z północy Białą Ruś, odgraniczoną rzekami Styrem i Prypecią, od zachodu zaś Małą Polskę, oddzieloną rzekami Wisłokiem i Wieprzem, jakby bardziej naturalnymi granicami[2]. A łączy w sobie

[1] Nazwy: Roksolania, Sarmacja (Azjatycka, Europejska) i Wandalia podaje Starowolski za geografami i historykami starożytnymi. Niesłusznie przy tym wszystkie ziemie ruskie wchodzące po Unii Lubelskiej do Korony nazywa Rusią Czerwoną, która obejmowoła tylko województwo ruskie i bełskie oraz ziemię chełmską.

[2] Informację o granicach Rusi Czerwonej (tu: wszystkich koronnych ziem ruskich) z Wielkim Księstwem Litewskim i Małopolską należy rozumieć wyłącznie w sensie geograficznym i może etnograficznym, gdyż dokładnie granice te nie przebiegały bynajmniej wzdłuż wymienionych rzek. Od północy granicia przebiegała dość znacznie na południe od Prypeci (Styr, płynący z południa na północ, w ogóle w rachubę nie wchodzi), od zachodu

siedem bardzo obszernych województw: najpierw województwo ruskie, dalej podolskie, wołyńskie, bracławskie, kijowskie oraz ziemię chełmską [i halicką][1].

Województwo RUSKIE ma senatorów: arcybiskupa lwowskiego, biskupa przemyskiego [i kijowskiego][2], wojewodę ruskiego oraz czterech kasztelanów, lwowskiego, przemyskiego, halickiego i sanockiego, ponieważ dzieli się również na tyle dystryktów, czyli ziem[3].

Najznaczniejszym miastem w pierwszej z tych ziem jest LWÓW, położony na 46. stopniu długości, szerokości 49[4]. Ma dosyć silne umocnienia i dwa zamki[5]; ma też, jak powiedzieliśmy, siedzibę arcybiskupa katolickiego oraz dwóch diskupów, a mianowicie

---

natomiast rzeczywiście dość blisko biegu Wisłoka i Wieprza, jednakże nie dosłownie wzdłuż tych rzek.

[1] Ziemię halicką Starowolski po prostu musiał zapomnieć wymienić w tym miejscu tekstu w wydaniu pierwszym «Polonii». (*Тут і далі в тексті цього перекладу у квадратних дужках подано доповнення за другим і останнім авторизованим виданням твору Старовольського – Д.В.*).

[2] Zaliczenie biskupa kijowskiego w poczet senatorów województwa ruskiego, a nie kijowskiego, jest być może pomyłką wydawcy przy wnoszeniu poprawek do drugiego widania «Polonii». Zresztą biskupi zajmowali w senacie siedemnaście pierwszych miejsc (kijowski na miejscu 14., między chełmskim a kamienieckim) i łączenie ich z senatorami danego województwa nie ma znaczenia.

[3] *Mały słownik historii Polski* (op. cit., s.523.) włącza – chyba niesłusznie – do województwa ruskiego także ziemię chełmską, którą zresztą przedzielało od województwa ruskiego województwo bełskie. Z czterech w istocie ziem województwa ruskiego lwowska dzieliła się na powiaty: lwowski i żydaczowski; przemyska – na przemyski i przeworski; sanocka – tylko sanocki; halicka – na halicki, trembowelski i kołomyjski.

[4] Lwów leży mniej więcej na 24^0 dług. geogr. wsch. i $49^0$55' szer. geogr. płn. Szerokość podaje więc Starowolski tylko z błędem niespełna jednego stopnia.

[5] Oba zamki we Lwowie (Wysoki i Niski) istniały już co najmniej w XIV w. Później były rozbudowywane i umacniane. Od średniowiecza miasto otaczały solidne mury z 17 basztami (wspominanymi już w 1445); w czasach Starowolskiego Lwów szczycił się również silnymi fortyfikacjami.

ormiańskiego i ruskiego[1]. Heretyków natomiast znikąd nie dopuścił i nie dopuszcza, dzięki czemu wielce był chwalony przez Sykstusa V i zaszczytami przez niego obdarowany[2]. Skupia bardzo wielu uczonych mężów, których, tu zgromadzonych, kocha i chętnie promuje, a nadto szeroko słynie z handlu oraz z układnych i wykształconych obywateli. Jezuici mają tutaj kolegium dla uczniów[3], ale i dominikanie, franciszkanie, bernardyni i inni nauki teologiczne oraz filozoficzne najstaranniej krzewią. Licznych zaś nauczycieli nauk humanistycznych gimnazjum miejskie sprowadza z Akademii Krakowskiej[4]. Na św. Agnieszkę odbywają się tu sławne targi zimowe, na które mają zwyczaj zjeżdżać najbogatsi kupcy z Węgier, Mołdawii, Turcji oraz innich części świata[5]. Ponieważ zaś oprócz bardzo wielu rzek ma Roksolania ogromne stawy rybne i jeziora sztuczne prawie niezliczone, z których wyławia się bardzo tłuste ryby wszystkich rodzajów, dlatego też ryby owe, zimową porą zasolone (gdyż wszystkich świeżych ani zjeść, ani przechować z powodu ogromnej ilości nie można), w ogromnych kadziach są

[1] Arcybiskupstwo rzymskokatolickie istniało we Lwowie od 1412 (siedziba diecezji przeniesiona została z Halicza); biskupstwo prawosławne – od 1539 (od 1700 po unii z Rzymem – greckokatolickie); biskupstwo ormiańskie od 1626 (w 1630 unia z Rzymem).

[2] Dokumentem z 15 IX 1586 papież Sykstus V – wynagradzając Lwów za wierność i wytrwałość w wierze katolickiej – dodał do herbu miasta (w otwartej bramie lew; powyżej trzy wieże) swój własny: trzy pagórki i gwiazdę.

[3] Jezuitów sprowadził do Lwowa arcybiskup lwowski Jan Dymitr Solikowski w 1584. Kościół jezuicki Św. Św. Piotra i Pawła stanął w latach 1610 – ok. 1630 (przebudowany następnie w XVIII w.). Kolegium ufundował im Zygmunt III ok. 1606.

[4] Chodzi o tzw. Gimnazjum Akademickie (albo: Ruskie), z językiem wykładowym ruskim, powstałe z niższej szkoły miejskiej, założonej jeszcze w 2. poł. XIV w.; od poł. XV w. było już ono kolonią Akademii Krakowskiej.

[5] Przybywali też do Lwowa kupcy m. in. aż z Persij i Grecji. Rada miejska utrzymywała nawet tłumaczów przysięgłych, którym zagraniczni kupcy musieli przedstawiać listę swych towarów, a ci dopiero informowali o tym kupców miejscowych i pośredniczyli w transakcjach; obcym kupcom nie wolno było omijać tłumaczy.

zwożone tak do innych miast, jak przede wszystkim w czasie jarmarków do Lwowa, a w końcu stąd na całą Polskę są rozprzedawane[1]. Świątynie w tym mieście są piękne i w sprzęt kościelny oraz naczynia srebrne i złote dość dobrze wyposażone. Towarzystwa Jezusowego księża, między innymi klejnotami, posiadają ornat cały szlachetnymi kamieniami i perłami wspaniałymi wysadzany, szacowany na kilkadziesiąt tysięcy florenów. Podobnie inne świątynie liczne kielichy złote i liczne szaty kapłańskie perłami ozdobione posiadają, lecz szczególnie kościół katedralny, w którym znajduje się mitra biskupia ogromnej wartości, szlachetnymi kamieniami wysadzana. Bracia zaś mniejsi obserwanci, którzy są za murami miasta i nie tak dawno zbudowali sobie świątynię przewspaniałą, wśród innych świętych relikwii mają także za wielkim ołtarzem cudami slynące ciało jednego z braci swojego zakonu, błogosławionego Jana z Dukli. Święty ów, dopóki żył, w głoszeniu słowa Bożego całkiem niewyczerpanej był prawcowitości. I taka była w tym człowieku, już od pierwszych lat, pobożność i nieposzlakowana czystość obyczajów, że dawnym anachoretom być mógłby niepospolitym wzorem[2].

Spośród znaczniejszych miast tej ziemi są Gliniany, Złoczów, Zborów, Gródek, Komarna, Żółkiew, mająca zamek przepiękny i

[1] Z handlu rybami słynął Lwów aż do końca XVIII w. Na pocz. XVI w. burmistrz rozkazał nawet wybijać na beczkach z solonymi rybami cechę lwa (godło miasta) na znak, że są to ryby lwowskie.

[2] Kościół katedralny Wniebowzięcia NPM we Lwowie – gotycki, z XV w., przebudowany został w XVIII w. Pierwotny kościół bernardynów, pod wezwaniem Św. Andrzeja, z ok. 1460, ulegał pożarom przynajmniej dwukrotnie (m. in. w 1509, w czasie napadu hospodara wołoskiego Bogdana). Ok. 1600, po kolejnym pożarze, rozpoczęto budowę nowej świątyni – z fundacji wojewody sandomierskiego i zarazem starosty lwowskiego, Jerzego Mniszcha – konsekrowanej w 1630. Za wielkim ołtarzem, a raczej w ołtarzu stanowiącym drugą stronę wielkiego ołtarza (od prezbiterium) spoczywały w marmurowym sarkofagu (później szczątki w srebrnej trumnie na ołtarzu) zwłoki błogosławionego Jana z Dukli (1414-84), zakonnika tutejszego konwentu, wcześniej franciszkana i wychowanka Akademii Krakowskiej.

ogrody przyjemne[1], jednakże i inne miasta, z przylegającymi do nich zamkami, są niepoślednie, spośród których Jaworów słynie ze źródeł ciepłych wód, wytryskujących w pobliskiej wsi zwanej Szkłem, wielce przydatnych do leczenia różnych chorób ludzkich, jak dowodzi w książce swojej wielkiego doświadczenia medyk, Sykstus ze Lwowa[2].

Drugą ziemią tego województwa jest przemyska; samo miasto Przemyśl, z zamkiem na skale położonym[3], uświetniają dwaj biskupi, łaciński, czyli katolicki, i ruski obrządku greckiego. Są tu także zakony różne obok czcigodnej kapituły kanoników. Jest i dla kształcenia młodzieży kolegium księży Towarzystwa Jezusowego[4], są urzędy różne, tak grodzkie, jak ziemskie; są też w końcu liczni obywatele handlowi oddani, a każdego roku odbywają się tutaj

---

[1] Rezydencję późnorenesansową wzniósł dla hetmana Stanisława Żółkiewskiego, na przelomie XVI i XVII w. (przed 1610), prawdopodobnie architekt północnowłoski Paweł «Szczęśliwy». W 2. poł. XVII w. rezydencja została częściwo przebudowana przez Jana III.

[2] Źródła wody siarczanej w miejscowości Szkło (12 km na wschód od Jaworowa – jedne z najwcześniej znanych i użytkowanych w Polsce. W 1578, na specjalne życzenie Stefana Batorego, źródła te badał słynny lekarz Wojciech Oczko. W 1617 opisał je, w dziele pt. *O cieplicach we Szkle pod Lwowem... ksiąg troje* (Zamość 1617) inny głośny lekarz, Erazm Sykst ze Lwowa (Lwowczyk). Na tę właśnie książkę powołuje się w swej informacji o źródłach w Szkle Szymon Starowolski. O źródłach tych pochlebnie wspomni po latach Jan III Sobieski, w liście do Marii Kazimiery, przebywającej w 1668 na kuracji u wód we Francji, zalecając żonie kurację w pobliżu ich własnego Jaworowa.

[3] Zamek przemyski (królewski) – na miejscu grodu, a nawet przedromańskiego *palatium* – rozbudowany został z nieco wcześniejszego (XV w.) w stylu późnorenesansowym w latach 1612–30 prawdopodobnie przez Galeazza Appianiego. Późniejsze przebudowy w XVIII i XIX w. zatarły częściowo jego renesansową szatę.

[4] Biskupstwo prawosławne istniało w Przemyślu od XIII w. (od 1596 do 1687 trwały spory między unitami a dyzunitami o greckokatolicką katedrę przemyską, zakończone zwycięstwem unitów). Biskupstwo rzymskokatolickie – od 1375. Kolegium jezuitów – od 1622 (budynek dawnego kolegium – obecnie Muzeum Diecezjalne – z przełomu XVII i XVIII w.).

sławne jarmarki. Zobaczysz tu naokoło zamki szlacheckie dosyć obronne, z powodu częstych napadów tatarskich murami i wałami obwarowane, jak Białoboki, Sośnica, Dąbrowa, Uherce, Próchnik, Laszki, a spośród nich wyróżia się Krasiczyn, pałac nowego stylu nad Sanem, o jedną albo dwie mile od Przemyśla[1]. Z miast zaś sławniejszych: Sambor z przepięknym klasztorem minorytów[2], Fulsztyn, Dobromil, Wisznia, Żydaczów, Mościska, Dubiecko, Kańczuga, Przeworsk, Jarosław, mający jarmarki na Wniebowzięcie Najświętszej Marii Panny w całym Królestwie Polskim bardzo sławne, na które, prócz innych towarów, sprowadzanych z Persji, Konstantynopola, Wenecji, Moskwy i Amsterdamu, zazwyczaj spędzają ponad czterdzieści tysięcy wołów na sprzedaż i koni połowę tej liczby. Jezuici mają tu kolegium dla uczniów [na kształt rezydencij za miastem] i klasztor mniszek jest także, z królewską zaiste wspaniałością zbudowany; miasto jest również dość znaczne budową i warownością zamku, oblewanego przez San od wschodu, samo zaś leży od zachodu[3]. Następnie idzie Łańcut [,kościołami, a także okazałym pałacem o bardzo silnych obwarowaniach i pięknymi

[1]Późnorenesansowo-manierystyczny okazały zamek Krasickich w Krasiczynie zbudowany został w latach 1592-1614, m. in. przez Galcazza Appianiego.

[2] Pierwotny klasztor i kościół bernardynów (minorytów) w Samborze, fundacji Jana ze Sprowy Odrowąża i jego żony Beaty z Tęczyńskich, zbudowano pod koniec XV w. Po spaleniu budowli przez Tatarów w 1498, wdowa po Odrowążu odbudowała je, lecz już w XVI w. obiekty te popadły w zaniedbanie. W 1585 na nowo odbudował je wojewoda sandomierski Jerzy Mniszech.

[3] Sławne jarmarki odbywały się w Jarosławiu trzy razy do roku: na Wniebowzięcie NPM, Popielec i św. Jędrzeja, a trwały podobno po cztery tygodnie. Byly one w środkowej Europie najsławniejsze po frankfurckich. Kolegium jezuitów ufundowała tu, już w 1571, Zofia, żona kasztelana gdańskiego Jana Kostki, *primo voto* Krzysztofowa Tarnowska. Budowę kolegium ukończono w XVII w. Klasztor mniszek «z królewską zaiste wspanialością zbudowany» – to klasztor benedyktynek, fundowany w 1615 (kościół manierystyczno-wczesnobarokowy, z lat 1622-24) przez Annę Ostrogską – protektorkę Starowolskiego; zapewne z tego względu pisarz tak pochlebnie mówi o fundacji, choć oczywiście – obiekt odznaczał się wybitnymi walorami.

ogrodami ozdobiony, które czcigodny mąż, Stanisław Lubomirski, wojewoda krakowski, wspaniale zbudował,] i Rzeszów [z ładnego zamku i klasztorów][1], jak również z jarmarków wiosennych na św. Wojciecha słynący[2]; mleka tu i płócien lnianych wielka jest zwykle obfitość, ponieważ wioski na całym tym obszarze zamieszkują potomkowie niemieckiego plemienia, wzięci na jakiejś wojnie przez Kazimierza Wielkiego, króla Polski, lub sprowadzeni z Saksonii, z dziećmi i żonami, aż w te okolice. Ci przeto o bydło i uprawę lnu troszczą się wielce i w porze jarmarków tak do innych okolicznych miast wymienione towary zwożą na sprzedaż, jak przede wszystkim do Rzeszowa i Jarosławia[3].

Trzecią ziemią województwa ruskiego jest sanocka, sąsiadująca z górami Węgier i samego Siedmiogrodu, i stąd cała pagórkowata, z wyjątkiem okolic, gdzie Krosno leży, główne miasto na tym obszarze, mające skład towarów węgierskich. Chociaż bowiem Węgrzy powszędy w miastach podgórskich okolic towary swoje i wina składują, do tej miejscowości jednak, starym zwyczajem, najwięcej przywożą. Przeto i obywatele tu trochę bogatsi od innych, i jarmarki daleko tłumniejsze bywają niż w pozostałych pobliskich miejscowościach. Tu również Towarzystwo Jezusowe ma kolegium nauk humanistycznych[4]. Sanok zaś sam, lubo ziemi stolica, jest już

[1] Pałac Lubomirskich (później Potockich) w Łańcucie, wczesnobarokowy, zbudowany w latach 1629-41 przez Macieja Trapolę, należy do najwybitniejszych obiektów architektury w Polsce (dziś muzeum).

[2] Zamek w Rzeszowie, typu *palazzo in fortezza* (zachowała się tylko pierwotna wieża i obwarowania; pałac przebudowano na pocz. XX w.), wzniósł w 1. poł. XVII w. Mikołaj Ligęza, kasztelan sandomierski. Jego fundacji jest również klasztor bernardynów, zbudowany w latach 1624-29. Jarmarki odbywały się w Rzeszowie nie tylko na św. Wojciecha (24 IV), ale także na św. Trójcę (19 III), 17 VII, 21 IX i 21 XII.

[3] Być może idzie o potomków osadników niemieckich sprowadzonych tu przez Kazimierza Wielkiego w czasie wyprawy na Mikołaja, księcia opawskiego, w 1345. Mogli też być to osadnicy sprowadzeni w okolicznościach pokojowych. Dawniejsza literatura cytuje tę informację głównie za Starowolskim.

[4] W 1365 Kazimierz Wielki wydał dla Krosna prawo kupi, potwierdzane później wielokrotnie przez następnych monarchów (wg tego prawa żadnemu kupcowi nie wolno było ominąć Krosna, nie wystawiwszy tu

znacznie szczuplejszy i jako miasto, i pod względem liczby mieszkańców, zamek atoli ma niepośledni na skale powyżej Sanu położony[1], podobnie jak inne miasta na tym szlaku: Brzozów, Rymanów, Dynów, Lesko, które z obawy przed Tatarami codziennie umacniają swoje obwarowania.

Czwartą ziemią województwa ruskiego jest halicka, górami Siedmiogrodu od zimowego zachodu otoczona, od południa zaś bukowymi lasami Mołdawii, i jakby przez środek przedzielona Dniestrem, rzeką bardzo rwącą, co w Górach Karpackich bierze początek i spływa ku południowemu wshodowi do Morza Czarnego; jej część południowa, która leży za Dniestrem, jest powszechnie nazywana Pokuciem. Najznaczniejszym miastem jest Halicz, od którego ziemia nazwę bierze, niegdyś królestwa ruskiego stolica, i król nazywany był właściwie halickim, a nie Rusi (ponieważ ona cała, na liczne księstwa rozdarta, miała osobnych książąt, spośród których jednakże pierwszeństwo i jakby władzę zwierzchnią książęta kijowscy dzierżyli), jak o tym szerzej świadczą opisy naszych dziejów. Lecz teraz ani śladu nawet tej dawnej potęgi nie widać. Zamek, nad Dniestrem położony, ma pewne znaczenie, lecz obywatele miasta niezbyt są okrzesani, rolnictwu się oddając, a nie handlowi[2]. Podobnie Śniatyn, nad rzeką Prutem położony, właściwie stolica Pokucia, gdzie się zwykle raz na rok dość głośne jarmarki odbywają, ponieważ Wołosi urządzają tu sobie rynek, jako że im niedaleko. I dlatego bardzo dużo sprowadzają tutaj wołów, wosku, miodu i koni najszlachetniejszych. Kołomyja następnie jest miastem

---

wpierw swych towarów). Kolegium jezuitów z kościołem Niepokalanego Poczęcia NPM fundował w 1614 Piotr z Homol Bal, podkomorzy sanocki.

[1] Zamek królewski w Sanoku od średniowiecza wielokrotnie przebudowywany zachowany dziś tylko częściowo (muzeum).

[2] Książęta haliccy istotnie lubili w XI-XII w. tytułować się królami. W dawnych dokumentach pierwzą żonę Bolesława Krzywoustego nazywano *filia regis Haliciae*. W 1186 syn króla węgierskiego Beli III, Andrzej, zdobywszy zamek halicki, również oglosił się królem halickim. W rzeczywistości Halicz był księstwem, często zależnym od Polski; Kazimierz Wielki włączył ostatecznie księstwo halickie do Polski. Zamek halicki w ciągu wieków przechodził liczne przebudowy i odbudowy po zniszczeniach.

dość znacznym przez soli warzonej obfitość, którą stąd cała Ruś i Litwa sprowadzają, gdyż niemal wszystkie tamtejsze województwa soli by nie miały, jeśliby jej stąd albo z ziemi przemyskiej nie sprowadzano. Są zatem wioski niektóre koło Halicza, gdzie warzą sól z wody wydobytej z głębokich studzien, a potem ją mielą na sposób mąki albo śniegu, częściowo kształtują w bryłki i w tej postaci sprzedają. Wydobywa się ją w wielu miejscach tegoż ruskiego województwa, mianowicie koło Rybotyczów w ziemi przemyskiej, koło Dobromila, Sambora i Soli, która też od soli właśnie nazwę bierze. Również na opustoszałych stepach Ukrainy, czyli z tamtej strony Podola, w pobliżu Dniepru jest pewne jezioro, gdzie woda pod wpływem gorącego słońca w twardą sól krzepnie, której tamtejsi mieszkańcy używają[1].

Lecz do rzeczy naszej powróćmy. Do znaczniejszych miejscowości na Pokuciu liczą się Martynów, Dolin, Stryj, który ma zamek na bagnach położony. A z tej strony Dniestru, czyli Tyru: Potok, wybornie ozdobiony zamkiem warownym i kościołem Braci Dominikanów przez Stefana Potockiego, wojewodę bracławskiego, który tamże, za przeznaczeniem boskim zmarły, spoczywa. Dalej jego spadkobierców miasto i zamek Monasterzyska, Ujście, Dobrowoda i inne liczne kasztele, między którymi Buczacz zamkiem warownym wpada w oczy, a także Podhajce murem i wałami otoczone oraz w pobliżu zamek Zawałów nielichy, na koniec Brzeżany, miasto ludne, mające kościół piękny, a i pałac okazały i dobrze umocniony[2].

Przychodzi następnie kolej na PODOLE, sławne z nieustannych najazdów barbarzyńców i bitew; gdybyż ono upragnionym pokojem

---

[1] Liczne warzelnie w ziemiach: lwowskiej, przemyskiej i halickiej, rzeczywiście zaopatrywały w sól wschodnie obszary Rzeczypospolitej.

[2] Klasztor i kościół (w którym pochowany został w 1631 fundator), ufundowane zostały przez wojewodę bracławskiego, Stefana Potockiego, i jego żonę Marię, córkę hospodara multańskiego Jeremiasza Mohyły, w 1604. Zamki w Buczaczu (Buczackich), Zawałowie (Makowieckich) i Podhajcach, wielokrotnie rozbudowywane i umacniane, stanowiły silne twierdze na pograniczu tatarsko-tureckim. Renesansową rezydencję i warownię w Brzeżanach, jedną z najpiękniejszych na Rusi, wzniósł w latach 1530-54 wojewoda ruski Mikołaj Sieniawski.

tak moglo się cieszyć, jak zachodnie kraje Europy, z pewnością ani Italii, ani Węgrom żyzności i bogactw ziemi nie musiałoby zazdrościć. Ma też marmury różne i alabaster w różnych miejscach. Dzieli się zaś na trzy ziemie, kamieniecką, tremboweską i latyczowską.

Kamieniec, miasto z zamkiem silnie obwarowanym tak z natury miejsca, jak i sztuką rąk ludzkich, oddalony od Lwowa dobrych mil trzydzieści w kierunku zimowego wschodu, położony jest na 49. stopniu długości i 48. szerokości[1]. I ma sam dwu biskupów, jednego dla katolików, a drugiego dla Ormian, lud ten bowiem, dla własnej korzyści najchętniej w Królestwie Polskim przebywa i towary do nas rozmaite sprowadza, częścią z Persji, częścią z państwa tureckiego, szczególnie zaś konie szlachetne. Mają też tutaj Ormianie, tak jako i po innych miastach Rusi, znaczniejszych urzędników, czyli starszych rodu, którzy wierność królowi i miasta zwierzchnikowi w imieniu wszystkich uroczyście przyrzekają i za występki ludziom swoim sami wymierzają kary. Również Towarzystwo Jezusowe ma tutaj swoje kolegium, kształcące młodzież w różnych naukach[2].

Dwie mile od miasta leży zamek Potockich zwany Paniowce, przez Jana Potockiego, znakomitego w naszych czasach wojownika, wojewodę bracławskiego, nową architekturą zbudowany, sławny napadem Turków, gdyśmy w roku 1621 mieli z nimi bardzo ciężką

[1] Zamek, a raczej potężna warownia, połączona wspólnym systemem fortyfikacyjnym ze Starym Zamkiem w Kamieńcu Podolskim, istniejąca od średniowiecza i w ciągu wieków rozbudowywana (głównie w latach 1505 i 1542-45), była bodaj najważniejszym strategicznym obiektem obronnym dawnej Rzeczypospolitej. Nazywano twierdzę «złotym kluczem do granic Rzeczypospolitej», «urbs antemurale christianitatis», «basztą ręką bożą zbudowaną». Kamieniec Podolski leży mniej więcej na 26º30´ dług. geogr. wsch. i 48º35´ szer. geograficznej płn. Szerokość podana przez Starowolskiego poprawnie.

[2] Biskupstwo rzymskokatolickie istniało w Kamieńcu Podolskim od ostatniego ćwierćwiecza XIV w. Kolegium jezuickie istniało tu od 1606 (sprowadził wówczas jezuitów biskup kamieniecki, Próchnicki).

wojnę pod Chocimiem w Wołoszy[1]. Trembowla zaś, Latyczów, Husiatyn, Bar przez królową Bonę niegdyś założony, gdzie także jezuici dla kształcenia młodzieży kolegium mają, Czartków, Janów, Zynków, Międzybóż, Gródek, Jasłów, Satanów, Tarnopol, Kitajgród, Dunajgród i inne liczne tego rodu miasta, wszystkie prawie z powodu najazdów tatarskich i niemal ustawicznych wojen, nieźle są obwarowane, mają zamki bardzo obronne, a także mieszkańców jakby do wojny stworzonych i Marsowi oddanych.

Senatorów to województwo ma trzech, którzy do senatu Rzeczypospolitej wchodzą, biskupa kamienieckiego, wojewodę podolskiego i kasztelana kamienieckiego.

Województwo BRACŁAWSKIE, z tamtej strony Podola, na pograniczu tatarskim położone, ma ludne i liczne miejscowości oraz zamki silnie obwarowane. Wyróżniają się spośród nich Morachwa, Jaroszów, Żytomierz, Starogród, Felsztyn, Chmielnik i sam BRACŁAW nad Bohem położony, oraz Winnica, miejsce sejmików szlacheckich i sądów deputackich, gdzie również księża Towarzystwa Jezusowego mają znane kolegium dla kształcenia młodzieży[2]. Senatorowie tu są dwaj: wojewoda i kasztelan, i ziemie województwa dwie: winnicka i żytomierska[3].

Podobnie z krajem Tatarów sąsiaduje województwo KIJOWSKIE, które jednak częściowo także z Moskwą graniczy i, jakby przez środek, jest przedzielone Dnieprem, największą z rzek. Miasto KIJÓW, obszerne i dosyć ludne, było niegdyś stolicą swoich książąt, którzy władali całą Rusią, czyli Sarmacją, tak w Azji jak i w Europie, i samym Rzymianom, a potem greckim cesarzom byli uciążliwi[4]; teraz wszelako zaledwie ślady ich dawnej potęgi są

[1] Jan Potocki, wojewoda bracławski, wzniósł zamek w Paniowcach w 1598. W 1621 Turcy nie mogli go zdobyć. Po zburzeniu przez Kozaków 1651 zamek nie podniósł się już z ruin.

[2] Od 1598, na mocy uchwały sejmowej, Winnica stała się miejscem sądów i sejmików powiatowych, przeniesionych tu z podupadlego Bracławia. Jezuici sprowadzeni tu zostali w. 2. dziesięcioleciu XVII w.; ich kolegium, na prawach akademickich, podlegało Akademii Wileńskiej.

[3] Powiaty zaś: bracławski i winnicki.

[4] Chodzi Starowolskiemu o starożytne plemiona Scytów, zamieszkujące południowe, nadczarnormorskie tereny Ukrainy.

widoczne, a i tych niewiele, gdyż prawie wszystkie strawił czas, rzeczy niszczyciel. Jest tu arcybiskup Rusinów, wszystkich biskupów obrządku greckiego, jacy tylko są w Królestwie Polskim, prymas, czyli metropolita, który papieżowi posłuszeństwo teraz okazuje[1]. Jest i biskup obrządku katolickiego, który z wojewodą i kasztelanem miasta do senatu Królestwa wchodzi[2].

Liczne tu znajdują się świątynie tak ruskie, jak łacińskie, z których jedną zajmuje archimandryta z mnichami swymi schizmatykami, przeciwnymi stolicy apostolskiej, i stu wsiami największymi prawnie włada. Są tu groty naturalne, w których niegdyś chowano ciała książąt kijowskich, a i dziś jeszcze niektóre z nich można oglądać nienaruszone; te czczone są jako święte. Rozciągają się owe krypty, czyli podziemne lochy, jak powiadają, aż do Moskwy przez kilkadziesiąt mil. Mnisi tutejsi (reguły św. Bazylego), którzy najsurowsze życie prowadzą, wstępują w nie w czasie wielkiego postu, aby tam samotnie pokutę odprawiać[3]. Inni idą w step, we włosiennicę odziani i w łańcuchach żelaznych, niekiedy aż do odległej Scytii, aby tam Ewangelię głosić i zdobyć palmę męczeńską; mają zaś liczne klasztory na Rusi, z których część pozostaje już w jedności z Kościołem rzymskim [nakłoniona do unii przez jezuitów, którzy w Kijowie mają swoje kolegium][4].

Województwo to rozciąga się szeroko, z południa do Morza Czarnego, z zachodu i północy do granic Litwy i Białej Rusi; ma też wiele ludnych i zamkami silnie umocnionych miast, szczególnie zaś Kaniów, Czerkasy, Bohusław, Perejasław, Białą Cerkiew, Stepanów, wałem i fosami umiejętnie obwarowany, i Chwastów, biskupa kijowskiego rezydencję [skąd jezuici swoje kolegium do Kijowa

[1] Chodzi o metropolitów unickich, podporządkowaniu części Kościoła prawosławnego papiestwu w rezultacie Unii Breskiej (1595-96).

[2] Początki biskupstwa rzymskokatolickiego w Kijowie nie są dobrze znane. Dopiero od XIV w. ustala się ono definitywnie, a od Unii Lubelskiej biskupi kijowscy wchodzą do senatu Rzeczypospolitej.

[3] Chdzi o zespół sławnej Ławry Peczerskiej w Kijowie, z poł. XI w., rozbudowywany w późniejszych wiekach.

[4] Jezuici sprowadzeni zostali do Kijowa w 1620. W 1645 wojewoda kijowski Jan Tyszkiewicz ufundował im kościół i kolegium.

przenieśli][1]. W tym województwie i przedtem wymienionym bracławskim lud w nieustannych wojnach zaprawiony, wojskowy animusz przejawia, i tak z miast, jako i wsi, zbiera się na wyspach Dniepru[2], zaciągając się do służby wojskowej za darmo; a zowią się owi ludzie Kozakami i starym zwyczajem już to na Tatarów urządzają piesze wypady, łupy stamtąd przynosząc, już to na Turków przez morze albo gdzie im król rozkaże. Liczy się ich zaś do czterdziestu tysięcy, z których prawie wszyscy na zimę do domów swoich wracają, niewielu pozostawiając dla strzeżenia wysp przed napadami barbarzyńców. Służą Rzeczypospolitej bez żadnej zapłaty, samym tylko łupem się kontentując. Aby jednak byli bardziej do służby ochotni, król ma zwyczaj dawać im po każdej wojnie pewną znaczną sumę pieniędzy dla wzmocnienia siły zbrojnej [, aby większą liczbę wojska zaciągali].

Lecz w kierunku jakby domu, na zachód od kijowskiego, leży województwo WOŁYŃSKIE, które dzieli się na dwie bardzo rozległe ziemie, kremieniecką i łucką[3]. I ma trzech senatorów: wojewodę i kasztelana wołyńskiego oraz biskupa łuckiego, który katedrę swą, z kapitułą, ma na zamku łuckim, gdzie znajduje się także księży Towarzystwa Jezusowego kolegium dla uczniów. W samym zaś mieście biskup ruski rezyduje[4]. Niezbyt daleko stąd jest miasto Włodzimierz, w którym również biskup Rusinów ma swoją stolicę, szeroko rozciągając swą władzę. Z pozostałych miast wymienić należy Hrubieszów tudzież Sokal, sławny cudownym

[1] Rezydencja biskupów kijowskich w Chwastowie istniała od ok. poł. XVI w. Kolegium jezuickie – przeniesione w drugiej ćwierci XVII w. do Kijowa – od 1620. W XVII w. czynna była w Chwastowie także drukarnia. W wydaniu pierwszym zakończenie zdania brzmiało: «ubi Ignatianorum pro iuventute instituenda collegium celebre habetur» («gdzie jezuici prowadzą sławne kolegium dla kształcenia młodzieży»).

[2] Chodzi o Sicz na Zaporożu.

[3] Na powiaty zaś: krzemieniecki, łucki i włodzimierski.

[4] Łuck był siedzibą biskupstwa łacińskiego od 1428, po przeniesieniu jej z Włodzimierza Wołyńskiego. Katedra na zamku była kilka razy przebudowywana, m. in. w XVI-XVII i XVIII w. Biskupstwo ruskie w Łucku istniało od XIII w. Od 1. ćwierćwiecza XVII w. istniało tu również kolegium jezuickie (w obrębie zamku).

obrazem Najświętszej Panny Marii, do którego zazwyczaj schodzą się tłumy ludzi dla wypełnienia swoich ślubów i dla składania ofiar zakonnikom reguły św. Franciszka obserwantów, których pospolicie bernardynami zwiemy. Oni to na wyspie rzeki Bug przewspaniały kościół i klasztor silnie obwarowany z obawy przed wrogami niedawno zbudowali z jałmużny pobożnych i kościół ów cały przepięknymi malowidłami, srebrnymi i złotymi naczyniami i szatami liturgicznymi, wysadzanymi szlachetnymi kamieniami, w krótkim czasie nad podziw ozdobili[1]. Dalej następują Czartorysk, Olesko, Kryłów, Brody, Ołyka – miasta wyborne i zamkami bardzo warownymi wpadające w oczy. [Miasto Brody przez Stanisława Koniecpolskiego, kasztelana krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego, ozdobione jest znakomitą fortalicją, kościołem kolegiackim i gimnazjum publicznym. Niedaleko stąd zwraca uwagę pałac podhorecki z ogrodami i wybornymi fontannami. Takoż i książę Stanisław Radziwiłł, kanclerz wielki litewski, w województwie tym miasto swoje, Ołykę, nadzwyczaj wsławił zamkiem wielce warownym, bardzo pięknym kościołem kolegiackim, w sprzęt złoty zasobnym, i głośną w naszych czasach akademią pożytecznych nauk.][2]

[1] Bernardynów sprowadził do Sokala w 1599, fundując im kościół (poświęcony w 1611) i klasztor na kępie Bugu, biskup chełmski Stanisław Gomoliński. Rozwinięty, zwłaszcza w XVII w., kult maryjny w Polsce znalazł swoje odbicie w bardzo licznych miejscach odpustowych, zawsze mających w swych kościołach «cudowny» wizerunek Marii, najczęściej zbliżony ikonograficznie do typu częstochowskiej *Madonny z Dzieciątkiem*.

[2] Brody, założone w 1584 przez Stanisława Żółkiewskiego, w 1610 przeszły z ręką córki Żółkiewskiego na własność Stanisława Koniecpolskiego, który w latach 30-tych XVII w. otoczył miasto fortyfikacjami zaliczanymi do najnowocześniejszych w ówczesnej Polsce. Pałac wczesnobarokowy w Podhorcach – wybitne dzieło architektury polskiej pierwszej pol. XVII w. – z fortyfikacją bastionową i wspaniałymi ogrodami wzniósł hetman Stanisław Koniecpolski w latach 1635-40. Zamek w Ołyce – od 1589 ośrodku ordynacji – wzniesiony został na przełomie XVI i XVII w. Albrecht Stanisław Radziwiłł ufortyfikował miasto, wzniósł barokową kolegiatę (1635-40) i założył tzw. Akademię (w 1638).

Z kolei idzie Krzemieniec, stolica swej ziemi, chlubiący się zamkiem na skale bardzo wyniosłej[1], dalej Wiśniowiec, Zasław, Konstantynów, Bazalia[2], Dubno, Ostrog, Zbaraż, każde zamek wielce warowny i bardzo ozdobny mające, i każde dawnych książąt ruskich stolica i gniazdo. Ostrog nadto z jednej strony (lubo troszkę dalej) ma Dermań, klasztor ruski przepiękny, w którym mnisi reguły św. Bazylego pod władzą hegumena[3] żyją w schizmie od Kościoła rzymskiego i mają obszerne posiadłości, z drugiej zaś strony Międzyrzecz, miasto bardzo warowne, w którym franciszkanom konwentualnym ostatni z rodu Jan książę Ostrogski, kasztelan krakowski, kościół i klasztor zbudował kosztem – można by rzec – królewskim. Natomiast w mieście samym wnuczka jego niedawno ufundowała księżom Towarzystwa Jezusowego kolegium dla kształcenia młodzieży i kościół przewspaniały, w którym ze łzami złożyła kości małżonka swego, Karola Chodkiewicza, męża w kunszcie wojennym niezrównanego[4].

---

[1] Zamek w Krzemieńcu (z XV w., rozbudowany przez królową Bonę w XVI w.), ongiś najsilniejsza warownia wołyńska, po zniszczeniach w czasie buntu Stefana Chmielnickiego w 1648 nie podniósł się już z ruin.

[2] Bazalia (w pobliżu Konstantynowa) – nazwa miasteczka od imienia jego założyciela (w 1570), księcia Bazylego Ostrogskiego, wojewody kijowskiego.

[3] Klasztor w Dermaniu fundowali Ostrogscy. Hegumen (lub ihumen, igumen) – to przełożony kłasztoru we wschodnim Kościele chrześcijańskim.

[4] W silnie ufortyfikowanym przez Ostrogskich Międzyrzeczu (Ostrogskim) klasztor franciszkanów, również obwiedziony solidnym murem obronnym z 4-ma basztami, zbudował Jan Ostrogski na pocz. XVII w. (kościół w 1606). Mówiąc o kościele Jezuitów w Ostrogu i złożeniu w nim zwłok Chodkiewicza, ma Starowolski na myśli rok 1627. Ciało hetmana przechodziło po śmierci dziwne koleje losu. Po zawarciu pokoju z Turkami (14 X 1621) przeniesiono je z Chocimia do Kamieńca Podolskiego i tu złożono tymczasowo w grobowcu katedry. W rok później druga żona Chodkiewicza, Anna z Ostrogskich, przewiozła je do Ostroga i złożyła w kościele parafialnym. W 1627 przeniesiono je z kościoła parafialnego do nowo wybudowanej kaplicy w kościele Jezuitów w Ostrogu. W 1648, w czasie powstania Chmielnickiego, wdowa przewiozła zwłoki, przez Zamość (gdzie również chwilowo spoczęły), do Wołchowa i tu złożyła czasowo w

Ale już województwo BEŁSKIE, sąsiadujące z ziemią lwowską i chełmską, leży jakby w środku Rusi Czerwonej, samo zaś miasto wśród bagien (gdzie bracia dominikanie kościół bardzo starożytny posiadają). Województwo to ma dwóch senatorów, od miasta nazwanych: wojewodę i kasztelana bełskiego, i dzieli się bezsprzecznie na cztery ziemie: bełską, buską, horodelską i grabowiecką[1], w których jest wiele miast i wsi, lecz te cztery wymienione wyróżniają się jako stolice swoich ziem, a także jako znaczniejsze od innych i zamkami obronnymi opatrzone.

Ostatnie miejsce zajmuje ziemia chełmska[2], między województwem lubelskim a granicą Litwy położona, Wołyń zaś od wschodu mająca. Samo miasto Chełm dwóch ma biskupów: jednego katolickiego, którego katedra została przeniesiona nie tak dawno do Krasnegostawu, oraz drugiego, ruskiego, który tamże zostaje i świątynię swą katedralną zajmuje[3]. Zatem na dwa dzieli się powiaty, chełmski mianowicie i krasnystawski, i także ma dwu senatorów – biskupa i kasztelana chełmskiego. A miasta znaczniejsze to sam Chełm, Rozana, Włodawa, Krasnystaw nad rzeką Wieprzem położony, gdzie jest i katedra biskupia, i zamek z pałacem nowszej architektury. Tu świętej pamięci arcyksiążę Maksymilian, gdy do Królestwa Polskiego z wojskiem nieprzyjacielskim przybył,

---

kościele jezuickim. Po powstaniu wróciły one do Ostroga, a po śmierci Anny spoczęły wraz z jej zwłokami w jednej z kaplic kościoła jezuickiego. W tym samym kościele zwłoki Chodkiewicza i Anny raz jeszcze przeniesiono do nowego grobowca w 1722. Por. *Polski słownik biograficzny*, t. 3., Kraków 1937, s. 367 (artykuł o Janie Karolu Chodkiewiczu, pióra Wandy Dobrowolskiej).

[1] *Mały słownik historii Polski* (op. cit., s. 523) dzieli województwo bełskie na 5 powiatów: bełski, grabowiecki, horodelski, lubaczowski i buski, przy czym tylko buski wymienia jako zarazem ziemię.

[2] Por. komentarz 89.

[3] Biskupstwo łacińskie istniało w Chełmie od 1490 (biskup rezydował w Krasnymstawie). Ruskie natomiast wzmiankowane było już w XI w., od XIII w. istniało z całą pewnością. Na przełomie XVI i XVII w., po Unii Lubelskiej, przez pewien czas byli tu biskupi prawosławny i unicki; ostatecznie pozostało biskupstwo prawosławne.

zuchwałością nielicznych przywołany, przez Jana Zamoyskiego pobity i wzięty do niewoli, trzymany był pod strażą[1].

Tenże właśnie wymieniony Zamoyski w pobliskiej posiadłości, we wsi swej dziedzicznej, miasto Zamość najwarowniej ufundował, otoczył umocnieniami, fosami, wałami oraz fortyfikacjami podług sztuki współczesnej geometrii i w nim kościół kanoników (których dziekan jest infułatem), z największej ku Bogu miłości wspaniale wzniósłszy, we wszystek niezbędny sprzęt go opatrzył. A jako największy wychowawca szlachetnych charakterów i protektor wszystkich nauk i sztuk, powołał z Krakowa mężów najuczeńszych i Akademię założył, już nie tylko Zamość swój, lecz także całą Ruś splendorem Muz rozsławiając. [Dodała później kolegium kapłanów i seminarium kleryków Katarzyna Ostrogska, żona Tomasza Zamoyskiego, kanclerza Królestwa, powiększając w ten sposób wydatnie liczbę profesorów i kanoników.][2]

Dookoła są także inne dość znaczne miasta, jak Szczebrzeszyn, [Turobin, Tarnogród], Tomaszów, Krzeszów i wiele innych, lecz prawie żadne nie dorównuje bogatszemu Zamościowi, gdzie i ogrody najlepiej uprawione widzieć można, i stawy rybne od nadmiaru ryb z brzegów występujące, i różnych zwierząt zwierzyńce, i w różnych stronach huty żelaza.

---

[1] W 1587, po śmierci Batorego, partia Zborowskich doprowadziła do obioru na tron polski arcyksięcia austriackiego Maksymiliana Habsburga, gdy równocześnie stronnictwo Jana Zamoyskiego obrało królem Zygmunta Wazę. Maksymilian wyprawił się z wojskiem do Polski, w celu objęcia tronu orężem, pobity jednak przez Zamoyskiego pod Byczyną (24 I 1588) i ujęty, osadzony został na zamku w Krasnymstawie. W 1589, po układzie bytomskim postanawiającym zrzeczenie się przez Maksymiliana pretensji do tronu polskiego, arcyksiążę odzyskał wolność.

[2] Zamość był jednym z nielicznych w całej Europie zrealizowanym przykładem renesansowego miasta idealnego. Zaprojektował go i wybudował od fundamentów, w ciągu kilkunastu zaledwie lat (80-te XVI w. – początkowe XVII w.), z inicjatywy i fundacji kanclerza i hetmana Jana Zamoyskiego, włoski architekt Bernardo Morando. Miasto, prócz regularnej sieci ulic, planowej zabudowy, rezydencji Zamoyskiego, ratusza, kolegiaty i głośnej Akademii (założonej ok. 1595), otoczone zostało doskonałym systemem fortyfikacji.

Podobnie także w Uchaniach, gdzie znakomity niegdyś mąż, Mikołaj Daniłowicz, podskarbi Królestwa, kościół przewspaniały zbudował i różnymi bardzo kosztownymi darami, jak [i srebrnymi sprzętami wielce ubogacił][1]. Również pałac okazały można tutaj zobaczyć i bardzo piękne ogrody, co powszechne jest wszystkim magnatom Sarmacji.

[Tu trzeba dodać, jak sądzimy, województwo CZERNIHOWSKIE, za Dnieprem położone, które Władysław IV od Moskwy oderwawszy, do Królestwa Polskiego przyłączył i oprócz starostów miast ustanowił w tym województwie dwóch senatorów, wojewodę mianowicie i kasztelana, wyznaczając im miejsca w senacie Królestwa; ufundował ponadto w wielu miejscach liczne kościoły katolickie i dla kształcenia młodzieży kolegium księży Towarzystwa Jezusowego w Nowogrodzie założył.

Ale przejdźmy już do Rusi Białej, skorośmy omówili prowincję czernihowską, właściwie do Czarnej Rusi należącą.][2]

Starowolski Sz. Polska albo opisanie położenia Królestwa Polskiego z jezyka łacińskiego przełozył, wstępem i komenterzami opatrzył Antoni Piskadło. – Kraków, 1976. – S.89-100; 183-189.

* * *

Русь.

Поглянемо на Корони Польської найбільший[3] Руський край підлеглий, що розлігся завдовжки від меж Покуття до прикордоння Лівонії – на 200 менших миль[4]; завширшки ж від

---

[1] Późnorenesansowo-manierystyczny kościół w Uchaniach ukończony został ok. 1625. W wydaniu pierwszym zakończenie zdania brzmiało: «argenteo cimborio decoravit» («srebrnym cyborium ozdobił»).

[2] Ziemia czernihowska (a także smoleńska i siewierska; sam Smoleńsk przy Polsce od 1611 do 1667) dostała się Polsce na mocy traktatu z Rosją w Polanowie 14 VI 1634 (po wojnie polsko-moskiewskiej). Województwo czernihowskie ustanowione zostało jednak dopiero w 1645 (z powiatami: czernihowskim i nowogrodzkim). W wydaniu pierwszym zamiast dwóch ostatnich akapitów było krótkie zdanie: «Sed nos ad Albam Russiam procedamus» («Lecz my do Białej Rusi przejdźmy»).

[3] Варіант – «*найзнатніший*».

[4] *Мала миля* – 6 350 м (отже 200 малих миль = 1 270 км).

Малопольщі до Литви, у бік сходу аж до пустельних Татарських полів або Московії – на сто двадцять[1]. Поділяється він на Білу Русь, що до Великого князівства Литовського відноситься та на Русь Червону, яку окремо звуть Роксоланія, і [котра] до Польщі належить. Третю ж частину, за Танаїсом[2] та витоками Борисфену[3], звано Русь Чорна віддавна, віднедавна ж у просторіччі, за власником, Московією називають, як і цілу ту імперію, куди б вона не сягнула, від міста і річки Москва звуть загалом Московією. А колись її Сарматією Азійською йменували. Нашу ж цьогобічну Борисфенську Русь – Сарматія Європейська [тоді звали], а Польщу саму окремо – Вандалія. Цілий цей взагалі край плодів, дичини, худоби, риби та меду чисельність нескінчену має, особливо на Поділлі, де з кущів[4] та інших добрих духмяних трав і квіток бджолами збирається. Знать уся відважна і діяльна, та навіть і посполиті[5] для війни вправно легку броню[6], рушниці, списи, іншу різноманітну зброю, особливо ж мисливські списи[7] та сагайдаки вживають.

Русь Червона.

Найзнатніша ця провінція, молоком та медом сповнена, з півдня Угорщину, Молдову та Бессарабію має, зі сходу – Скіфську пустелю та наймогутніше Московське князівство, з півночі – Білу Русь, річками Стир та Прип'ять відмежовану: від західного боку – Малопольщу, Віслоком та Вепром ріками, майже по знаках кордону відділену. Містить у собі сім найзначніших

---

[1] 762 км.
[2] Дон.
[3] Дніпро.
[4] Дослівно – «*ясенець, дикий бадьян*» (Origanu Dictamnum). Може черемха?
[5] Варіанти – «*селяни, простолюд*».
[6] Варіант – «*кольчуги*».
[7] Мова, напевно, йде про *рогатини* (списи з поперечиною-рогаткою після вістря-леза, аби, зокрема, зручно було витягати зброю зі здобичі).

уділів[1] – Руське воєводство передусім, потім Подільське, Волинське, Белзьке, Брацлавське, Київське та землю Холмську[2].

РУСЬКЕ воєводство має сенаторів – архієпископа львівського[3], єпископа перемиського[4], воєводу руського[5] та каштелянів чотирьох: львівського[6], перемиського, галицького та сяноцького[7], які навіть на таку саму кількість повітів свою територію поділяють[8]. І ось першим повітом є знатне[9] місто Львів[10], розташоване на 46 градусі довготи 49 широти[11]. Воно

---

[1] Варіант – «*адміністративних одиниць*».

[2] У 2-му виданні додано «*і галицьку*». Можливо, тут Старовольський вирішив віддати данину шани колись «столичній» землі Галицько-Волинського князівства/ королівства. Утім, варіант 1-го видання виглядає логічнішим, адже Галицька земля – то частина згаданого Руського воєводства. Відсутність у переліку Чернігівського воєводства не має дивувати, оскільки інформація про нього стала актуальною вже аж для 2-го видання та й сумніви Старовольського чи це вже «Червона» чи ще «Чорна» Русь слід приймати до уваги.

[3] 3-є місце серед сенаторів-католицьких ієрархів (тут і далі за усталеним після 1569 р. порядком).

[4] У 2-му виданні додано «*і київського*». Це, вірогідно, друкарська помилка. Єпископ перемиський посідав 11-е місце в сенаті.

[5] 16-е місце у світській частині сенату (33-й за загальним).

[6] Єдиний тут з т.зв. каштелянів великих, 67-й за загальним списком сенаторів станом на 1-е видання «Полонії» Старовольського, 68-й – на 2-е (після утворення Чернігівського воєводства 1635 р.).

[7] Усі троє останніх – каштеляни менші – 100-й, 101-й, 102-й відповідно (за часів 1-го видання), 102-й, 103-й, 104-й (2-е видання).

[8] Тобто скільки каштелянств – стільки повітів і з такими самими назвами. Існував і альтернативний поділ Руського воєводства на чотири *землі* – *львівську* (з повітами львівським і жидачівським), *перемиську* (з повітами перемиським і пшеворським), *сяноцьку* (один однойменний повіт), *галицьку* (повіти галицький, теребовлянський та коломийський). Іноді до складу Руського воєводства включають і *холмську землю*, яка відділяла його від Белзького воєводства.

[9] Варіант – «*одне з найперших*».

[10] Львів був столицею воєводства з 1434 р.

[11] Львів лежить на 24º00´ сх.д. та 49º50´ пн.ш.

має укріплення достатньо міцні та два замки[1]; має іменуватись як осідок архієпископа католицького[2] та двох єпископів, а саме: вірменського[3] та руського[4]. Але єретиків жодним чином ані допустили, ані прийняли до себе[5], через що особлива від Сикста V похвала була і відзнака ця надана[6]. Мужів учених багато має, що охоче проповідують та люблять у цьому конкурувати, і від цього торгівельний осередок цивільною[7] вишуканістю та освіченістю найбільше квітне. Ігнатіани[8] той Колегіум студентський мають; але і домініканці, францисканці, бернардинці та інші студії теологічні й філософські старанно провадять. Гуманітарних же наук міська гімназія має найшляхетніших наставників з Академії Крак[івської][9]. Ярмарок той зимовий на свято св.Агнеси[10] багатолюдний. Відвідати його з Угорщини, Молдови, Туреччини та інших частин світу

---

[1] Варіант – «*брами*». Обидва замки у Львові – Високий та Низький – існували вже принаймні у XIV ст. Пізніше розбудовувались. Принаймні з 1445 р. львівські мури мали 17 башт.

[2] Архієпископство католицьке існувало у Львові з 1412 р. (осідок архієпископства заснованого 1376 р. перейшов сюди з Галича).

[3] Вірменське єпископство існувало з 1626 р. (з 1630 р. в унії з Римом).

[4] Православна єпископія у Львові знана з 1539 р.

[5] Себто до привілейованої міської громади.

[6] *Сикст V* – римський папа (1585-1590), відомий, зокрема, несхильністю до міжконфесійних компромісів. Актом від 15.IX.1586 р. він, винагороджуючи Львів за вірність католицькій вірі, додав до герба міста (у відкритій брамі лев; вище три вежі) свій власний: три пагорби та зірку.

[7] Варіант – «*громадянською*».

[8] *Єзуїтів* (ігнатіани – варіант назви від імені засновника ордену – *Ігнатія* Лойоли) до Львова запросив католицький архієпископ Ян Дімітр Соліковський у 1584 р. Єзуїтський костьол св.Петра і Павла постав у 1610-бл.1630 рр. Колегіум львівським єзуїтам заклав король Сигізмунд III бл.1606 р.

[9] Йдеться про т.зв. *Гімназію Академічну* (або *Руську*) з руською мовою викладання, що постала з нижчої школи міської закладеної ще у другій половині XIV ст.; вже з середини XV ст. була вона колонією Краківського університету.

[10] 21 січня.

найбагатші купці приїжджають. Але окрім того, що з річок незчисленних має Роксоланія риб величезних, так [ще] ставки мистецтвом рукотворним робить майже без числа, де риб усіх взагалі найжирніших розводять. Тому, цього зимового часу, сіллю приправивши (оскільки усю свіжою з'їсти та зберегти через велике число не можуть), у сосудах[1] величезних, бо на додачу з інших міст тоді, найбільше на ярмарковий час, до Львову звозять та саме звідти по всій Польщі розпродують[2]. Храми в цьому місті гарні – і покровів святих, і начиння срібного та золотого [їм] вдосталь надаровано. Товариство Кліриків[3], між іншими скарбами[4], ризи мають цілком самоцвітами та перлами розкішно розцвічені, що оцінюються в кілька десятків тисяч флоринів[5]. Так само й інші храми багато золотих чаш, чимало одіж жрецьких перлами прикрашених мають, а особливо собор кафедральний – митру єпископську, величезної ціни, самоцвітами прикрашену. Навіть Брати менші за повагою[6], які за міськими мурами храм свій найвеличніший не так давно звели[7], між іншими святими реліквіями, мають

---

[1] Напевно, мова йде про бочки.

[2] З торгівлі рибою Львів був славний аж до кінця XVIII ст. На початку XVI ст. бурмістр навіть наказав вибивати на бочках із соленою рибою знак лева (міський герб), аби знано було, що то риба львівська.

[3] Мова йде про єзуїтів – *Товариство Ісуса* (нижче автор вживає повнішу форму – «*Societatis JESU Clericorum*»).

[4] Варіант – «*реліквій клейнодами*».

[5] Тут – польських злотих.

[6] Брати-мінорити (інша традиційна назва францисканців). Один з відламів цього чернечого ордену, знані ще як *бернардинці* (прихильники теолога-францисканця Бернардина Сієнського). Тут мова саме про останніх, дуже активних на Україні у першій половині XVII ст., які заклали добре знаний Бернардинський монастир у Львові.

[7] Кафедральний костьол Успіння Пресвятої Діви Марії у Львові – готичний, XV ст., перебудований у XVIII ст. Первісний костьол бернардинів (св.Андрія, бл.1460) страждав від пожеж принаймні двічі (зокрема у 1509 р. під час нападу молдовського господаря Богдана). Бл.1600 р., після чергової пожежі, розпочато будівництво нової святині – з фундації воєводи сандомирського та водночас львівського старости Єжи Мнішка (освячена 1630 р.).

також[1] свого ордену Брата одного, при великому олтарі похованого – блаженного Іоанна Дукленського[2], чудесами славного. Котрий, поки жив, у справі оголошення слова божого[3] невичерпним цілком був. З тих був людей, [які знані] ще за часів від перших років благочестя та найцнотливіших святих звичаїв, як ось стародавні Анахорети[4]; і він, винятково за цим взірцем, виблискував. Поселеннями[5] значними того повіту є Глиняни[6], Золочів[7], Зборів[8], Городок[9], Комарне[10], Жовква[11], що замок[12] найгарніший та сади чудові має[13]. Хоча й інші міста з прилеглими до них замками не є зовсім незначними. Між яких Яворів[14] відомий теплими водяними джерелами (що в районі, Шкловом[15] званому, вирують), корисними вельми для лікування

---

[1] Варіант – «*навіть*».

[2] *Дукля* (Dukla) – нині місто в Польщі, недалеко Кросна. Святий *Ян (Іоанн) з Дукли* (бл.1410-1484) – місцевий монах-францисканець, вихованець Краківського університету.

[3] Варіант – «*пророчого*».

[4] Пустельники.

[5] Власне – «*укріпленими поселеннями*».

[6] Нині місто Золочівського р-ну Львівської обл.

[7] Нині райцентр Львівської обл.

[8] Нині райцентр Тернопільської обл. (сусідній з Золочівським).

[9] Нині райцентр Львівської обл.

[10] *Комарне* – нині місто Городоцького р-ну Львівської обл. Менш вірогідно, що мова йде про *Комарів*, що з 1615 р. став зватись Сасів, нині Золочівського р-ну Львівської обл. (тоді слід вважати, що нова назва все ще не прижилася).

[11] Нині райцентр Львівської обл.

[12] Варіант – «*браму*».

[13] Резиденцію в пізньоренесансному стилі збудував для гетьмана Станіслава Жолкевського на рубежі XVI-XVII ст. (перед 1610 р.), вірогідно, північноіталійський архітектор Павло Щасливий. У другій половині XVII ст. її частково перебудував Ян III Собеський.

[14] Нині райцентр Львівської області.

[15] Нині *Шкло* – селище міського типу Яворівського р-ну Львівської обл. (відомий бальнеогрязьовий курорт).

різних людських хвороб, як у книзі своїй доводить великого досвіду медик Сикст Львівський[1].

Другим воєводства того повітом є Перемиський; місто саме Перемишль замком на скелі розташованим[2] і двома єпископами – латинським або католицьким[3] та руським, віри грецької[4], прославлене. Є й ордени релігійні різні, крім високоповажної капітули каноніків. Є й Колегіум для студентської молоді Товариства ІСУСОВА кліриків[5]. Є й урядники різні, так замкові, як і земські. Є, зрештою, багато громадян торгівлі себе присвятивших; вони ярмарок мають щорічний, відвідуваний звідусіль. Замки такі, знатні порівняною укріпленістю, повсюди[6] бачимо: Білобоки[7], Сосниця[8], Домброва[9], Угерці[10], Прухник[11],

---

[1] Джерела сірчаної води зі Шкла – одні з найдавніше знаних та використовуваних на теренах Польського королівства. 1578 р. за спеціальним дорученням короля Стефана Баторія їх дослідив знаний лікар Войтех Очко. У 1617 р. ці джерела описав у творі «*O cieplicach we Szkle pod Lwowem… ksiąg troje*» (Замостя, 1617) інший відомий лікар – *Еразм Сикст зі Львова* (Львів'янин). На цю книжку і посилається Старовольський.

[2] *Перемишль* (Przemyśl) – нині місто в Польщі. *Перемиський (королівський) замок* на місті граду і навіть передроманського *palatium* розбудовано в XV ст., перебудовано у пізньоренесансному стилі вірогідно італійським архітектором Галеаццо Апіані (пізніші перебудови XVIII і XIX ст. затерли частково його ренесансні шати).

[3] Існувало з 1375 р. Утім, 1377-1626 рр. перемиські католицькі єпископи мали резиденцію в більш «неруському» Кросно.

[4] Центром православної єпископії Перемишль став ще на початку XII ст.

[5] Колегіум єзуїтів у Перемишлі існував з 1622 р.

[6] Варіант – «*у різних місцях*».

[7] Напевно, мова йде про *Białoboki* – село під Пшеворськом (у 9 км).

[8] Напевно, йдеться про містечко *Sośnica* – 22 км на південний-схід від Ярослава.

[9] Найвірогідніше це *Dąbrowa* – містечко сусіднє з Тарновом (за часів Старовольського знане як резиденція магнатського роду Лігенз).

[10] Напевно, нині це *Нагірне* (до 1939 р. – Угерці) – сільце підпорядковане сільраді с.Ралівка Самбірського р-ну Львівської обл.

[11] *Próhnik* – місто на захід від Перемишля.

Ляшки[1]; але і між ними вирізняється Красічин, оновленої будови, при Сяні річці[2], палац, за одну або дві милі від Перемишля[3]. Поселеннями[4] же з більш славніших є Самбір[5], чудовим монастирем миноритів[6] відзначений, Фельштин[7], Добромиль[8], Вишня[9], Жидачів[10], Мостиськ[11], Дубецько[12], Канчуга[13], Пшеворськ[14], Ярослав[15]. [Останній] ярмарок на свято Успіння благої Марії Діви, у цілій Короні Польській [із] славніших[16], має, де, крім інших товарів з Персії,

---

[1] Найвірогідніше це *Laszki* – містечко в Польщі на схід від Ярослава або сучасне *Муроване* (Ляшки Муровані) – село Старосамбірського р-ну Львівської обл. Є й інші кандидати – сучасні села Мостиського р-ну Львівської обл. – Гостинцеве (до 1940 р. – Ляшки Гостинцеві) та Зав'язанці (до 1946 р. – Ляшки Зав'язані).

[2] Нині *Krasiczyn* у Польщі. Місцевий замок, зведений у другій половині XVI ст., у 1598-1614 рр. оновлено-добудовано у яскравому ман'єристичному стилі.

[3] Ренесансно-ман'єристичний замок Красіцьких у Красічині збудовано у 1592-1614 рр., зокрема і за участі Галеаццо Апіані.

[4] Варіант – «*укріпленими поселеннями*».

[5] Нині *Самбір* – райцентр Львівської обл. (існує також м.Старий Самбір – сусідній райцентр).

[6] *Францисканців* (бернардинців). Первісний монастир і костьол бернардинів у Самборі, фундований Яном з Спрови Одровонжем і його дружиною Беатою з Течинських, збудовано наприкінці XV ст. Після спалення споруди татарами в 1498 р., вдова згаданого Одровонжа відбудувала її, але вже в XVI ст. монастир занепав. У 1585 р. наново відбудував його воєвода сандомирський Єжи Мнішек.

[7] Нині *Скелівка* – село Старосамбірського р-ну Львівської обл.

[8] *Добромиль* – нині місто Старосамбірського р-ну Львівської обл.

[9] Нині *Судова Вишня* (до 1545 – Вишня) – місто Мостиського р-ну Львівської обл.

[10] Нині райцентр Львівської обл.

[11] *Мостиська* (давній Мостич) – райцентр Львівської обл.

[12] Нині *Dubiecko* в Польщі.

[13] Нині *Kańczuga* в Польщі.

[14] Нині *Przeworsk* у Польщі.

[15] Нині *Jarosław* у Польщі.

[16] Славні ярмарки, а були вони у Центральній Європі другими по франкфуртським, відбувалися в Ярославі три рази на рік: на Успіння

Константинополя, Венеції, Московії та Амстердаму привезених, зазвичай понад сорок тисяч биків на продаж буває та половина від того[1] коней. Ігнатіани[2] ті Колегіум студентський мають[3]: і дівочий монастир[4], із королівською, насправді, щедрістю зведений, але [його] не замком зроблено та укріпленнями знехтувано, оскільки цілком омивається [річкою] зі сходу, а містом же прикривається із заходу. Далі йдуть Ланцут[5] та Жешув[6] – так само ярмарками весняними, на свято св. Альберта[7], славний. [Останній] сповнений молоком та полотна[8] [тут] зазвичай буває велика кількість, що в цілому виробляють німецького племені люди посполиті[9] мешканці, полонені на війні якійсь за Казимира великого польського короля, виведені із Саксонії з дітьми та жінками, щоб у цьому краї мешкали[10].

Пресвятої Діви Марії (15 серпня), на т.зв. Попелець (1-й день Великого Посту, а отже за 40 днів, не лічачи неділь, до відтінку між 22 березня і 25 квітня) та на св.Андрія (21 липня); тривали по чотири тижні.

[1] Варіант – «*тієї кількості*».

[2] Єзуїти.

[3] У 2-му виданні далі додано: «*у вигляді резиденції за містом*». Колегіум єзуїтам заклала тут у 1571 р. Софія, дружина каштеляна гданського Яна Костки, що у першому шлюбі була за Кшиштофом Тарновським. Будівництво закінчено вже у XVII ст.

[4] Мова йде про монастир бенедиктинок заснований у 1615 р. (його костьол у ман'єристично-ранньобароковому стилі зведений у 1622-1624 рр.) Анною Острозькою – покровительницею самого Старовольського.

[5] Нині *Łańcut* у Польщі. У 2-му виданні далі додано: «*костьолами, а також примітним палацом з вельми сильними укріпленнями та гарними парками прикрашений, котрі гідний шани муж, Станіслав Любомирський, воєвода краківський, прекрасно збудував*».

[6] *Жешув* (Ряшів) – нині *Rzeszów* у Польщі. У 2-му виданні далі додано: «*ладним замком та монастирями,*».

[7] 23 квітня.

[8] Власне «*льняного полотна*».

[9] Варіант – «*сільські*».

[10] Сучасні історики пов'язують цей факт (зустрічається лише у Старовольського) з походом Казимира Великого на опавського князя

Вони, отже, худобу і льон розводять у великій кількості та в ярмарковий час до інших околичних сусідніх поселень на продаж звозять, найбільше ж до Жешува та Ярослава.

Третій Воєводства Руського повіт – Сяноцький, з горами Угорськими сусідній і самою Трансільванією; і навпроти них, цілком за гірськими перевалами, розташований, за винятком Кросна[1], що наперед видається. Те місто в цьому краї виступає найголовнішим, воно торгівельний притулок угорців має. Бо як завгодно вони купи своїх товарів та вина у поселенні підгірної області складають, зрештою, сюди, за давнім звичаєм, якомога більше доставляють[2]. Чому і громадяни тут дещо багатші за інших, і ярмарки при цьому [місті] серед іншого сусіднього населення далеко славніші. Має тут також Товариство *Ісусове*[3] Колегіум наук гуманітарних. Сянок[4] же самий, хоча краю голова, багато зараз менший за чисельністю [населення], яке при міських привілеях[5] та самоврядно мешкає[6], але замок з каменю, над Сяном річкою розташований[7], не гідний зневаги має; так як і інші міські осідки того краю – Бжозов[8], Риманув[9], Динув[10],

---

Миколая в 1345 р. (не виключають також запрошення німецьких колоністів сюди у мирний час).

[1] Нині *Krosno* повітовий центр Підкарпатського воєводства в Польщі. Його піднесення відбувається вже після приєднання до Польського королівства земель Галицької Русі у середині XIV ст.

[2] Ще 1365 р. польський король Казимир Великий видав заборону купцям, які їдуть в Угорщину та на Русь обминати Кросно. 1559 р. король видав новий привілей на право складу для міста.

[3] Єзуїти. Колегіум єзуїтський засновано тут у 1614 р. Петром з Гомол Бал, підкоморієм сяноцьким.

[4] Нині *Sanok* повітовий центр Підкарпатського воєводства у Польщі.

[5] Дослівно «*по-громадянські*».

[6] Магдебурзьке право Сяноку надав 1339 р. ще галицький князь Болеслав-Юрій II.

[7] Готичний замок Сянока, збудований у середини XIV ст., нині цілком перебудований.

[8] Нині *Brzozów* у Польщі.

[9] Нині *Rymanów* у Польщі.

[10] Нині *Dynów* у Польщі.

Лесько[1], що через страх, татарами вселений, укріплення свої міцні роблять[2].

Четвертий Руського воєводства повіт – Галицький, горами Трансільванії від заходу зимового, від півдня ж Молдови буковими лісами оточений. Тира[3] річка найшвидша, що з гір Карпатських виходить, у бік сходу в море Евксинське плине і майже посередині [той край] розрізає, а ту частину південнішу, що за Тирою знаходиться, у просторіччі Покуттям звуть. За поселення найголовніше має Галич, від якого і названий. Колись [це була] королівства руського столиця, короля власне Галицьким, а не Русі (якої вони цілість на багато дрібних володінь розірвали, удільних[4] князів отримали, але між тими першість і майже монархію князі київські тримали) іменували, як ясно[5] про ту справу Історії наші [пишуть]. Але нині не проявляють себе сліди якісь старовинної тієї величі. Замок є при Тирі розташований певного значення, але поселення міщан[6] має дещо по-селянські землеробних, а не Меркурію відданих. Так само Снятин[7], при Пруті річці розташований, що власне є Покуття столицею, зазвичай ярмарки, раз на рік, не безславні має, оскільки Волохи торгівельний притулок там свій, так як ось у сусідів роблять. Звідки биків, воску, меду та коней найпородистіших чималу кількість вони приводять зазвичай. Коломия[8] нерідко відвідується міщанами через багатство на сіль варену, яку звідти по цілій Русі та Литві розвозять; оскільки усе майже воєводство солі немає, крім цієї та в Перемиському повіті виготовленої. Є, отже, райони[9] інші під Галичем, у яких [сіль] з води з вироблених копалень черпають і почасти у вигляді порошку або снігу подрібненою залишають, почасти в шматки

---

[1] Нині *Lesko* у Польщі.
[2] Татари сягали, зокрема, Кросна у 1498, 1524, 1616 та 1624 рр.
[3] Дністер.
[4] Дослівно «*власних*».
[5] Варіант – «*латиною*».
[6] Дослівно «*громадян*».
[7] *Снятин* – нині райцентр Івано-Франківської області.
[8] *Коломия* – райцентр Івано-Франківської області.
[9] Варіант – «*села*».

формують і так у роздріб розпродують. Виготовляється вона в багатьох місцях Руського того воєводства, а саме при Риботичах[1] в області Перемиській, при Добромилі, Самборі та Солі[2], що навіть від солі ім'я має. У пустелях також степів України або закордонної[3] Подолії, поблизу Борисфену є озеро якесь, чия вода ясним і палким сонцем у тверду сіль застигає, яку навколишні мешканці вживають. Але до справи нашої [повернемось]. На Покутті найзнатнішими місцями є Мартинів[4], Долина[5], Стрий[6], що замок на болотах розташований має. З цього ж боку Дністра ж, або Тира, Поток[7], замок укріплений і храм братів-доміканців від Стефана Потоцького[8], воєводи Брацлавського, який там само по смерті спочив, чудово прикрашено. Його спадкоємцям [належать] поселення і замок Монастирище[9], Устя[10], Добровода[11], інших чимало замків, між якими Бучач[12], фортеця укріплена примітна, також Підгайці[13] опасовані мурами та укріплені та, по сусідству, замок Заволоч[14]

---

[1] Нині село *Rybotycze* у Польщі.

[2] Нині *Стара Сіль* – село Старосамбірського р-ну Львівської обл.

[3] Варіант – «*колишньої*», «*тієї що знаходиться з протилежного боку; за нею*».

[4] Нині *Мартинів* – залізнична станція поруч з Галичем.

[5] *Долина* – нині райцентр Івано-Франківської обл.

[6] *Стрий* – нині райцентр Львівської обл.

[7] Нині *Золотий Поток* – місто Бучацького р-ну Тернопільської обл.

[8] *Потоцький Стефан* (бл.1568-1631) – подільський магнат, воєвода брацлавський (з 1628 р.). 1601 р. отримав від короля згоду на зведення мурів навколо Золотого Потоку. Згаданий костьол з монастирем він заклав 1604 р.

[9] *Монастириська* – нині райцентр Тернопільської обл.

[10] Нині *Устя-Зелене* (знане ще і як Устя-Горожане) – село Монастирського р-ну Тернопільської обл.

[11] *Добравода* – нині село Монастирського р-ну Тернопільської обл.

[12] *Бучач* – нині райцентр Тернопільської обл.

[13] *Підгайці* – нині місто Бережанського р-ну Тернопільської обл.

[14] Вірогідно *Завалів* – село Бережанського р-ну Тернопільської обл.

непоганий та Бережани[1], місто багатолюдне і храм гарний, а [також] палац чудовий і добре укріплений має.

Далі йде нарешті ПОДІЛЛЯ постійними варварів набігами та битвами відоме, що, якби бажаним миром змогло, отже, насолоджуватись, як західнішої Європи народи, то мабуть і Італії або Угорщині за родючістю землі та багатством не позаздрило б. Має і мармур різний, і алебастр у різних місцях. Певним чином поділяється на повіти[2] – Кам'янецький, Теребовельський та Летичівський. Кам'янець[3] є містом з фортецею, [де] природу місця праця довершила укріпленням; тридцять миль вельми довгих[4] відстань від Львова в бік сходу зимового[5], на 49 градусі довжини, 48 широти[6]. Має і сам двох єпископів – одного католицького, вірменського другого; бо плем'я те користолюбне, з причини найбільших вольностей, в Короні Польській залишається та товари знатні різні почасти з Персії, почасти із царства Турецького [везе], але особливо коней породистих приводить. Мають вони, залежно від [кількості?], і в інших більших містах Русі своїх урядників або старшин нації, які на вірність Короні і Міському магістрату за інших[7] присягають та за провинами племені свого самі наглядають. Також Товариство Ісусове колегіум тут свій має та наставляє в науках молодь[8]. Другим з міст кам'яних є замок Потоцьких, Панівці[9] званий, від Яна Потоцького[1], видатного наших часів

---

[1] *Бережани* – райцентр Тернопільської обл. Ренесансну резиденцію та укріплення тут звів у 1530-1554 рр. воєвода руський Миколай Сенявський.

[2] Дослівно «*території, області*».

[3] *Кам'янець-Подільський* – райцентр Хмельницької обл.

[4] Велика миля = 7 810 м (отже 30 великих миль = 234,3 км).

[5] Варіант – «*де сонце сходить взимку*».

[6] Реальні координати Кам'янця-Подільського 26º30´ сх.д. та 48º35´ пн.ш.

[7] Варіант – «*перед іншими*».

[8] Єзуїтський колегіум існував тут з 1606 р. (єзуїтів запросив до міста кам'янецький біскуп Я.А.Прухницький).

[9] *Панівці* – нині сільце підпорядковане сільраді с.Устя Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.

войовника, воєводи брацлавського, [за канонами] сучасної архітектури збудований[2]; знаний за облогою[3] Турків з року 1621, [підчас] війни з ними найважчої під Хотином, що у Валахії знаходиться. [Далі] Теребовля[4] ж Летичів[5], Гусятин[6]; Бар[7], від королеви Бони[8] колись заснований, де навіть Єзуїти для навчання молоді колегіум мають; Чортків[9], Янів[10], Зиньків[11], Меджибіж[12], Городок[13], Язловець[14], Сатанів[15], Тернопіль, Китайгород[16], Дунайгород[17] та інших чимало, того магнатського роду[18] поселень, самотніх майже через Скіфів напади та мало не постійні війни, не погано досконало укріплених, що мають фортеці свої поруч найміцніші та мешканців – війни дітей[19],

---

[1] *Потоцький Ян* (бл.1552-1611) – старший брат вищезгаданого Стефана, генерал земель подільських, воєвода брацлавський (з 1608 р.). Його найбільший військовий успіх – битва 1600 р. у Молдові.

[2] Замок у *Панівцях* Я.Потоцький звів 1598 р. 1621 р. турки його безуспішно штурмували. Зруйнований 1651 р. козаками з руїн вже не піднявся.

[3] Варіант – «*штурмом*».

[4] *Теребовля* – райцентр Тернопільської обл.

[5] *Летичів* – райцентр Хмельницької обл.

[6] *Гусятин* – райцентр Тернопільської обл.

[7] *Бар* – райцентр Вінницької обл.

[8] *Бона Сфорца д'Арагона* (1494-1557) – дочка міланського герцога, польська королева (з 1518 р.).

[9] *Чортків* – райцентр Тернопільської обл.

[10] *Долина* (до 1960 р. Янів) – село Теребовлянського р-ну Тернопільської обл.

[11] *Зіньків* – село Віньковецького р-ну Хмельницької обл.

[12] *Меджибіж* – містечко Летичівського р-ну Хмельницької обл.

[13] *Городок* – райцентр Хмельницької обл.

[14] *Яблунівка* (до 1947 – Язловець) – село Бучацького р-ну Тернопільської обл.

[15] *Сатанів* – містечко Городоцького р-ну Хмельницької обл.

[16] *Китайгород* – село Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.

[17] Нині *Дунаївці* – райцентр Хмельницької обл.

[18] Дослівно «*династії*».

[19] Варіанти – «*війною народжених; до війни самою природою пристосованих*».

Марсу себе присвятивших. Сенаторів того воєводства є троє, які до Сенату Речі Посполитої належать – єпископ кам'янецький[1], воєвода подільський[2] та каштелян кам'янецький[3].

БРАЦЛАВСЬКЕ воєводство за Поділлям на кордоні татарському лежить, має славного населення чимало й фортець досконало укріплених, між якими вирізняються Мурафа[4], Яришів[5], Житомир, Шаргород[6], Фельштин[7], Хмільник[8]. Брацлав[9] сам, при Бузі річці розташований, і Вінниця, місце для з'їздів шляхетських та судочинства призначене[10]; де також Товариство Кліриків для навчання молоді колегіум славний має[11]. Сенаторів тут два – воєвода[12] та каштелян[13]. Поділяється воєводство на два [повіти] – Вінницький та Житомирський[14].

Так само татарським сусідом є воєводство КИЇВСЬКЕ, але воно навіть почасти з іншого [боку] Московітів має [за сусідів] і майже посередині великою річкою Борисфеном розділяється. Місто Київ славнозвісне та досить багатолюдне, колись осідок

---

[1] 16-й за списком сенаторів.

[2] 35-й за списком сенаторів (18-й у світській частині).

[3] З каштелянів «великих», 69-й за списком сенаторів (на час 1-го видання), 70-й (2-го).

[4] *Мурафа* – село Шаргородського р-ну Вінницької обл.

[5] *Яришів* – село Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.

[6] *Шаргород* – райцентр Вінницької обл.

[7] Нині *Гвардійське* (до 1947 – Фельштин) – село Хмельницького р-ну Хмельницької обл.

[8] *Хмільник* – райцентр Вінницької обл.

[9] *Брацлав* – містечко Немирівського р-ну Вінницької обл.

[10] Контекстний варіант – «*сеймиків шляхетських та судових рочків призначене*». З 1598 р., за ухвалою сейму, їх переведено до Вінниці з підупалого Брацлава.

[11] Єзуїти осіли у Вінниці у 1620-х рр.; їх колегіум підлягав Віленській академії.

[12] 51-й за загальним списком сенаторів.

[13] З каштелянів «великих», 84-й за загальним списком сенаторів (1-е видання), 85-й (2-е видання).

[14] Насправді – вінницький та брацлавський. Спірний між двома воєводствами Житомирський повіт зазвичай зараховують до Київського, а не Брацлавського воєводства.

князів своїх, які цілою Руссю або Сарматією, так в Азії, як і в Європі[1], володіли і для самих Римських, а потім Грецьких імператорів обтяжливі [були][2]; утім нині ледь тільки рештки давньої величі видні (їх небагато, усе часу дія руйнівна[3] понищила). Є тут архієпископ руський усіх скільки б не було в Польському королівстві грецької віри єпископів примас або митрополит, який римському понтифіку покоритись зараз готовий[4]. Є і єпископ католицької віри[5], який з воєводою[6] та каштеляном[7] міста до сенату королівського належить. Храмів тут як руських, так і латинських чимало, але з них один займає архімандрит з монахами своїми схизматицькими та бунтівниками [проти] Столиці Апостольської[8], він має сотню сіл великих приписних[9]. Є тут печери, природою утворені, у яких тіла давніх князів київських спочивають, до сьогодні, на вигляд, жоден не пошкоджений, що їх за святих почитають. Розлогі ці ходи або підземні печери, оскільки ведуть аж до Московії, за кілька десятків миль. Тамтешні монахи (уставу св.Василія), які суворе життя ведуть, вони уходять [в печери] під час Великого[10] посту, щоб там на самоті каяття вершити. Інші відправляються до пустель, власяницю та вериги залізні одягають, іноді аж до Скіфії найвіддаленішої, щоб там Євангеліє проповідувати та мучеництвом увінчатись. Вони мають багато монастирів на Русі,

---

[1] Мова йде про т.зв. Сарматії *Європейську* (на той час ототожнювану переважно з землями речі Посполитої) та *Азійську* (збігалася переважно теренами Московії).

[2] У випадку «*римських*» імператорів маються на увазі сармати, «*грецьких*» (візантійських) – давні руси.

[3] Варіант – «*зажерлива*».

[4] Йдеться про пошуки П.Могилою компромісу з Римом.

[5] 31-й за загальним списком сенаторів (14-й у світській частині Сенату).

[6] 15-й за списком сенаторів.

[7] З каштелянів «великих», 65-й за загальним списком сенаторів (1-е видання), 66-й (2-е видання).

[8] Тобто Риму, римського папи та католицької церкви.

[9] Мова про Києво-Печерську Лавру.

[10] =40-днівного.

але з них деякі в унії з римською церквою[1]. Воєводство це просторо розложене як у напрямку Евксинського моря на південь, так і в напрямку заходу та півночі до Литви та Білої Русі кордонів. Має і населення, і фортеці, поруч з добре укріпленими численними поселеннями, особливо ж Канів[2], Черкаси, Богуслав[3], Переяслав[4], Біла Церква[5], Степань[6], справними валами з палісадом та ровами укріплена, Фастів[7] – єпископа київського резиденція, де Ігнатіани для наставлення юнацтва колегіум славний мають[8]. В цьому воєводстві та у вищезгаданому брацлавському, простолюд постійно[9] у війнах вправляється, військовий дух плекає і, як з містечок, так і з сіл, на островах Борисфену збирається, набуває форму[10] війська безплатного і себе Козаками зве; вони дотримуються суворого порядку[11] давнього і почасти на Скіфію пішими нападають та здобич відгоняють, почасти на Туреччину за море [ходять]; або так як наказ від короля буде. Буває ж їх числом до сорока тисяч, які майже усі взимку в домах своїх перебувають, небагато для охорони на островах залишають, щоб [ті острови] варварами не займались. Воюють за Річ Посполиту без будь-якої платні, єдино здобиччю задовольняються. Але, щоб завзяття до служби

---

[1] У 2-му виданні додано: «*прихилені до унії єзуїтами, які в Києві мають свій колегіум*».

[2] *Канів* – райцентр Черкаської обл.

[3] *Богуслав* – райцентр Київської обл.

[4] *Переяслав-Хмельницький* – райцентр Київської обл.

[5] *Біла Церква* – райцентр Київської обл.

[6] *Степань* – містечко Сарненського р-ну Рівненської обл.

[7] *Фастів* – райцентр Київської обл.

[8] У 2-му виданні Старовольським дописано «*звідки єзуїти свій колегіум до Києва перенесли*». Єзуїтів запрошено до Києва (чи то до двору київського єпископа у Фастові) 1620 р. З'явилися вони тут 1621 р. Колегіум спочатку діяв при фастівськй резиденції ордену до її розпуску 1639 р. Згодом його інфраструктуру переведено до Києва, де 1646 р. київський воєвода Ян Тишкевич фундує єзуїтам костьол і колегіум. Останній реально розпочав навчальний процес вже 1647 р.

[9] Варіант – «*завзято*».

[10] Варіант – «*дає ім'я*».

[11] Варіант – «*дисципліни*».

було, звичайно їм король, завжди по закінченню війни, певну якусь суму готівкою для поправлення зброї[1] дарує[2].

Але, повернувшись майже додому[3], на захід від Київського, є ВОЛИНСЬКЕ воєводство, яке на два великих повіти поділяється – Кременецький та Луцький[4]. Має сенаторів трьох – воєводу[5] та каштеляна[6] волинських та єпископа луцького[7], який кафедру свою з капітулою в замку міста має[8]. Там само Товариство Ісусове Клiриків колегіум для студентів [тримає]. У місті ж самому – єпископ руський[9]. Також, не дуже звідти далеко, є місто Володимир[10], у якому так само руський єпископ осідок свій має, він юрисдикцію на розлогому обшарі здійснює. Іншими містами є Грубешов[11], Сокаль[12] – культом чудесної ікони Доброї Діви Марії славний, бо зазвичай великий людей наплив завжди буває задля виконання обітниць. Пошануванням [ікони] завідують святі благочесні мужі св.Франциска, котрі у

---

[1] Контекстний варіант – «*на армату*».

[2] У 2-му виданні Старовольського з'являється дописка «[і] *щоб більшу кількість війська набирали*».

[3] Тут автор нагадує, що сам походить з сусіднього з Волинським Брестського воєводства (причому рідні йому Пружани – це містечко на самому кордоні з Волинню).

[4] Старовольський проминув ще *володимирський повіт* з центром у Володимирі-Волинському.

[5] 34-й за списком сенаторів (17-й у світській частині).

[6] З каштелянів «великих», 51-й за списком сенаторів (на час 1-го видання), 52-й (2-го).

[7] 10-й за списком сенаторів.

[8] Уперше Луцьк став резиденцією католицького єпископа у 1404 р., 1427 р. після утворення (1425 р.) об'єднаної діоцезії луцької та володимирської сюди з Володимира-Волинського (де окремий католицький єпископ перебував з 1375 р.) перейшла резиденція біскупа. Під кафедральним собором тут розуміється костьол святої Трійці. Єзуїтський колегіум у Луцьку закладено 1604 р.

[9] Православне луцьке єпископство знане з XIII ст.

[10] *Володимир-Волинський* – нині райцентр Волинської обл.

[11] Нині *Hrubieszów* у Польщі.

[12] *Сокаль* – райцентр Львівської обл.

просторіччі Бернардинами звуться[1]. Вони ж на острові ріки Буг найпишніший храм, гідний божої милостині, та монастир оборонний міцний, через побоювання ворога, кілька років тому збудували. Храм цей цілком найпрекраснішим живописом, посудом срібним та золотим, покровами священними, дорогоцінним камінням орнаментованими на подив, за короткий час прикрашено. Далі йдуть Чорторийськ[2], Олеськ[3], Крилів[4], Броди[5], Олика[6], міста славні та замками найукріпленішими примітні[7]. Потім Кременець[8] – повіту столиця з фортецею, на скелі найвищій поставленій. Далі Вишнівець[9], Заслав[10],

---

[1] Бернардинів запросив до Соколя 1599 р., коли їм збудував і костьол (освячений 1611 р.), і монастир на острівці на Зах.Бузі, єпископ холмський Станіслав Гомоліньський.

[2] *Старий Чорторийськ* – село Маневицького р-ну Волинської обл.

[3] *Олесько* – містечко Буського р-ну Львівської обл.

[4] Нині *Kryłów* у Польщі.

[5] *Броди* – райцентр Львівської обл.

[6] *Олика* – містечко Ківерцівського р-ну Волинської обл.

[7] У 2-му виданні після цього додано інформації про Броди з поблизьким підгорецьким палацом С.Конецьпольського та Олику А.С.Радзівіла: «*Місто Броди Станіславом Конецьпольським, кашт еляном краківським та гетьманом великим коронним, оздоблене є визначною фортецею, костьолом колегіатським та гімназією громадською. Недалеко звідти звертає увагу палац підгорецький з парком та чудовими фонтанами. Також і князь Станіслав Радзівіл, канцлер великий литовський, у цьому воєводстві місто своє, Олику, надзвичайно уславив замком дуже укріпленим, вельми гарним костьолом колегіатським, начинням золотим обдарованим, і голосною за наших часів академією корисних наук*». Зауважимо, що Броди, засновані 1584 р. Станіславом Жолкевським, у 1610 р., по шлюбі з його дочкою, отримав у власність С.Конецьпольський, який у 1630-х роках звів тут укріплення за найсучаснішими взірцями. Палац-замок у Підгір'ях збудовано у 1635-1640 рр. Замок в Олиці – з 1589 р. центру ординації – зведено на рубежі XVI-XVII ст. Альбрехт Станіслав Радзівіл також укріпив місто, збудував барочний костьол-колегіату (1635-1640 рр.) та заклав т.зв. Академію (в 1638 р.).

[8] *Кременець* – райцентр Тернопільської обл.

[9] *Вишнівець* – містечко Збаразького р-ну Тернопільської обл.

[10] *Ізяслав* – райцентр Хмельницької обл.

Костянтинів[1], Базалія[2], Дубно[3], Острог[4], Збараж[5], повсюдно замки найукріпленіші та найприкрашеніші мають, оскільки кожен окремо найстаровинніших князів руських осідок знатний та домашнє вогнище. І Острог же з боку одного (хоча трохи відлеглий) Дермань, монастир руський прекраснійший має[6], у якому уставу св.Василія монахи, під власним ігуменом у схизмі[7] від церкви римської живуть та мають володіння розлогі. З іншого боку – Межиріч[8], містечко найукріпленіше. У ньому Францисканській громаді останній з роду – Януш, князь Острозький[9], каштелян краківський, з витратами, як точно кажуть, королівськими, храм та монастир збудував. У місті ж самому [Острозі] племінниця його[10], нещодавно, Ігнатіан Товариству Клірикiв колегіум для навчання юнацтва та храм найпишніший звела, у якому кістки чоловіка свого Кароля Ходкевича[11], мужа незрівняних воєнних чеснот, зі сльозами[1] поховала.

---

[1] *Старокостянтинів* – райцентр Хмельницької обл.
[2] *Базалія* – містечко Теофіпольського р-ну Хмельницької обл.
[3] *Дубно* – райцентр Рівненської обл.
[4] *Острог* – райцентр Рівненської обл.
[5] *Збараж* – райцентр Тернопільської обл.
[6] Цей монастир також фундація Острозьких.
[7] =в розколі.
[8] *Межиріч* – нині село Острозького р-ну Рівненської обл. (існують ще Великі Межирічі (до 1965 – Межирічі) – село Корецького р-ну Рівненської обл., але тут мова явно про острозький Межиріч). Згаданий нижче укріплений монастир францисканців зведено на початку XVII ст. (костьол у 1606 р.).
[9] *Острозький Януш* (1554-1620) – останній представник чоловічої лінії цього могутнього князівського роду, волинський воєвода (1585-1593) та краківський каштелян (з 1593).
[10] *Острозька Анна-Алоїза* (✞ 1654) – остання з кн.Острозьких, відома як фанатична католичка, руйнівниця православних інституцій Острога (в т.ч. Острозької академії).
[11] *Ходкевич Ян Кароль* (1560-1621) – гетьман великий литовський, герой Хотинської війни 1621 р. Восени 1622 р. його тіло було перепоховане дружиною у кафедральному костьолі Острога, а в

Далі ж БЕЛЗЬКЕ воєводство Львівському повіту та землі Холмській сусіднє, у середині майжеЧервоної Русі[2] розляглось, з містом своїм між болотами розташованим (де брати-домініканы храмом найдавнішим володіють[3]) та від того однойменних двох сенаторів має – воєводу[4] та каштеляна[5] белзьких. Поділяється зручно на чотири повіти – Белзький, Бузький, Городельський та Грабовецький, у яких так чисельні міські поселення та села; але ці вищезгадані чотири, оскільки є своїх повітів столицями, то й кращі за інші, за оцінками, замки свої, з укріпленнями приєднаними, мають[6].

Останнє місце земля Холмська займає, між Люблінським воєводством та Литви кордоном розложена, вона на Волинь, з боку східного, дивиться. Місто саме Холм[7] двох єпископів має – одного католицького, чия кафедра не так давно до Красноставу[8] перенесена була, та другого, руського, який там само продовжує

1627 р. перенесене до новозбудованої каплиці при костьолі єзуїтів в Острозі, про що і згадує Старовольський.

[1] Варіант – «*скорботою*».

[2] Специфічний авторський термін «*майжеЧервона Русь*», якщо це не друкарська помилка, підкреслює межовість/ прикордонність цієї території.

[3] Мова йде про домініканський монастир у Белзі закладений 1394 р. князем мазовецьким та белзьким Земовітом IV. Після ІІ світової війни в руїнах.

[4] 39-й за загальним списком сенаторів.

[5] 72-й за загальним списком сенаторів (1-е видання), 74-й (2-е видання).

[6] *Белз* – нині місто Сокальського району Львівської області; *Буськ* (раніше Бузьк) – райцентр Львівської обл.; *Городля* (Horodło) – містечко в Польщі неподалік Грубешова; *Грабовець* (Grabowiec) – містечко в Польщі між Грубешовом та Замостям. Існував ще *любачівський повіт* Белзького воєводства (м.*Любачів* (Lubaczów) нині також на теренах Польщі), не згаданий Старовольським (зрештою Любачів, заснований 1214 р. польськими князями, здається, не належав до простору давньоруської спадщини).

[7] *Холм* (Chełm) – нині місто в Польщі.

[8] *Красностав* (Krasnystaw) – нині місто в Польщі (на захід від Холма).

перебувати і храм свій кафедральний тримає[1]. Отже, на два повіти поділена – Холмський, зрозуміло, та Красноставський, двох сенаторів має – єпископа[2] та каштеляна[3] холмських. Поселення кращі то сам Холм, Рожана[4], Влодава[5], Красностав, при Вепрі річці розташований, де є і кафедра єпископа і замок-палац, сучасної архітектури. Той божої пам'яті архікнязь Максиміліан[6], коли до Польського королівства, небагатьма нерозважно прикликаний, з військом ворожим прибув, Яном Замойським[7] розгромлений [був], [і тоді це місто] обрали, щоб тримати його під арештом. Той же вищезгаданий Замойський, майже зовсім по сусідству, тоді місто найукріпленіше Замостя[8] в селі своєму спадковому заклав та захисні споруди, рови, вали та укріплення, за мистецтвом сучасної геометрії, зміцнив[9]. А в

---

[1] Холмське єпископство католицьке (з резиденцією єпископа в Красноставі) існувало з 1490 р., православне – з часів Галицького князівства.

[2] 14-й за списком сенаторів.

[3] З каштелянів «менших», 103-й за загальним списком сенаторів (1-е видання), 105-й (2-е видання).

[4] *Ружана* (Różana) – село біля Замостя.

[5] *Влодава* (Włodawa) – нині місто в Польщі (межує з Шацьким районом Волинської області).

[6] *Максиміліан Габсбург* (1558-1618) – австрійський архікнязь, претендент на польську корону, 1588 р. здійснив спробу силою захопити престол, але був розгромлений Я.Замойським у битві під Бичиною (на Холмщині). До укладення Битомського договору в 1589 р. та зречення Максиміліана від польського престолу австрійця утримували в замку Красноставу.

[7] *Замойський Ян* (1542-1605) – канцлер та гетьман великий коронний, походив з Холмщини.

[8] *Замостя* (Zamość) – нині місто в Польщі. Воно було одним з небагатьох в Європі реалізованих проектів ренесансного ідеального міста. Його лише за кільканадцять років (з 1580-х до початку 1600-х рр.) на кошти Я.Замойського збудував італійський архітектор Бернардо Морандо.

[9] Варіант – «*з усіх боків оточив окопами*».

ньому храм каноніків (котрих декан увінчаний інфулою[1]) для вищого Божого благочестя найпишніший звів, усі потреби його найзадовільніше обдарувавши. І як найбільший місцевих шляхетних[2] вихователь, наукам[3] усім та освіченості[4] батько, запросив Кракова мужів найвченіших Академію[5] закладати і не Замостю лише своєму, але навіть цілій Русі Муз блиск[6] представити[7]. Зусібіч є також не гідні зневаги поселення, як Щебжешин[8], Томашов[9], Крешов[10], інших чимало, але усі майже до володінь Замостя відносяться[11], де й сади найкультурніші, і рибні ставки[12], і різних тварин заповідники, і заліза рудні[1] там і

---

[1] *Інфула* – митра, у давнину священна пов'язка на голові з червоної або білої вовни у жерців; символ святості.

[2] Варіант – «*вільних*».

[3] Варіант – «*мистецтвам*».

[4] Варіант – «*витонченості*».

[5] *Замойську Академію* закладено 1595 р., це був перший вищий навчальний заклад «для Русі», причому саме особиста активність Я.Замойського визначила рішення відкрити університет у Замості (а не, як пропонувалось іншими, у звичному культурному центрі регіону – Львові).

[6] Варіанти – «*славу; велич; пишність*».

[7] У 2-му виданні після цього додано: «*Додала пізніше колегіум священників та семінарію кліриків Катерина Острозька, жінка Томаша Замойського, канцлера коронного, примноживши таким чином значно кількість професорів та каноніків*». Згаданий *Томаш Замойський* (1594-1638) – єдиний син гетьмана Я.Замойського, канцлер великий коронний (з 1635, до того з 1628 – підканцлер коронний), воєвода подільський з 1618 р., київський – з 1619 р.

[8] *Щебжешин* (Szczebrzeszyn) – нині місто в Польщі (трохи на захід від Замостя). У 2-му виданні після Щебжешина додано: «*Турбін, Тарногрод*». Обидва міста входили до Замойської ординації (див. нижче).

[9] *Томашув* (Tomaszów Lub.) – нині місто в Польщі (на схід від Замостя, недалеко українського м.Рава Руська).

[10] *Кжешув* (Krzeszów) – містечко належне до Замойської ординації.

[11] Себто до т.зв. *Замойської ординації* – нерозподілюваного між спадкоємцями, а завжди передаваного в одні руки маєткового комплексу.

[12] Варіант – «*загати*».

сям бачити можна. Також подібно і в Ухані[2], де колись найясніший муж Миколай Данилович[3], коронний підскарбій, храм найпишніший збудував та найдосконалішими іншими дарами, срібними сосудами тоді прикрасив[4]. Ще й палац той, на вигляд пишний, та із садом найчудовішим, що громадським скарбом є усієї величезної Сарматії. Але ми до Білої Русі перейдемо[5].

⌗ ⌗ ⌗

---

[1] Дослівно – «*майстерні; місця виготовлення*».

[2] *Ухань* (Uchanie) – нині місто в Польщі (на схід від Замостя, недалеко Грубешова).

[3] *Данилович Миколай* (бл.1558-1624) – західноукраїнський магнат, підскарбій великий коронний. Ухань отримав 1590 р. за дружиною – Геленою Уханьською.

[4] Будівництво пізньоренесансно-ман'єристичного костьолу в Уханях завершено бл.1625 р. У 2-му виданні кінцівка фрази незначно змінена: «…збудував і *різними вельми коштовними дарами, як і срібним начинням дуже збагатив*».

[5] У 2-му виданні після цього додана інформація про Чернігівське воєводство: «*Тут треба додати, як уважаємо, воєводство ЧЕРНІГІВСЬКЕ, за Дніпром розташоване, котре Владислав IV від Москви відірвавши, до Королівства Польського прилучив і окрім старост міст встановив у тому воєводстві двох сенаторів, а саме воєводу та каштеляна, призначивши їм місця у сенаті королівства; понад це, заклав у багатьох місцях численні костьоли католицькі та для навчання молоді колегіум отців Товариства Ісусова в Новгороді заснував.*

Але перейдемо вже до Русі Білої, як скоро ми вже розповіли про провінцію чернігівську, що, власне, до Чорної Русі належить».

Землі Чернігово-Сіверські перейшли / повернулись під контроль польських королів під час російської Смути, юридично закріплені за Короною Поляновським мирним договором з Росією 1634 р. Воєводство Чернігівське (з повітами чернігівським та новгород-сіверським) утворене, втім, лише 1645 р. Цим і обумовлена непевність Старовольського щодо її ідентичності (вже Червона чи ще Чорна Русь?). Згадані тут сенатори воєводства посідали 56-е (воєвода) та 89-е (каштелян, з каштелянств «менших») місце за загальним списком Сенату. Єзуїтська резиденція у Новгород-Сіверському закладена 1636 р.

Додаток Г
Оригінальні тексти та їх давні і сучасні переклади (до розділу 3)

1.
Йост Людвік Децій

SENDBRIEFF VON DER grossen schlacht und sigg So Kü. Ma. Von Poln volk In Litten am. XXVII. tag Januarii des. 1527. Jars mit den unglaubigen Tartern gehabt hat.

Jost Ludwig Dyetz Küntglicher. M. zu Polen Sekretari herren Wilhelmen Weidolt seinem besunderen geliebten freundt in Nurenbergk wunschung viel heils und gesundtheit.

Es ist bei mir geliepter[1] freundt in frischer gedechenus[2]/ wie ich in dem Jar. 1523. gutter[3] meinung aus der stat Naples etlich erschrecklich zeitung ungewitters halben mit ganger worheit[4] einem gutten freund schriffelich anzeigt/ und aber das selb ich mein schreiben aus unfur sichtigkeit der mossen[5] in den truck gebrocht/ das es durch unformlich eins pickung bei vielen den glauben verloren/ und auch bei mir selbst verdriessich[6] gewesen/ Die weil aber in diesem unserm alter/ die freiheit der mossen[7] ein geronnen/ das zu thun[8] und zu schreiben (nicht on nachteil der welt) der man zugelossen/ hab ich (als das mir nit zu wenden) wie anders mir

[1] *=geliebter*.
[2] *=gedicht(e)s*.
[3] Від *gut, güter*.
[4] *vor-heit?*
[5] *=müssen*.
[6] Від *verdrießen?*
[7] *=müssen*.
[8] *=tun*.

misfellig[1] auch gedultig[2] tragen und gleichwol[3] meinem gutten frundt[4]/ ob er schon dem drucker den gewin (der gewislich[5] klein und spotlich) lieber zugelossen/ dann mein gunst erhalten hat/ nichts unwillens erzeigt. Domit[6] ich aber kunfftig[7] der gleichen fell uberhaben/ will ich mich hin fur[8] viel schreibens an solich[9] ort müssigen[10] doch gegen euch und der gleichen bei den ich weisse das in mein schriffe nichts gemischet[11]/ will ich mich wissen zuhalten domit[12] ewer begird[13] und meiner pflicht zu gleich genug gesche/ Forderlich dis moll. So ich achtir[14] mith[15] uns billich in glukseligen[16] zustant euch er freudt wie auch jungst mit andernn[17] Nacion gemeins unfals herzlich ewch betrüpth hapt. In nechsten[18] schreiben zeigtich[19] an wie K. M. zu Polen ec.[20] Meins A. B. Hern volgt[21] in Litten/ gegen den Tartern ein loblichen sigg erlangt unnd[22] das also kurz abbrochen[23]/ das ich hab muessen[24] euch die ding weiter erstrecken/

---

[1] =*mißfallig.*
[2] =*geduldig.*
[3] =*gleichwohl.*
[4] =*freundt.*
[5] =*gewißlich.*
[6] =*damit* або *do mit.*
[7] =*kunftig.*
[8] =*für.*
[9] =*solche.*
[10] =*müßigen.*
[11] =*gemischt.*
[12] =*damit* або *do mit.*
[13] =*begierde.*
[14] =*achter.*
[15] =*mit.*
[16] =*glückselig.*
[17] =*andern.*
[18] =*nächst; nächste(r,s).*
[19] =*zeitig.*
[20] =*etc.* (латинізм).
[21] =*Volk.*
[22] =*und* (далі не виправляю).
[23] =*abbrechen.*
[24] =*müssen.*

unn[1] dieser loblichen geschicht bessern bericht tun. Es ist der ganzen welt kundig mit was grosser beschwerd[2] kosten und blut vergiessen das Kunigreich von poln/ viel iar[3] her/ die bosen feind der Christenheit die unmitsamen Tartern allein an einige fremde hulff uff in getragen unnd iarlichen[4] mit den selben viel zweisselhasstigs[5] gluks[6] mussen[7] erwarten. Als aber jungst der unglucklich[8] und claglich[9] fal der Cron zu Hungern zugestanden/ sein diese grausamen Tarteren in iter unmiltsamkeit gesterkt[10]/ und wider aller menschen gedancken[11] herter[12] winters zeit das bei unsern tagen nie gehort/ mit heres kraft in das gros furstenthum[13] Litthawen zogen[14]/ uber ire greniz oder confinia[15] in hundert meil in schneller eilen kummen[16] und unuersehen[17] das volgk[18] uberfallen am widerzug mit grossem[19] raub vich[20] unnd leut ungehindert abtzogen[21]. Als aber der landtshauptman her[22] Constantinus herzog zu Ostrow dem von jugent auff sein gemuet[23] in kriegen wider die unglaubigen seindt Christi

---

[1] =*und* (далі не виправляю).
[2] =*beschwerde.*
[3] =*Jahr.*
[4] =*jährlich.*
[5] =*zweiselhastigs.*
[6] =*glüks.*
[7] =*müssen.*
[8] =*unglücklich.*
[9] =*klaglich.*
[10] =*gestern.*
[11] =*gedanken.*
[12] =*harter.*
[13] =*Fürstentum.*
[14] Від *zug.*
[15] Латинізм.
[16] =*kömmen.*
[17] =*unversehen.*
[18] =*Volk.*
[19] =*Größe.*
[20] =*Vieh.*
[21] Від *abzug.*
[22] =*herr.*
[23] =*gemüt?*

nie entgangen/ der auch alle hauptleut seier zeit (als ich glaub) uff erden ubertrifft[1] (dan sein schwert Christtich bluth nie vergossen unnd er zusechthen[2] umb[3] den glauben nie ersetigt[4]) diesen klaglichen jamer vernomen/ hat er sich in eigner person mit seinem volg[5] erhaben und mit grosser eill[6] noch[7] Kiow zogen. da bei hin dan die feind na rung halben musten[8] iren[9] widerzug haben/ do[10] selbst er ann[11] der Liteische hern[12] besand[13]/ die alle hiziger[14] begirdt[15] sich so erst muglich[16] bei in verfugt[17] und also mit grossen tag reisen den Tartern nach zogen/ bis .10. meilen hin der Czerkassy in .2. tagereis[18] von dem berufften[19] fluß Boristeno do Asia irn[20] anfang hat/ in disem noch[21] ziehen/ haben die usern gros beschwerdt gehapt[22]/ als winters zeit ros futter nit zubekummen[23]/ mussen[24] uff handt pferden und ringen weglen[25] so viel muglich nachfuren[1]. Als sie aber uff der

---

[1] *=ubertreffen.*
[2] *=zusehen.*
[3] Від *umbo; umbonis* (лат.).
[4] *=ersetzen.*
[5] *=Volk.*
[6] *=eile.*
[7] *=nach.*
[8] *=mußten.*
[9] *=irren.*
[10] *=da.*
[11] *=an.*
[12] *=herren.*
[13] *=bestand.*
[14] *=hitziger.*
[15] *=begierde.*
[16] *=muggelich.*
[17] *=verfügen.*
[18] *=tag reis.*
[19] *=berufen.*
[20] *=irren.*
[21] *=nach.*
[22] *=gehpelz.*
[23] *=zubekommen.*
[24] *=müssen.*
[25] *=weglegen.*

Tartern slag[2] kumen[3] und die wusten seidt bei nahen den grossen hereinischen[4] oder schwarz walt gelegen/ bereichet haben sie uff itzlichem[5] der Tartern nacht leger grosse meng dodter pferdt gebein und kopff von/ 3.4.[6] in 500. an jeder stell gesunden domit[7] sie die Tartern/ sich selbst/ und das arm gefangen volk teglich[8] gespeiset[9]/ noch[10] langen noch[11] zuck sein die Christenlichen Rither[12]. Am sonnobent den 26. tag Jenner uff das lezt nachtleger der Tartern komen[13]/ unnd die selb ich ganze nacht ungeruet[14] für sich zu den sein den zogen/ uff den Sontag[15] fur tagezeit der seindt leger so nohent[16] komen[17]/ das sie vermeint[18] itzundt[19] mit in zu treffen/ so grosse meng. der feuer uber all in den felden erschinen[20]/ der halben ir ordnung gemacht und mit einem hauffen[21] mit gehen getenn[22] pfferden den seiden zu geeillet[23]/ Aber das gesicht sie betrogen[24]/ dan sie ein gutte halbe meill noch von der seindt leger gewesen/ und also

---

[1] =*nachführen.*
[2] Полонізм (*szlak*).
[3] =*kömmen.*
[4] =*hereinschneien.*
[5] Від *itzo, itzt.*
[6] Тут *3-4.*
[7] =*damit* або *do mit.*
[8] =*täglich.*
[9] =*ge-speise.*
[10] =*nach.*
[11] =*nach.*
[12] =*Ritter.*
[13] =*kömmen.*
[14] =*ungern.*
[15] =*Sonntag.*
[16] =*noch.*
[17] =*kömmen.*
[18] =*vermeinen.*
[19] Від *itzo, itzt.*
[20] =*erscheinen.*
[21] =*haufen.*
[22] =*getrennt.*
[23] =*gerillet.*
[24] =*betrügen.*

die pferd (sunst[1] aus schwerem noch[2] zug fast bemuehet[3]) uff der herte[4] ser[5] verletzet[6] die Tartern siend des grossen gedumels fast entsetzt[7]/ dan bei nechtlichte weil/ und gefrorner zeit/ man weit horet/ doch sich keins noch[8] zugs an der stell weitter nicht besorget/ und als die Christenin die nahet kommen/ haben die seindt den dampff[9] von den Schwitzeten[10] pferden fur einen nebell gracht/ und it einer vermeindt das gedumell an den andern ordt[11]/ von den seinem sich erhieb[12]/ und der halben vonn[13] den Christen on zuversicht uberfallen und todt[14] geschlagen worden[15]. In diser[16] eill uff ire[17] pferd nicht mugen[18] komen[19]/ als sich aber das geschrei von dem ordt[20] des anfals[21] erhept[22]/ der tag her[23] gebrochen/ und das ganz Tarterisch her[24] von allen ortten. Sich erhaben/ und so best sie gemoche[25] versamelt[1]/ die Christen auch ires[2] thuns[3] nicht seimlich

---

[1] *=sonst.*
[2] *=nach.*
[3] *=bemühen.*
[4] *=harte.*
[5] *=sehr.*
[6] *=verletzen.*
[7] *=entsetzen.*
[8] *=nach.*
[9] *=dampf.*
[10] *=Schwitzen.*
[11] *=ort.*
[12] *=erheben.*
[13] *=von.*
[14] *=tod.*
[15] *=werden.*
[16] *=dieser.*
[17] *=ihre.*
[18] *=mögen.*
[19] *=kömmen.*
[20] *=ort.*
[21] *=anfall(e)s.*
[22] *=erhebt.*
[23] *=herr.*
[24] *=herr.*
[25] *=ge-machen.*

gewesen/ haben die seindt von dem ordt[4] do der jung Keiser gelegenn/ den selben iren[5] herren zwischen sich gefasset[6]/ und bis in 5000 pferdt stark versamelt/ mit den Christen zu treffen/ denen ist herzog Constantinus mit anderen im dar[7] zu dinstlich[8] Ritterlich begegnet/ als er uff den hauffen[9] dar[10] in der jung Keiser gewesen komen[11] ist/ und un der standen den selbigen mit etlichen seiner heren (die sie Murdßam nennen der wirdikeit wie bei dem Turcken die Bass seind) lebendig in iren[12] gewalt Zubringen/ haben die seindt ires[13] herren sun[14] den jungen Keiser zwischen sich gefasset und der mossen[15] gewert/ das den lebendig zu fangen unmuglich[16] gewesen die Christen nicht[17] noch[18] gelossen so lang an gehalten/ bis das sie den selben hauffen[19] gar umgeben und zu letzt mit sampt[20] dem jugen Keiser und seinen herren gar erschlagen/ dises hat sich uff den tag verzogen/ mitlerzeit der seindt ein teil zu fuß aus dem leger gelauffen[21]/ auch ein tiel/ aber fast wenig entritten[22]/ die gefangen

---

[1] *=versammeln.*
[2] *=ihres.*
[3] *=tun.*
[4] *=ort.*
[5] *=ihren.*
[6] *=gefaßt.*
[7] *=der.*
[8] *=dienstlich.*
[9] *=haufen.*
[10] *=der.*
[11] *=kömmen.*
[12] *=ihren.*
[13] *=ihres.*
[14] *=sohn.*
[15] *=müssen.*
[16] *=unmöglich.*
[17] *=nichts.*
[18] *=nach.*
[19] *=haufen.*
[20] *=samt.*
[21] *=gelaufen.*
[22] *=entrinnen.*

Ghristen/ als sie die iren[1] vermerck so best sie vermocht[2] zu iren[3] erledigung auch geholssen[4]/ Also got der her sien gnad verliehen das die Christen den sigg erhalten/ die feindt[5] uff das haupt erschlagen und was zu fus[6] entworden[7] ist den noch nochmols[8] gefunden[9] und erschlagen worden[10] also das auch an dem noch geenden tag/ genug zu thun[11] gewesen/ in dieser schlacht sein der heiden in zwenzig tausent erschlagen auch ein gros zall[12] gefangen/ Es seind ob zwenezig tausent pferdt der feindt erobert[13]/ aber gar abgearbeit und verderbt/ aller raub von vich[14] und leutten der menschen/ jung und alt/ weib und man/ ob viertzig tausent hauptter gewesen/ widerumb[15] erlediget und gefreihet/ Es seind aber der kleinen kindt so vil[16] und das gewitter so kalt gewesen/ auch von grosser arbeitt/ von der herten[17] erdt[18] der unseren pferdt so gar verbolt[19]/ auch verwund[20] und geschossen[21]/ das man (domitt[22] die armen kinder nicht erfroren und dahin den bliben[23]) uber vier hundert ochsen wagen so die

---

[1] =*ihren.*
[2] Від *ver-mühen?*
[3] =*ihren.*
[4] =*ge-holzen.*
[5] =*feind.*
[6] =*fuß.*
[7] =*ent-werden.*
[8] =*nochmals.*
[9] =*ge-fund.*
[10] =*werden.*
[11] =*tun.*
[12] =*zahl.*
[13] =*erobern.*
[14] =*vieh.*
[15] =*wiederum.*
[16] =*viel.*
[17] =*herrten.*
[18] =*erde.*
[19] =*verbutten.*
[20] =*verwundet.*
[21] =*geshoßen.*
[22] =*damit* або *do mit.*
[23] =*bleiben.*

Tartern bei ihn gehapt[1]/ dar zu aller heren wagen mit kinden hatt muessen[2] beladen/ des gleichen was duglicher pferdt gewesen zur speis[3] der noch wenig/ bei Christen und heiden verhanden/ mussen brauchen/ und also auch die herzogen selbs zu fus[4] den wider zug wol[5] zehen meilen lang thun[6] muessen[7]/ und als ab gang der speise gewesen hat man Aus denn gefangen in sechs oder siben hundert aus geschossen und die andern erschlahen muessen/ also den wider zug fur genomen In diesem zug und schlacht seind gewesen/ die Irleuchten[8] und Ewiger gedechtnis[9] wirdig[10] hernn Constantinus herzog zu Ostrow oberst hauptmann/ her Gastoldi Waiwoden zu der Wildt adel und volck[11]. sein person (das er das haupt in Litten) haben die herren nicht wellen haben/ ob godt[12] unfal verhieng[13] dennocht das landt versehen wer. Herzog Georg Slucen/ herzog von Szartoria/ herzog von Dubwwitz/ herzog von Polubin/ her Georg Radwyl Castellan zu Troken/ Eustaphius der tewest Ritter so gegen den unglaubigen mag[14] funden werden/ der hauptman von Kiowia und ander adel und Ritter schaffe alle. K. M. zu poln in dem grosfursten[15] thum Litthen under thanen an volck[16] haben die christen wenig schaden genommen doch kan[17] es nit ler[18] lauffen[19] der Raub von den

---

[1] =*gehabt.*
[2] =*müssen.*
[3] =*speise.*
[4] =*fuß.*
[5] =*wal.*
[6] =*tun.*
[7] =*müssen.*
[8] =*Erleuchten.*
[9] Від *gedenken.*
[10] =*würdig.*
[11] =*Volk.*
[12] =*gott.*
[13] =*verhindern, verhinderung.*
[14] =*mogen.*
[15] =*Grosfürstin.*
[16] =*Volk.*
[17] Від *können?*
[18] =*leer.*
[19] =*laufen.*

feinden als fast ab getriben[1] am meisten den von Kiow bliben/ die gefangen Tarteren soll man her bringen/ So vil[2] der ergangen geschicht hatt herzog Constantinus Ku. Mai. her geschriben der hot[3] auff[4] den XIII. tag Februarii kummen[5]/ wie es den unsernn weiter ergangen/ ist nicht wissendt. Auff den XIIII.[6] tag dises monats hatt Ku. Mai. gott zu lob frü[7] ein loblich ampt[8] singen lossen[9]. Auff den obent[10] hat man ihn der Stadt freuden feur[11] gebrannt und gotlich lob gesungen[12]/ Ku. Mai. etwan veil geschutz aus der Stadt ihn[13] das feldt fuern[14] und zu etlichen malen abschiessen[15] lassen/ darneben[16] ander zimliche[17] freud gehalten die ihn uberwindung der heiden sich wol[18] fuegen. <…>

<…>/ geben zu Crackaw am XXI tag Februarii. 1527.

⌗ ⌗ ⌗

Надісланий лист про
велику битву та перемогу, що королівське військо
польського народу на Литві 27 дня січня 1527 року
з невірними татарами мало.

Йост Людвиг Децій Королівської В[еличності] з Польщі секретар пану Вільгельму Вейдольту моєму особливо

---

[1] *=getrieben.*
[2] *=viel.*
[3] *=hat.*
[4] *=auf.*
[5] *=kömmen.*
[6] *=XIV.*
[7] *=früh.*
[8] *=amt.*
[9] *=lösen.*
[10] *=abent.*
[11] *=feuer.*
[12] *=gesingen.*
[13] *=in?*
[14] *=feuern.*
[15] *=abschießen.*
[16] *=daneben.*
[17] *=ziemlich.*
[18] *=wal.*

любому другові в Нюрнберзі бажаю багато щастя
та здоров'я.

Це, мій любий друже, ще свіже на пам'яті/ як я в 1523 р. добрий погляд з краю Неаполя[1], коли усі газети повнилися напівправдами, одному доброму другові, на письмі показав/ але і сам я свій лист, через обережність, мусив приховати/ оскільки через форму шорстку багато [читачів] до нього довіру втрачали/ і [це] навіть мене самого засмучувало колись/ Бо, щоб наш вік/ у вільності мав плинути/ робив і писав (не для шкоди світу) це нестримано/ я маю (як мене не обертати), коли інші мене не схвалюють, також терпляче зносити та рівнятись на мого доброго друга/ хоча йому вже друкаря прибуток (напевно дрібний і смішний) миліше незагнузданий/ відтак мою прихильність зберігати має/ ніякого незадоволення не показуючи. З моєю, втім, надалі так само шкурою носиться/ волить мене часом, аби багато писав, у такому місці змушувати, втім за вами і рівняюсь я манерою в моєму письмі, нічого не домішуючи/ волить мене уміти заткнути з моїм[2] човном пристрасті і мій обов'язок так зробити і цього разу.

Ось я в такому щасливому стані поспішаю вас порадувати останніми новинами. У найближчій газеті опишіть вчасно як польський король etc, мого пан народу, в Литві проти татар похвальну перемогу одержав і отже коротким викладом/ я маю зобов'язати вас справу далі поширювати/ та про цю похвальну історію поліпшене повідомлення зробити. Це є усьому світові відомо про великі тяжкі втрати та кровопролиття Польського королівства/ [що] багато років/ злих ворогів Християнського світу, прямих нащадків татар, саме, без жодної чужої допомоги, зносить і щороку ті самі [татари] на численні розгалуженострімкі успіхи можуть очікувати. Як ось недавно нещасливе та жалісне падіння Угорського королівства визнали[3]/ є люті татари

---

[1] Місто в Південній Італії.

[2] Варіант – «*з цим*».

[3] Мова йде про *битву при Могачі 1526 р.*, яка віддала більшу частину Угорщини під владу турків (іншого вістря мусульманської загрози).

на дорозі нелегкого минулого[1]/ і проти усіх людських міркувань суворої зими, що в наші дні нечувано/ зі спадкоємцем сили[2] на велике князівство Литовське вирушили/ через їх кордон або границю на сотню миль зі швидким поспіхом увійшли і раптово на народ напали, назад рухаючись, з великою здобиччю худоби та людей безперешкодно відступали. Утім, коли гетьман пан Костянтин, князь з Острога[3], який з юнацтва своїх талантів у війнах проти невірних Христові ніколи не втрачав/ він також усіх вождів свого часу (як я гадаю) на землі перевершує (своїм мечем християнську кров ніколи не проливав[4] та намагався щита віри ніколи не міняти) ці жалісні стогони почув/ мався він за найгіднішу особу зі свого великого[5] народу і з великим поспіхом на Київ рушив. При цьому, оскільки ворога прорив розрізав навпіл [країну], був змушений блукати поза шляхами/ тут сам він до литовських панів – особового складу [ополчення]/ усіх запалюючи завзяттям від себе так спочатку м'яко наказував, а відтак великими денними переходами рушив за татарами/ за 10 миль від Черкас у 2 денних переходах від славнозвісної річки Борисфен[6], де Азія свій початок має[1]/ в

---

[1] Тут, напевно, – «*як сумне минуле свідчить*».

[2] Напевно, слід розуміти, що похід очолював син кримського хана *Саадет-Гірея I* (1524-1532). За даними Хроніки Литовської та Жмойтської – це царевич *Малай*, такий собі татарський Байда (його схоплюють під час битви та за наказом К.Острозького вішають та розстрілюють з лука). Утім, вірогідніші відомості Стрийковського, які вказують на пасинків хана – *Бучкак-* та *Юсуф-Гіреїв*.

[3] *Острозький Костянтин Іванович* (бл.1460-1530) – князь з Волині, гетьман великий литовський (з 1497, перший володар цього титулу), воєвода троцький (з 1522), каштелян віленський (з 1511). За пописом війська 1528 р. особисто виставляв на службу господарську загін в 426 коней.

[4] Це якщо не вважати християнами росіян-московітів.

[5] Варіант – «*шляхетного*».

[6] Звичайно вважається, що битва відбулася біля *Ольшаниці* (нині село Рокітнянського р-ну Київської обл.) над р.Гороховаткою, притокою Росі. Утім, Ольшаницею тоді звалася і сучасна р.*Вільшана* на Черкащині (див. у Сарницького підрозділ 2.2.). Михалон Литвин також вказує на *річку* Ольшаницю.

цьому переслідуванні/ мали наші великі труднощі з кожухами/ як на зимовий час, паші[2] не отримували на додачу/ були змушені в руках, кіньми, та битви уникаючи, так багато спочатку підвозити. Утім, коли вони татарським шляхом йшли і, з наближенням, бувало, великі спустошення раптово з'являлися або за пануючих згарищ розташуванням/ про межі [можливостей ворога] мали вони [свідчення] за сучасними татар нічними таборами [та] за величиною маси з'їдених кінських кісток і черепів/ 3-4 по 500 на кожному місці підкріплялися ними[3] як самі татари, так і бідний полонений люд, щоденно харчуючись/ потім зустріли раптово для себе християнських рицарів. [Вони] у суботу, 26 дня січня, до останнього нічного табору татар дійшли і самі цілу ніч неохоче [чекали], аби останні підійшли/ у недільний день у денний час стояли табором, так усе ще не рухаючись/ вони тоді чекали на бій/ з великою кількістю [ворогів]. Вогонь повсюдно на полі показувався/ відділені їх шикування удавано і з купою коней, гнаних окремо, до своїх торували прохід. Але, оскільки виглядало це обманом/ вони за добрі півмилі від свого табору стали/ а відтак коням (ще й вантажем у поході ледь не перетруджених) суворістю вельми шкодячи, татари стояли, щоб [самим лише] великим гомоном майже налякати[4]/ поки нічний/ та морозний час/ далеко чути/ втім ніхто про рух на місце дальше не потурбувався/ і коли християни ближче підійшли/ мали вони пару від спітнілих коней за туман прийняти/ і також

---

[1] Взагалі-то, за класичною версією, Азія починається за Доном, а не Дніпром, відтак можливо, Децій таким перенесенням кордону «випихав» в Азію «спадкових ворогів» своєї держави – Кримський ханат та Велике князівство Московське.

[2] Дослівно – «*м'який корм для худоби*».

[3] Варіант – «*цим*».

[4] За Михалоном Литвином, під Ольшаницею було 25 тисяч татар проти 3,5 тис. литовців (утім напевно, щодо «гідних до бою» розрив виглядав менш вражаючим). Інші джерела наводять лише кількість татар – 20 тис. (Євреїновський список – ПСРЛ, т.35); 24 тис., з яких 10 тис. турків (Хроніка Литовська та Жмойтська); 34 тис., з яких 24 тис. вбитих (хроніка М.Стрийковського).

уважати, що гомін в інших місцях/ від своїх піднімається/ і, розділені, від Христу вірних атаковані [були] і на смерть биті були. У цьому поспіху до своїх коней не могли дістатися/ коли таки крики з місця нападу здійнялися/ зорю розриваючи/ і усіх татар сюди [скликаючи] з усіх місць. [Як] шляхетні/ так і кращі їх стали збиратися/ християнам також їх дії не медовими були/ мали їх від місця, де юний хан розташувався/ сам пан між ними зберігав самовладання[1]/ і до 5000 кіннотників добрих зібрали/ з християнами битись/ князь Костянтин з іншими – до служебника рицарського – боровся/ коли він до загону юного хана було увійшов/ і не став той самий [хан] з деякими своїми панами (їх мурзами звуть і є вони як у турків баши[2]) живим в їх владу діставатися/ мали вони свого пана сина, юного хана, між ними оточеного[3] і були змушені це цінувати/ живим схопити неможливо було християнам нікого після відступу, так довго оборонялись/ аж доки вони [християни] сам загін зовсім оточили і зрештою разом з юним ханом і їх панами цілком перебили/ це мало на [цілий] день затягнутись/ тимчасом їх частина піша з табору втікала/ також частина/ але лише небагато вислизнуло/ бранці-християни/ коли вони своїх помітили, так кращі з них почали намагатись від тих звільнитися[4] [і] також билися/ Отже, з божої милості християни перемогу одержали/ ворог на голову розбитий, а тих, хто пішки втік все таки знову знайшли і вбили, таким чином, також ще до кінця дня/ досить зроблено було/ у цій битві було понад двадцяти тисяч вбитих, також велика кількість бранців/ майже двадцять тисяч коней ворога захопили/ але зовсім заморених і зіпсованих/ уся здобич з худоби та людей/ молодих і старих/ жінок і чоловіків/ близько сорока тисяч голів було/ знову зроблених [бранцями] і звільнених/ Утім, було маленьких дітей так багато, а погода[5] така холодна була/ також і від великих трудів/ від важкого

[1] Варіант – «*самі пана між ними оточили*».
[2] *Баша* (паша) – представник провінційної адміністрації Османської імперії, який зазвичай мав і військові функції.
[3] Варіант – «*не втративши самовладання*».
[4] Варіант – «*з ними покінчити*».
[5] Варіант – «*буря*».

ґрунту наші коні так зовсім марніли/ також поранені і спорядження[1]/ тільки (тим руки дітей не відмерзли і там не залишилися) понад чотири сотні волових возів, що татари їх покривають ковпаком[2]/ крім того, усі панські повозки дітьми мали бути змушеними завантажити/ з панів землі нашої кіньми, оскільки корму було все ще мало/ християни і погани руками/ мали користуватись[3]/ а відтак також і князі самі, пішки, всупереч [усьому] рухаючись з поля битви, десять миль довгих зробити мусили/ і, коли на шляху харчів не стали мати, з бранців лише шість або сім сотень відібрали, а інших вбити мусили/ отже, окрім руху, для захоплених, в цій дорозі, і битва була/ світлої і вічної пам'яті гідний пан Костянтин князь з Острога, другий по гетьману пан Гаштольд[4] воєвода, особа з первісної аристократії і народу (він головний в Литві), [де] воліють панів не на хвилю мати[5]/ хоча божих нещасть за помилки країна все таки не уникає. Князь Юрій Слуцький[6]/ князь з Чарторийська[7]/ князь з Дубровиці[8]/ князь з Полубина[9]/

---

[1] Дослівно – «*снаряди*».

[2] Себто – юрти на гарбах.

[3] Себто – штовхати вручну.

[4] *Гаштольд (Гаштовт) Ольбрахт* (1470-1539) – канцлер великий литовський і воєвода віленський. За пописом війська 1528 р. мав виставляти на службу господарську найбільший військовий контингент – 466 кінних. Існує панегірик О.Гаштольду, пера Деодата Септеннія, де згадана його битва з татарами за 40 миль від Києва.

[5] Тут вказівка на те, що у ВКЛ, на відміну від Королівства Польського, володаря не обирають, він там є спадковим монархом.

[6] *Слуцький-Олелькович Юрій Семенович* – князь слуцький (1503-1542). За пописом 1528 р. виставляв 433 коні.

[7] *Чарторийський Федір Михайлович* (✞ 1542) – князь з Чарторийська на Волині, староста луцький (з 1522). За пописом 1528 р. особисто виставляв 32 коні.

[8] *Гольшанський-Дубровицький Юрій Іванович* (✞ 1536) – князь з Дубровиці на Волині. За пописом 1528 р. особисто виставляв 28 коней.

[9] Можливо йдеться про *Полубенського Івана Федоровича* (✞ 1528) – князя родом з Підляшшя. Утім, вірогідніше, це племінник останнього – *Полубенський Василь Андрійович* (✞ 1550), маршалок господарський (з 1522), який за пописом 1528 р. мав виставляти 43 коні.

пан Юрій Радзівіл[1], каштелян троцький/ Євстафій[2] <…>[3] лицар, який проти невірних любить хитрощі застосовувати/ гетьман з Києва[4] та інша шляхта і рицарі попрацювали всі для польської королівської величності у Великому князівстві Литовському і його народу; мали християни мало втрат забраних, втім <…>[5] це не вільно минулося без грабунку від ворога, коли майже [усіх] зігнали, здебільшого поблизу Києва перебуваючи/ полонених татарських треба сюди відвести/ Так багато він ходив, що реляція князя Костянтина королівській величності сюди[6] відписана мала на 13-го день лютого прийти/ як з нашими далі він ходив/ я не знаю. На 14-й день цього місяця мав королівська величність співати богу хвалу ранковою похвальною службою відмінити. Надвечір мали люди його міста радіти, вогонь запалювати та божу хвалу співати/ Королівська величність дозволив багато гарматам з міста в поле палити та певні малювання[7] збивати пострілом звелів/ поруч з цим інші порядно радість виражали щодо [вістки про] його перемогу над поганими, що з поля битви надійшла[8].

---

[1] *Радзівіл Юрій* (1480-1541) – каштелян троцький (з 1522), гетьман надвірний литовський (з 1521), згодом (з 1531) гетьман великий литовський. За пописом 1528 р. мав виставляти 260 коней.

[2] *Дашкович (Дашкевич) Остафій* (бл.1455-1535) – староста канівський та черкаський.

[3] Тут слово «*tewest*», яке я не зміг витлумачити. Можливо, воно пов'язане з «*treu*» – *вірний, відданий, надійний*.

[4] *Немирович (Немирич) Андрій* (1462-1539) – гетьман польний литовський, воєвода київський (з 1514). За пописом 1528 р. київський воєвода виставляв 43 коні, плюс ще 17 коней з маєтностей дружини («со всих имений панее его»).

[5] Тут слово «*kan*», яке я не зміг витлумачити. Можливо, воно пов'язане з «*können*» – *могти, бути здатним*. Тоді слід читати «*...втім не могло це вільно минутися без грабунку...*».

[6] До столичного Кракова.

[7] Мішені?

[8] Далі Децій додав розлогу і малооригінальну проповідь засудження міжусобних чвар-війн між християнами та закликав до єднання проти спільних ворогів. Потім перейшов до такого собі принагідного дайджесту різних вісток міжнародного життя (з Московії, імперського

<…> Відіслано з Кракова 21-го дня лютого 1527.

⌑ ⌑ ⌑

Габсбурзького двору, Молдови-Волощини, Туреччини тощо). Все це зайняло у нього десь дві з половиною сторінки друкованого тексту.

2.

Бартош Папроцький

Historya zalosna o prętkośći y okrutnośći Tatarskiey a o srogim mordowaniu y popsowaniu Ziemie Ruskiey y Podolskiey. Ktore sie stało Księżyca Października Roku 1575.

Przez Bartosza Paprockiego prawdziwie a krotko spisana.
W Krakowie
W Drukarni Szarffenbergera.
Roku Pańskiego
1575.

Na starożytny Kleynot Nalęcz
Jasnie Wielmożnego Pana Anzelma Gostomskiego Woiewody Rawskiego ic.

Wielkie rzeczy ten węzeł tu zawiera w sobie/
O czym ia to swiadectwo kratkie powiem tobie.
Swiadcza o nim Kroniki komu go nadano/
Zawsze prawdy y Męstwa przy takim doznano.
Jakoż to wszystko naydziesz w tym to Zacnym Domu:
Ze sie w Męstwie niedadzą pochodzić nikomu.
I prawdy zawsze doznas/ a wszelakie rzeczy/
Co miłuią cnotliwi/ tu maią na pieczy.

Jasnie Wielmożnemu Panu P.Anzelmowi Gostomskiemu z Leżenic/ Woiewodzie y Staroscie Rawskiemu/ ic. ic. Mnie na wszem M. Panu/ sługa naniższy dobrego zdrowia/ fortunnego Panowania y wszech pociech podług mysli od Pana Boga Wszechmogącego na czasy długie wiernie życzy.

Tak rozumiem nie tayno iest twey zacney głowie/
Mędrszyć to/ a niżli ia odniesli posłowie.
Dowodnie wypisane załosne nowiny/
Ktore trapią Podolskie y Ruskie Krainy.

Za też to co oczy me prawdżiwie widziały/
Twoiey Zacney osobie będą powiedały
Usta. Aczegom słuchał oczyma swoimi/
Otym tu iawnie będę swiadczył przed wszystkimi.
Jak sie srożył Poganin nad Ruską Krainą/
Ludzie y plony wielkie wygnał w stronę inną.
Wielkim gwałtem targaiąc dziewkę matce z ręki/
Gamę z synem y z oycem/ też wiedzie przez dzięki.
A natym mało maiąc bezecny Pohaniec/
Ogniem wszystkie zapalił/ iak smolny kahaniec.
Obaczysz iak Podolską Ziemię wzdłusz przebieżał
Ostrożną/ a na Ruską iak bespieczną wbiezał/
Czterdziesci mil wszerz y wzdlusz Zacne Karie[1] ony/
Zbiegali pustoszeli Poganskie zagony.
One mężne Wołynce iak podeszli chytro/
Czegoć żalu wielkiego/ sluchac będzie przykro.
A iż Panie Wielmożny niestanie mi mowy/
Abym ci to mądremi miał tu pisac słowy.
Wszakoż chęc do służb twoich/ moia idąc smiele/
Chociaż słowy prostymi/ powiec przygod wiele.
Tylko sobie nie teskni przez godzinę całą/
A przeczytay tę ksiąszkę pilnie proszę małą.
Obaczysz tu nieszczesia/ sztuki przewrotnego/
Obaczysz y srogą każń Boga nawyższego.
Jak przestawa fortuna przy stronie Pogańskiey/
Acż ia temu rozumiem/ że to z woli Pańskiey.
Bo grzech ktory go mierział/ od nas wszystkich w koło
Zaszedł nam z tą gawędzią poganską na czoło.
Rozwalił mur dość sławny chcąc go nam obrzydzić/
Dopuscił tym Poganom złym sie z nas naszydzic.
Pusciwszy strach po wszystkiey Ziemi Chrzescianskiey/
Cieszył tym niecnotliwy ten narod Poganski.
Alec tego szyderstwa przypłacaią dzudzy/
Niewinne Panny Panie y ubodzy słudzy.
Zapłacili to gardły ludzie prawie Swięci/

[1] Тут напевно *Kraie*.

Tęższy tak mi sie widzi/ on bicż na nas kręci.
Bo ieszcze nie przyymuiępm tey każni od niego/
Lecz składamy te winy ieden na drugiego.
A niechcemy sie przyznac zesmy wszyscy krzywi/
A on sam nas rozsądzi iako Bog prawdziwy.
Ja niechcąc cię zabawiąc dlugimi wywody/
Powiemci tu Krociuchno Ziem Ruskich przygody.
Pokażęć y gotowość ludzi w tamtym kraiu/
Aczes sam swych lat młodych swiadom ich zwyczaiu.
Y twe Zacne potomstwo toc potym odniosło/
Ktore na tym rzemiesle z młodosci swey zrosło.
Znaczni w tym są Gostomscy od wieku dawnego/
Zna to Zacne Krolestwo/ cne sprawy kazdego.
Za co Bog twey osobie Zacney wielce szcsesci/
Czego tu pewnie słyszym dosc ucciwe wiesci.
Jako dawno Przodki twe na wszem błogosławił/
Czego dzis na twey Zacney osobie poprawił.
Dałci naprzod potomstwo starosci ochłodę/
S ciebie Radę Koronną/ ktemu Woiewodę.
Ktory możesz/ bo umiesz/ o tym radzić dobrze/
Jakby sie ta bezecna nagrodziła szczodrze
Lekkość y szkoda wielka/ tego Państwa cnego/
Niech to dzis ludzie znaią z wotowania twego.
Masz y Syny swiadome/ Iuż Kolegi swoie/
Ktorzy Moskwę gramiali Tureckie zawoie.
Gromili y Tatary y zdradne Wołochy/
Nie straszne to Narody Gostomskim by trochy.
Dzis z tobą rowno w radzie Zacny Pańskiey siedzą/
A iak o tym wotowac/ barzo dobrze wiedzą.
Wiedzą bo tam bywali/ swiadomi wszystkiego/
Częstych prętkich naiazdow Tatarzyna złego.
Może twa Zacna głowa dodac dobrey rady/
Gdyżeś swiadom Poganskiey barzo dobrze zdrady.
Jako y niecny Turczyn łagodnymi słowy/
Przez swoie chytre posły/ miewa z wami mowy.
A wszystko z iego niecney to naprawy roscie/
Ze z tych ludzi/ psom rownych/ tu miewamy goscie.

Ktorzy Zacne Rycerskie ludzi ziemie ony/
Ukradkiem pobieraią dzieci ich y żony.
Czesto lud prosty biorą y wielkie dobytki/
Czynią srogie niecnoty nad nimi y zbytki.
Przymusił mię duch Pański bym pisał ku tobie/
Abym wszystko oznaymił twey Zacney osobie.
Ktorą on sobie przeyżrzał ku tey Zacney sprawie/
Ucciwszy y zacnoscią wielką na wszem prawie.
Abys sie ujaliwszy ludu tak Zacnego/
Radził będąc w poyżrodku Senatu wszystkiego.
Jakoby ten Poganin nie cieszył sie z tego
A przypłacił gardłem swym łupu tak Zacnego/
Możec wam ten zły narod nie być nazbyt srogi/
Tylko chcieycie przewiedziec też w ich kraie drogi.
A wziąwszy Pana Boga sobie za Hetmana/
Możem prętko potlumic tak hardego Pana.
Bierzcie na przykład sobie ony cne Albany.
W niewieluchnym/ lecz w męznym poczcie zacne Pany
Ktorym swięte a Zacne Książe roskazował/
Czytaycie iak im czesto zawoie zeymował
Szkanderbeg. A pisał sie Christowym Rycerzem/
Niezwiodł tego Poganin swym chytrym prymierzym.
Nusz rowny iemu w męstwie on Iwonia Slawny/
O czym nam dobrze swiadczy czas teras niedawny.
Jako gnąbił tę niecną Machomęcką wiarę/
Posłał nie ieden tysiąc Dyabłu na ofiarę.
A tak Wielmozny Panie cna Rado Koronna/
Gdysz teras to cne Państwo k tobie ucieczkę ma.
Ktorys iest ieden z Wodzow ktorzy ie rządzicie/
A o iego potrzebach obronie radzicie.
Radzę tak iakby w posmiech to nikomu nie szlo/
A to prętko wrocono co teras odeszło.
Abo by to więc gardły sami zapłacili/
Ktorzy takową szkodę wielką uczynili.
O będąc sie rugować zli Poganie sami/
Gdy obaczą że zgoda będzie miedzy nami.
Obaczą u nas Pana nielubego sobie/

Takowy pożyteczny będzie nam y tobie.
Nie będzie do tych niecnych Pogan słał przymierza.
Ktorym wasza Wielmozność niemało dowierza.
A on tymi psy swymi nas zdradliwie szczuie/
A sam sie czasu patrząc/ też na nas gotuie.
Jakoż nas pożyc może tym przymierzym zdradnym/
Nie wierzcie mu dla Boga iego listom żadnym.
Tego kogo on niechce/ obierzcie za Pana/
Niech nie on/ Boska ręka obiera go sama.
Jużci też czas przychodzi tym roskoszkam iego.
Chce posłać Chrzesciany w te Panstwa do niego.
Z ktorych on złupił chytrze ony Zacne Pany/
Greki/ Węgry/ y Serby/ a potym Albani.
Y nas zbawił Wołochow/ na Podole godzi/
Bądzcie przebog ostrożni niechay nas nie zwodzi.
A iż w mey głupiey głowie rozumu nie stanie.
Abym tobie radzic miał Cny Wielmożny Panie.
Niech tobie sam Bog na to rozumu uzycża/
Tego Państwa potrzeby niechay ci wylicza.
Jakosz y sam to widzisz czego nie dostaie/
Na drugieć przez me Pioro pamięci dodaie.
Niechcąc cię długo bawic proszę słuchay mało/
Uyrzysz co za nieszcescie Podole podkało.
Albo więc onę Ziemię na wszystkim obfitą/
W Bydło w Konie y w zboża/ Ruską znamienitą.
Jaki wielki upadek tam ludzie popadli.
Wlasnie iako w Sodomie kiedy sie zapadli.
Chociasz żywi ale tam w tey niecney Jaskini/
Niema niecny Poganin lutosci[1] nad nimi.
Niechay że cię żal ruszy a chciey o tym radzic/
Aby nam ty przymierza ich nie mogły wadzić.
Jakosz słuchay żec wadzą/ bo liczbę nie małą/
Popsował zły Tatarzyn/ Rus niemal nie całą.
A tu sie sprawić raczysz z pisania moiego/
Prętkosti/ y chytrosci Poganina złego.

[1] Напевно має бути *litośći*.

Waszey W. swego M.P.
naniższy służebnik
Bartosz Paprocki.

Summa Historyey *o naglym wtargnieniu*
Tatarow do Ziemie Ruskiey y Podolskiey.

Tysiąc pięć set siemdźieśiąty Roku piątego/
Także Miesiąca Września dnia piątynastego.
Za własnym obwieszczanim Mikołaia Cnego/
Z Sieniawy/ y Hetmana Starosty Streyskiego/
Ktory czestym a pilnym obwieszczanim swoim/
Grożił od niecnych Tatar wielkim niepokoiem
Obsełał Pani/ także Slachtę Ziemie oney/
Aby dbali na prętkie Pogańskie Zagony.
Ktorych im wielkość wznawiał na swych liśćiech częstych
Ktore sam miał od Starost/ y od śpiegow gęstych.
Y od Hetmana z Nizu Kniaza Rozyńskiego/
Bogdana dość sławnego Męża/ y sprawnego.
Pisząc że Carz Przekopski wyprawił swe Syny/
Y Bakaia z Siozą/ a trzy Ordy z nimi.
Ostrzegaiąc by Zonki/ a Dziateczki swoie/
Odesławszy na Zamki/ na pewne pokoie.
Sami iemu na ratunk aby sie ziechali/
A Oyczyzny swey miłey psować im niedali.
Też mocą iego mocy/ by sie sprzeciwili/
Gdyż na to idą gwałtem aby ią zniszczeli.
Jako nienasyceni pśi krwie Chrzescianskiey/
Wszystek zły niecnotliwy ten narod Pogański.
W tym swą kladąc nadzieię ubłaga gniew Boży/
Gdy rzeżą Chrzesciany iak Zydowie kozy.
A dziatki ich pobrawszy na swą wiarę brzydką/
Nauczaią/ a stroią swą niecnotą wszystką.
Na tak częste a pilne obwieszczanie iego/
Ziechali sie ci Zacni Panowie do niego.
Naprzod Mikołay z Mielca/ Woiewoda Możny/
Ktory zawsze Poganom bywał dosyć grożny.

Maiąc Poczet niemały ludzi onych kraiow/
Swiadomych/ złych a niecnych Poganskich zwyczaiow.
Do ktorego przyiacioł ziechało sie wiele/
Aby onym Poganom dali odpor śmiele.
Przyiachał też do niego Jeronim z Sieniawy/
Maiąc sług swych sto koni/ tak iako Pan prawy.
Społem z nim innych wiele/ co na to iachali/
Aby Oyczyzny miley Mężnie ratowali.
Stanisław Danielowic/ Kasper Wasiczynski/
Jan y Raphał Skarpkowie/ więcy Kopyczynski.
Nusz Jerzy Polanowski/ mężni Zołędziowie/
Czołhańsci/ y Piotr Kierdey/ Zacni Zawiszowie.
Ci to Zacni Panowie/ każdy swego Połka/
Przymknął na mianowany dzień/ do wsi do Wołka.
Stamtąd sie za Ploskierow w gromadzie ruszeli/
Od Zamku w cwierci mile obozem stanęli.
A tam oczekiwali od Hetmana wiesci/
A otym złym Narodzie/ pewnieyszey powieśći.
O ktorym sie dość pewney prętko dowiedzieli/
W onym mieyscu obozem nie długo leżeli.
Przyszła wieść/ Tatarowie spieszno ku nam bieża/
A iuż w piącinascie mil tylko od nas leżą.
O czym Szpiegowie pewną iuż mi wieść przysłali/
O Niedzieli nadaley/ witać ich kazali.
Woiewoda Kasztalan zeszli sie do kola/
A tam o tym co czynić/ iuż radzili zgoła.
Paniąt y przyiacioł swych/ do siebie wezwawszy/
Wieśći te ktore mieli/ miedzy nie podawszy.
Pytali u Rotmistrzow świadomych tam slakow/
U zwyczaynych służalych y Mężnych Kozakow.
Ktorzy im tak znac dali aby z mieysca tego/
Nie zchodzili/ gsyż to iest własna droga iego.
Y napirwszy przechod ich/ ktory Czarnym zową/
A my was niezawiedziem wieććie/ swoią mową .
Na inszy nie przeskoczy ten Pohaniec chytry/
Gdyż im na każdą stronę iuż stąd przechod przykry.
Hetman polny ten prosił by sie k niemu brali/

A od wiełkośći Pogan by go ratowali.
Oni także prosiłi aby k nim przyiachał/
Molestować ich więcey w tey mierze zaniechał.
Wszakoż on rozumieiąc to potrzebne rzeczy/
Na pilney ten umysł swoy/ przed sie trzymał pieczy.
K temu z nim y Rotmistrze pilnie prosząc słali/
Aby bez wszey odwłoki/ do nich przyiachali.
Na tak pilne a częste ony prośby iego/
Jechali za Miedziboz z swym Woyskiem do niego.
Wszakoż iednak napierwey to postanowili/
Ze Hetmana/ Rotmistrze sobie poczynili.
Podali sie pod sprawę Woiewodzie swemu/
Mikołaiowi z Mielca Panu dość możnemu.
Ktory to od nich przyiął/ lecz widząc przy sobie/
W leciech pierwszą osobę we wszem rowną sobie.
Jeronima z Sieniawy Kolegę swoiego/
Poććił go tym tytułem/ tak iako starszego.
Ale on podziękował za to iak bacznemu/
Z swoim sie zaras Pocztem/ oddał w sprowę iemu.
Przywodząc mu na pamięc iego sprawy Zacne/
Ktore bywali Bogu/ także ludziom smaczne.
Prosił by on lud rzadził/ winszuiąc mu tego
Szcześćia/ iakie zawsze miał od Boga milego.
Tusząc mu że y tam miał miec takąż fortunę/
Z iego pomocą zetrzec złą Pogańską dumę.
Co gdy iuż przyiął na się/ wszyscy zawołali/
Dziękuiem: posłuszenstwo wszystko obiecali.
A nietylko samego/ Ale też y temu/
Kogo by do tey sprawy/ służyć dali iemu.
Wnet mężnego Kunata/ przydali Marcina/
Ktory świadom chytrości złego Poganina.
Zarazem ci Wodzowie/ on lud rozdzieli/
Z ludzi bacznych y Mężnych Rotmistrze szczynili.
Jeronim ten naypierwszy/ wiodł Rotę z Sieniawy/
Pan Zacny dosyć Możny/ więc y Rotmistrz prawy.
Ktory miał Porucznika do Ludu onego/
Jana Jordana Męża y dosyć sławnego.

A ponim Danielowic zawsze chodził z swoią/
Konmi/ Pacholki/ dobrze ustroione zbroią.
Ktory też sobie obrał ku tych ludzi sprawie/
Jana Skarbka Zacnego y Mężnego prawie.
Nuż Węglenski Podstoli/ tuż za nimi chodził/
Ktory Roty Sto Koni swoiey sprawnie wodził.
A tudziesz za nim skoro Podkomorzy Lwowski/
Poczet swoy wiodł sto Koni/ Woyciech Starzechowski.
Woyciech też Kamieniecki/ wiodł Połk swoich ludzi/
W ktorym byli dwa Bracia wszystko iego słudzy.
Ktorych było sto Koni/ dość zbroynie ubranych/
Swietłe żołte nasuwnie u Panow u samych.
Stanisław Włodek/ Jerzy y Jakub Strussowie/
Onych Hektorow Ruskich/ dość Mężni Synowie.
Ktorzy sług swych pułtora Sta mieli obecnych/
Dla tych częstych naiazdow złych pohańcow niecnych
Mikołay Herbort społem też Zlanckorońskimi/
Przybeł do tey potrzeby dwie śćie Koni z nimi.
Woiewoda ostatek w wanly uff zgromadził/
W ktory Poczet sług swoich też niemały wsadził.
Nad ktorym był Porucznik Jan Stryż człowiek sprawny/
Ktorego cny postępek/ bywał zawsze iawny.
Przybywało im ludzi dosyć z każdey strony/
Oyczyznie swoiey miłey/ dla pewney obrony.
Z Piątku zaś na Sobotę/ przyszła od Hetmana/
Pewna wieść o Pohańcu/ dość czułego Pana.
Spiegowie im o Woysku niemałym znać daią/
Idzie barzo ostrożnie tak też powiedaią.
Ia przy sobie tysiąca nie mam więcey Ludu/
Coby godnych do boiu/ nieliczę moskudu.
Wnet strzaskiem Woiewoda/ Hetman Woyska swego.
Ruszył sie nie mieszkaiąc na pisanie iego.
A wiedząc chytrość/ prętkość/ tego Poganina.
Także rozne Zagony złego Tatarzyna.
Ktoremuby przystoyniey snac ze psy woiować.
On lud wszystek ochotnie/ iął sie też gotować.
Przed świtanim w Sobotę/ kilka godzin wstali/

A on wszystek dzień w sprawie k ich Woysku iechali.
Godzinę w noc stanęli nad blotem w dąbrowie/
Z inszymi nowinami przybiegli Posłowie
Do Hetmana/ dawaiąc iuż pewne nowiny/
Iże pewną potrzebę miec wam iutro z nimi.
Woiewoda Kijowski/ z tym przysłał Posłanca/
Ze we Włosci widziano iuż tego Pohańca.
Ktory leży bespiecznie pod Sieniawą Koszem/
Przybywaycie dla Boga za go stąd odpłoszym.
Już prawie o szostey w noc/ dał wieść ten Pan możny/
Więdząc iż nieprzyiaciel iest barzo ostrożny.
Chcą bitwę wstępnym boiem dac/ ia tak rozumiem/
Acz wam iego umysłu wykładac nie umiem.
Oni Zacni Rycerscy ludzie co tam byli/
O prętki Pana Boga czas temu prosili.
Ufaiąc łasce iego/ że im go pomoże/
A onę wielkość Pogan mocą swą przemoże.
Z radoscią dnia czekali/ a oto prosili/
Panow/ by co naprędzey tam stąd sie ruszyli.
Jakoż chęci y serca/ wszystkim przybywało/
Bo im zewsząd na pomoc szło ludzi niemało.
Jan Kostka z swoim Polkiem szedł w kilku set koni/
Ktorym sie zdar Tatarzyn/ z tak slachetney toni.
Piotr Niszycki z Bartoszem Janem Bełzeckimi/
Andrzey też Taranowski/ Sekretarz za nimi.
Prokop Rasko/ w kilku mil byli Herbortowie/
Trzey możni z wielą ludzi Zacni Starostowie.
Nuż mężni Czartorijsci/ Wilżeński/ Miękicki/
Owa mi trudno spisać w te tu księgi wszystki.
Niechcąc czekać tych/ ktorzy pozad ieszcze byli/
Woiewoda z Hetmanem pod lud sie ruszyli.
Niż przyszli pod Sieniawę sprawne Roty ony
Tatarowie puscili po stronach Zagony.
Nie maiąc wiadomośći Pohaniec bespiecznie/
O ludziech o tak bliskich/ czynił dość wszetecznie.
Z narodem cney żeńskiey plci/ więc y na dobytki/
Nie biorąc ich do Kosza tam śćinali wszystki.

Ludzie wszyscy do Miasta pod Zamek sie zbiegli/
Domow własnych dobr swoich tamo w nich odbiegli.
Tatarzyn niecnotliwy co sie w Zamku chował/
Wszystkie insze niecnotą swoią ocukrował.
Uciekł do onych łotrow co miasto palili/
Ktorzy go barzo prętko/ y wdzięcznie przyięli.
A ony niecnotliwe żony Tatar drugich/
Używały fortelow niecnot acż niedługich.
Pozalewały działa strzelać z nich niemogli/
Wszakoż ci psi Pogańscy tego nie przemogli.
Ani im Bog dopuśćił takiey okrutnośći/
Z rusznic ie odstrzelali ludzie z oney Włośći.
A w tym woysko nadeszło/ Tatarzy pierzchnęli/
Lud nasz mnimał/ by Turcy też w Zamek wskoczyli.
Nie ubili tylko trzech/ A wszakoż korzyśći/
Nie odniesli Poganie z uciekali wszyscy.
Kozacy oney Włośći wnet wśiedli na konie/
Obaczuwszy ratunek/ kuśili sie o nie.
Biegaiąc po dąbrowie dość ich mężnie bili/
Mało nie wszytek Zagon on ich pogromili.
Onego ktory pierzchnął z Zamku do Zagonu/
Nie wzięli Tatarowie/ iako chcial do domu.
Zabili powiedaiąc/ żeś nas zdrayco zdradził/
A małoś nas na wielki lud nie naprowadził.
Strussowie chętni będąc/ pilnie sie prosili/
Zeby wprzod z swoim Polkiem pod ludzie skoczeli.
Ale Hetman Maięcy na to pilne oko/
Ze śpiegowie mowili o tym z nim szeroko.
Nieprzyiaciel ostrożny wielka go grumada/
Strzegł aby kędy bliska nie była podsada.
Dopusciwszy im wśćiągnął/ widząc innych wieli/
Ze sie z nimi tam iachać gotowało śmiele.
Ale sam z onym woyskiem szedł iako napręcey/
Ktorego trzy tysiące beło a nic więcey.
O Poganiech pewną wieść więznie powiedali/
Piętnaśćie ich tysięcy y Spiegowie znali.
A tak na to baczenie potrzeba miec było/

By sie dobrze tak nazad/ iako wprzod patrzyło.
Bo nie zawsze uporu Mędrzec ieden radzi/
Uporem go zwyciężać/ ulec też nie wadzi.
Tenże tego dokłada: Woysko szczesne bywa/
Ktore Wodza sprawnego y bacznego miewa.
Jakoż ten to Zacny Pan czynił dosyc temu/
Ze strzegł ludu dość pilnie/ zwierzonego iemu.
Szedł ostrożnie pod on lud/ ktory blisko leżał/
Strzegąc wszech stron/ iakby go z ktorey nieubieżal.
Występ Slachcic Podolski/ k Woiewodzie skoczeł/
Prosząc go oto pilnie: a koniem zatoczeł.
By go puśćil po ludzie ktory blisko beli/
Ktoremu trzey Slachcicy do tego przybeli.
Rożniatowski fedyna maluczkiey urody/
Jeżiorkowski Kaiecki/ tak iako nagody.
Z fukał go Woiewoda/ potym go wypuśćił/
A tam kędy iachac chciał/ dobrowolnie puśćił.
Niedaleko odbiegli wnet na lud trafili/
Ktory na sobie Mężnie/ y chwilę bawili.
Wodz onego Zagonu/ by lud wyprowadził/
Samodziesięt do czterech tylko sie wysadził.
Z ktoremi sie potykał/ y dosyć nie śmiele/
Tak tusząc/ że ich prętko miał obaczyc wiele.
Każdy sobie z onych trzech odlączyl po swemu/
A Wodz onego polku brał sie ku starszemu.
Wnet Stachnika Występa na sobie zabawił/
Ktorego Występ prętko y mężnie odprawił.
Chciał Tatarzyn tył podać/ ale go dobiezał/
Asz po same źerebie oszczep go przebieżał.
Tamże z konia zaraz spadł/ a drugi do niego/
Chcąc ratować Witeza/ ciągnie łuk na niego.
Z strony mu zaiechawszy/ Występ obaczywszy/
Konia barzo prętkiego k niemu obrociwszy.
Nie dał łuku dociągnąć/ ugodził pod szczokę/
Rohatyną tam z niego wypuscił posokę.
Wszakoż go pies upredził on niecny Poganski/
W słabiznę nieszkodliwie trafił z łaski Pańskiey.

Tatarzyna porwawszy dwa wnet z nim pobiegli/
Konia szablę y łuku na ziemi odbiegli.
Oni trzey każdy swego na ziemi położył/
Z koni lecąc zdychali/ a żaden nie ożył.
O ludziech zasie drudzy do Kosza znać dali/
Własnie iak ptacy z gniazda zaras sie porwali.
Nie doszła ich żadna straż/ ni żadni spiegowie/
Wszakże ony Zagony/ tam wzięły po głowie.
Ktore świeżo rozpuścił Carzyk Albigierey/
Także Bakay/ Sioza/ cżwarty Kazigierey.
Ludzie naszy na pomoc/ szli witać Pogany/
Ony niecne a zdradne/ oyczyzny swey Pany.
Gdyż byli od Hetmana wczas wezwani na to/
Od ktorych wielkie dzięki on odnosił za to.
Woiewoda Kijowski iuż będąć wiadomy/
Ze Poganin za rzeką/ leży tu z tey strony.
Zachodził mu z zwym woyskiem/ acz było dzień chodu/
Niż przyszedł do onego Bazarabow brodu.
Ale gdy obaczyli ludzie u Sieniawy/
Przeszli on brod/ acz szkodą/ bez żadney zabawy.
Wszakoż te co w Zagony w rożne strony poszli/
Tych Wołyncy pobili/ co ich iedno doszli.
Dwa tysiąca ci gardła od ich reki dali/
A drugie chlopi z Włośći w dąbrowach zbijali.
Jarmolinski mąż Zacny Zołdownik Kśiążęcy/
Ten bił mężnie Pogany za nimi chodzęcy.
Themruk Rotmistrz Hetmanski/ też ich mężnie gromił/
Swoim polkiem w dąbrowie dość ich rącże gonił.
Gdy przyszli pod Sieniawę/ iuż nic nie zastali/
Tylko Miasto spalone/ bydło co ścinali.
Ludzie płacząc co tylko z duszami ubiegli/
Nagie/ y niemaiac nic co by potym iedli.
Wszystko niecni Poganie prętko popsowali/
Zadney rzeczy w pożytek im nie zostawiali.
Dano znać wieść nie pewną że lud w sprawie stoi/
Tatarski/ chcąc dac bitwę/ namniey sie nie boi.
Woiewoda sprawił lud on Mężny na cżoło/

Patrząc pilnie ze wszech stron Poganina w koło.
A wiedząc wielkość Pogan/ srodze bronił tego/
By żaden niewyieżdał kromia woli iego.
Tuż pod Zamkiem Sieniawą/ Obos dał zatoczyc/
Aby ich wielkość Pogan nie mogła oskoczyć.
Bo śpiegowie postrzegli iże mieli Działa/
Strzegł by Woysku/ y szkoda lekkość sie nie stała.
Stały tak kilka godzin a tego czekali/
Iżeby im śpiegowie pewnieyszą wieść dali.
Straż k wieczoru też przyszła od onego brodu/
Gdzie mniemał całe puldnia było k niemu chodu.
Powiedaiąc/ Poganin że sie iuż przeprawił/
Tylko znak kędy bieżał/ po sobie zostawil.
Koni/bydła naśćinał/ a wszakoż Zagony.
Rozeszly sie na Wołyń/ y w Podolskie strony.
Wszakoż Kśiążę Konstantyn/ drogę im zabieżał/
U Bazarabow brodu z woyskiem będzie leżał.
Ledwie Książę dociągnął z ludem k oney wodzie/
Jako Pogany trzy kroć bił przy onym brodzie.
Więźniow niemało dostał: a Kozacy iego/
Wodzili bijący ich przy oczach do niego.
Już gdy był ubespieczon przez swe pewne śpiegi/
Ktory zbiegali slaki/ także rzeczne brzegi.
Woiewoda Podolski kazał w oboz wiechać/
Wczasow iednak zwyczaynych roskazał zaniechać.
Sam przez onę całą noc/ iako Hetman prawy/
Jeżdził strzegąc/ iak synow ociec swych łaskawy.
W poniedziałek straż więźnia poranu przywiedli/
Powiedział/ Tatarowie acż z Koszem ubiegli.
Ale ich tu kilka set błąka sie w dąbrowie/
Na co sie w iedne słowa zgodzili więźniowie.
Na ktorych powiesc/ pretko Cne Panięta ony/
Rozbiegli sie na wszystki tey tam Włośći strony.
A naprzod Danielowić/ Woyciech Starzechowski/
Ten Chorążym: A ten zaś Podkomorzy Lwowski.
Mikołay Herbort także Mąż Zacny za nimi/
Z Woyciechem Kamienieckim/ y Zlanckoronskimi.

Jerzy Jakub Strussowie/ Kasper Wasiczynski/
Jan Kasper Kamienieccy/ Stanisław Węgłeński.
Kopyczynscy/ a z nimi Jerzy Polanowski/
Bełzycki Andrzey/ także Zacny Baworowski.
Owa inszych niemało dość chetnie stoczeli/
Aby tedo Pohańća niecnego gromili.
Lecz fortuna gdzie raczy tam koło obraca/
Na kogo niełaskawa/ w murze do namaca.
Y ci sie psi Pogańśćy zrazu im zemknęli/
Po oney sie dąbrowie rozno roskoczeli.
Kozacy oney Włośći po iednemu bili/
A ostatek Wołyńcom do ręku wpędzili.
Owa wszystki Zagony co byli zostali/
Do Plutona na wieczne roskoszy iachali.
Panięta przyiachali/ konie nabiegawszy/
W dąbrowach onych wielkich tam nic nie nalawszy.
Woiewoda ich pytał coby czynić chcieli/
Gdyż żywnośći w tym mieyscu dla koni nie mieli.
Jedni na to radzili/ aby tam zmieszkali/
Do tąd ażby śpiegowie slaki obiechali.
Y dali nam wiadomość/ by gdzie nie zapadli/
A skoro sie roziedziem/ tu w ziemię nie wpadli.
Drudzy zaś nie zwalali/ tylko sie roziechać/
A daremnych niewczasow y utrat zaniechać.
Hetman polny prośbami iak ich mogł uchodził/
Aby ten lud z gromady tey sie nie rożchodził.
Czemu iż radzić nie mogł/ zaniechał tych rzeczy/
Wszakosz to obiecał mieć sam na pilney pieczy.
Zatym nieprzyiacielem rzekł iść w tropy iego/
Jakoż we wszem doznali co im przyrzekł tego.
Zaras sie od Sieniawy wszyscy roziechali/
Iż szczescie po ich woli/ tak sie domnimali.
Alesmy od fortuny barzo oszukani/
Lecz zdradzać nie nowina tey to dobrey Paniey.
Hetman z ludem/ ktorego tysiąc miał przy sobie/
Pomniąc na tę powinność ktorą niosł na sobie.
Szedł tamże/ pod Pykowem obozem stanęli/

Czekaiąc/ strasz spiegowie by k nim nadśćignęli.
Leżał Niedziel pultory/ tamże pod Pykowem/
Z onym ludem ku bitwie czułym y gotowym.
Straż niż ona zbiegała owi doslużyli/
A dla głodu wielkiego iechać precz musieli.
Hetman ledwo z piącią set został tylko w polu/
Trwal czas krotki/ chcąc by był tam on kray w pokoiu.
Ruszył sie z oną trochą ludzi pod Miedzybos/
Tam chorego wsadzili na Pana Rożnow woz.
Szli iedni k Miedzybozu/ a drudzy zostali/
U rzeki Ciesy/ by sie strażey doczekali.
A sam w Chmielniku chory dla spoczynku został/
Chcąc aby pewney wieśći od swych śpiedow dostał.
Wieczor tegoż dnia prawie dali znać śpiedowie/
Z białey Cerkwie/ że idą wielcy Tatarowie.
A ci sie z nimi zeszli/ co tu w ziemi byli/
Na sarnim polu społem wszyscy sie wrocili.
To sie działo we śrzodę/ dnia Miesiąca tego/
Gdy postrzegli na oko woyska tak wielkiego.
Wnet Pan Hetman pod on lud ktory był odesłał/
By sie nazad wrocili/ roskazuiąc posłał.
Ona pięc set zaras sie do niego ziechali/
A w piątek do Chmielnika cała noc iechali.
Tegoż dnia pod Chmielnik naszy przyiechali/
Tatarowie u Gruszki także nocowali.
W Sobotę y w Niedzielę tam za Ulanowem/
Nazaiutrz sie ruszeli z orszakiem takowem.
Mijaiąc Chmielnik prosto do Sieniawy poszli/
Tam leżeli/ nazaiutrz Krasiłowa doszli.
Wszakoż y tam nie długo także sie bawili/
Pięć człowieka u tego Zamku ułapili.
Minąwszy Konstantinow/ potym na Kupieli/
Idąc nimo Manaczyn/ także noclek mieli.
Pod Hozoowcy/ tam stąd Zagony puścili/
Z Soboty na Niedzielę: A Kosz prowadzili.
Do Tarnopola mimo tę to Zamki wszystki/
Tam iuż na lud traphili we wśiach na dobytki.

Trzydzieśći mil wzdłusz w ziemię dość rączo wskoczeli/
A na żadnym sie łupie namniey nie bawili.
Też wszystka ukraina w Zamki sie pokreła/
Od Hetmana czułego ostrzeżona była.
Z ludzmi z bydlem y z stady/ a przetoż Poganie/
Szli co naglębiey w ziemię/ a nietarli na nie.
Listy co Hetman posłał ostrzegaiąc Pany/
Woiewody/ Starosty/ także y Ziemiany.
Niechcieli im wiary dać asz sami uyrzeli/
Tatary pode lwowem oteyże Niedzieli.
Ach niestotysz nie pewneć one dawne rzeczy/
Ludzie wielce rozumne ma szcześćie w swey pieczy.
Nie przystoi mądremu niemniemałem mowic/
Aby mi kiedy na to miało potym wynić.
Bo Bog odmienia wolą rozmaicie swoię/
A tlumi onę sprosną hardą dumę twoię.
Fortunie też zakazał w iednym mieyscu siedzieć/
Muśi ona każdego gospodę przewiedzieć.
Umyka sie/ a zanią obludne nieszczeście/
Skoro ona odiedzie/ miewa swoie mieysce.
Jakoż prętko traphiło na onę gospodę/
Czego ta tu żałosnym wierszem nie wywiodę.
Kędy przedtym fortuna swoie mieysce miała/
A ten kray w łasce swoiey czas długi chowała.
Chowała w obfitośći dobra wszelakiego/
Bydł/ Koni/ także miodow/ y zboża każdego.
A tak co iedno była z łaski swey nadała/
To zasie barzo pzętko y sprosnie pobrała.
Y to nakoniec wzięła/ w czym władze niemiała/
A okrutnym Poganom na męki wydała.
Za Ulanowem ieszcze byli Tatarowie/
Gdy od Pana Hetmana biegali posłowie.
Proszac przebog ratunku: A ludzi prosili/
Aby sie prętko z stady z bydły w Zamki kreli.
Ale Panowie wiesci co od niego mieli/
Nie daiąc iey do Slachty/ niewiem gdzie podzieli.
Acż im ludzie ktory ie na oko widali/

O wielkośći złych Podan iawnie powiedali.
Oni wiary żaden z nich niechcieli dać temu/
Nie uchodził/ zakazał kryć sie poddanemu.
Asz gdy ich sam obaczył/ toż do konia skokiem/
Ale sie schronić trudno przed ich bystzym okiem.
Sam uciekł rzadki/ z żoną drygi y dziatkami/
Wszystki stada pobrano z chłopy z niewiastami.
A czego zabrac nie mogł w obfitey chałupie/
To wszysko ogniem spalił/ złozywszy na kupie.
Czyniąc sobie ku mysli/ więc ludzmi brakował/
Dziatki małe rośćinał/ a głowy zeymował.
Starym ktorzy niemogli za nim prętko chodzić/
Ktore iak psy na smycy tak raczyli wodzić.
Wżiąwszy żonę przed mężem/ niecnotliwe zbytki
Płodził y z panienkami/ a męczeł dobytki.
Odar skorę na grzbiecie biednemu wołowi/
A tamże ręce nogi wiązał człowiekowi.
Dziecię ktore płakało/ uiąwszy za nogi/
Wnet uderzył o ziemię/ tamże podle drogi.
Kędy szedł niecnotliwiec/ leżało ich wiele/
Ktorymi sie żywemi/ karmili psi śmiele.
Krucy zuphali klwali po głowie po ręce/
A ono tylko wrzaska/ leżąc w cięszkiey męce.
Matki też samy drugich w trawie odchodziły/
Gdy sie przed bezecnymi Pohańcami kryły.
Papieru ani czasu snadz by mi nie stało/
Jakie srogie nieszczeście te Kraie podkało.
Abym to miał wypisac/ żał wstyd broni tego/
By sie papier nie mazał okrutnością iego.
Jako bez wszego wstydu niecnotliwiec broi/
Y ludzi sie nie wstyda Boga sie nie boi.
Otoż macie Poganskie przymierze beśpieczne/
Wykradnieć was tak wszystki da w niewole wieczne.
Tam gdy ieszcze Poganie byli u Chmielnika/
Wyprawił Stuzeńskiego Hetman dla ięzyka.
Ten ze trzydzieśćią koni tuż biegał nad nimi/
A niechciał sie Pohaniec bitwą bawić z nimi.

Szli w sprawie dość ostrożnie Stuzeński odiechał/
Widząc iż on niedbali/ on ich też zaniechał.
Za razem mu przyczynił Lyskę Kozłowskiego/
Ze czterdziescią człowieka męża wybornego.
Ktorzy iuż szli nad nimi asz ku Tarnopolu/
A wszędy ich widzieli w dąbrowach y w polu.
Nabiegali on wielki tabor dosyc śmiele/
Ale mlyn u nieszcześćia nie każdemu mele.
Bo czas długi chodzęcy w tym połku za nimi/
Nie mogli mieć potrzeby y utarczki z nimi.
Sam też Hetman ruszeł sie nad Buhem nad rzeką/
Do Miedziboża maiąc nie barzo daleką
Granice z Poganskimi rotami wielkimi/
Od ktorych go sam Bog strzegł/ y sam wiodł za nimi.
Z Miedziboża też posłał Pretfica Zacnego/
Chcąc w nim prętko doświadczyć szcześćia Oycowskiego.
Posłał z nim społem/ z rotą Jana Radeckiego/
Z towarzyszmi rot innych/ węcy Swierczkowskiego.
Sam sie ruszył z ostatkiem też do Ploskirowa/
Jakby Pogany gromił/ beła chęc gotowa.
Ale iż mu możnośći tey niedostawało/
Bo ludzi z żadney strony nic nie przybywało.
Każdy iako ptak w klatce przy swym Zamku siedział/
A przed wielkośćią Pogan/ gdzie iachać nie wiedział.
Posłał pod lud Garnisza Sygmunta Mężnego/
A dał lud zi ośmdziesiąt/ pod sprawę pod iego.
Thomas też Kruszelmcki pięćdziesiąt kozakow
Maiąc/ szedł z nim wespołek/ wybornych Junakow.
Ci to wszyscy Rotmistrze czas niemały chodząc/
W one slaki Pogańskie/ tusz za nimi brodząć.
Nie mogli z nimi bitwy żadney zwieść w Podolu/
Pod Bazarem ich dwa kroć gromili na polu.
Tam im Pan Bog fortunił że ich Mężnie bili/
Wiele bydła/ stad/ ludzi/ koni odgromili.
Więżniow mieli poczęśći/ wszakosz rannych śiła/
Bo sie ta niecna gawęć Mężnie im broniła.
Tamże Murze iednego Zacnego zabili/

A tym barzo złe serce Poganom czynili.
Tego Niezabitowski Jakub mężnie zabil/
Acż przynim pacholikow dwu śmiertelnie ranił
Jednego strzałą przeszył na obiedwie stronie/
Przez kawtan y przez pancerz/ a w tym rącze konie.
Drudzy maiąc/ skoczeli gdy rąbał iednego.
Przez syszak pacholika Pana Jaszewskiego.
Zaraz go oszczepami ze wszech stron przebili/
A niźli dopadł ziemie zaras umorzyli.
Ten miał z sobą swych własnych ludzi pod swą mocą/
Siedmset ktorych nieodwiodł za Bożą pomocą.
Leżał zdechły od żiemie w pas chłopu wielkiemu.
Jego silę y męstwo tu powiem każdemu.
Czoła dwie piędzi na szerz miał/ ku swey urodzie/
A włosy barzo rzadkie na wąsie na brodzie.
Rozumiey ku tey głowie/ co za reka beła/
Albo noga wzdłuszna miąż/ ktora go nosila.
Strzała dłuższa od innych na piędzi pułtory/
Acz był śiwy przystarszym ale był chop skori.
Szedł splonem od Wołynia z korzyśćią niemałą.
Ktorą wzięli żołnierze u Bazaru całą.
Innych Tatar niemało na ten czas pobili/
Mil dwie za nimi bieżąc szczesliwie gromili.
Lecz konie zmordowane/ y noc zachodziła/
A ta sama przyczyna bić ich zabroniła.
Tatarowie strwożeni barzo uciekali/
Naszych tylko siedm mężnych/ wytchnąc im nie dali.
Radecki Rotmistrz Zacny a towarzysz iego/
Cny Demian Nizyński tuż szedł podla niego.
Wincenty Wolski/ a z nim mężny Bobolecki/
Z nimi mały lecz mężny Susza Podhorecki/
Solimirski mąż wielki z roty Swierczkowskiego.
A śiodmy też pacholik Jana Radeckiego.
Ci bezecne Tatary goniąc długą chwilę/
Bili a ścinali ich prawie dobrą milę.
Trzeci ras pod Zbarazem bitwę z nimi zwiedli/
Acz swym wielkim nieszcześcim łegwie lud uwiedli.

Przemogła wielkość Tatar/ a czerni niemało/
Co sie łupem bawili/ przytym gardła dało.
Akpulat z wielkim plonem szedł też z drugiey strony/
Z ktorym szedł lud niemały y insze Zagony.
Nimo Zamek Załoszcze/ tam sie przeprawiali/
A przez groblą u Mylna[1]/ on lud z bydłem gnali.
Tam Woyciech Kamieniecki będąc żalem zięty/
Patrząc na on zły narod Pogański przeklęty.
Oni lud rowno z bydłem pędzą w swoię stronę.
Chcąc dać iaki ratunek a pewną obronę.
Wnet z sługami dopadli do gotowych koni/
Wyrwali Chrześćiany z tak barzo złey toni.
Dwanaśćie set człowieka więźniow rozwiązali/
A tym co swego poznał/ zaras darowali.
Plonow także odbili całą sześć tysięcy/
A Tatary gonili mężnie ich bijęcy.
Pieć dziesiąt ich w pogoni tam zaras połegło/
Meżnych kilko z swym Wodzem przeciw nim wybiegło.
Wodz Akpulat ufaiąc koniowi prętkiemu/
Ufał y sile swoiey y szczesciu perwszemu.
Zasadził sie sam/ chcąc lud on swoy uwieść cało/
Otym namniey nie myslił co mu sie dostało.
Jan mężny Kamieniecki ciałka suptylnego/
Ale mysli wspaniałey/ y serca wielkiego.
Skoczeł czerstwo do niego bezewszey odwłoki/
A s konia go stargnąwszy/ związał prętko w troki.
Woyciech też z drugiey strony z sługami ich gromił/
Sześći żywych poimał drugie bijąc gonił.
Kasper też nie omieszkał co przystało Cnemu/
Bo uciął ostrą szablą głowę nie iednemu.
Owa Bog zawsze Cnocie szcześci w każdey sprawie/
Rozmnażać ią obiecał na wszystkim łaskawie.
A iż to Zacne gniazdo sprawami swoimi/
Zawsze w Polszcze słyneło y świeciło iemu.
Fortunni tam Hetmani z tego domu byli/

[1] Мало б бути «Mlyna».

Mężnie Turki /Tatary/ Wołochy gromili.
Zyczliwa to bywała tey Korony Rada/
Nie postał tam nigdy falsz ni bezecna zdrada.
A też Bog Cne potomki obiecał rozmnażać
Sławy wielkiey zacnośći zawsze im przymnażać.
Bo tego w czym sie kocha/ ci nie odstępuią/
Owszem co on miłuie to oni miluią.
Dano im znać drugi ras by sie gotowali/
Onych nędznych Chrześćian /mężnie ratowali/
Na grobli Raciszewskiey tam sie przeprawiaią/
Wielkie plony/ lud mały/ w tym Zagonie maią.
Tam strzaskiem ten Zacny Pan z bracią swą stryieczną/
Gromił a bił w pogoni onę gawęc niecną/
Bo skoro ich zayrzeli zaras tył podali/
Chcąc aby ich na sobie drugim dotrzymali.
Piętnaśćie tylko w ten czas zabili ich mężnie/
Wnet sie im pokazali Poganie potężnie.
Przywiedli ich na ludzie na wielkie Zagony/
Uszli ręką obronną dodał Bog obrony/
Tym sie tylko nad nimi tam Poganie mśćili/
Czterdzieśći im y ośm wśi w tey Włośći spaleli.
W drugim kącie Pogani czyniąc wielkie szkody/
Biegali nie strzegąc sie żadney złey przygody.
Chcieli w Rohatynską Włość iuż wpuśćiś Zagony/
Ale im zabieżano prętko z tamtey strony.
Stanisław Danielowic/ Cny Chorąży Lwowski/
Z nim w iedney komitywie Andrzey Taranowski.
Staraiąc sie iżeby k Woiewodzie przeszli/
On Zagon co palić chcial/ onę Włość nadeszli.
Maiąc sług swoich poczet/ acż na ten czas maly/
Gdy sie tak był rozbiegał Tatarzyn zyphały.
Rohatyńcy przysłali im koni trzydzieśći/
Ci ich wiedli na Zagon Poganski bez wieśći.
Owa gdy iuż sześćdziesiąt beło koni wszystkich/
Wśćiągneli dosyć mężnie onych Pogan brzytkich.
Dziesiąci ich na placu zaras położeli/
A drudzy im od wszystkich plonow uskoczeli.

Aczby beło tam wszystkim/ onych szkod wyśiadło/
Ale chłopstwo mieszczanie wnet na łupie padło.
Tylko koni Trzydziesci Slachcicow pocciwych/
Gromili ich dość mężnie/ dwoch dostali żywych.
Bo Wodz tylko z kilkiem ich lud na sobie bawił/
Ktorego Taranowski dość mężnie odprawił.
Prętko go do Płutona posłał na wesele/
Acz y sam razow od strzał od iego miał wiele.
Konia pod nim zdrayca śiekł/ a godził na lice/
Ale nie mogł na głowie przeciąć mu przełbice.
Ktorego gdy odprawił/ gonił potym drugie/
Jednoż go wyciągali na przeieżdzki długie.
Stanisław Danielowic skoczył też do swego/
Obaczywszy na koniu chłopa ochotnego.
Ktory wielkie naiazdy na ich poczet czynił/
Tamże mu dosyć prętko ochotę odmienił.
Chociasz mu sie Poganin dosyć srogo stawił/
Ale go on okroczył y prętko odprawił.
Brożycki y Barczycki/ też Wasicynskiego
Słudzy/ każdy z nich strącił z konia mężnie swego.
Ktory był na straż wysłał/ z nimi sie ziechaly/
A co dobrym przystało to tam pokazali.
Sludzy onych dwoch Panow gonięcy Pogany/
Sekli goniąc/ aż w błocie topili sie sami.
Rasko Pisarz Halicki we srzodę przyiachał/
Zaby iaki z nimi społ tam Zagon zaiachał
Ale sie im to więcey iuż zdarzyć nie mogło/
Bo sie z plony Poganstwo do Kosza odwiodło.
Przyiachali do Brzezan/ Jana Sieniawskiego/
Tam tylko z trochą ludzi zastali samego.
Wyprawił wszystki sługi pod łud/ dla ięzyka/
Dawszy Raphała Skarpka im za porucznika/
Ten fortunnie wyiachał/ bo traphił Pogany/
A dość ich mężnie gromił tak waleczne Pany.
Naprzod mu sie traphiło tam potkac samemu/
Zaras trzey wyskoczeli ochotnie ku niemu.
A iż to nie nowina zawsze Skarbkom była/

Gromic mężnie Tatary/ y więzać ich siła.
Uderzył wnet iednego w piersi rohatyną
Drugiego pięścią strącił z konia w stronę inną.
A z trzecim sie szablami ścięli ochotniuchno/
Y zarazem żywego poimał pręciuchno
Ono Zacne Rycerstwo też drugie gromili/
Wielkie plony Poganom bydł ludzi odbili.
Tham do Brzezan gdy przywiodł sam więznia onego/
Pytali przez tłumacza wszystkiego od niego.
Ktory zaras powiedał iest nas sto tysięcy/
Przy dziesiąci Carzykach snać dziesiątkiem więcey.
Wodze Bakay z Siozą plon wielki pobrali/
A wszytek pod Tarnopol do Kosza zagnali.
Do ziemie imo Kijow tu do waszey przyszli/
Wszystko polmi kryiąc sie/ asz we Włośći wyszli.
Przeciw wam pod Sieniawę te ludzie posłali/
Ktorzy nic nie sprawiwszy zaras tył podali.
W polu sie czas niemały przeto zabawiali/
Zeby sie ludzie waszy w domy roziechali.
A gdy iuż rozumieli/ że sie lud roziechał/
Wnet Wodzowie Sioza z Bakaiem wyiachał/
Y szli dość prętko w ziemię nie bawiąc sie łupy/
Ani sie rozieżdzaiąc z oney wielkiey kupy.
Ta piętnaśćie tyśięcy co tu ziemi była/
Na sarnim polu do nas strwożona przybyła.
Konie ktore uchodząc prętko pomorzeli/
Tamże na sarnim polu wszystkie zostawili.
Kosz ten u Tarnopola z wielkim ludem leży/
O czwartku z ziemie z plonem nadaley wybieży/
Wyliczał Czarzewicow imiona każdego.
Aldygierey tak nazwał z tych wszystkich starszego.
A drugi Muratgierey/ Kazigierey trzeci/
Oyca barzo mężnego/ nie podłe y dzieci.
Salamatgierey czwarty/ Buwratgierey piąty/
Swemi poczty ośiedli wszystkie Ruskie kąty.
Sadybgierey Albgierey/ dwoch imion zabaczeł/
Swego Dewletgiereia też wspomnieć raczył.

Też piątęgo człowieka w Koszu zostawiali/
Wszyscy inszy w zagoniech po Włośćiach biegali.
Albgiereia Carzyka y z Kazigiereiem/
Starszymi uczynili z Siozą z Bakaiem.
We srzodę im kazali by u kosza byli/
A iuż czwartku nadaley aby nie chybili.
Stamtądże z tymi plony nazad ciągnac mieli/
Tym slakiem ktorym przyszli/ z ziemie wyniść chcieli.
Powiedał że śrzod lata ieszcze tu myslili/
Ale czasu lepszego pogody patrzyli.
O Wielkieynocy byli iuż w gromadzie wszyscy
Nohayscy/ Białogroccy/ z nimi wespoł Krymscy.
Powiedał też iże dział z sobą dzieśięć mieli/
U tengaczbałczyk rzeki/ tam ich odbieżeli.
Strzelcow niemało przy nich barzo dobrych beło/
Z rusznicami ich woysko/ w Koszu zostawiło/
Samego Ensendzierey/ tak powiedał zwali/
Młodo Dewletgierowi służyć ieszcze dali/
A iż beł Carzewica sługa tak możnego/
Wiela sie też dowiedzieć tam chcieli u niego.
Zeznał iż im kazano/ gdy w ziemię iść chcieli/
Aby pod żadnym Zamkiem gumien nie palili.
Powiedał/ od Cesarza bywał Tureckiego
Czaus po kilka razow/ u Carza naszego.
Ale po co przyieżdzał/ o tym nic nie wiedział
Bo tam z nimi w tey radzie/ taiemney nie siedział.
Też zeznał/ Woiewoda ten Wołoski zdrayca/
Miał u tych to Carzykow kilka ras poslańca.
Ale z czym albo po co do nich przyieżdzali/
Niewiedział/ bo sie tego sługom nie zwierzali.
Od pierwszego dnia przyśćia bezecnych Poganow/
Ono Zacne Potomstwo Strusow mężnych Panow.
Odnawiali przodkow swych/ ony Zacne sprawy/
W czym im fortunić raczył Bog ociec laskawy.
Ci będąc z trochą sług swych/ to pokazowali/
Sami sie nie szanuiąc/ innych ratowali.
Na kazdy dzień gromili te necne narody/

Aczci Strusom na woynę/ iak drugim na gody.
Snać to onych Koklesow Rzymskich ieszcze plęmię/
Bo ich sprawy poććiwe/ zdobią Ruską ziemię.
Wiele dusz Chrzescianskich na wolność puscili/
Ktorych z plony wielkimi nie mało odbili/
Acż ich niecni Pogani też oto skarali/
Wsi wszystkie wypaleli/ y ludzie zabrali.
Trzech Slachcicow poććiwych/ slug ich poimali/
A z wielą ich poddanych/ w niewolą zagnali.
Milewski/ y Garbowski/ y Kwiatkowski młody/
Maią dziśia u Pogan dość nie trafne gody.
A on Marcin Grocholski zbracil sie z świętymi/
Duch w roskoszach niebieskich/ ciało gnieje w ziemi.
Od niecnych rąk Poganskich lezy marnie ścięte/
Ktore mężnie gramiało Tatary przeklete.
Ci bezecni Pogani co Strusy bawili/
Część Zagonu swoiego w stronę obrocili.
Ktorzy ku Baworowu ochotnie skoczeli/
Stąd barzo prętki odwrot zaras uczynili/
Bo z nimi na wycięczkę mężnie sie uganiał/
Od wiosek y od miasta często ich odgramiał.
Mikołay Baworowski Pan onego Zamku/
Fortunnego/ acz przykry/ zażeł z nimi tanku.
Ale wielkość przemogła/ nie mogł im dać rady/
Spaliwszy mu wszystkie wsi/ wzięli bydła stady.
Do Bobolinicc także prętko psi nadbiegli/
Tam Cnego Kuropatwę y z gośćmi zabiegli.
Ktory prętko y z syny/ gdy na konie wśiedli/
Naprzod Panią na Buczac obronnie odwiedli.
A potym sie zaś sami z nimi uganiali/
Zabili kilka łotrow drugich poimali.
A z Janem Polanowskim ziachawszy sie potym/
Tam Pohaniec odbieżał z swym wielkim kłopotem.
W poddanych im niemałą szkodę uczynili/
Stada bydło zaiąwszy/ y wsi popaleli.
Potym sie ich o pięć set zebrało w grumadę/
Jakby tych Panow dostać/ czynieli tę radą.

Ale Bog swoich wiernych strzeże miłośćiwy/
Nie odniosł w tym korzyśći ten pies niecnotliwy.
Bo sie koni pięćdziesiąd w gromadę zebrało/
Przed ktorymi tak wielkie woysko ich pierzchało.
A oni też nie czuiąc ratunku prętkiego/
Ustapili od Zamku mile Buczackiego.
Nuż woyski Zydaczewski gdy w Kuropatniki/
Wpadli w miasto bez wieśći myleł im też szyki.
Niemalo ich na placu na ten czas zostało/
Wszakże miasto spaleli y wiosek niemało.
Ale plonow co byli gdzie indziey zdobyli/
Te wszystkie porzuciwszy/ sami uskoczeli.
On Zacny Ciemierzynski syn Rotmistrza Cnego/
Czapką go przezywali/ a Pawłem młodego.
Przypadli nań przez wieśći/ zastali go w domu/
Z ktorym/ a niż go wzięli zażeli gomonu/
Bo dosyć długo mężnie bronił sie /y żony/
Ktora mu zaskoczywszy/ pod bok z prawey strony.
Obłapiwszy prosiła/ chcąc go miec żywego/
Aby sie podał w ręce Poganina złego.
Ktorego wziąwszy z żoną/ mało na tym mieli/
Ale dwor gumno y wieś wszystkę popaleli.
Bydło stado zaiąwszy/ srebro szaty wzięli/
Czego zabrać nie mogli/ ogniem poburzeli.
Naraiewska Cna Pani w wielkim szcześciu beła/
Ktorą sam Bog/ nie lutość/ Poganska puśćieła.
A takowego śpiega miała w swoim domu/
Wiedział iak krzczone imię beło u nich komu.
Trzy Panienki dorosłe/ z wielkimi kleynoty
Zabrał/ o ktore niedba/ ale żal cnoty.
Nuż Sknielowska Sędzina/ z dziewką urodziwą/
Zawiedziona w Pogańską ziemię niecnotliwą.
Owa inszych niemalo poććiwych Slachcianek/
Ktorym iuż rąpkow trzeba/ nie stoią o wiąnek.
Poszły w ziemię Poganską sprosnie powiązane/
Tak iakoby złoczyńce iakie oszarpane.
A niewiem ze trzydzieśći mężow aby beło/

Poimanych y zbitych/ na ten czasz zginęło.
Okrom chlopstwa prostego ktorzy uciekali/
Do Zamkow/ a tych oni wiele z zabiegali.
Dzieci dziewek/ a niewiast/ tych wiele zagnali/
Starych żonek y mężow dosyc naśćinali.
Ktorzy to sobie sami u nich upraszali/
A na wieczną niewolą wodzić sie nie dali.
Owa gdy ten Poganin tak wiele przewodził/
Lud sie zatym Rycerski do grumady zchodził.
Acz zewsząd trudne mieli przechody do tego/
Gdyż beła pelna ziemia Poganstwa niecnego.
Ktorzy gdy obaczeli lud idąc w grumadę.
Z trzaskiem tę uczynili miedzy sobą radę.
Ze nad czasz umowiony nazad się wrocili/
Z tymi plony wszystkimi ktorych wiele wzięli.
Co naprędzey ku Niestru zeszli sie do kupy/
Chcąc na poły rozdzielic z Wołoszynem łupy.
Aby ich tylko puśćił do swey ziemie zdradney/
Przyrzekaiąc nie czynić im tam szkody żadney.
Ktory zaras oney ich prośbie niecnotliwy/
Dość uczynił/ okazał umysł swoy zdradliwy.
Posłał wnet do Hetmana/ upewniaiąc listy/
Iżem ia iest przyiaciel wasz pewny a isty.
Tych pogan przez żiemię swa/ iesliżeby chcieli/
Nie puszczę/ abyśćie to iuż pewnie wiedzieli.
Oni ubespieczeni tym będąc od niego/
Rozumieli iż maią przyiacieła z niego.
Zachodzili Poganom/ na ten slak skąd przysli
Aby z taką zdobycią tu z ziemie nie wyszli.
Hetman pod Ploskierowem Woiewody czekał/
Zeby społem z Wołyńcy do niego przyiachał.
Sam przy sobie y dwoch set/ nie miał ludzi więcey/
Prosił przebog aby sie z ieżdzali co prędzey.
Czekał Rotmistrzow onych co był pod lud posłał/
Aby był pewney wiesci y ięzyka dostał.
Jakoż Pretfic z inszemi przywiodł ich niemalo/
Ale iuż niewiedzieli co sie w Woyszcze działo.

Potym sie z Woiewodą gdy do kupy zeszli/
Zarazem w ednie w nocy a zaby ich przeszli
Bieżeli/ a do boiu tam wszystkich nie było
Krom chłopow/ dwoch tysięcy coby sie godziło.
Pohaniec też ostrożny był z onymi lupy/
Z chodzili sie ku Niestru Zagony do kupy.
Y dostali ięzyka ktory ich tak sprawił/
Ze Hetman idzie z ludem/ ten was będzie bawił.
Asz insze Woyska wielkie ktore zewsząd idą/
Y kozacy z Podola im na pomoc przyydą.
Dadzą wam walną bitwę/ maią strzelby wiele/
A prawie ze wszystkich stron/ idą ku nam śmiełe.
Oni też nie czekaiąc z Hetmanem zabawy/
Przez Niestr w Wołoską ziemię udali sie wpławy.
Milę wielką z plonem szli przez tak bystrą wodę/
Do czego z Nieba mieli dość wdzięczną pogodę.
Hetman y z Woiewodą w Kamieńcu być mieli/
We czwartek Pogani Niestr prawie przelecieli.
We śrzodę fortuna im nieszczesna służyla/
Iże na prętkiey wodzie owca nie wspłynęla.
A oni wszyscy ludzie co za nimi biegli/
Cofneli sie iakoby im pśi obiad ziedli.
Jan Kostka y z Chełmiany/ z Belżany rączymi/
A Mikolay Mielecki/ w tyż tropy za nimi.
Albrycht Laski/ z nim poczet Biskupa Zacnego/
Dość porządny y zbroyny Frąca Krasińskiego/
Owa wszyscy chętliwie y spieszno iachali/
Podgorzanie y ci ich także nie wydali.
Starosta Sędomierski z wielą Zacnych ludzi/
Woiewoda Lubelski/ z nim Panowie drudzy.
Ktorzy złego Petreła zwiedzieni hramotą/
Co sie ieszcze z przodkow swych nie zwykł parać cnotą.
Na zad wszyscy zalosnie rozno poiechali/
A nędznym Chrześćianom ratunku nie dali.
Co za płacz tam srogi był/ iakie narzekanie/
Kiedy przeszły granice ony Zacne Panie.
Y dziateczki niewinne/ ony Chrzescianskie/

Ktore y bydłem rowno szły/ tam w strony Pogańskie.
Placzem wielkim serdecznym/ iako sie trapiły/
A matkam swym iaki żal bezmierny czyniły.
Jakoby deszcz cały dzień/ wielkimi kroplami.
Szedł/ tak Niestru przybeło onymi ich łzami.
Ktorym racz być miłośćiw BOZE Wszechmogący/
A day z łaski swey świętey/ im ratunek rączy.
Wyrwi ich iako Zydy ony nieposłuszne/
A za grzechy nasz Panie/ day Karanie słuszne.
By tylko w twoiey wierze dokonać żywota.
Niech sie w nich nie rozmaża Pogańska niecnota.

Porządek wiechania do Ziemie Ruskiey tych psow Poganskich.

Takim ci psi porządkiem w nasze ziemię weszli/
Iż sie na żadną stronę namniey nie rozeszli.
Naprzod czterzcy rodzoni bracia starszy beli/
A ci wszystkimi woyski porządnie rządzili.
Przekopskiego synowie Cara zuphałego/
Maiąc sto/ dziesięć tysiąc/ y ieden od niego.
Ludzi pod swoią mocą/ z ktorym do nas przysli/
Y iakowym porządkiem/ a z czym zasię wyszli.
Albgierey miał chorągiew białą y czerwoną/
Kitayką dwa sążenia na dłuż rozpuszczoną.
Z dwiema farbowanymi ogony końskimi/
Murzowskich tez chorągiew beło siela z nimi.
Owa w tym polku bylo piętnaśćie tysięcy/
A szli w kupie namniey sie nic nie rozchodzęcy.
Kazigierey chorągiew białą y zielona/
Kitaykową/ ogony także zozdobioną.
Murzowskich ośmy znacznych było też u niego/
A wszystkich dzieśięć tysiąc dał pod sprawę iego.
Aldgierey białą także ze dwiema ogony
Czerwonymi/ a trzeci przyczynił zielony.
Murzowie przy nim dziesięć swych chorągiew mieli/
Pod sprawą wszyscy dziesięc tysiąc ich dzierżeli.
Zadybgierey z kuta/ y dosyć ozdobnymi/

Czerwoney białey taffthy proporcy długimi.
Dwadziescia pięć chorągwi też Murzowskich beoł*/
Owa piętnascie tysiąc wszystkich mu służeło.
Za nimi szli Nohayscy także dość ogromnie/
Z chorągwią/ ozdobioną też ogony stroynie.
Z białey kitayki była/ ludzi ośm tysięcy/
Salamadgierey rządził w tym polku/ nic więcey.
Cerkasowie zasie szli z białą Kitaykowa/
A z nimi Murzow dwadziescia/ miał każdy takową.
A ludzi siedm tysięcy pod swą mocą mieli/
A ktory ich Carz rządził/ więznie nie wiedzieli.
Dobryccy/ Białogroccy z Bakaiem z Siozą/
Ktorych czesto ci dwa psi/ tu do nas przewożą.
Dziesięc tysiąc też ci dwa mieli pod swą mocą/
A ci ich wszystkich/ wiedli dniem także y nocą.
Z lewey strony Carski żięć dwanaśćie tysięcy
Miał ludu/ a chorągiew też białą maięcy.
Z ogony czerwonymi/ a trzeci zielony/
W tym beły dosyć meżne y prętkie Zagony.
Dwa Murzowie zaś pozad szli porządnie dosyć/
Maięcy kilka koni łup na nich wynosić.
Tych beło dziesięć tysiąc/ a co po stronach szli/
Patrząc aby gdzie ludzie naszy skąd nie wyszli.
Diesięc tysiąc tych belo/ komońcy ie zwali/
Na to tam prawie chłopy na wybor wybrali.
A pobocz zasię biegło z obu stron ostrożnych/
Po tysiącu chłop w chłopa/ y nakoniec możnych.
Owa wszystkich sto tyśiąc iedennaśćie beło/
A to tak wielkie woysko tę ziemię niszczeło.
Gdzie y bogactwa wielkie ludzi wiele wzięli/
A w tym mało maiąc/ wśi gumna spaleli.

BOHDAN Hetman on sławny/ slaki osadziwszy.
Cześć Nizowych Kozakow swoich wyprawiwszy.
Pustoszeli im ziemię/ dzieci wyśćinali/

* beło?

Matkam oczy łupili/ a piersi rzezali.
Miasta wsi popaliwszy/ na zad sie wrocili/
Acz za nasze nie stoi/ by wszystkie zniszczeli.
Oni otym niewiedząc/ gdy w Wołoszech beli/
Ludzi/ bydło/ y inszy łup lekce to ważyli.
Asz gdy w ziemię w iechali/ mięsa dość zastali/
Dzieci żon/ plony wszystkie/ doszczędu wygali.
Owa wet za wet zaras/ lecz naszy nie spełna/
A onym też za iedwab/ zysk/ została wełna.
Czego sie żal Panie Boże.

Do Czytelnika laskawego
krotka Przedmowa.

Posłuchay tu możeszli ścierpieć żal takowy/
Już mnie oczu niestawa/ ani czuię głowy.
Lamentow uszy pełne/ ludzi Chrzescianskich/
Tych co cierpią niewolą od ręku Pogańskich.
Płacz żałosny przebija wysokie obłoki/
Ich kzwią wypełnił swoie brzegi/ Niestr głęboki.
Mosty sobie przez błota Pohancy szczynieli/
Z ich ćiał/ ziemię Podołską sprosnie spustoszeli.
Osadzili martwymi ciały Ruskie kraie/
A coby ich pogrzebli/ ludzi nie dostaie.
One ciała niewinne osobney piękności/
Pań Panienek/ roznosza psi ptacy/ ich kośći.
Niemowlątka po polach leżą ogładniały/
Oycow matek bracie y siostr/ wszystkich postradali.
Wszystkie srogi Poganin pobrał w swoie strony.
Ono ich cne potomstwo trawią krucy wrony.
Tam sie ręką zasłania/ a owę ptak kluie/
Obiadwszy wszystkie plecy/ k piersiom przyskakuie.
Naydzie człowiek cos ma rzec/ zakopać żywego/
Nie godzi sie/ a dobić/ nie da mu żal tego.
A drugie ogłodniało/ usty mlaska ięczy/
Tylko znać/ że wzgłodniałym ćiele duch sie kręci.
O tum mysląc biedna mać/ bieda łąmiąc ręce/
A żal co przed oczyma/ trzyma serce w męce.

Patrzy smutna na dyiewkę/ a oćiec na syna
A każdy rozno w trokach z nich u Tatarzyna.
Widzi zesromoconą tuż przed sobą marnie/
A włosow rostarchanych/ iuż iey nie ogarnie.
Serce sie z żalu pada/ snaćby smierć wolała/
A niż patrzyć na żięćia/ co po niey dostała.
O Slachetne Podole/ o Kraino Zacna/
Gdziesz ona twa obfitość wsemu swiatu smaczna.
Gdzie matki ktore mężnych dziatek narodziły/
Wszystie od Pogańskich rąk marnie poginęły.
A drugie w małcy wadzie tamże u nich chodzą/
W wodzie co z ociu płunie/ asz do kostek brodzą.
Gdziesz ony stada wielkie/ co koni mnożely/
Na ktorych Cni Rycerze Pogany gromili.
Gdzie y ony co żywność obfitą dawały/
Owce krowy u Pogan wszystki sie zostały.
Nie poydą iuż do Rzesze/ woły wychowałe/
Karmią dziś mięsem swoim/ Tatary zuphałe.
One pszczoły cos winny złey Pogańskiey ręce/
Iże z gniazd swych wygnane są w ognistey męce.
Niemasz ktoby żałował/ a zapłakał rzewnie/
Prosił Boga o pomstę/ na Pogany wiernie.
Człowiek dziw na Podolu/ Psi tylko brzechaią/
Y ci snadz w rychłym czasie z glodu pozdychaią.
Pochowawszy swe Pany w swe lakome gęby/
Ktorych kosci roznoszą kończatemi zęby.
Bieda tym co to widzą z żalu umieraią/
Ci co o okrutnośći Poganskiey słuchaią.
Płaczą Ruskie Krainy swey drużyny wierney/
Z ktorych niedawno mieli mur tak mowią pewny.
Ten teras rozwalili okrutni Poganie.
A iuż czym oni zwali/ to przechody nanie.
Twoy to dziś Mur Cna POLSKO aleć barzo słaby/
Radzęć bądź ostrożnieysza dodaway mu rady.
Doday mu y ratunku/ a pewney obrony/
By cię nie starł Poganin prętkimi Zagony:
A tych swoich kochankow ktores rospusciła/

Strzeż być ręka Pogańska ich nie podawiła.

Wyznanie grzechu a prośba do Pana
Boga aby sam swoich ratowac y wyzwolić
z ręku Poganskich raczył.

ZGrzeszylismy o Panie a takowe złośći
Czyniem/ ktore są brzydkie twey swiętey miłośći.
Odstąpilismy barzo przykazania twego/
Niedbaiąc na twe srogie sądy Boga swego.
A wszakoż ty Panie nasz/ w takim utrapieniu/
Zmiłuy sie a day ratunk twoiemu stworzeniu.
My do ćiebie z tych iaskiń/ Pana Boga swego/
Wolamy/ znać niechcemy Machometa złego.
A z pokornym wyznanim grzechow swych wołamy/
Do ciebie sie w nedzach swych Panie uciekamy.
Czemużes nas opuscił przecz sie gniewać raczysz/
Zali nas w tych iaskiniach bałwańskich zabaczysz.
Zali zabaczysz owiec ktore sie zbłakały/
Usłysz Panie pogłosie poczet nasz niemały.
Chciey pamiętać nasz Panie/ na twe zgromadzenie/
Ktoreś posiadł od wieka/ niech to złe nasienie.
Machometa sprosnego. Nami nie szafuie/
Niechay nam twoy Syn miły wiecznie roskazuie.
Tyś z nim wespoł Bog y Krol od wiecznego wieka/
Tyś sie starał na wieczność/ sobie o człowieka.
Tyś Morze postanowić raczył w iego brzegach/
Gwiazdy chmury na Niebie nie mylą w swych biegach.
Tyś sam ETAN gwałtowną y bystrą wysuszył/
Az suchych skał kamiennych rącze zdroie[1] w zruszył.
Tyś sam dzień y noc stworzył wiekuisty Panie/
Słonce y miesiąc swieci na twe roskazanie.
Tyś dał imię na swiecie kazdemu osobne/
Zima/ Jesień/ y Wiosna/ y Lato ozdobne.
Te wszystkie czasow swoich/ roboty swe maią/
A według woli twoiey/ żywność swiatu daią.

[1] z drogi.

Gdyż cie Panie w twych Boskich sprawach wyznawamy/
Zmiłuy sie/ niech od ciebie ten ratunek z namy.
Nie daway nas na w zgarde Poganom okrutnym/
Stań sie Panie pociechą sercam naszym smytnym.
Wspomni na obietnicę onę Boską twoię/
Ratuy dła ktorych wylał Syn drogą krew swoię.
Wspomosz nas o Boże nasz dła imenia twego/
Ktore iest barzo straszne u narodu wszego.
Niech cię przy nas obaczą/ bezecni Poganie/
Wytargni nas z ich ręki/ uderz gromem na nie.
Niechay sprosnie nie bluznią/ Synaczka twoiego/
Nie pytaią gdzie maćie Christusa waszego.
A wszak ciebie my z nim wespoł chwalimy na Niebie/
Skąd czekamy nędzni ratunku od ciebie.
A choć by to nas Panie nam uczynic raczył/
Zebyś nas w tych odchlaniach Pogańskich zabaczył.
My iednak tobie uffać/ a mocnie będziemy/
Ze snadz zdoczesnych/ wieczne roskoszy poydziemy.

AMEN.

¤ ¤ ¤

Історія жалісна про прудкість та лють Татарську і про суворе нищення та псування Земель Руської та Подільської. Котре сталося місяця Жовтня Року 1575.

Бартошем Папроцьким правдиво і коротко записана
В Кракові
В Друкарні Шарфенберга.
Року Божого 1575.

На старожитній Клейнод Наленч
Ясновельможного Пана Ансельма Гостомського[1] воєводи

[1] *Гостомський Ансельм* (бл.1508-1588) – воєвода равський, відомий як автор «Господарства» (1588; 1606; 1644 із зміненою назвою – «Економія або господарство зем'янське»). Кальвініст. За молодих років служив в обороні поточній, а відтак знав про українські

Равського і т.д.

Великі речі той вузол тут в собі містить/
Про що я це коротке свідчення тобі подам.
Свідчать про нього Хроніки – кому його надано/
Завжди правди і Мужності із ним дізнавано.
І це все знайдеш у тому Значному Домі,
Що в Мужності не дасться поступитись нікому,
І правди завше дізнаються/ і всілякими справами/
Що люблять цнотливі/ тут піклуються.

Ясновельможному Пану п.Ансельму Гостомському з Переженіц /Воєводі і Старості Равському/ і т.д. Я в усьому мосцьпана слуга найнижчий доброго здоров'я, щасливого Панування і всіляких втіх за думкою Господа Бога Всемогутнього на довгі часи вірно зичу.

Так розумію не таємниця для твоєї зацної голови/
Мудріші за мене принесли посли.
Докладно виписані жалісні новини/
Які терзають Подільські та Руські країни.
За те ж то, що очі мої насправді бачили/
Твоїй Зацній особі будуть оповідати
Вуста. І чого слухав очима[1] своїми/
Про те тут явне буду свідчити перед усіма.
Як знущався Поганин над Руською Країною/

проблеми не за чутками. Мав 8 синів та 4 дочки (одна замужем за Сенявським).

[1] Напевно обмовка – мало бути «*вухами*».

Людей і полони[1] великі вигнав у сторону іншу.
Великим ґвалтом видираючи дівча у матері з рук/
Разом <гамузом> з сином і з батьком/ теж веде через дикі [поля]
І, мало того, безчесний Поганець/
Вогнем усе запалив як смольний каганець.
Побачиш як Подільську Землю вздовж перебігав
Обережно/ і на Руську як без поспіху вбігав/
Сорок миль на вширш та вздовж Значні Краї они/
Оббігали, пустошачи, Поганські загони.
Оних мужніх Волинців як обійшли хитро[2]/
Чий то жаль великий/ слухати буде прикро.
А що, Пане Вельможний, не стане мені мови/
Щоб про те мудрими мав тут писати словами.
Однак хіть до служб твоїх/ моя рушає сміливо/
Хоча б словами простими/ [бажає] оповісти пригод багато.
Тільки собі не тужи весь час/
А прочитай ту книжку, пильно прошу, малу.
Побачиш тут нещастя/ штуки превратного/
Побачиш і сувору кару Бога найвищого.
Як приставала фортуна до сторони Поганської/
Хоча, я так розумію/ що то з волі Божої.
Бо гріх, котрий він міряв/ від усіх у купі
Зійшов нам на чоло з отим набродом поганським.
Розвалив мур досить славний, забажав, аби він нам обриднув/
Допустив отим Поганам злим, аби з нас глумилися
Пустивши страх по всій Землі Християнській/
Тішив тим нецнотливий той народ Поганський.
Але ж від тих знущань потерпають інші/
Невинні Панни, Пані та убогі слуги.
Заплатили за то життям люди справді Святі/

---

[1] Під *полонами* слід розуміти, передусім, худобу, але можна тлумачити і як *плоди* себто усе рухоме майно.

[2] Здається, вислів «*iak podeszli chytro*», можна також витлумачити «*раптово/ несподівано зістарилися*». Можливо, йдеться про переодягнення з яскравого одягу, звичного молоді, на темні жалобні/ старечі строї (навіяно епізодом із жалобним вбранням послів-волинців на сеймі 1575 р.?).

Зупинивши <змусили скам'яніти>, як мені бачиться/ той
батіг, що над нами вився.
Бо ще не приймаємо тих мук <казні> від нього/
Але складаємо ті провини один на другого.
І не бажаємо прийняти відплату, усі криві [грішні]/
А він сам нас розсудить як Бог істинний.
Я не хочу бавитися у довгі розмисли [виводи]/
Оповім тут коротенько Земель Руських пригоди.
Покажу і готовність [бойову] людей у тому краї/
Хоча [ти] сам з літ молодих знайомий з їх звичаєм.
І твоє Зацне потомство те саме [знайомство] потім отримало/
Котре на тому ремеслі з молодості своєї зросло.
Значні у тому є Гостомські від давнього віку/
Знає це Зацне Королівство [Польське]/ гідні кожного [з них]
справи.
За що Бог твоїй Зацній особі [дарує] багато щастя/
Про що тут певні чуємо досить шанобливі вісті.
Як давніше Предків твоїх в усьому благословляв/
Те зараз на твоїй Зацній особі ще поліпшив.
Дав тобі насамперед нащадків – старості відсвіження/
З тобою Рада Коронна/ до того ж [ти] Воєвода.
Такий що може/ бо вміє/ про це радить добре/
Якби безчесного нагороджено [було] так щедро
Легковажність і шкода велика/ [то для] цього Панства чесного/
Хай це зараз люди пізнають з голосування твого.
Маєш і Синів свідомих[1]/ вже Колег своїх/
Котрі Москву громили, Турецькі [землі] воювали
Громили і Татар, і зрадливих Волохів/
Не страшні то Народи Гостомським анітрохи.
Нині з тобою на рівних в раді Зацній Панській сидять/

---

[1] А.Гостомський мав 8 синів: *Станіслава* († 1598), каштеляна сохачевського з 1572 р., став по батькові воєводою равським у 1588 р.; *Ієроніма* († 1609), воєводу познанського (з 1592); *Яна* († 1590 або.1591), каштеляна равського (з 1588); *Миколая* († після 1581) ротмістра, хорунжого равського (з 1576); *Анджея,* старосту гонбінського; *Томаша* († 1624), воєводу підляшського та мазовецького (з 1605); *Доброгоста,* каштеляна закрочімського та черського; *Якуба.*

І як там голосувати/ дуже добре знають.
Знають бо там бували/ обізнані з усім/
[Щодо] Частих прудких набігів Татарина злого.
Може твоя Зацна голова додати доброї ради/
Оскільки обізнаний дуже добре [з] Поганської зради.
Як і негідний Турчин лагідними словами/
Через своїх хитрих послів/ має з вами розмови.
І все [нещастя] з його негідних виправлень [змін у трибі життя] росте/
Що з отих людей/ псам рівних/ тут маємо гостей.
Котрі [в] Зацних Лицарських людей землі тієї/
Потай захоплюють дітей їх і жінок.
Часто люд простий забирають та велику здобич/
Чинять суворі негідні [речі] над ними та збитки.
Примусив мене дух Господній, аби писав до тебе/
Аби з усім ознайомив твою Зацну особу.
Котру він собі нагледів до тієї Зацної справи/
Найпоштивішого і зацністю великого в усьому взагалі.
Щоб представив люду такому Зацному/
Радив [би], будучи серед Сенату усього.
Щоб той Поганин не тішився з того
І приплатив горлом [життям] своїм за здобич таку Зацну/
Може ж вам[1] той злий народ не бути надміру суворим/
Тільки забажайте провідати також в їх краї дороги.
І взявши Пана Бога собі за Гетьмана/
Можемо прудко приборкати такого гордого Пана.
Беріть за приклад собі отих гідних Албанів[2].
У невеличкому, але мужньому почті зацних Панів
Котрими святий і Зацний Князь порядкував/
Читайте як їм часто завоювання зривав
Скандербег[3]. І писався Христовим Лицарем/

---

[1] Себто *до вас особисто*.

[2] Тут мова йде про повстання 1443 р. та подальшу боротьбу албанців під проводом *Скандербега* (Георга Кастріоті, бл.1405-1468).

[3] Вірогідно мається на увазі книжка: *Barletius M.* Historyja o żywocie Jerzego Kastriota, którego Szkanderbegiem zwą – Historyja o oblężeniu Szkodry. Tłum. Cyprian Bazylik. – Brześć, 1569 або оригінальне латиномовне видання цього твору: *Barletius Marinus.* De vita et laudibus

Не зводив його Поганин своїм хитрим примиренням.
Ну ж рівний йому в мужності оний Івоня Славний[1]/
Про що нам добре свідчить час зараз [ще] недавній.
Як [він] гнобив ту негідну Магометську віру/
Послав не одну тисячу Дияволу на офіру.
І так Вельможний Пане, поштива Радо Коронна/
Оскільки нині це гідне Панство до тебе прибігає.
Оскільки є [ти] одним з Вождів, котрі ним урядує[2]/
І про його [панства] потреби оборони дораджує.
Раджу так, аби на посміх це нікому не йшло/
І то прудко повернуто, що зараз відійшло.
Або, аби ж горлом самі заплатили/
Ті, хто таку шкоду велику вчинили.
О, будуть вигнані злі Погани самі/
Коли побачать, що згода буде між нами.
Побачать у нас Пана нелюбого собі[3]/
Такий корисний буде нам і тобі.
Не буде до тих негідних Поган слати [для] примирень
Котрим ваша Вельможність немало [надміру] довіряє.
А він [турецький султан] тими псами своїми нас зрадливо цькує/
А сам часу видивляється/ теж на нас готує.
Як би нас пожерти може тим примиренням зрадним/
Не вірте йому, на Бога, його листам жодним.

Skanderbergi sive Georgii Castriotae, Epirotarum pricipis, libri XIII (Argentorati, 1537). З його перевидання 1552 р. робив свій переклад К.Базилік, а скорочена перекладна версія була опублікована М.Бєльським як 4 книга у третьому виданні (1564) «Хроніки всього світу» («Księgi czwarte Kroniki świata wszytkiego o Turczech i o Skanderbegu»).

[1] *Івоня* (Івонія) – Іоанн III Лютий, молдавський господар (1572-1574), герой війни проти Туреччини 1574 р. Йому тоді служили козаки Яна Свірговського (Івана Свірчовського), уславленого епічною традицією.

[2] Молдова на той час вважалася територією під подвійною зверхністю – Корони Польської та Османської імперії. Змагання зверхників за вплив у цій країні йшло без упину.

[3] Натяк на Габсбурзьку кандидатуру на польський престол. Габсбурги на той час трактувались як головні християнські вороги Османів.

Того кого він не хоче/ оберіть за Пана/
Нехай не він/ Божа рука обирає його сама.
Вже ж також час надходить тим розкошкам його.
Хоче [Бог] послати Християн у ті Панства до нього.
З яких він злупив хитро оних Зацних Панів[1]/
Греків/ Угорців/ і Сербів/ а потім Албанців.
І нас позбавив Волохів/ на Поділля цілить/
Будьте, на бога, обережні, нехай нас не заведе [в оману]
А що в моїй глупій голові розуму не стане.
Щоб тобі порадить міг, Поштивий Вельможний Пане.
Нехай тобі сам Бог на те розуму позичає/
Того Панства потреби нехай ті перелічує.
Адже і сам ти бачиш чого не достає/
[Вже] по-друге[2], через моє Перо пам'яті додає.
Не хочу довго бавить, прошу слухай [хоч] мало/
Побачиш, що за нещастя Поділля спіткало.
Отже, ону Землю Руську на все багату
Волами, кіньми і збіжжям знамениту.
Який великий занепад там люди зазнали.
Власне, як в Содомі колись, завалені.
Хоча й живі, але в тій негідній Печері/
Немає негідний Поганин жалості над ними.
Нехай же жаль [нас] сподвигне і хочу про те радити/
Аби нам ті [турецькі] примирення їх не могли завадити.
Яко ж чутно, що [таки] заважають/ бо лічбу не малу/
Попсував злий Татарин/ Русь мало не цілу.
І тут дізнатись зможеш з писання мого/
[Про] прудкість/ і хитрість Поганина злого.

Вашей В[ельможності] свого М[осцивого] П[ана].
Найнижчий служебник
Бартош Папроцький.

Сума Історії про нагле вторгнення

[1] Себто позбавив влади володарів християнських завойованих країн.
[2] Себто – у другу чергу.

Татар до Земель Руської і Подільської.

Тисяча п’ятсот сімдесят п’ятого Року/
Також Місяця Вересня дня п’ятнадцятого.
За власним оповіщенням Миколая Поштивого/
З Сеняви[1]/ і Гетьмана Старости Стрийського[2]/
Котрий частим і пильним оповіщенням своїм/
Погрожував від негідних Татар великим неспокоєм
Обсилав Панів/ також Шляхту Землі тієї/
Аби дбали на прудкі Поганські Загони.
Про чисельність яких давав знати в своїх листах частих
Котрі сам мав від Старост/ і від шпигунів густих.
І від Гетьмана з Низу – Князя Ружинського[3]/
Богдана, досить славного Мужа/ і справного.
Пишучи, що Цар Перекопський[4] виправив своїх синів/
І Бакая з Сьозою[5]/ і три Орди з ними.

---

[1] *Сенява* – нині містечко Стара Синява, розташоване над р.Іквою притокою Пд.Бугу (бл.25 км від Меджибожа). Засноване 1543 р. белзьким (з 1542) воєводою *Миколаєм Сенявським* (1489-1569) (згодом, з 1553 – воєвода руський, гетьман великий коронний з 1561).

[2] *Сенявський Миколай* (бл.1520-1584) – гетьман польний (1562-1564, 1575-1576, а де-факто з 1569), каштелян кам’янецький (з 1576), староста стрийський. Син вищезгаданого гетьмана коронного Миколая (старшого).

[3] *Ружинський (Рожинський) Богдан* (✞ бл.1576) – з дрібних волинських князів, гетьман запорожців (1575-1576). Оспіваний епічною традицією як *Богдан у чорному оксамиті* саме у зв’язку з татарським наскоком 1575 р.

[4] *Девлет-Гірей I* – кримський хан (1551-1577).

[5] *Бакай* та *Сьоза* (Сіоза, Сіхоза) – ватажки білгородських та очаківських татар. У вересні 1574 р. вони вже очолювали 7-тисячний загін, який з успіхом пустошив Поділля. 1577 р. пробували повторити успіх 1575 р., здійснивши новий напад на Україну. Окремо Бакай-ага згаданий 1561 р. серед 24 білгородських татарських козаків, які бажали послужити польському королю у війні з Московією. Бакай також відомий з двох нападів на Черкаси (1560-і – початок 1570-х рр.) відбитих місцевим старостою кн. Михайлом Вишневецьким (див. відомий «Epicedion»). Згадку Бакая (разом з Манасом) містить і «Венеція» (1572; 1587) К.Варшевицького. 1579 р. С.Зборовський на

Остерігав, аби Жінок і Діточок своїх/
Відіславши на Замки/ на певні покої.
Самі йому на порятунок, аби з'їхалися [б]/
І Вітчизни своєї милої псувати їм не дали.
Теж силою його [ворога] силі/ аби спротивилися/
Оскільки за тим йдуть ґвалтом, аби їх знищили.
Як ненаситні пси крові Християнської/
Увесь злий негідний той народ Поганський.
На те свою кладучи надію, вблагати гнів Божий/
Коли ріжуть Християн як Жидове кози.
І діточок їх побравши, на свою віру бридку/
Навчають/ і налаштовують [на] свою нецноту всяку.
На так часті і пильні оповіщення його/
З'їхалися ті Зацні Панове до нього.
Насамперед Миколай з Мельца[1]/ Воєвода Можний/
Котрий завжди Поганам бував досить грізний.
Маючи почет немалий людей оних країв/
Свідомих злих і негідних Поганських звичаїв.
До котрого приятелів з'їхалося багато/
Аби оним Поганам дати відсіч сміло.
Приїхав також до нього Ієронім з Сеняви[1]/

Запоріжжі просив турецьких і татарських посланців відпустити «Бакая з людьми» йому на допомогу в поході на московське прикордоння. Козак «Бакай» є і в знаному козацькому реєстрі 1581 р. У березні 1583 р. білгородський мурза Бакай рушив у похід на Україну, але почувши, що йому на зустріч йде Станіслав Влодек з 1 тисячею жовнірів, відступив. Сіхозу та Бакая (разом із Саргіелем-мурзою) як вождів татарського нападу 17 липня 1567 р. на подільське прикордоння згадує у своїй посольській реляції 1568 р. П.Зборовський. Про Сіхозу таки писав і А.Тарановський. 1569 р. він (підвладний білгородського санджак-бея?) був проводирем турецьких військ, що рухалися походом на російську Астрахань. Сіхоза-татарин вів турок із власним кількасотенним загоном на відтінку від Дністра-Дніпра до Дону.

[1] *Мелецький Миколай* (бл.1540-1585) – воєвода подільський (1569), гетьман коронний (1579-1581).

Маючи слуг своїх сто коней/ так як Пан справжній.
Разом з ним інших багато/ що на то їхали/
Аби Вітчизну любу Мужньо рятувати.
Станіслав Данилович[2]/ Каспер Васичинський[3]/
Ян і Рафаїл Скарпкове[4]/ ще і Копичинські[5].
Також Єжі Поляновський[6]/ мужні Золендзове[7]/
Чолганські[8]/ і Петро Кірдей[9]/ Зацні Завішове[10].
Ці то Зацні Панове/ кожен свій Полк/
Привів у визначений день/ до села до Вольки[11].
Звідти за Плоскирів[12] у гурті рушили/
Від Замку в чверті милі[13] табором стали.
І там очікували від Гетьмана вістки/
А про той злий Народ/ певнішої оповідки.
Про котрий досить певно прудко довідалися/

---

[1] *Сенявський Ієронім* (1519-1582) – брат польного гетьмана Миколая, ротмістр коронний, каштелян кам'янецький, потім воєвода руський (31.XII.1575).

[2] *Данилович Станіслав* (✞ 1577) – представник старої руської родини з Львівщини, ротмістр коронний, хорунжий львівський.

[3] *Васичинський Каспер* – зі старого шляхетського дому (герба Корчак), одружений на дочці каштеляна холмського Лисаковського. Згодом войський львівський (1581-1606).

[4] *Скарбки* (Скарпки) – польський шляхетський рід осілий на Львівщині ще у першій половині XV ст.

[5] Вірогідно брати *Станіслав* та *Остафій Копичинські* – представники давньої руської родини.

[6] *Поляновський Єжі* – син Яна Поляновського, який за дружиною з Гербуртів отримав значні маєтності на Поділлі, де й осів. Єжі Поляновський у 1605 р. згадується як войський галицький.

[7] *Золендзи* (Zołądź) – родина з Чехії, на Русі з часів Сигізмунда I.

[8] *Чолганські* (герба Сас) – давня (XV ст.) руська родина. Можливо мова, зокрема, про Андрія Чолганського, одруженого на Марії Ярмолинській.

[9] *Кірдеї* – давня руська родина (XV-XVI ст.).

[10] *Завіши* – польський магнатський дім.

[11] Ближче не знане.

[12] *Проскурів* (Плоскирів) – нині м.Хмельницький.

[13] *Миля* – 6-7 км (отже чверть милі – десь 1,5-2 км).

В оному місці табором не довго лежали.
Прийшла вістка/ Татари спішно до нас біжать/
І вже в п'ятнадцяти милях лише від нас лежать.
Про що Шпигуни певну вже йому вістку прислали/
В Неділю щонайдалі/ вітати їх казали.
Воєвода, Каштелян зійшлися до кола/
І там про те, що чинити/ вже радилися просто.
Панят і приятелів своїх/ до себе скликавши/
Вісті ті, що мали/ між ними оголосивши.
Питали у Ротмістрів свідомих там шляхів/
У звичайних служилих і Мужніх Козаків.
Котрі їм так знати дали – аби з місця того/
Не сходили/ оскільки то є власна дорога його [ворога].
І найперший прохід [торований шлях] їх/ котрий Чорним звуть[1]/
І ми вас не заведемо далі/ своєю мовою.
На інший [шлях] не перескочить той Поганець хитрий/
Оскільки їм у кожний бік вже звідти перехід прикрий.
Гетьман польний той просив, аби до нього вибиралися/
І від чисельних Поган, аби його рятували.
Вони також просили, аби до них приїхав/
Докучати їм більше в тій мірі припинив.
Адже він, розуміючи ці потрібні речі/
На пильний той розум свій/ наперед тримався опіки.
До того з ним і Ротмістри, пильно прохаючи слали/
Аби без усілякої одволоки/ до них приїхали.
На так пильні і часті ці прохання його/
Поїхали за Меджибіж[2] зі своїм Військом до нього.
Утім, однак, насамперед те постановили/
Що Гетьмана/ Ротмістри собі обрали.
Подалися під справу Воєводі своєму/
Миколайові з Мельца, Пану досить можному.
Котрий те від них прийняв/ але, бачачи при собі/
Літами першу особу в усьому рівну собі.

---

[1] *Чорний шлях* – див. докладно розділ 2.2. (у Сарницького).
[2] *Меджибіж* – замок над Чорним шляхом. Розташований на пагорбі при злитті річок Буг та Божок. Володіння Сенявських.

Ієроніма з Сеняви, Колегу свого/
Почтив його тим титулом/ так яко старшого.
Але він подякував за те [Мелецькому] як уважному/
Зі своїм зараз Почтом віддався під справу йому.
Приводячи йому на пам'ять його справи Зацні/
Котрі бували Богові/ також людям смачні.
Просив, аби він людом порядкував/ віншуючи йому того
Щастя/ яке завжди мав від Бога милого.
Сподіваючись, що і там мав мати таку ж фортуну/
З його допомогою стерти злу Поганську пиху.
Що коли вже пристав на це/ усі заволали/
Дякуємо: послушність усі обіцяли.
І не тільки самому/ Але також і тому/
Кого б до цієї справи/ служити дали йому.
Зараз мужнього Куната[1]/ придали Марціна/
Котрий свідомий хитрості злого Поганина.
Разом ці Вожді/ той люд розділили/
З людей пильних і Мужніх Ротмістрів учинили.
Ієронім той найперший/ вів Роту з Сеняви/
Пан Зацний досить Можний/ отже і Ротмістр справжній.
Котрий мав Поручника до Люду оного/
Яна Йордана[2] – Мужа і досить славного.
А по ньому Данилович завжди ходив зі своїми/
Кіньми/ Пахолками/ добре влаштованою зброєю.
Котрий також собі обрав до тих людей справи/
Яна Скарбка Зацного і Мужнього насправді.
Та й Венгленський[3], Підстолій/ тут же за ними ходив/
Котрий Роти Сто Коней своєї справно водив.

---

[1] *Кунати* (Kunatowie) герба Топор – стародавній рід на Русі. *Кунат Мартин* – ротмістр коронний, ходив з М.Мелецьким на Молдову 1572 р.

[2] *Йордан Ян* з Заклічина – син старости самбірського, ротмістр коронний, ветеран походу Ольбрахта Ласького під Очаків 1568 р. та Мелецького на Молдову 1572 р.

[3] *Венгленський Станіслав* – підстолій польського короля Генріха Валуа, мав маєтності в «руських країнах». У «Гербах» Папроцького охарактеризований як *муж Речі Посполитій заслужоний.*

І тут же за ним одразу Підкоморій Львівський/
Почет свій вів сто Коней/ Войцех Старіховський[1].
Войцех також Кам'янецький[2]/ вів Полк своїх людей/
У котрому були два Брата усі його слуги.
Котрих було сто Коней/ досить збройно убраних/
Світло жовті накидки у Панів у самих.
Станіслав Влодек[3]/ Юрій і Якуб Струсі[4]/
Оних Гекторов Руських/ досить Мужні Сини.
Котрі слуг своїх півтори Сотні мали присутніх/
Через ті часті наїзди злих поганців негідних
Миколай Гербурт[5] разом також з Лянцкоронськими[6]/
Прибуло до тої потреби двісті Коней з ними.
Воєвода залишок у загальний загін згромадив/
У котрий Почет слуг своїх теж немалий всадив.
Над ними був Поручник Ян Стриж[7], чоловік справний/

---

[1] *Старіховський Войтех* (✞ між 1582 та 1584) – з давньої руської родини, підкоморій львівський.

[2] *Кам'янецький Войтех* – старший син Яна Кам'янецького (1524-1560), воєводи подільського. Рід походив з Сяноцького повіту (замок Кам'янець – родова маєтність). *Войтех* мав брата *Яна*, з яким тримав неподільними сімейні маєтності (зокрема Залоще та Олеськ). Був і третій, молодший його брат – Станіслав. Про «брата»-кузена *Каспера* див. нижче.

[3] *Влодек Станіслав* герба Правдич – ротмістр коронний, староста галицький та коломийський.

[4] *Струсі* – давній руський рід, славний войовничістю, вихідці з Белзького воєводства. *Струсь Єжі (Юрій)* – староста брацлавський та вінницький, героїчна постать на українському прикордонні. *Струсь Якуб* – староста хмільницький, мав дружину з Потоцьких. Загинув у бою з татарами під Баворовим у 1589 р. Оспіваний епічною традицією.

[5] *Гербурт Миколай (другий)* (бл.1544-1602) – ротмістр коронний, воєвода руський. Його сестра була замужем за Станіславом Лянцкоронським.

[6] Мова про *Лянцкоронського Станіслава* – старосту скальського та *Лянцкоронського Миколая* – ротмістра на Поділлі та учасника баторіанських війн з Москвою.

[7] *Стриж* (Stryż, Strzesz, Strasz) *Ян* герба Шалява (✞ 1575) – з давнього руського роду, писар галицький (1569-1574).

Котрого гідна поведінка/ була завше явна.
Прибувало до них людей досить з усіх сторін/
Вітчизни своїй милій/ для певної оборони.
З П'ятниці ж на Суботу/ прийшла від Гетьмана/
Певна вістка про Поганця/ досить чуйного Пана.
Шпигуни їм про Військо немале знати дають/
Йде дуже обережно так також оповідають.
Я при собі не більш як тисячу маю Люду/
Щоб гідних до бою/ не лічу челяді.
Скоро швидко Воєвода/ Гетьман Війська свого
Рушив не мешкаючи на писання його.
І знаючи хитрість/ прудкість/ того Поганина.
Також [про] різні Загони злого Татарина.
Котрому б пристойніше, мабуть, з псами воювати.
Він люд увесь охоче/ узявся теж готувати.
Перед світанком у Суботу/ за кілька годин встали/
І увесь день за справою до їх Війська їхали.
[На] годину в ночі ставали над болотом у діброві/
З іншими новинками прибігли Посли
До Гетьмана/ даючи вже певні новини/
Що певну потребу [бій] мати вам завтра з ними.
Воєвода Київський[1]/ з тим прислав Посланця.
Що у Волості бачено вже того Поганця.
Котрий лежить безпечно під Сенявою Кошем/
Прибувайте на Бога – його звідти сполошимо.
Вже точно о шостій в ніч/ подав вістку той Пан можний/
Знаючи, що неприятель є дуже обережний.
Хотів битву з ходу дати/ я так розумію/
Хоча вам його задуму викласти не вмію.
Ті Зацні Рицарські люди що там були/
Пришвидшити час Господа Бога просили.
Довіряючи ласці його/ що їм допоможе/
І ону велику кількість Поган силою своєю переможе.
З радістю дня чекали/ і про те просили/
Панів/ аби щонайшвидше звідти рушили.

[1] Кн. В.-К.Острозький.

Адже хіті і серця/ усім прибувало/
Бо їм звідусіль на поміч йшло людей немало.
Ян Костка[1] зі своїм Полком йшов, у кількасот коней/
Котрим трапився Татарин/ з так шляхетної тоні[2].
Петр Нішицький[3] з Бартошем, Яном Белзецькими[4]/
Андрій теж Тарановський[5]/ Секретар, за ними.
Прокоп Рашко[6]/ за кілька миль були Гербурти/
Троє можних з багатьма людьми – Зацні Старостове[7].
Також мужні Чарторийські[8]/ Вілженьські[9]/ Менкіцькі[10]/
Агов мені важко перелічить в цій книзі усіх.
Не бажаючи чекати тих/ котрі позаду ще були/
Воєвода з Гетьманом під люд [згромадження ворога] рушили.

---

[1] *Костка Ян* (бл.1529-1581) – воєвода сандомирський, 1574 р. як посаг за дружиною отримав великі маєтності на русі (Ярослав та ін.) та Поділлі.

[2] Тут – «*улов*».

[3] *Нішицький (Ніщицький) Петро* (✞ між 1606 і 1607) – походив зі шляхти плоцького воєводства, кашелян белзький (1589), на Белзчині осів ще 1556-1557 рр.

[4] *Белзецький Бартоломей* (✞ 1583) – суррогатор белзький; *Ян Белзецький* – дворянин Стефана Баторія ще за часів, коли той був князем семигородським.

[5] *Тарановський Анджей* – з давньої шляхетської родини Перемиської землі, підчаший галицький, королівський секретар і помітний дипломат, посол до Туреччини. Згодом приятель С.Наливайка.

[6] *Рашко Прокіп* герба Сас – писар галицький (1575-1587), суддя галицький (1587), підкоморій галицький (1590-1597).

[7] Тут вірогідно маються на увазі брати *Гербурти*: *Станіслав* (перед 1524-1584) – староста самбірський і дрогобицький; *Миколай* (після 1524-1593) – староста львівський; *Ян* (після 1524-1577) – староста перемиський, знаний правник та історик.

[8] *Чарторийські (Чарторейські)* – давня родина на Русі, зокрема в Перемиській землі (не плутати з кн.Чарторийськими).

[9] Вірогідно родичі *Вілжинського Томаша* герба Просна, походив з Руського воєводства, ротмістр часів Сигізмунда І.

[10] *Менкіцькі (Мекіцькі)* – шляхта Перемиської землі. *Менкіцький Валента* загинув 1574 р., б'ючись на боці молдавського господаря Івоні; *Менкіцький Станіслав* мав маєтки на Поділлі.

Перш ніж прийшли під Сеняву справні Роти ці
Татари пустили в різні боки Загони.
Не маючи відомостей, Поганець безпечно/
Про людей про так близьких/ чинив досить розпусно[1].
З народом цнотливої жіночої статі/ бо і за майно[2]/
Не беручі їх до Коша, там стинали усіх.
Люди усі до Міста під Замок збіглися/
Дома власні, добро своє там вони покинули.
Татарин негідний, що в Замку ховався[3]/
Усіх інших негідністю своєю оцукрував[4].
Утік до тих злодіїв, що місто палили/
Котрі його дуже швидко/ і вдячно прийняли.
А ті негідні жінки Татар інших/
Вживали фортелів негідних, хоча недовгих.
Позаливали гармати, [так що] стріляти з них не могли/.
Утім ці пси Поганці [від] того не перемогли.
Їм Бог не допустив такої жорстокості/
З рушниць їх відстріляли люди з тієї Волості.
У той час військо надійшло/ Татари втікали/
Люд наш, немов би Турки теж, у Замок вскочили.
Не вбили лише трьох/ а отже користі/
Не отримали Погани, [і] втікали всі.
Козаки тієї Волості одразу сіли на коней/
Побачивши порятунок/ насіли на них.
Женучи дібровою, досить їх мужньо били/
Мало не увесь Загін той їх погромили.
Того, який втік з Замку до Загону/
Не взяли Татари/ як хотів, додому.
Забили, кажучи, що нас зрадницьки зрадив/
І ледь нас на великий люд не навів.

---

[1] Тут, напевно, слід читати: «*Не маючи відомостей,|| Про людей про так близьких/|| Поганець безпечно/|| чинив досить розпусно*». Такий «прийом», коли у реченні-двовірші читаються ніби дві колонки, не рідкість у тогочасному віршуванні. Далі такі випадки не редагую.

[2] Себто *як невільників*.

[3] Себто замок охороняв.

[4] Тут «*заплямував*».

Струсі охочі будучі/ пильно просилися/
Щоб уперед зі своїм Полком під [ворожих] людей скочити.
Але Гетьман, Маючий на то пильне око/
Оскільки шпигуни мовили про те з ним широко.
Неприятель обережний, велика його громада/
Стеріг, аби колись близькою не була засідка.
Дозволивши їм, відкликав/ бачачи інших багато/
Що із ними там їхати готувалось сміливо.
Але сам з тим військом йшов як у напрузі[1]/
Котрого три тисячі було і не більше.
Про Поганів певну вість в'язні оповідали/
П'ятнадцять їх тисяч і Шпигуни [то] знали.
І так на це огляд потрібно мати було/
Аби добре так назад/ як і вперед дивився.
Бо не завжди впертість, Мудрець один радить/
Впертістю ж перемагається/ піддатись також не вадить.
Той же того добавляє: Військо щасливе буває/
Котре Вождя справного і обачного має.
Яко ж той то Зацний Пан чинив досить тому/
Що стеріг люд досить пильно/ довірений йому.
Йшов обережно під той люд/ котрий близько лежав/
Стережучи усіх боків/ якби його з котрогось не обійшли.
Виступ[2] Шляхтич Подільський/ до Воєводи скочив/
Прохаючи його про те пильно: і конем обійшов.
Аби його пустив по людей, котрі близько були/
Котрому три Шляхтича до того прибули.
Рожнятовський[3] сивий малої вроди/
Єзіорківський[4], Кайєцький[1]/так яко на бенкет[2].

---

[1] Себто сторожко.

[2] Напевно, мова йде про *Станіслава Виступа* (Występ), жовніра підчас малоуспішного походу М.Мелецького на Молдову в 1572 р. Про нього Я.Ласицький оповідав, що то «*муж дрібний тілом, але великий серцем*», згадуючи його успішний герц з турком, якого шляхтич прохромив своїм списом.

[3] *Рожнятовські* герба Сас шляхетський рід з Руського воєводства.

[4] *Єзіорковські* герба Равич відомі в Люблінському та Познанському воєводствах.

Вилаяв його Воєвода/ потім його відпустив/
А там, коли їхати хотів/ добровільно пустив.
Недалеко відбігли скоро на люд натрапили/
Котрий на собі Мужньо/ і хвилю бавили[3].
Вождь того Загону/ аби люд вивести/
Сам-десять до чотирьох тільки виставився.
З котрими зіткнувся/ і досить несміло/
Так сподіваючись/ що їх прудко мав побачити багато.
Кожний собі з оних трьох відлічив по своєму/
А Вождь цього полку взявся за старшого.
Скоро Стахніка[4] Виступа на собі забавив/
Котрого Виступ прудко і мужньо відправив.
Хотів Татарин тил подати/ але його наздогнав/
Аж по самому жеребцю спис його пробіг/
Там же з коня зараз спав/ і другий до нього/
Хотів рятувати Витязя/ тягне лук на нього.
З боку йому заїхавши/ Виступ побачивши/
Коня дуже прудкого до нього обернувши.
Не дав лука дотягнути/ влучив під щоку/
Рогатиною там з нього випустив кров <посоку>.
Однак же його пес випередив той негідний Поганський/
У слабину [обладунку] нешкідливо влучив з ласки Божої.
Татарина підхопивши, двоє з ним побігли/
Коня, шаблю і лук на землі залишивши.
Ті троє [шляхтичів] кожний свого на землю поклали/
З коней, [вони] лежачи здихали/ і жоден не ожив.
Про людей же другі до Коша знати дали/
Власне, як птахи з гнізда, зараз схопились.
Не дійшла їх жодна сторожа/ ні жодні шпигуни/
Однак ті Загони/ там взяли по голові[5].
Котрі свіжо розпустив Царик Албігерей[1]/

---

[1] Село *Каєць* (Kajec) відоме в Мазовецькому воєводстві.
[2] Варіант – «*весілля*».
[3] Себто зараз таки розважили битвою.
[4] Станіслава.
[5] Себто – *були розбиті*.

Також Бакай/ Сьоза/ четвертий Казігерей[2].
Люди наші на допомогу/ йшли вітати Поганів/
Тих негідних і зрадливих/ вітчизни своєї Панів.
Коли ж були від Гетьмана вчасно визнані на це/
Від котрих велику дяку він отримав за це.
Воєвода Київський, уже будучи обізнаний/
Що Поганин за рікою/ лежить тут з тієї сторони.
Посунув на нього зі своїм військом/ хоча було день ходу/
Поки прийшов до того Басарабова броду[3].
Але, коли побачили – люди у Сеняви/
Перейшли той брід/ хоча шкодую/ без жодної забави.
Утім ті, що в Загони в різні боки пішли/
Тих Волинці побили/ що їх єдино знайшли.
Дві тисячі ті горла від їх руки дали/
А інших селяни з Волості у дібровах забивали.
Ярмолінський[4], муж Зацний, Найманець <жолдовник> Княжий/
Той бив мужньо Поган, за ними ходячи.
Темрюк[5], Ротмістр Гетьманський/ також їх мужньо громив/

---

[1] *Алп-Гірей*, майбутній калга, один зі старших синів хана Девлет-Гірея І.

[2] Майбутній кримський хан *Газі-Гірей II* (1588-1596, 1597-1607).

[3] Біля м.Острополя на р.Случь, понад кордоном Волині. «*Басарабами*» (бесарабами) тоді називали не лише представників першої стійкої династії в давньому Валашському князівстві, але й мешканців цього князівства («країни Басарабів») загалом.

[4] *Ярмолинські* герба Корчак – власники маєтку Ярмолинці в Подільському воєводстві. За легендою вихідці з Хорватії. Тут мова напевно про *Ярмолинського Матвія (Матея) Юхновича* – урядника Красилова (1575), а згодом Василіва-Базалії (1577) в маєтностях кн.В.-К.Острозького. Від службових татар князя, якими він часто командував, отримав ще й прізвисько *Агіс (Агіш)* – від татарсько-турецького «ага» – командир. Згодом, 1577 р. він ще раз відзначився, розбивши татарській загін під Красиловим.

[5] *Темрюк Шимкевич (Шимкович)* – черкеський князь, як ротмістр розпочав службу Короні ще за короля Сигізмунда Августа (виїхав з Кабарди на королівську службу разом з іншими черкеськими князями – соратниками кн.Д.І.Вишневецького-Байди 1562 р.), а 1601 р. отримав польське шляхетство.

Своїм полком у діброві досить їх живо гонив.
Коли прийшли під Сеняву/ вже нічого не застали/
Тільки Місто спалене/ худобу, що постинали.
Людей плачучих, що тільки з душами втекли/
Нагі/ і не маючи нічого, що б потім їли.
Усе негідні Погани прудко попсували/
Жодної речі з пожитків їм не залишили.
Дано знати вістку непевну, що люд у готовності стоїть/
Татарський/ бажаючи дати битву/ анітрохи не боячись.
Воєвода виправив люд той Мужній на чоло/
Виглядаючи пильно зусібіч Поганина навкруги.
І знаючи про численність Поган/ суворо забороняв того/
Щоб жоден не виїжджав, окрім волі його.
Тут же під Замком Сенявою/ Табір дав закласти/
Аби їх велика кількість Поган не могла обійти.
Бо шпигуни остерегли, що мали Гармати/
Аби стеріг Військо/ і шкодою легковажність не стала б.
Стояли так кілька годин і того чекали/
Щоб їм шпигуни певнішої вісті дали.
Сторожа надвечір також прийшла від того броду/
До якого мало не півдня було ходу.
Оповідали/ що Поганин вже переправився/
Тільки знак, коли втікав/ по собі залишив.
Коней, волів постинав/ та, утім, Загони.
Розійшлися на Волинь/ і в Подільські сторони.
Однак Князь Костянтин[1]/ дорогу їм перекривав/
У Басарабова броду з військом хотів залягти.
Заледве Князь досяг з людом тієї води/
Як Поган трикратно бив при тому броді.
В'язнів немало дістав: і Козаки його/
Водили, б'ючи їх, при очі до нього.
Уже коли був убезпечений через своїх певних шпигунів/
Котрі оббігали шляхи/ [а] також річні береги.
Воєвода Подільський[2] сказав у табір виїхати/

[1] Острозький Василь-Костянтин.
[2] Мелецький Миколай.

Відпочинків однак звичайних наказав занехаяти.
Сам протягом цілої тієї ночі/ яко Гетьман справжній/
Їздив стережучи/ як синів своїх батько ласкавий.
У понеділок сторожа в'язня із ранку привела/
Оповів/ Татари хоча з Кошем утекли.
Але їх тут кілька сотень блукає в діброві/
На що у тих самих словах згодилися в'язні [інші].
На котрих оповідь/ прудко Гідні Панята ті/
Розбіглися на усі тієї Волості сторони.
І насамперед Данилович/ Войцех Стариховський/
Той Хорунжий, а той Підкоморій Львівський.
Миколай Гербурт, також Муж Зацний, за ними/
З Войцехом Каменецьким/ і з Лянцкоронськими.
Єжи, Якуб Струсі/ Каспер Васичинський/
Ян, Каспер Каменецькі/ Станіслав Венгленський.
Копичинські/ і з ними Єжі Поляновський/
Белжицький Анджей[1]/ також Зацний Баворовський[2].
Тих інших немало досить охоче скочили/
Аби того Поганця негідного громити.
Але фортуна, де схоче, там коло обертає/
На кого неласкава/ в мурі його намацає.
І ці пси Поганці спочатку від них вислизнули/
По цій діброві врозтіч розбіглися.
Козаки цієї Волості по одному [їх] били/
А залишок Волинцям до рук загнали.
Ті усі Загони, що було залишили/
До Плутона[3] на вічні розкоші поїхали.
Панята приїхали/ коней нагонявши/
У дібровах цих великих там нічого не наловивши.
Воєвода їх питав, що би чинити хотіли/
Оскільки живності у тому місці для коней не мали.

---

[1] Брат вищезгаданих Бартоша та Яна.

[2] *Баворовські* – родина чеського походження, веде початок від Вацлава, який осів на Русі в Баворові за Сигізмунда І. Тут, напевно, йдеться про *Баворовського Миколая*, ротмістра коронного.

[3] Римський бог смерті.

Одні на то радили/ аби там затримались/
До того аж поки шпигуни шляхи об'їдуть.
І дадуть нам відомість/ аби де не заховались [татари]/
А скоро [ми] роз'їдемось/ тут-таки в землю не впали.
Другі ж не погоджувались [на те]/ тільки [аби вже] роз'їхатись/
І даремних незручностей і втрат позбутися.
Гетьман польний[1] проханнями як міг їх стримував/
Щоб той люд з громади цієї не розходився.
Чому, оскільки зарадити не міг/ занехаяв ті справи/
Усякому разі те обіцяв мати сам на пильному піклуванні.
За цим неприятелем казав йти слідами його/
А як усі дізнались, що їм обіцяв це.
Зараз від Сеняви усі роз'їхалися/
Що щастя по їх волі/ так гадали.
Але ж від фортуни дуже ошукані/
Бо зраджувати не новина для цієї доброї Пані.
Гетьман з людом/ котрого тисячу мав при собі/
Пам'ятаючи про ту повинність котру ніс на собі.
Йшов там же/ під Пиковим[2] табором стали/
Чекаючи/ сторожа, шпигуни, аби до нього надходили.
Лежав Тижня півтора/ там же під Пиковим/
З цим людом до битви чулим і готовим.
Сторожу, поки вона збігала, оті дослужили/
І через великий голод їхати звідси мусили.
Гетьман заледве з п'ятьма сотнями лишився тільки в полі/
Перебув час короткий/ бажаючи, аби був там той край у спокої.
Рушив з цією жменькою людей під Меджибіж/
Там хворого всадили на Пана Кухарський віз.
Йшли одні до Меджибожу/ а інші лишились/
У річки Цієси[3]/ аби сторожи дочекатись.

---

[1] Сенявський Миколай.

[2] Давнє містечко, нині с.*Пиків* Калинівського р-ну Вінницької обл.

[3] Можливо, йдеться про верхів'я р.Соб, лівої притоки Пд.Буга (це біля Пикова і саме там було зручно чекати сторожу). Маю також версію, що мова йде про сучасне с.*Теси* Літинського р-ну Вінницької обл. Воно розташоване на річечці Хвоси, притоці Пд.Бугу, десь на півдорозі з Пикова до Меджибожа.

А сам [гетьман] у Хмільнику[1] хворий для спочинку лишився/
Бажаючи, аби певну вістку від своїх шпигунів отримати.
Надвечір того ж дня істинно дали знати шпигуни/
З Білої Церкви[2]/ що йдуть численні Татари.
І ті з ними зійшлися/ що тут у землі були/
На сирому[3] полі разом повернулися.
Це діялося у середу/ дня Місяця того/
Коли побачили на [власні] очі військо таке велике.
Зараз Пан Гетьман під нього люд, котрий був, відіслав/
Аби назад повернулися [з вістями?]/ наказуючи послав.
Тих п'ять сотень зараз до нього з'їхалися/
І в п'ятницю до Хмільника цілу ніч їхали.
Того ж дня під Хмільник наші приїхали/
Татари у Грушки[4] також ночували.
У Суботу і в Неділю там за Улановим[5]/
Назавтра рушили загоном таким.
Минаючи Хмельник, просто до Сеняви пішли/
Там лежали/ назавтра Красилова[6] дійшли.
Однак і там не довго також бавилися/
П'ять чоловік у того Замка схопили.
Минаючи Костянтинів[7]/ потім на Купелі[8]/
Йдучи повз Маначин[9]/ також ночівлю мали.

---

[1] *Хмільник*, нині райцентр Вінницької обл.
[2] *Біла Церква*, нині райцентр Київської обл.
[3] Себто *дикому*.
[4] *Грушка* – село на р.Мурафою в 35-37 км від Ямполя, в 15-16 км від Могильова-Подільського. Є й чимало інших Грушок. Але потрібна тут мала б бути десь у районі Козятина Вінницької обл.
[5] *Уланів* – нині село Хмільницького р-ну Вінницької обл.
[6] *Красилів* – містечко над р.Случь, неподалік (23 км) Старокостянтинівa.
[7] Старокостянтинів.
[8] *Купель* – містечко під Старокостятиновим, у 12-13 км від Василеї (Василіва). Нині с.*Купіль* Волочиського р-ну Хмельницької обл.
[9] *Маначин* – село над р.Грабаркою, притокою Збруча, неподалік Старокостянтинівa, 16-17 км від Купелі. Нині с.*Маначин* Волочиського р-ну Хмельницької обл.

Під Гозоовцями[1]/ звідти Загони пустили/
З Суботи на Неділю: А Кіш спрямували.
До Тернополя[2], повз ті то Замки усі/
Там вже на люд натрапили у селах, на здобич.
Тридцять миль вздовж у землю досить живо вскочили/
І на жодній здобичі найменше не гаялися.
Тож уся україна в Замки поховалася/
[Бо] від Гетьмана чулого остережена була.
З людьми, з худобою і з отарами/ і через те Погани/
Йшли щонайглибше в землю/ і не знаходили їх.
Листи, що Гетьман надіслав, застерігаючи Панів/
Воєвод/ Старост/ також і Зем'ян.
Не схотіли їм віри дати – аж самі узріли/
Татар піді Львовом о той же Неділі.
Ах, на жаль, не сповняють ті давні речі/
Люди вельми розумні – мають щастя в своїй опіці[3].
Не пристойно мудрому, не думаючи мовити/
Аби потім мати кого винити.
Бо Бог відміняє волею розмаїтою своєю/
І тлумить ону непристойну горду пиху твою.
Фортуні також заборонив в одному місці сидіти/
Мусить вона кожного господу відвідати.
Вивертається/ а за нею облудні нещастя/
Як скоро вона від'їде/ мають своє місце.
Яко ж прудко трапилось і у цій господі/
Чого-то тут жалісним віршем і не виведу.
Коли перед тим фортуна своє місце мала/
І той край у ласці своїй довгий час зберігала.
Зберігала удосталь добра всілякого/
Худоби/ Коней/ також медів/ і збіжжя будь-якого.

---

[1] Вірогідно, це згадуваний Е.Лясотою *Ожоховець* (Ожоховці або Новий Збараж). У акті поділу маєтностей з 1661 р. засвідчений і правопис «*Hożohowiec*». Нині с.*Ожигівці* Волочиського р-ну Хмельницької обл.

[2] Тернопіль.

[3] Себто – *покладаються на щастя* (що ніби ними опікується), а не виконують офіційні накази.

І так, що сама було з ласки своїй надала
Те ж дуже швидко і непристойно позабирала.
І те насамкінець взяла/ над чим влади не мала/
Та лютим Поганам на муки видала.
За Улановим ще були Татари/
Коли від Пана Гетьмана бігали посли.
Просили, на бога, рятунку: І людей просили/
Аби прудко зі стадами та худобою в Замках поховалися.
Але Панове[1] вістки, що від нього мали/
Не передаючи їх Шляхті/ не знаю де поділи.
Хоча їм люди, котрі їх на [власні] очі бачили/
Про численність злих Поган явно оповідали.
З них віри жоден не хотів дати тому/
Не уходив/ заборонив ховатись [і] підданому.
Аж коли їх сам побачив/ тож до коня [кинувся] скоком/
Але схоронитись важко перед їх швидким оком.
Сам втік, рідкий з жінкою, інший і з дітками/
Усі стада забрано – з хлопами, з жінками.
А чого забрати не міг у заможній хатині/
То все вогнем спалив/ зложивши до купи.
Чинячи за своєю думкою/ так людей вибраковував/
Діток малих розтинав/ і голови знімав
Старим, котрі не могли за ним прудко ходити/
[З тими] котрих, як псів, на смиках так волів водити.
Узявши [ґвалтом] жінку перед [очима] чоловіка/ нецнотливі забави
Плодив і з панянками/ і мучив [свійську] худобу.
Здер шкіру на хребті бідному волові/
І там же руки, ноги в'язав чоловікові.
Дитя, яке плакало/ взявши за ноги/
Зараз вдарив об землю/ там же при дорозі.
Коли йшов негідник/ лежало їх багато/
Котрих ще живих/ їли пси сміливо.
Круки зухвалі клювали в голову, в руки/
А воно тільки кричить/ лежачи в тяжкій муці.
Матері також самі інших у траву відправляли/

[1] Тут – *урядовці*.

Де [вони] перед безчесними Поганцями крилися.
[Ані] паперу, ані часу, напевно б, мені не стало/
[Описати] яке суворе нещастя ті Краї спіткало.
Аби ж то мав описати/ жаль, сором забороняє того/
Аби папір не мазав жорстокістю його.
Яко без всякого сорому негідник збиткується/
І людей не соромиться, Бога не боїться.
Отож [поки] маєте Поганське замирення безпечне/
Викраде вас так усіх, віддасть у неволю вічну.
Там, коли ще Погани були у Хмільника/
Виправив Стуженського[1] Гетьман для язика.
Той з тридцятьма кіньми тут бігав під ними/
Але не хтів Поганець битвою бавитись з ними.
Йшли в справі, досить обережно, Стуженський від'їхав/
Бачачи, що про нього не дбають/ він їх теж занехаяв.
Зараз до них приставив Лиску Козловського[2]/
З чотирма десятками людей – мужа виборного.
Котрі вже йшли за ними аж до Тернополя/
І повсюдно їх бачили в дібровах і в полю.
Набігали той великий табір, досить сміливо/
Але млин у нещастя не кожному меле.

---

[1] *Стуженські* – шляхетський рід з Серадзького воєводства. У «Гербах» Папроцький згадував Стуженського – «віку мого» ротмістра на Поділлі. Знане з 6.X.1591 р. підтвердження зречення *Каспара Стужинського* (Kaspra Sturzyńskiego) посади войського київського на користь Миколи Ружинського (AGAD. – MK 136. – P.209-209v.). Як ротмістр у Києві К.Стужинський фіксується ще 1572, 1579-1580 рр. С.Леп'явко згадував *Вохтеха Стужинського*, який був серед 5 товаришів козацького отамана Федора Гороховського, котрий 1589 р. перейшов на російську службу в Путивлі, див.: *Леп'явко С.* Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561-1591). – С.186.

[2] У «Гербах» Папроцький згадував *Козловського Вавжинця* – жовніра на Поділлі, сина гродського судді з Плоцьку, ветерана молдавських війн Івоні (безіменний *Козельський-сотник* та *хоругва Козельського* згадується як один з командирів у поході Мелецького 1572 р., а в козацькому війську Свірчовського 1574 р., у загоні так само безіменного *Козловського* було 200 вояків).

Бо час довгий ходячи в тому полку за ними/
Не могли мати бою і сутички з ними.
Сам також Гетьман рушив понад Бугом, понад рікою/
До Меджибожа, маючи не дуже далекий
Кордон з Поганськими ротами великими/
Від котрих його сам Бог беріг/ і сам вів за ними.
З Меджибожа також послав Претвича[1] Зацного/
Бажаючи в ньому дознати щастя Батьківського.
Послав з ним разом/ з ротою Яна Радецького[2]/
З товаришами рот інших/ найбільше Свірчовського[3].
Сам також рушив з рештою до Плоскирова[4]/
Якби Поган громити/ була хіть готова.
Але ж йому можливості такої недоставало/
Бо людей з жодного боку аніскільки не прибувало.
Кожний як птах у клітці при своєму Замку сидів/
І перед численністю Поган/ куди їхати не знав.
Послав під люд Гарніша Зигмунта[5] Мужнього/
І дав людей з вісімдесят/ під команду під його.
Томаш також Крушельницький[1] п'ятдесят козаків

---

[1] *Претвич Якуб* (1546-1613) – староста теребовлянський, син знаного Бернарда.

[2] *Радецький Ян* (✞ після 1582) – ротмістр (водив 100-кінну роту), походив зі шляхти куявської, яка в першій чверті XVI ст. осіла на Поділлі у кам'янецькому повіті.

[3] Можливо, це той самий *Ян* (Іван) *Свірчовський* (Сверчовський, Свірговський), легендарний козацький гетьман, герой війни Івоні 1574 р. Як відомо, він після розгрому молдавсько-козацьких військ потрапив у полон до турків, з якого згодом був викуплений. Неясно чи на осінь 1575 р. він вже повернувся на батьківщину, чи тут йдеться про якогось його родича.

[4] *Плоскирів* (Проскурів) – нині м.Хмельницький, розташоване при впадінні р.Плоськи у Південний Буг, на той час це кам'янецький повіт.

[5] *Гарниш* герба Порай – малопольська родина з околиць Пьотркова. *Гарниши* герба Рожа – давня родина Серадзького воєводства. Серед учасників походу М.Мелецького на Молдову 1572 р., яких згадував Я.Ласицький, відомий *Стефан Гарниш* – підхорунжий в загоні Миколая Гербурта.

Маючи/ йшов з ним спільно/ виборних Юнаків.
Ті то усі Ротмістри час немалий ходячи/
Тими шляхами Поганськими/ слідом за ними бродячи.
Не могли з ними битви жодної сточити на Поділлю/
Під Базаром[2] їх двічі громили на полі.
Там їм Пан Бог фортунив, що їх Мужньо били/
Багато худоби/ стад/ людей/ коней відгромили.
В'язнів мали почасти/ всяко ж поранених чимало/
Бо той негідний набрід Мужньо від них боронився.
Там само Мурзу одного Зацного забили/
І тим дуже зле на серці Поганам чинили.
Того Незабитовський Якуб[3] мужньо забив/
Хоча [той] при ньому пахолків двох смертельно ранив.
Одного стрілою прошив на обидві сторони/
Через свитку <кафтан> і через панцир/ і також прудкого коня.
Другі маючи/ скочили, коли рубав одного.
Через шишак пахолка Пана Яшевського[4].
Зараз його списами з усіх боків пробили/
І, як впав на землю, зараз уморили.
Той мав з собою своїх власних людей під своєю міццю/
Сімдесят, котрих не вивив, за Божою допомогою.
Лежав здохлий від землі в пояс хлопу дорослому.

---

[1] *Крушельницькі* герба Сас – розгалужена шляхетська родина на Західній Україні. Можливо мається на увазі Томаш Крушельницький – дідич Крушельниць та Сколі в околицях Стрия. Неназваного на ім'я Крушельницького (очолював окремий загін) серед учасників походу М.Мелецького на Молдову 1572 р. згадував Я.Ласицький.

[2] Напевно мова про *Базар* – село в околицях Чорткова, на схід від містечка Язловця.

[3] *Незабитовські* – стародавній рід в Люблинському воєводстві. Якуб Незабитовський згаданий як «муж виборний» у «Гербах» Папроцького.

[4] Відомі *Яшевські* герба Слеповрон – родина з черської землі в Литві. Утім, вірогідніше мова про *Яшовських* герба Любич, які мали маєтки в Малопольщі та на Поділлі. Може йдеться, про ротмістра *Станіслава Яшовського*, який 1589 р. виставляв роту з 50 гусар з Люблінського воєводства.

Його силу і мужність тут оповім кожному.
Чола дві п'яді завширшки мав/ до своєї вроди/
І волосся дуже рідке на вусах та бороді.
Розумій до тієї голови/ що за рука була/
Або нога [як] вздовж товста/ котра його носила.
Стріла довша від інших п'яді на півтори/
Хоча був сивий [та вже] підстаркуватий, але був хлоп швидкий[1].
Йшов з полоном від Волині, з користю немалою.
Котру взяли жовніри біля Базару цілу.
Інших Татар немало на той час побили/
Дві милі, за ними гонячись, щасливе громили.
Але коні змордовані/ і ніч надходила/
І ця сама причини добити їх заборонила.
Татари, стривожені дуже, втікали/
Наших тільки сім мужніх/ перепочинку їм не дали.
Радецький – Ротмістр Зацний і товариш його/
Гідний Дем'ян Ніжинський[2] також йшов біля нього.
Віцентій Вольський[3]/ і з ним мужній Боболецький[4]/
З ними малий, але мужній Суша Підгорецький[1]/

---

[1] Опис прямо *a la* Тугарин Змій.

[2] Ближче не знаний, за ім'ям – можна припускати – православний русин. Досить спокусливо ідентифікувати його з п.*Демком* (Димкою), командиром козацького підрозділу у війську С.Баторія в кампанії 1580 р. (див. щоденник Луки Дзялинського).

[3] Може бути йдеться про *Вольського* герба Козлароги, згаданого Папроцьким в «Гербах» як писаря кам'янецького. Оржельський згадував *мечника Вольського*, як одного з найбільш постраждалих від татарського нападу 1575 р. – татари практично зрівняли із землею цілий його маєток – *Підгайці* (нині райцентр Тернопільської обл.). Коментатор Кунце вважав, що мова про *Миколая Вольського*, старосту крепіцького (Krzepice в Сілезії).

[4] Відомий *Боболецький Петро* з Познанського воєводства, утім села з назвою Боболинці не рідкість і на Західній Україні (див. нижче згадку Боболинець в околицях Баворова). Є вістка 1577 р. про слугу коронного гетьмана – *Боболецького*, який на чолі трьох рот мав перехопити І.Підкову в Немирові, напередодні його вторгнення до Молдови.

Солімирський[2] муж великий з роти Свірчковського.
А сьомий також пахолок Яна Радецького.
Ці безчесних Татар гонячи довгу хвилю/
Били і стинали їх десь із добру милю.
Третій раз під Збаражем битву з ними звели/
Хоча за своїм великим нещастям заледве людей увели.
Перемогла численність Татар/ і черні немало/
Що грабунком бавилася/ при тому горла дало[3].
Акпулат з великим полоном йшов також з іншої сторони/
З котрим йшов люд немалий та інші Загони.
Повз Замок Залоще[4]/ там переправились/
І через греблю та Млин/ той люд з худобою гнали.
Там Войтех Кам'янецький, будучи жалем взятий/
Дивлячись на той злий народ Поганський проклятий/
[Як] вони люд рівно із худобою гонять у свою сторону.
Бажаючи дати якийсь порятунок та певну оборону.
Зараз зі слугами кинулись до готових коней/
Вирвали Християн з так дуже злої тоні.
Дванадцять сотень чоловік в'язнів розв'язали/
І тим хто свого впізнав/ відразу дарували.
Худоби також відбили цілих шість тисяч/
І Татар гнали, мужньо їх б'ючи.
П'ятдесят їх у погоні там відразу полягло/
Мужніх кілька зі своїм Вождем проти них вибігло.
Вождь Акпулат, довіряючи коневі прудкому/
Довіряв і силі своїй і щастю першому.

---

[1] Можливо, з *Підгорецьких* герба Белина – знані у бєлзькому та люблінському воєводствах.

[2] Можливо, з *Сулімирських* – розгалуженої мазовецької родини.

[3] Напевно, битва розгорталась таким чином, що після першої почасти успішної атаки жовнірів частина війська (простолюд-ополченці?) кинулася грабувати ворожий табір, але контратака татар змусила основний загін відступити, залишивши на поталу тих, хто захопився мародерством.

[4] *Залоще* – містечко в 40 км на південний схід від Бродів. Маєтність Кам'янецьких (замок тут 1516 р. збудував дід Войтеха – Марцін Кам'янецький).

Наважився [діяти] сам/ бажаючи люд свій увести цілим/
Про те найменш не мислив, що йому дісталося.
Ян мужній Кам'янецький тіла субтильного/
Але мислі високої/ і серця великого.
Скочив живо до нього без усілякої відволоки/
І з коня його скинувши/ зв'язав прудко мотузками.
Войтех також з іншого боку зі слугами їх громив/
Шість живих спіймав, других б'ючи гонив.
Каспер[1] також не барився, що пристало Гідному/
Бо утнув гострою шаблею голову не одному.
Гей же Бог завжди Цноті сприяє в кожній справі/
Помножувати її обіцяв в усьому ласкаве.
А що то Зацне гніздо справами своїми/
Завше в Польщі слинуло і світило йому.
Фортунні там Гетьмани з того дому були[2]/
Мужньо Турків/ Татар/ Волохів громили.
Зичлива то бувала [їх] цій Короні Рада/
Не поставала там ніколи фальш, ані безчесна зрада.
І також Бог Гідних нащадків обіцяв розмножувати
Слави великої зацності завше їм примножуючи.
Бо того в чому кохається/ ці не відступають/
Усе що він любить, то й вони полюбляють.
Дано їм знати другий раз, аби готувалися/
Оних бідних Християн/ мужньо рятували/
На греблі Рацішевській там переправляються/
Великі полони/ люд малий/ у тому Загоні мають [татари].
Там з тріском той Зацний Пан з братією своєю стриєчною/
Громив і бив у погоні оний набрід негідний/
Бо як тільки їх побачили зараз тил показали/
Бажаючи, аби їх на собі інші дотримали.

---

[1] *Кам'янецький Каспер* – напевно, брат Яна (обидва – двоюрідні брати Войтеху за батьківською лінією), ближче не знаний.

[2] Мова йде про діда Войтеха – *Кам'янецького Марціна* († 1530), каштеляна львівського (з 1512), воєводу подільського (з 1515) та гетьмана польного коронного в 1520-1528 рр. та його старшого брата, *Кам'янецького Миколая* (1460-1515), старосту сяноцького, воєводу краківського (з 1508), гетьмана великого коронного в 1503-1515 рр.

П’ятнадцять тільки в той час забили їх мужньо/
[Утім] відразу їм показалися Погани потужно.
Привели їх на людей, на великі Загони/
Відступили [наші] рукою оборонною, додав Бог оборони/
Тим тільки над ними там Погани помстилися/
Сорок їм і вісім сіл у тій Волості спалили.
В іншому куті Погани чинячи великі шкоди/
Бігали, не остерігаючись жодної злої пригоди.
Хотіли в Рогатинську Волость вже впустити Загони/
Але їм запобігли прудко з тамтої сторони.
Станіслав Данилович/ Гідний Хорунжий Львівський/
З ним в одному почті – Андрій Тарановський.
Стараючись, щоб до Воєводи прийшли/
[На] той Загін, що палити хотів/ ону Волость натрапили.
Маючи слуг своїх почет/ хоча на той час малий/
Коли так був розбігався Татарин зухвалий.
Рогатинці прислали їм коней тридцять/
Ці їх вели на Загін Поганський без вістки.
Ось коли вже шістдесят було коней усіх/
Насіли досить мужньо на оних Поган бридких.
Десять їх на плацу зараз поклали/
А інші їм від усіх полонів утекли.
Хоча б було там усіх/ оних шкод повивели/
Але хлопство-міщани одразу на лупи кинулось.
Тільки коней Тридцять, Шляхтичів поштивих/
Громили їх досить мужньо/ двох дістали живих.
Бо Вождь тільки з кількома їх люд на собі бавив/
Котрого Тарановський досить мужньо відправив.
Прудко його до Плутона[1] послав на весілля/
Хоча і сам уражень від стріл від його мав багато.
Коня під ним зрадник посік/ і цілив в обличчя/
Але не міг на голові розсікти йому прилбицю[2].
Котрого коли відправив/ ганяв потім інших/
Однак його витягали на переїзди довгі[1].

---

[1] *Плутон* – римський бог загробного світу.
[2] *Прилбиця* – деталь шолома.

Станіслав Данилович скочив також до свого/
Побачивши на коні хлопа охочого.
Котрий великі наїзди на їх почет чинив/
Там же йому досить прудко охоту відмінив.
Хоча ж йому Поганин досить жорстко протистояв/
Але його він приборкав і прудко відправив.
Брожицький і Барчицький теж – Васичинського[2]
Слуги/ кожний з них збив з коня мужньо свого.
Котрі були на сторожу вислані/ з ними з'їхались/
І що добрим пристало то там показали.
Слуги оних двох панів[3], гонячи Погани/
Сікли гонячи/ аж в болоті топилися самі.
Рашко[4] Писар Галицький у середу приїхав/
Аби там якийсь Загін з ними спільно заїхать[5]
Але їм те більше вже трапитись не могло/
Бо з полонами Поганство до Коша відійшло.
Приїхали до Брежан[6]/ Яна Сенявського[7]/
Там тільки з жменькою людей застали [його] самого.
[Він] виправив усіх слуг під люд [скупчення ворога] для язика/
Давши Рафала Скарпка[8] їм за поручника/
Той фортунно виїхав/ бо натрапив на Поган/
І досить мужньо їх громили такі доблесні Пани.
Насамперед йому трапилося там зіткнутись самому/
Відразу троє вискочили охоче до нього.
А що те не новина завше Скарбком була/

---

[1] Себто змушуючи далеко їхати за кожним іншим.
[2] Вже згаданий Васичинський Каспер.
[3] Даниловича і Тарановського.
[4] *Рашко Прокоп* – з місцевої галицької шляхти.
[5] Себто – напасти, побити.
[6] *Бережани* – нині райцентр Тернопільської обл., 89 км від Львова. Розташоване над р.Золотою Липою притокою Дністра. Бережани мали потужний кам'яний замок 1554 р., належали Сенявським.
[7] *Сенявський Ян* († 1583) – брат гетьмана Миколая, земський суддя галицький.
[8] *Скарбки* – на Русі коронній відомі з XV ст. У «Гербах» Папроцький згадує («віку мого») трьох братів Скарбків – Петра, Яна та Рафала.

Громити мужньо Татари/ і в'язати їх силу.
Вдарив відразу одного в груди рогатиною
Другого кулаком збив з коня в бік інший.
А з третім шаблями стялися охоче/
І заразом живого піймав прудко
Оте Зацне Рицарство також других громило/
Великі полони худоби, людей у Поган відбило.
Там до Бережан коли привів сам в'язня оного/
Питали через тлумача про усе в нього.
Котрий зараз же оповів – є нас сто тисяч/
При десяти Цариках, знати десятком більше[1].
Вожді Бакай з Сьозою полон великий побрали/
І увесь під Тернопіль до Коша загнали.
До землі, повз Київ, тут до вашої прийшли/
Усе полями криючись/ аж у Волость увійшли.
Проти вас під Сеняву тих людей послали/
Котрі, нічого не досягши, одразу тил показали.
У полі час не малий тому перебувалися/
Щоб люди ваші по домах роз'їхалися.
І коли вже зрозуміли/ що люд роз'їхався/
Швидко Вожді Сьоза з Бакаєм виїхали/
І йшли досить прудко в землю, не спиняючись на лупи/
Ані роз'їжджаючись з тієї великої купи.
Ті п'ятнадцять тисяч, що тут у землях були/
На сире поле до нас стривожені прибули.
Коней, котрих прудко уходячи поморили/
Там же на сирому полі усіх полишили.
Кіш той у Тернополя з великим людом лежить/
У четвер з землі з полоном далі побіжить/
Перелічував Царевичів імена кожного.
Алди-Гірей[2] так назвав з тих усіх старшого.
А другий Мурат-Гірей[1]/ Казі-Гірей[2] третій/

---

[1] Цифра 110 тисяч татар – то явне перебільшення. Втім, тут цікава вказівка, що особисті почти членів дому Гіреїв прийнято було обраховувати на 1 тис. у кожного.
[2] *Адил-Гірей*, 2-й син хана Девлет-Гірея І.

Батька вельми мужнього/ не підлі і діти.
Саламат-Гірей[3] четвертий/ Буврат-Гірей[4] п'ятий/
Своїми почтами обсадили усі Руські кути.
Садиб-Гірей[5], Алб-Гірей[6]/ два імені проґавив[7]/
Свого Девлет-Гірея[8] також згадати зволив.
Тож [кожного] п'ятого чоловіка в Кошу залишали/
Усі інші в загонах по Волості гасали.
Алб-Гірея Царика і з Казі-Гіреєм/
Старшими поставили, з Сьозою, з Бакаєм.
У середу їм казали, аби біля коша були/
І вже в четвер далі, аби не схибили.
Звідти ж з тими полонами назад тягнути мали/
Тим шляхом, котрим прийшли/ з землі вийти хотіли.
Оповів, що серед літа ще то замислили/
Але часу ліпшого, погоди виглядали.
На Великдень були вже в громаді [зосередженні] усі
Ногайці/ Білгородці/ з ними спільно Кримці.
Оповів також, що гармат з собою десять мали/
Біля Тенгач-Балчик[9] ріки/ там їх залишили.
Стрільців немало при них дуже добрих було/
З рушницями їх військо/ в Кошу зоставило/

---

[1] Був *Мурад-Гірей*, 2-й син Могамед (Мехмед)-Гірея, старшого сина та спадкоємця (хан Могамед-Гірей II, 1577-1584) хана Девлет-Гірея I. Хоча оповідач, здається, лічить його за сина саме Девлет-Гірея I.

[2] Уже згадуваний *Газі-Гірей*, 6-й син хана Девлет-Гірея I, також майбутній хан.

[3] *Селямет-Гірей*, 8-й, молодший син Девлет-Гірея I, ще один майбутній хан (Селямет-Гірей I, 1608-1610). Утім, можливо, йдеться про *Селямет-Гірея* – 2-го сина Адил-Гірея.

[4] Можливо, мова йде про *Бахт-Гірея*, старшого сина Адил-Гірея.

[5] Можливо це *Саадет-Гірей*, старший син вищезгаданого Могамед (Мехмед)-Гірея.

[6] *Алп-Гірей*, 4-й син Девлет-Гірея I.

[7] Неясно, проґавив татарин чи сам Папроцький?

[8] Найвірогідніше йдеться про *Девлет-Гірея*, 2-го сина, Шакай-Мубарек-Гірея, 5-го сина Девлет-Гірея I.

[9] Топонім нез'ясований, найвірогідніше якась притока нижнього Дніпра чи Інгульця.

Самого Енсендирей/ так оповів звали/
Замолоду Девлет-Гірею служити ще віддали/
А що був Царевича слуга так можного/
Багато також довідатись там хотіли в нього.
Зізнався, що їм казали/ коли в землю йти хотіли/
Аби під жодним Замком стодол не палили.
Оповів/ від Цесаря Турецького бував
Чауш по кілька разів/ у Царя нашого.
Але нащо приїжджав/ про те нічого не знав
Бо там з ними в тій раді/ таємній не сидів.
Також зізнався/ Воєвода той Волоський зрадник/
Мав у тих-то Цариків кілька разів посланця.
Але з чим або нащо до них приїжджали/
Не знав/ бо того слугам не повіряли.
Від першого дня приходу безчесних Поганів/
Оте Зацне Потомство Струсів – мужніх Панів.
Відновлювали предків своїх/ оті Зацні справи/
У чому їм фортунити зволив Бог – отець ласкавий.
Ці будучи зі жменькою слуг своїх/ те показували/
Самі не шануючись/ інших рятували.
Щодня громили ті нечесні народи/
Еге ж Струсям на війну/ як другим на бенкети.
Знати то оних Коклесів[1] Римських ще плем'я/
Бо їх справи поштиві/ оздоба Руської землі.
Багато душ Християнських на волю пустили/
Котрих з полонів великих не мало відбили/
Хоча їх негідні Погани також ото скарали/
Села усі випалили/ і людей забрали.
Трьох Шляхтичів поштивих/ слуг їх спіймали/
І з багатьма їх підданими/ у неволю загнали.
Мілевський[2]/ і Грабовський[1]/ і Квятковський[2] молодий/

---

[1] *Горацій Коклес* (VI ст. до н.е.) – давньоримський герой, який, зі жменькою товаришів, захищав міст під Римом проти цілої армії етрусків.

[2] *Мілевські* герба Ястремжбець – розгалужена родина у Краківському воєводстві.

Мають нині у Поган досить не добре частування.
А той Мартин Грохольський[3] побратався зі святими/
Дух у розкошах небесних/ тіло гниє в землі.
Від негідних рук Поганських лежить марно стяте/
Котре мужньо громило Татар проклятих.
Ці безчесні Погани, що Струсів займали/
Частину Загону свого в бік обернули.
Котрі до Баворова охоче скочили/
Звідти дуже швидко відступ зараз вчинили/
Бо за ними на екскурсії мужньо ганявся/
Від сіл та від міста часто їх відгромляв.
Миколай Баворовський[4] – Пан оного Замку/
Фортунного/ хоча прикрий/ зажив з ними танок.
Але численність перемогла/ не міг їм дати ради/
Спаливши йому усі села/ взяли худоби череди.
До Боболинець також прудко пси надбігли/
Там Гідного Куропатву[5] і з гістьми застали.
Котрий прудко і з синами/ коли на коней всіли/
Насамперед Пані на Бучач[6], обороняючись, відвели.
А потім же самі за ними гонялись/
Забили кілька негідників, інших спіймали.
І з Яном Поляновським з'їхавшися потім/
Там Поганець відступив з своїм великим клопотом.
У підданих їм немалу шкоду учинили/

---

[1] Шляхетські роди, які вживали таке прізвище відомі, зокрема, у Плоцькому воєводстві та в інших землях Великопольщі.

[2] Можливо з Квятковських у Калішському воєводстві.

[3] Можливо, з *Грохольських* герба Сирокомля із Сандомирського воєводства. Грохольські герба Топор знані також на Познанщині.

[4] *Баворовський Миколай* – з родини вихідців з Чехії. Ротмістр, син княжни Збаразької.

[5] *Куропати, Куропатви* герба Ястрембжець – давня шляхетська родина на Русі. Можливо йдеться про *Куропатву Миколая* – войського галицького, згаданого у «Гербах» Папроцького як «*мого віку чоловіка знаного*».

[6] *Бучач* – славнозвісне місто-фортеця Західного Поділля. Розташоване над р.Стрипою (притока Дністра), нині райцентр, 67 км від Тернополя.

Череди худоби захопили/ і села попалили.
Потім їх п’ятсот зібралося в громаду/
Як би тих Панів дістати/ чинили ту раду.
Але Бог милостивий своїх вірних береже/
Не отримав з того користі той пес негідний.
Бо коней п’ятдесят в громаду зібралось/
Перед котрими так велике військо їх втекло.
І вони також, не чуючи порятунку швидкого/
Відступили на милю від Замку Бучацького.
А войський Жидачевський[1], коли на Куропатники[2]/
На місто, напали без вістки, плутав їм також шикування.
Немало їх на плацу на той час залишилось/
Утім місто спалили і сіл немало.
Але полони, що було деінде здобули/
Ті всі покинувши/ самі утекли.
Той Зацний Чемеринський, син Ротмістра Гідного/
Чапкою його прозивали/ а Павлом молодого[3].
Напали на нього маючи вістку/ застали його вдома/
З котрим/ поки його взяли зажили клопоту/
Бо досить довго мужньо боронився/ і жінка/
Котра йому заскочивши/ під бік з правої сторони.
Обійнявши, просила/ бажаючи його мати живого/
Аби віддався до рук Поганина злого.
Котрого взявши із жінкою/ мало при тому мали/
Але двір, гумно і село усе попалили.
Худоби череду захопивши/ срібло, шати взяли/
Чого забрати не могли/ вогнем понищили.

---

[1] Найвірогідніше – це вже згаданий *Куропатницький Миколай* або його тезка-родич, який згадується як «войський» під 1571 р.

[2] *Куропатники* – село в околицях Бережан над р.Куропцем. Є ще с.*Куропатники* в околицях Рогатина.

[3] *Чемериньські* герба Долива – давня руська родина (знана з кінця XIV ст.). *Чемеринський Ян (Чапка)* – ротмістр, відзначився в поході на Молдову 1572 р., його син *Павло* – дідич добр Чимеринці, підстароста теребовлянський (1590), ловчий подільський (1605), посол на сейм 1601 р., з нього повернувся як ревізор маєтностей знищених перед тим татарами на Русі.

Нараєвська[1] гідна пані у великому щасті була/
Котру сам Бог/ не лютість[2]/ Поганська випустила.
І такого шпигуна мала в своєму домі/
[Що] знав як хрещене ім'я було в них кому.
Три Панянки дорослі/ з великими клейнодами
Забрав [татарин]/ про які [вона] не дбає/ але жаль цноти.
А Скнилівська суддівна/ з дівкою вродливою[3]/
Завезена в Поганську землю негідну.
Та й інших немало поштивих Шляхтянок/
Котрим вже платків[4] треба/ [а] не дбати про вінок.
Пішли в землю Поганську суворо зв'язані/
Так ніби злочинці якісь ошарпані.
І не знаю, з тридцять мужів, аби було/
Спійманих та забитих/ на той час згинуло.
Окрім хлопства простого, котрі втікали/
До Замків/ і тих вони багато доганяли.
Дітей, дівчат/ і молодиць/ тих багато загнали/
Старих жінок і чоловіків досить настинали.
Котрі те собі самі у них випрохали/
І на вічну неволю увести себе не дали.
Утім, коли той Поганин так багато верховодив/
Люд тим часом Рицарський до громади сходив[ся].
Хоча звідусіль важкі мали переходи до того/

---

[1] *Нараєвські* герба Янина – стародавній рід на Русі. Папроцький у «Гербах» згадує з них віку свого суддю львівського (мова про *Нараєвського Миколу*, який обіймав цей уряд з 1551 по 1575 рр.), у котрого були сини – «*люди рицерські*». Про нього також відомо, що 1548 р. він був підстаростою стрийським, а під 1549 р. М.Нараєвський згаданий як власник с.Петрівче «у землі Руській, повіті Покуття».

[2] Можливо в тексті помилка, мало бути не «*lutość*»-лютість, а «*litość*»-жалість?

[3] Можливо, йдеться про жінку *Смеловського, судді бузького* та його дочку, панночку чудової вроди, котру забрав один з татарських вождів, хоча згодом її викупили з полону. Про це згадував Оржельський.

[4] Варіант перекладу – *вуалі* (чадри?). Мова йде про те, що невільниць чекає примусове навернення в іслам та мусульманський одяг, а не рідний дівочий віночок.

Оскільки була повна земля Поганства негідного.
Котрі, коли побачили люд, що йшов до громади.
З тривогою ту вчинили між собою раду.
Щоб до часу умовленого назад повертались/
З тими полонами усіма, котрих багато взяли.
Щонайшвидше до Дністра зійшлися до купи/
Бажаючи навпіл розділити з Волошином лупи.
Аби їх тільки пустив до своєї землі зрадливої/
Присягаючи не чинити їм там шкоди жодної.
Котрий, негідний, відразу по тому проханню/
Досить учинив/ показав помисл свій зрадливий.
Послав скоро до Гетьмана/ запевняючі листи/
Мовляв, я є приятель ваш певний і істинний.
Тих поган через землю свою/ якщо б захотіли/
Не пущу/ щоб про те вже певно відали.
Ті заспокоєні тим будучі від нього/
Розуміли, що мають приятеля з нього.
Перекривали Поганам/ той шлях звідки прийшли
Аби з такою здобиччю ті з землі не вийшли.
Гетьман під Плоскировим Воєводу чекав/
Щоб спільно з Волинцями до нього приїжджав.
Сам при собі і двохсот/ не мав людей більш/
Просив, на бога, аби з'їжджалися щонайшвидше.
Чекав Ротмістрів тих, що було під люд [ворога] послав/
Аби було певної вістки і язика дістав.
А як Претвич з іншими привів їх немало/
Але вже не знали, що у Війську діялося.
Потім із Воєводою, коли докупи зійшлися/
Зараз в єдність вночі і щоб їх перехопити
Бігли/ а до бою там усіх не було,
Крім хлопів/ [і] двох тисяч, щоб годилося.
Поганець також обережний був з тими лупами/
Сходилися до Дністра Загони до купи.
І дістали язика, котрий їх так попередив/
Що Гетьман іде з людом/ той вас буде займати.
Аж [й] інші Війська великі, котрі звідусіль ідуть/
І козаки з Поділля їм на допомогу прийдуть.

Дадуть вам вальну[1] битву/ мають стрільби[2] багато/
І насправді з усіх боків/ ідуть до нас сміливо.
Вони також, не чекаючи з Гетьманом забави/
Через Дністер в Волоську землю вдалися вплав.
Милю велику з полоном йшли через таку швидку воду/
Для чого з Неба мали досить вдячну погоду.
Гетьман з Воєводою в Кам'янцю бути мали/
У четвер Погани Дністер точно перелетіли.
У середу фортуна їм нещасна служила/
Що на прудкій воді й вівця не втопилася.
І ті усі люди, що за ними бігли/
Відступали так ніби їм пси обід з'їли.
Ян Костка[3] із Хелмянами/ з Белжанами моторними/
І Миколай Мелецький/ тим же слідом за ними.
Альбрихт Ласький[4]/ з ним почет біскупа Зацного/
Досить порядний та збройний Франца Красінського[5]/
Оті усі охоче і спішно їхали/
Підгоряни і ті їх також не видали[6].
Староста Сандомирський[7] з багатьма Зацними людьми/
Воєвода Люблінський[8]/ з ним Панове інші.
Котрі злого Петрила[9] уведені в оману грамотою/

---

[1] Себто *генеральну*.
[2] Вогнепальної зброї.
[3] *Костка Ян* герба Данброва (1529-1581) – воєвода сандомирський (1574). За Ґейденстейном, він під час татарського наскоку перебував «з малим військом» у подільському *Сатанові*.
[4] *Ласький Ольбрахт* (1535-1605) – воєвода серадзький, відомий своїми авантюрами в Молдові.
[5] *Красінський Францішек* (1525-1577) – підканцлер (з 1569) та біскуп краківський (з 1572), спільно із братом *Красіньським Станіславом* (бл.1540-1602), стольником львівським (1574-?), виставив 1575 р. проти татар 100-кінний загін.
[6] Себто *не зрадили*.
[7] *Фірлей Анджей* з Данброви († 1585).
[8] *Тарло Ян* зі Щекажовиць († 1587).
[9] *Петро V Кульгавий* – молдавський господар (1574-1577, 1578-1579, 1582-1591).

Що іще від предків своїх не звик турбуватись цнотою.
Назад усі, у жалю, в різний бік поїхали/
А нужденним Християнам рятунку не дали.
Що за плач там надзвичайний був/ які нарікання/
Коли перейшли кордон оті Зацні Пані.
І діточки невинні/ оті Християнські/
Котрі з худобою зарівно йшли/ там у сторони Поганські.
Плачем великим сердечним/ яко побивались/
А матусям своїм який жаль безмірний чинили.
Якби дощ цілий день/ великими краплями.
Йшов/ так Дністру прибуло отими їх сльозами.
[До] котрих зволь бути милостивим БОЖЕ Всемогутній/
І дай з ласки своєї святої/ їм порятунок прудкий.
Вирви їх, як Жидів отих неслухняних[1]/
А за гріхи наші Господі/ дай Покарання слушне.
Аби тільки в твоїй вірі скінчити живота.
Нехай у них не розмножується Поганська нецнота.

Порядок в'їзду до Землі Руської
тих псів Поганських.

Таким ті пси порядком у наші землі увійшли/
Що на жодну сторону найменш не розійшлись.
Насамперед чотири рідних брати старші були/
І ті усіма військами порядно керували.
Перекопського сини Царя зухвалого/
Маючи сто/ десять тисяч/ і одну від нього[2].
Людей під своєю владою, з котрими до нас прийшли/
І яким порядком і з чим же увійшли.
Алб-Гірей мав корогву білу і червону/
Китайкою дві сажені уздовж розпущену.
З двома фарбованими хвостами кінськими/
Мурзівських також корогв було сила з ними.
Тих у тому полку було п'ятнадцять тисяч/
І йшли в купі [і] найменше не розходячись.

---

[1] Себто як євреїв, які не відразу дослухалися до проповіді Ісуса Христа.
[2] Здається, цифра 111 має для Папроцького певну магію.

Казі-Гірей – корогва біла і зелена/
Китайкова/ хвостами також оздоблена.
Мурзівських вісім значних було також у нього/
А усіх десять тисяч дано під справу його.
Алд-Гірей – біла, також з двома хвостами
Червоними/ і третій додав зелений.
Мурзи при ньому десять своїх корогв мали/
Під справою усі десять тисяч їх тримали.
Садиб-Гірей з кута/ і досить оздобними/
Червоної, білої тафти прапорці довгі.
Двадцять п'ять корогв також Мурзівських було/
Тих п'ятнадцять тисяч усіх йому служило.
За ними йшли Ногайці, також досить численні/
З корогвою/ оздобленою також хвостами гарно.
З білої китайки була/ людей вісім тисяч/
Саламат-Гірей очолював той полк/ ніхто більше.
Черкаси ж йшли з білою Китайковою [корогвою]/
А з ними Мурз дванадцять/ мав кожний такову [корогву].
І людей сім тисяч під своєю владою мали/
А який їх Цар очолював/ вірно не відомо.
Добружці/ Білгородці з Бакаєм, з Сьозою/
Котрих часто ці два пси/ тут до нас приводять.
Десять тисяч також ці двоє мали під своєю міццю/
І ці їх усіх/ вели вдень, також і вночі.
З лівого боку Царський зять дванадцять тисяч
Мав люду/ і корогву також білу маючи.
З хвостами червоними/ і третій зелений/
У тому були досить мужні і прудкі Загони.
Два Мурзи ж позаду йшли, порядно досить/
Маючи по кілька коней, здобич на них виносить.
Тих було десять тисяч/ а [тих] що з боків йшли/
Дивлячись, аби де люди наші звідкись не вийшли.
Десять тисяч тих було/ комоньці[1] їх звали/
На те там справді хлопців добірних вибрали.
А наузбіч же бігло з обох боків обережних/

[1] Тут – однокінні вояки, повсякчас готові вступити в бій.

По тисячі – хлопець в хлопця/ і сильних насамкінець.
Ото усіх сто одинадцять тисяч було/
І то так велике військо ту землю нищило.
Де і багатства великі, людей багато взяли/
І того замало вважаючи/ села, стодоли спалили.

БОГДАН, Гетьман той славний[1]/ шляхи обложивши.
Частину Низових Козаків своїх виправивши [в похід].
Пустошили їм землю/ дітей витинали/
Маткам очі виривали/ і груди вирізали.
Міста, села попаливши/ назад повернулись/
Бо за наше не стоїть[2]/ аби й усе знищили.
Ті про те не знаючи/ коли у Волохах[3] були/
Людей/ худобу/ і іншу здобич легковажили.
Аж коли в землю [свою] в'їхали/ м'яса досить застали/
Дітей, жінок/ стада усі/ дощенту виголені.
Ото зараз – око за око/ але наші не сповна/
[Але] і отим також за шовк/ [як] зиск/ зосталася вовна.
Чого жаль Господі Боже.

До Читача ласкавого
коротка Передмова[4].

Послухай ось, чи можеш стерпіти жаль таковий/
Уже мені очей не стає/ ані чую голови.
Лементів вуха повні/ людей Християнських/
Тих, які терплять неволю від рук Поганських.
Плач жалісний пробиває високії хмари/
Їх кров'ю переповнив свої береги/ Дністер глибокий.
Мости собі через болота Поганці зчинили/
З їх тіл/ землю Подільську жорстоко спустошили.
Наповнили мертвими тілами Руські краї/
І щоб їх поховати/ людей не достає.

---

[1] Князь Б.Ружинський.
[2] Себто – *не компенсує*.
[3] Себто – *у Молдові*.
[4] Власне, післямова.

Оті тіла невинні особливої красивості/
Панн, Панянок/ розносять пси, птахи/ їх кості.
Немовлятка по полях лежать обгризені/
Батьки, матері, брати і сестри/ усі постраждали.
Усіх жорстокий Поганин забрав у свої сторони.
Оте їх чесне потомство клюють круки, ворони.
Там рукою заслоняється/ і ту птах клює/
Об'ївши усі плечі/ до грудей прискакує.
Знайде людина, щось має сказати[1]/ закопати живого/
Не годиться/ а добити/ не дає йому жаль того.
А друге голодом зморене/ вуста плямкають, стогне/
Тільки й знати/ що в зголоднілім тілі дух теплиться.
Про те думаючи, бідна мати/ буде ламати руки/
А жаль що перед очима/ тримає серце в муці.
Дивиться смутно на дівчину/ а батько на сина
І кожен нарізно з них в путах у Татарина.
Бачить знеславлену [дочку] тут же перед собою марно/
І волосся розхристане/ вже їй не огорне.
Серце з жалю падає/ краще б смерть воліла/
Аніж дивиться на зятя/ що по ній дістала.
О Шляхетне Поділля/ о Країна Зацна/
Де ж она твоя плодоносність всьому світу смачна.
Де матері, котрі мужніх діток народили/
Усі від Поганських рук марно погинули.
А інші в малій воді там же у них ходять/
У воді, що з очей плине/ аж по кісточки бродять.
Де ж вони стада великі/ що коней примножували/
На котрих Гідні Рицарі Поган громили.
Де і ті, що живність без міри давали/
Вівцям, коровам – у Поган усі опинилися.
Не підуть вже до Імперії[2]/ воли відгодовані/
Годують нині м'ясом своїм/ Татар зухвалих.
Оті бджоли [хіба] щось винні злій Поганській руці/

---

[1] Себто – ще голос подає.

[2] *Священна Римська імперія німецької нації* – традиційний ринок збуту для української худоби.

Що з гнізд своїх вигнані є у вогненну муку.
Немає хто б пожалів/ і заплакав ревно/
Попросив Бога про помсту/ на Поган вірно.
Людина – [то] дивина на Поділлю/ Пси тільки брешуть/
І ті, знати, в скорім часі з голоду поздихають.
Поховавши свої Пани в свої лакомі губи/
Котрих кості розносять гострими зубами.
Біда тим, що те бачать, з жалю помирають/
Ті, що про лютість Поганську слухають.
Плачуть Руські Країни за своєю дружиною вірною/
З котрих недавно мали мур, так мовлять, певний.
Той зараз розвалили люті Погани.
І вже чим оті звались/ то сходить нанівець.
Твій то нині Мур, Гідна ПОЛЬЩА, але ж дуже слабкий/
Керуй надалі обережніше, додавай йому поради.
Додай йому і порятунку/ і певної оборони/
Аби не стер [його] Поганин прудкими Загонами:
А тих своїх коханців, котрих розпустила[1]/
Стережи, аби рука Поганська їх не подавила.

Визнання гріху і прохання до Господа
Бога, що своїх рятувати і визволити
з рук Поганських зволив.

Згрішили ми, о Господи, і такі злості
Чинимо [вчинки]/ котрі є бридкі твої святій милості
Відступили ми дуже від настанов твоїх/
Незважаючи на твій суворий суд, Бога свого.
І все ж ти, Господь наш/ у такому терзанні/
Змилуйся і дай порятунок твоєму створінню.
Ми до тебе з тих печер[2]/ Господа Бога свого/
Воліємо/ знати не хочемо Магомета злого.
І, покірним визнанням гріхів своїх, воліємо/
До тебе в злиднях своїх, Господи, втікати.
Чому ж нас полишив зовсім, гніватися волиш/

---

[1] Варіант – «*занехаяла*».
[2] Варіант – «*притонів*». Мова йде про храми чужої віри, власне мечеті.

Жалі наші в тих печерах ідольських побачиш.
Жалі побачиш, овець, котрі заблукали/
Почуй, Господи, луну [голосів] почет наш немалий.
Бажай пам'ятати, наш Господи/ про твою спільноту [вірних]/
Котрою володів [ти] одвіку/ нехай те зле насіння.
Магомета непристойного. Нами не завідує/
Нехай нами твій Син милий вічно розпоряджається.
Ти ж з ним спільно Бог і Король, від вічного віку/
Ти ж творив на вічність/ собі людину.
Ти ж Море встановити зволив у його берегах/
Зірки, хмари на Небі, безпомилкові у своїх рухах.
Ти ж сам ЕТАН[1] раптово і швидко висушив/
Аж сухі скелі кам'яні живо з дороги зсунув.
Ти ж сам день і ніч створив, одвічний Господи/
Сонце і місяць світить за твоїм наказом.
Ти ж дав імення на світі кожному осібне/
Зима/ Осінь/ і Весна/ і Літо оздобне.
Ті усі у час свій/ роботи свої мають/
І згідно волі твоєї/ живність світу дають.
Бо ж, Господи, в твоїх Божих справах визнаємося/
Змилуйся/ нехай від тебе той порятунок з нами [пребуде].
Не давай нас на погорду Поганам лютим/
Стань, Господи, втіхою серцям нашим смутним.
Згадай про обітницю оту Божу твою/
Рятуй [тих,] за котрих пролив Син [твій] дорогу кров свою.
Підтримай нас, о Боже наш, задля імені твого/
Котре є дуже страшне у народу всього.
Нехай при нас побачать [тебе]/ безчесні Погани/
Вивергни нас з їх рук/ вдар громом на них.
Нехай непристойні не блазнюють/ Синочка твого[2]/
Не питають, де маєте Христа вашого.
І всяк тебе ми, із ним разом, хвалимо на Небі/

---

[1] Напевно, мова йде про «*Етам*» – місце на шляху втечі євреїв з Єгипту в пустелю, а отже пов'язане з сюжетом висушування Богом моря перед втікачами.
[2] Можливо – «*[з] Синочка твого*».

Звідки чекаємо, нужденні, порятунку від тебе.
І хоч би те, наш Господь, нам вчинити зволив/
Щоб же нас в тому несприйнятті Поганства побачив.
Ми, однак, тобі довіряти/ і сильно будемо/
Із легкістю до чесних/ [до] вічних розкошів підемо [на тому світі].
АМІНЬ.

[Остання сторінка-ілюстрація з «Історії жалісної» (здається, ілюстратор надихався знаною картиною анонімного художника поч. XVI ст. «Битва під Оршею 1514 р.»)]

3.
Анонім, 1589 р.

La Defaite //des // Tartares et Turcs // faite //par le seigneur Jean Zamoïsky //chancelier et capitaine général de la couronne de Pologne //avec le nombre des capitaines et soldats morts // jusques au nombre de Septante cinq mil // hommes, assemblez pour ravager // Le Roiaume de pologne //soubs La condvite de Beqliarbé bassa // nouvelle édition avec notes // et à laquelle on a ajouté // Le discours de Jean Zamoisky // tenu a La diéte de Varsovie en MDXC // et la réponse // de Siqismond III // traduits pour la première fois en François.

La defaite des Tartares et Turcs // Vraie Relation // de la route et defaite // des tartars et Turcs // par les Polonois. // Depuis le couronnement du serenissime roi de Pologne, Sigismond III, fait à Cracouie, au mois de decembre 1587, le jour de sainct Jean l'Euangeliste, dans l'eglise de S.Stanislave, avec grand applaudissement et consentement universel du royaume et affuence du peuple, et specialement d'une incroyable multitude de noblesse, mesmes des Cosaques, soldats belliqueux et valeureux, nation hardie et indomptable, la plus part des quels sont bannis, et partie sont pour s'exercer en l'art militaire, qui demeurent sur les confins de Pologne, endommageant continuellement les Turcs, Tartares et autres payens, et avec leur insolence tourmentent les peuples circonvoisins. Ce qui advint depuis le dict couronnement que de leur propre mouvement et hardiesse, ont faict plusieurs courses aux pays des Turcs et Tartares, et en premier lieu entrerent au pays du Turc, dans la forteresse d'Ochiakou, qu'ils demantelerent et saccagerent, et, entre autre butin, ils amenerent trente pieces d'artillerie, puis mirent le feu au chasteau Techinia, avec tout le pays de Moncastro, et tuerent grand nombre de gens, outre plusieurs qu'ils furent prisonniers, et, non contens de ce, prindrent un nauire chargé de marchandises, qui venoit de Constantinople, lequel ils bruslerent apres l'avoir pillé, et tué tous ceux qui se trouverent dedans.

Et les mois de juillet dernier (1589), lesdicts Cosaques continuant leur entereprise, passerent avec bon nombre de gens une

riviere, et estans abordez au pays des Tartares, arriverent à un bon pays appelé Coslouu, en laquelle lors se faisoit une foire, et apres y estre entrez pillerent environ trois cens boutiques, et s'aviserent faire grand butin, plus tuerent tous ceux qui furent trouvez, et mirent en après le feu au dict lieu.

De quoy les Tartares furent fort irritez, et plains de maltalent et ire, quasi en un moment firent amas d'enuiron septante mille chevaux, pour avoir leur vengeance de l'inivre et dommage reçeu par les Cosaques, estant encores à ce incité et poussé par les Turcs, le grand Caro, leur seigneur, par le commandement duquel ils passerent la dicte riviere Boristene, et se camperent entre Tarnopoli, Janopoli et Sbarass.

Et le 18 d'aovst, commencerent à sortir du camp.

Or, ayant divisé l'armée en deux, ils s'acheminerent vers Leopoli, ville principale de Rossie, endommageant cruellement et ravageant toute la campagne et les villages, prenant prisonniers tous ceux qui tomboient entre leurs mains, tant hommes que femmes, grands qui petits, gentilshommes que roturiers.

L'illustrissime seigneur Jean Zamoïsky, grand chancelier et capitaine general de la couronne de Pologne, estant adverty des courses des dicts Tartares en la Rossie, et du grand degats qu'ils faisoient en la dicte province, avec la diligence et prevoyance accoustumée, après avoir amassé le nombre de gens qu'il peut en ci peu de temps que la necessité le permettoit, s'en alla comme volant à la dicte cité de Leopoli, à laquelle il mit ordre d'estre fortifiée en telle manière qu'elle eust moyen de se deffendre des Tartares. Cela estant faict, passe outre pour empescher que les dicts Tartares n'entrassent et ne fissent plus grand dommage au royaume, et pour ce que Sa Seigneurie illustrissime auoit encore crainte que les Turcs ne fissent dessein d'entrer aux confins de la Pologne, estant lors une grande armée de Turcs en Valachie (comme il se dira ci après), il enuoya un valeureux capitaine avec bon nombre de gens à Cameqnezze, ville et forteresse de grand importance, sur les frontières, afin qu'il fit les mesmes provisions.

Et tandis que Sa Seigneurie illustrissime estoit en devoir pour amasser gens et mettre en ordre la plus grande armée qu'il estoit possible, et que l'important affaire reqveroit, les capitanes et toute la

noblesse de Rossie, avec grand nombre de Cosaques en divers endroits, sçavoir: près de la forteresse de Buscho, Goligir, Halics, escarmovcherent et combattirent contre les Tartares (lesquels estant divisez en plusieurs escadrons, s'en retournoient avec qrand proie au lieu où ils estoient campez), esquelles rencontres il mourut un nombre infini de Tartares, outre plusieurs qui furent tuez par les villageois, et furent desliurezplusieurs esclaves des mains des dicts Tartares, qui commencerent à cognoistre la valeur des dits soldats polonois, et à se repentir d'estre si avant entrez au royaume de Pologne.

Et pour ce qu'un escadron de Tartares, qui faisoit nombre de cinq cens chevaux, s'estoit retiré vers Kuropatnikij, pour le prendre à force, ils trovuerent sovbs la forteresse un grand nombre de paysans avec chariots, lesquels s'estoient retirez pour le sauver avec iceux, ils combattirent plus d'une heure, là où fut tué un Alphezo, avec l'un des premiers capitaines des Tartares, habillé de satin jaune, la mort desquels fut cause que pour ceste heure les Tartares se retirerent, toutesfois peu après ils assaillirent avec leur furie ordinaire la dicte terre, et après avoir chassé les villageois, allerent vers la porte, avec ferme esperance d'entrer dedans sans empeschement; mais d'artillerie et autres munitions, ceux de dedans commencerent à saluer les dits Tartares à grands coups de canons et arquebusades, et ayant esté tué un autre de leurs principaux capitaines avec grand nombre d'autres, tel desastre fit rompre l'entreprise.

Le prince de Sbarass avec ses gens se deffendit bravement d'un semblable escadron de Tartares, qui estoit allé devant la forteresse appellee Sbarass, et la batterie ayant duré quelque temps après que mil Tartares eurent esté tuez, le reste se retira du dict lieu, de mesme en fit le sieur Pretuics avec le sieur Palatin de Volino, et voyant les Tartares que de tous costez ils estoient mis en route, ils delibererent de s'en retournez au camp après avoir amené avec eux toute la proie.

Le 22 du dict mois d'aovst, les Tartares changerent de lieu et se camperent à une lieue près de Bauvorouv, forteresse là où une femme qu'ils prindrent prisonnière, leur dict que Madame Vlotkova, soeur de Monsieur le grand chancelier, s'estoit retirée, les diets Tartares désireux de l'avoir entre (leurs) mains, firent entendre à ceux de dedans que si ils vouloient leur liurer la dicte dame, qu'ils

decamperoient sans faire aucun dommage aux enuirons: ceux de la place ne voulurent pour cela leur accorder la dicte dame: ains delibererent souffrir plustost la mort, après avoir combattu courageusement. Quoi entendu par les Tartares, ils commencerent à circvir la place, et voulant entrer impetueusement, il leur fut faict resistance par un grand nombre de citoyens, qui avec instruments rustiques, comme hoiaux, fourches, haches et faux, les repousserent hardiment, et dura la batterie longue espace de temps, mais il y fut tué beaucoup des habitans, lesquels voyant n'estre en leur povuoir de resister à la force des Tartares, une partie s'enfuit dans la forteresse et partie par un estang d'eau, dans le quel s'en noyerent plusieurs, tant des citadins qui fuioient, que des Tartares qui les poursvivoient: ceux de la forteresse voyant les Tartares venir en partie contre eux, et l'autre partie poursuivoyent les villageois, qui fuioient, ils commencerent à descharger beaucoup de pièces d'artillerie, et tirer à force arquebusades, et ce avec si grande diligence et si a propos, qu'ils en tverent plus de deux mil, et pour c'est occasion les autres s'en partirent.

Et d'autant qu'en ceste batterie fut tué un valeureux et signalé capitaine polonois, qui s'appelloit le seigneur Struss, les Tartares estant advertis du grand renom et valeur de ce capitaine, ils le taillerent en piece, et lui tirerent le coeur, et quasi tous voulurent tremper leur cimeterre, et les fers de leurs flesches, dans son sang, se glorifiant puis chacun de ce que leur cimeterre auoit esté teint du sang d'un si fameux et valeureux capitaine.

Trois jours apres, les Tartares s'en allant sovbs Ozinin, distant de quatre lieuës de Valachie, auquel lieu le seigneur duc de Rosan s'attaqua aus dicts Tartares, et en tua environ mille.

Sur ces entrefaictes, les compagnies des soldats des seigneurs Vlodek, Temrux et Potosk, capitaines tres valeureux, avec les quels il y avoit des Cosaques, meslez par le commandement du sieur grand chancellier, allerent contre les Tartares avec volonté d'empescher qu'ils ne passassent le fleuve du Tire, et ainsi qu'ils marchoient, ils rencontrerent en un passage appellé Caraienmij Brod, le Zasobinit, fils d'un grand seigneur, et Janda, fils de Machetumel, avec lesquels il y avoit six mille chevaux, et les Polonois, separant leur armee en deux, les entourerent, et tous furent mis au fil de l'espee, avec les

susdits seigneurs, et en cette journée furent desliurez de deux mille esclaves polonois.

Ce que dessus estant venu aux oreilles du grand Cari, prince des dicts Tartares, et sçachant la deffaicte qu'auoient fait les Polonois de ses hommes, a demi enragé, vint promptement avec grand nombre de gens pour les secourir, et lors qu'il fut proche a Camiene, pour tromper les Polonois, afin qu'ils ne vissent toute son armée, il en laissa une partie derriere une montagne (ruse non iamais practiquée des Tartares), et avec l'autre partie, d'une grande impetvosité et à l'impourueu, circuit l'armée polonoise, s'estant assemblez d'un costé tous les autres Tartares: les Polonois se voyant entourez d'une si grande armée, ils consulterent ensemble pour voir s'ils devoient combattre à leur si grand desavantage; enfin, se souvenant qu'ils combattoient contre ces chiens mahométans, pour le nom de Jesus, s'unirent ensemble et se baillerent la main l'un l'autre, et promirent tous de combattre courageusement et d'user de toute industrie et art militaire pour rompre l'armée de l'ennemi, ou plustost mourir que de monstrer aucun signe de covardise ou semblant de vovloiŕ fuir.

Et ayant le grand Zaro, fait avancer ses soldats, les Polonois avec si grand courage les assaillirent, que estant peu après survenu le dict grand Zaro avec le reste de ses soldats, au premier assaut lui fut tué dessovbs une ivment: et lui fust blessé d'une arquebusade de laquelle peu de jours après il mourut, et continuant l'assault ils tuèrent:

Le seigneur Bathikerey, fils de Jaseneiovu, capitaine de mil chevaux;

Le seigneur Soltan, saphigerii du Zaro, avec lequel peu de iours auparavent les Cosaques auoient combattu sur mer, capitaine d'vn gros escadron;

Le seigneur Kozia, aussi capitane;

Le seigneur La Jakssu Ulan, seigneur quasi esgal au Zaro, avec ses gens;

Le siegneur Aliepluriiouv, cousin du grand Zaro, avec deux mil chevaux;

Le siegneur Karain, capitaine des Tartares Haaski;

Le seigneur Chir, gentilhomme d'importance et brave soldat, avec ses gens;

Le seigneur Caromazaimssi, Aktaczyin, Maemet, Celiuvei.

Pour si bon succez les Polonois prindrent tant d'ardiesse, qu'ils eurent esperance non seulement de se deffendre, mais de mettre en fuite les dicts Tartares, comme il advint depuis. Et voyant le grand Zaro que son entreprise ne lui succedoit et qu'il estoit fort blessé, laquelle blessevre il ne decovuroit afin que ses soldats ne s'en appercevssent, pour ne leur donner occasion de s'enfuir: il fit retirer ses gens, et cependant qu'ils fuioient il en fust tué environ quatre mil.

Et pour ce qu'un grand escadron de Tartares s'estoit retiré en un bois non gvieres esloigné, les Polonois s'en approcherent pour leur bailler l'assaut, mais s'estant les Tartares fortifies dans le bois, il falut que trois iours durant les Polonois combatissent, enfin, estant le bon plaisir de Dieu d'octroyer cette victoire aux soldats polonois, qui combattoient avec si grand zele et foi contre ces chiens, ils les assaillirent et les tuerent tous dans le bois, qui estoyent au nombre de neuf mil. Puis ils se mirent à poursuiure le reste de l'armée des Tartares iusques au fleuve Niepr, lesquels, pour sauver leur vie, se iettoient dans le fleuve, la pluspart desquels se noierent, et le reste apres avoir passé le fleuve, s'en allerent au camp turquesque, et a l'heure furent deslivrez plus de diz mil esclaves, entre lesquels on dict qu'il s'estoit trouvé un duc, avec sa femme, et recovura-on le reste de la proie faicte en Rossie par les dicts Tartares, et de sette façon les Polonois apprindrent aux Tartares a venir endommager leur pays.

Les Cosaques avec la noblesse de Rossie, qui avoit esté grandement offensée par les Tartares, se resolurent d'entrer dans le pays des dict Tartares pour se vanger entierement des inivres reçeiies, et en passant la riviere du Tiras, trouverent grand nombre de Tartares qui les vovloient empescher, mais ils furent tous tuez et sont entrés bien avant, prenant la route de Capha nommé anciennement Theodosie, tuant tous ceux qui leur tombent entre mains, sans avoir esgard n'y a sexe, n'y a ievnes, et encore tverent ils toutes sortes de bestail qu'ils trouverent.

Le grand turc, sovbs couleur de vouloir changer le palatin de Valachie, a enuié Beglerbee Bassa, avec grande armée, soutenu du bassa general d'Hogrie, lui ayant envoié bon nombre de soldats, lesquels joincts ensemble, doivent estree septantecinq mil hommes, estant arrivé le dict bassa en Valachie, il feignoit (comme il s'est

desia dit) d'estre venu pour changer le dict palatinat, mais il estoit venu avec intention d'ayder et de ioindre aux Tartares au dommage des Polonois, et entrer en Rossie et se saisir de la forteresse de Camegnezze, lieu quasi imprenable pour l'assiette, sovbs couverture de vanger l'inivre et dommage a eux faicts par les Cosaques aidez et favorisez des Polonois, comme il s'est descovuert du depuis par une lettre escripte par le dict bassa a Monsieur le chancellier, le 10 de septembre, qui estoit pour prier le dict seigneur chancellier à remedier aux insolences des Cosaques, des quels son seigneur en avoit beaucoup de plaintes, avec commandement de ne se partir de Valachie que premiers les dict Cosaques ne fussent extirpez ou chassez, desirant de continuer la paix et amitié avec la couronne de Pologne.

Le grand chancellier ayant eu advertissement que le dict bassa passoit le Danube avec si grande armée, il le fit entendre subitement au roi, qui estoit lors a Vilne, s'en allant en Livonie pour voir le roi de Suede son pere, et tout le Senat et la Noblesse: exhortant les nobles de prendre les armes contre les ennemis de la foi chrestienne, comme estans bons enfans de la République, et d'amasser le plus grand nombre de gens a cux possible, pour les envoier a Gliiuiani, où se devoit assembler l'armée.

La noblesse, avec une diligence et promptitude incroyable, se preparerent et mirent en ordre des bons soldats experimentez et accoustumez à la guerre, et en bien peu de temps assemblerent cinquante mil chevaux et quinze mille hommes de pied, tous esleuz et choisis, qui avoient autrefois faict preuve de leur valeur, sovbs la glorieuse memoire du serenissime roi Estienne, en la guerre de Moscovie, de telle sorte que le moindre d'eux meritoit d'avoir la condvicte d'une armee, et s'estans tous assemblez, le grand chancellier se partit de Glincini, et s'achemina vers Valachie, où il se campa trente lieuës près de l'armée turquesque. Puis, desirant sçavoir si le grand turc pretendoit aucune chose aux confines du royaume de Pologne: il escrivt une lettre au bassa sur cest affaire. Le bassa fit response par une lettre amiable, l'accompagnant outre ce d'un Chias, des premiers, qu'ils estoient seulement venus pour chastier les Cosaques pour le dommage par eux faict aux vassaux de son seigneur.

Pour tout cela le grand chancellier ne laissa de se tenir tovsiours campé avec son armee, de mesme que s'il avoit à faire guerre: les soldats polonois cependant veulent a toute force les accoster et entrer en Valachie, et avec tant d'ardiesse qu'a grand peine Monsieur le chancellier les peut tenir en bride, de quoi il a adverty la Majesté du roi et le Senat, et attend la resolution sur cest affaire, et tous les jours croist d'aduantage l'armée, si joignant grand nombre de nobles.

Le bassa peut-estre, pour avoir entendu tel preparatif, s'est osté des confins de Poloqne et s'est retiré de la Danube n'ayant innové aucune chose en Valachie, et apres avoir desbandé son armée, s'est arresté en Silistua, avec quatre mil personnes seulement.

Copie d'une lettre escripte de Begleerbeco Heder Bassa au grand chancellier, tradvicte de langue turquesque en langue italienne, et de langue italienne en langue Françoise.

Entre ceux qui suivent Jesus et qui aiment la foi chrestienne, le seigneur Jean Zamoïky, chancellier et capitaine general de la couronne de Pologne, à present en lieu du Roi, deffenseur de la pauvre gent, nostre grand ami, nous vous desirons santé et prosperité, et vous offrons nostre bonne volonté.

Premierement nous vous remercions de vostre bon vouloir, lequel vostre siegneurie nous offre, et encores nous vous rendons qrâces du bon traictement que vostre seigneurie faict au Ciaus a elle envoyé par nous, en verité nous ne sommes cause de ce qui s'est ensuiuy, ains les Cosaques qui nous ont faict de grands maux. Pour ce, si vous eussiez refrené les dits Cosaques, iamais les Tartares ne fussent entrez en voz pays, et par ainsi il seroit bien faict que au plus tost vous envoiez ambassadeurs à l'Empereur, mon seigneur.

Je vins ici non pour faire la guerre contre vous ou vostre pays, mais pour voir et entendre d'où viennent ces Cosaques et où ils ont leur refuge, et qu'ainsi ne soit vous pouvez voir que je ne suis venu ni avec artillerie, ni avec autre appareil de guerre, ayant commandement de l'Empereur, mon seigneur, que si vous voulez enuoier votre ambassadeur avant l'hiver, pour la confirmation de la paix, que je me garde de toute sorte de guerre, puis que la loi et vostre foi nous deffend que nous ne levions notre cimeterre contre

ceux qui ont paix avec nous, et par ainsi quand elle mandera l'ambassadeur vers l'Empereur, mon seigneur, je prens sur ma teste que vous obtiendrez tout selon vostre volonté.

Pour me faire expliquer la premiere lettre de vostre seigneurie, je ne peux trouver interprette qu'à grand peine en quatre jours, pour ce maintenant je vous prie que ce vostre seigneurie me voudra escrire, que mon secretaire Mustaffa le copie, et que vostre seigneurie se sovbscrive, afin que nous puissions lire en nostre langue ce que nous escripvez avec les propres yeux. De quoi je prie vostre seigneurie, comme mon grand ami, Sur ce, avec mes amis seruiteurs, pres de là, je me recommande aux bonnes graces de vostre seigneurie, depuis le ciel iusques en terre. De Baba, le 27 d'octobre, l'an de nostre grand prophete Mahomet 900.

En lieu de l'Empereur, mon seigneur en toute la Rumalie, ou vraie Europe,

Begleerbeco Heder Bassa.

Fin.

La Defaite //des // Tartares et Turcs // faite // par le seigneur Jean Zamoïsky // chancelier et capitaine général de la couronne de Pologne // avec le nombre des capitaines et soldats morts // jusques au nombre de Septante cinq mil // hommes, assemblez pour ravager // Le Roiaume de pologne // soubs La condvite de Beqliarbé bassa // nouvelle édition avec notes // et à laquelle on a ajouté // Le discours de Jean Zamoisky // tenu a La diéte de Varsovie en MDXC // et la réponse // de Siqismond III // traduits pour la première fois en François. – Paris, MDCCCLIX [1859]. – S.1-20.

⌗ ⌗ ⌗

Розгром Татар і Турків, здійснений паном Яном Замойським, канцлером та великим коронним гетьманом Польщі, із винищенням великої кількості командирів та вояків з тих 75 тисяч людей, зібраних, аби пустошити Польське королівство, під проводом Беглербег-баші. Новина видана з примітками, до якої додано промову Яна Замойського виголошену на Варшавському сеймі 1590 р. і відповідь Сигізмунда III, уперше передані по-французькі.

Розгром Татар і Турків, правдива Реляція походу та погрому татар і турків Поляками. Невдовзі по коронації ясновельможного короля Польщі Сигізмунда III, що відбулася в Кракові, у грудні 1587 р. на день св.Іоанна-Євангеліста[1], в костелі св.Станіслава, під великі оплески і за загальною згодою королівства та незліченної кількості народу і спеціально згромадженої шляхти, ті самі Козаки – вояки войовничі і мужні, смілива та неприборкана нація, з-поміж яких більшість – то частково вигнанці-баніти, а частково прибулі, аби вдосконалюватися у військовому мистецтві. Вони живуть на кордонах Польщі, турбуючи постійно турків, татар та інші краї, і мучать своїм зухвальством околичні народи. Невдовзі по вищеописаній коронації, вони здійснили кілька набігів на краї турків та татар, по-перше, напад на землю турків, фортецю Очаків, яку вони зруйнували і розорили та, серед інших трофеїв, привезли тридцять гармат; потім спалили замок Тягиня[2], з усією землею Монкастро[3] і вбили велику кількість людей, крім тих, які були у полоні, і, не задовольнившись цим, захопили корабель відповідальний за товари, які доставляють до Константинополя, що його вони спалили після того як, за свідченням [самих] грабіжників, пограбували і вбили усіх, хто знайшовся на борту.

І в липні місяці останнього [1589] року, ті згадані Козаки, які продовжували свої набіги, переправившись з великою кількістю людей і, висадившись, розгорнули бойові порядки в землі татар. Вони прибули в гарний край, що звався Козлов[4], в якому тоді закінчувався ярмарок і після пограбування в околицях трьох державних [податкових] магазинів, угледівши, що набуто великих трофеїв, більше вбивали всіх тих, кого знаходили, і пішли звідти, придавши вогню вищезгадане місце.

Чим Татари були сильно роздратовані, і з жалем, злобою та гнівом, майже миттєво, скупчили близько сімдесяти тисяч

---

[1] 27 грудня.
[2] Турецьке місто-фортеця *Бендери* на нижньому Дністрі.
[3] Аккерман–Білгород-Дністровський.
[4] Гезлеві–Євпаторія.

вершників, для задоволення їх помсти за образи і втрати нанесені Козаками, на додачу вони були підбурені та підштовхнуті турками. [Очолив похід] великий хан[1], їх володар, під командуванням якого вони переправились через вищезгадану річку Борисфен і стали кошем між Тернополем, Янушполем[2] та Збаражем.

І 18 серпня почали виходити з табору.

Відтак, маючи армію розділену на дві частини, вони направилися до Львова, міста у воєводстві Руському, безжально руйнуючи і спустошуючи усі сільські оселі і села, захоплюючи в полон усіх, хто потрапляв їм до рук, чоловіків і жінок, дорослих і малих, шляхту і простолюд.

Славетний пан Ян Замойський, великий канцлер та великий гетьман Корони Польської, довідавшись про ворожий набіг вищезгаданих Татар на Русь і про значні спустошення, які вони наробили у вищезгаданій провінції, з поспіхом та звичною обачністю, після збору якогось числа людей, яких він зміг скликати за такий короткий час, що така крайність дозволяла, відправився немов на крилах у вищезгадане місто Львів, в якому він оголосив надзвичайний стан, укріпивши в спосіб, необхідний для захисту від Татар. Це було здійснено, аби перешкодити вищезгаданим Татарам наступати і нанести (розділившись на дрібні загони) ще більшої шкоди королівству, і для того, що Його Ясновельможність, найславніший предками, ще побоювався чи турки не поділяли наміру вступити в межі Польщі. [Адже] була тоді велика армія турок у Валахії (про що оповім після). Гетьман відправив одного мужнього командира, зі значною кількістю людей, до Кам'янця, міста і фортеці великого значення на кордонах, близьких від наших провінцій.

І тим часом, як Його Ясновельможність був повинен збирати людей і приводити до ладу армію настільки велику, наскільки це було можливо, і чого найважливіша справа вимагала, [він] ротмістрів та все шляхетство Руське, з великою кількістю

[1] Кримський хан *Газі-Ґірей II* (1588-1596, 1597-1607).

[2] Мова йде про сучасне містечко *Ямпіль* (давній Янушпіль) на Горині, нині Білогірського р-ну Хмельницької обл.

Козаків у різні місця [послав], а саме: в околиці фортець Буськ[1] <Buscho>[2], Гологори <Goligir>[3], Галич, [нав'язувати] сутички та боротись проти Татар (які поширюючись, поділялись на окремі чамбули, що повертались з великою здобиччю до місця, де вони мали табори). У відділках, що їм зустрічалися, загинула незліченна кількість Татар, крім тих, які були вбиті селянами, та було звільнені деякі бранці, які потрапили до рук вищезгаданих Татар, що починали пізнавати ціну вищезгаданих польських вояків і жалкувати щодо рішення увійти до Польського королівства.

І один татарський загін, що з'єднав п'ятсот коней, повернув у бік Куропатників[4], аби взяти їх силою. Вони знайшли під фортецею велику кількість селян з возами, які було захопили. Щоб порятувати їх від розгрому, вони [захисники] бились понад годину. Там був вбитий Аль-Фезо <Alphezo> – один з перших ватажків Татар, одягнутий у жовтий атлас. Причиною його смерті було те, що тоді Татари відійшли, утім невелика [купа] їх згодом атакувала із своєю звичайною люттю вищеназвану землю і після погналася за селянами, які втікали та бігли до воріт з твердою надією сховатись всередині [замку] без перешкод; але артилерія та інше спорядження тих, які перебували всередині [себто замкової залоги], почали салютувати вищезгаданим татарами великими гарматними та аркебузними залпами. І, [коли татари] втратили забитим другого із своїх найголовніших ватажків з великою кількістю інших, такий погром змусив їх припинити операцію.

---

[1] *Буськ* – нині райцентр Львівської обл. Про нього згадують і інші джерела, що переоповідали хід кампанії.

[2] За коментарем Сенкевича – це Бучач. Ще одним можливим кандидатом, є й *Буша* (сучасне село Ямпільського р-ну Вінницької обл.), яке на той час було володінням Я.Замойського. За природну укріпленість Бушу звано Малим Кам'янцем.

[3] Коментар Сенкевича уважав, що йдеться про *Глиняни*.

[4] *Куропатники* – село Бережанського р-ну Тернопільської обл. Менш вірогідно, що йдеться про с.*Куропатники* Галицького р-ну Івано-Франківської обл.

Князь Збаразький[1] із своїми людьми захищався хоробро від подібного загону Татар, котрий було підійшов під згадану фортецю Збараж і битва продовжувалась доти аж поки не загинула тисяча татар, а залишок втік з вищезгаданого місця. Трапилося й пану Претвичу[2] з паном Волинським воєводою[3] побачити Татар, які паювали було [набуте] на шляху, безтурботно повертаючись до табору, а після мали позбутися [або сказати амінь] всієї здобичі.

22-го числа вищеназваного місяця серпня, татари змінили місце розташування та отаборилися в льє від Баворова[4], фортеці, де сховалася одна знатна пані. Дізнавшись, що то пані Влодкова[5], сестра пана великого канцлера, вищезгадані Татари забажали захопити її в свої руки. Вони дали знати обложеним, що, як ті погодяться видати їм вищезгадану пані, то вони підуть звідси не роблячи жодної шкоди. Та оборонці не погодилися на цю їх мирну пропозицію щодо вищезгаданої пані. Старші прийняли рішення зносити все аж до смерті і після взялися відчайдушно боронитись. Коли це зрозуміли Татари, вони почали оточувати [це] місце і мали намір стрімко увірватись [до міста]. Їх хитрість здійснити завадив опір великої кількості з'єднаних посполитих, які з селянським ременантом, як-то сапками, вилами, сокирами та косами, сміливо відбили [атаку] і твердо бились тривалий проміжок часу. Там загинуло чимало мешканців, котрі бачили рішення у своїй здатності до опору силам Татар, [а тоді] одна частина втекла до фортеці, а інша до води, до якихось кількох болотистих місць; скільки-то городян втікало від Татар, які [їх] переслідували. Ті, що в фортеці,

---

[1] Мова йде про князя *Збаразького Януша* (перед 1553-1608) – брацлавського воєводи (з 1576). Здається, успіх князя тут перебільшено, адже Збараж тоді суттєво постраждав.

[2] Йдеться про *Претвича Якуба* (1546-1613) – старосту теребовлянського, сина знаного Б.Претвича.

[3] Князь *Острозький Януш* (бл.1554-1620) – воєвода волинський (з 1585 до 1593), син В.-К.Острозького.

[4] Нині с.*Баворів* Тернопільського р-ну Тернопільської обл.

[5] Мова про *Замойську Елжбету*, сестру Я.Замойського та дружину Станіслава Влодка.

побачивши Татар, частина яких оберталась проти них, а частина переслідувала селян, які втікали, почали заряджати багато артилерійських гармат і виводити сили стрільців та [робили] це з такою великою спритністю і так рішуче, що вбили понад дві тисячі і через цю обставину інші втекли.

Та оскільки, в цій битві загинув один мужній та визначний польський ротмістр, який звався пан Струсь[1], що як ворог [серед] Татар мав велику репутацію та цінність, вони різали його на частини і вирвали його серце та майже кожен бажав умочити свою криву турецьку шаблю та вістря своїх стріл у його кров, аби хизуватись, що його власна крива турецька шабля обагрена кров'ю такого відомого та доблесного ватажка[*].

Три дні по тому, Татари прорвались під Оринин[2], розташований у чотирьох лігах від Валахії. У цій місцині пан князь Ружинський[3] атакував відважно згаданих Татар і забив близько тисячі.

Тимчасом, роти солдат панів Влодка[4], Темрюка[5] та Потоцького[6], ротмістрів вельми мужніх, разом з якими були

---

[1] *Струсь Якуб* (✞ 1589) – староста хмільницький, герой прикордонної війни з татарами.

[*] Цей Якуб Струсь здобувся у сучасників на численних панегіристів, див.: *Kolozsvári Jeremiás.* Epicedium Jacobi Strussi a Scythis dum patriam strenue defenderet atrociter interfecti. – Kraków, 1590; *Gieysztor I.K.* Marcjana Kobiernickiego, nieznanego pisarza z XVI w., Historja o czterech młodzieńcach i Treny p. Jakóbowi Strusiowi, od rąk tatarskich zginionemu. – Warszawa, 1886.

[2] Нині *Оринин* – селище Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.

[3] Мова напевно про одного з синів князя Остафія *Ружинського* – *Миколу* (✞ 1592), *Михайла* (✞ після 1592) або *Кирика (Кирила)* (✞ 1599).

[4] *Влодек Станіслав* (✞ 1615) – ротмістр, воєвода белзький (з 1593), близький до Я.Замойського.

[5] *Темрюк Шимкевич* – черкеський князь, як ротмістр розпочав службу Короні ще за короля Сигізмунда Августа, а 1601 р. отримав польське шляхетство.

[6] Це хтось з братів *Потоцьких*: *Ян* (бл.1552-1611), *Анджей* (бл.1553-1607) або *Якуб* (бл.1554-1613).

Козаки, ті, що під командою пана великого канцлера, рушили проти Татар з бажанням перешкодити, аби вони не переправилися за ріку Дністер <Тир>. І також рушили зустріти в одному переході від названого Кам'яного Броду, Жасобініта, сина одного великого пана, та Янду, сина Махетумеля, з якими було шість тисяч коней. І Поляки, розділивши свою армію на дві, оточили і всіх [татар] було віддано мечу, разом з вищезгаданими панами, і в цей день було звільнено дві тисячі польських бранців.

Коли про вище [описане] прийшла звістка до вух великого Хана <Царя>, [від] ватажка <принца> вищеназваних Татар, [який оповів про] пастку і розгром, що завдали Поляки його людям, напіврозлючений [хан] рушив швидко з великою кількістю людей на допомогу [своїм]. І тоді, коли він хитрістю наблизився до Каменя[1], аби обманути Поляків, для того, щоб вони не добачили всю його армію, він залишив одну частину позаду однієї гори (хитрість ніколи не практикована Татарами), а з іншою частиною, одним великим стрімким натиском та раптовістю, оточив польську армію, що було збирала зусібіч інших Татар. Поляки побачили себе оточеними такою великою армією, вони порадилися разом, щоб розподілити свої обов'язки під час битви з настільки значним невигідним становищем; нарешті, згадавши, що вони воюють проти цих магометанських собак в ім'я Ісусове, об'єдналися разом, подали руки один одному і обіцяли розбити армію ворога або більше не томити смерть [чеканням]; [вони вирішили,] що потворним буде всякий знак боягузтва або схожого бажання втечі.

І [коли] титулований великим Ханом, справді рушив вперед своїх солдат, Поляки з такою великою мужністю їх атакували (що було невдовзі після несподіваної появи вищезгаданого великого Хана з рештою його солдат). У першій атаці було вбито під ним [ханом] кобилу і він був поранений пострілом з аркебузи, від котрого небагато днів по тому і помер. А продовжуючи натиск вони вбили:

[1] Кам'янця-Подільського?

Пана Баті-Гірея[1], сина Джасеневу, командира тисячі коней;

Пана Солтана, Сафі-Гірей Хана[2], з яким, небагато днів перед тим, Козаки мали бій на морі, командира одного великого ескадрону;

Пана Козю, також командира;

Пана Джаксу-Улана, пана майже рівного Хану, з його родом;

Пана Алі-Плуріову, кузена великого Хана, з двома тисячами коней;

Пана Караіна, командира Татар Гааських[3];

Пана Шира[4], шляхтича важливого та хороброго солдата, з його родом;

Панів Каромазаімського, Алтачиіна, Маємета, Келіувей.

Такий добрий успіх Полякам додав стільки запалу, що в них з'явилася надія не лише захиститись, але примусити втікати вищезгаданих Татар, як воно і трапилось потім. І побачив великий Хан, що його справа не має успіху і що він сильно поранений, котре поранення він не показував, аби його солдати не помітили цього, і те не стало підставою для втечі. Він став відводити своїх людей, і тим часом як вони втікали, він втратив вбитими близько чотирьох тисяч.

І через те, що великий загін Татар відступив до лісу не втік своїм звичаєм, Поляки, наблизившись, атакували їх розладнані шикування, але Татари укріпились у лісі, [і] знадобилось понад

---

[1] Напевно, йдеться про *Бахт-Гірея*, старшого сина Адил-Гірея. Останній був старшим братом тогочасного кримського хана Газі-Гірея II. Бахт-Гірей став при цьому хані нуреддином (третя за значенням особа у ханстві). Щодо його смерті, то достеменно відомо, що Бахт-Гірей загинув аж у 1597 р.

[2] Може йдеться про *Сафа-Гірея*, 3-го сина кримського хана Мехмед-Гірея II (1577-1584), старшого з братів Газі-Гірея II. Діти Мехмед-Гірея були в опозиції до попередника Газі-Гірея II – Іслам-Гірея II, але новий хан примирився з ними і Сафа-Гірей тоді якраз повернувся до Криму. Помер він у 1591 р. Утім, може тут йдеться про *Сефер-Гірея*, 2-го сина самого Газі-Гірея II. Він реально загинув аж у 1608 р.

[3] Караїма? Командира татарських євреїв?

[4] Ширин-бей?

три дні пробути Полякам у боротьбі, [аби] нарешті, благовоління Боже надало цю перемогу польським солдатам, що бились з таким великим завзяттям і вірою проти цих собак. Вони взяли приступом і вбили всіх у лісі, яких налічувалось дев'ять тисяч. Потім вони націлилися переслідувати залишок армії Татар до річки Дніпра, котрі, аби порятувати свої життя, кидались до річкових вод; більша частина їх потонула, і [лише] залишок переправився за річку, рушивши до турецького табору. І в годину гніву втратили [татари] понад десять тисяч бранців, між якими, кажуть, був знайдений один князь зі своєю дружиною. І повернули втрачені залишки здобичі, розореній вищезгаданими Татарами Русі; і цим способом Поляки навчили Татар як-то приходити шкодити їх краям.

Козаки зі шляхтою Русі, що мала бути вельми ображеною Татарами, постановили вторгнутись до країв вищезгаданих Татар, аби помститися за себе, сповна сквитавшись за образи. І переправились за річку Дністер <Tipac>, [де] знайшли велику кількість Татар, які прагнули [їм] завадити, але вони були всі вбиті і ті [козаки] увійшли набагато далі, захопивши шлях на Кафу в давнину звану Феодосією, вбиваючи всіх, хто потрапляв їм до рук, не маючи поваги ані до статі, ані літ молодих. І при цьому нищили вони всі види худоби, що знаходили.

Великий турок, [діяв] під прапором бажання зміни воєводи Валахії, заздрістю Беглербей Баши. З великою армією, підтриманою генерал-башею Угорщини <D'Hogrie>, він мав послати багато солдат, котрі з'єднавшись разом, мали скласти сімдесят п'ять тисяч чоловік, що їх вищезгаданий Баша привів до Валахії. Він удавав (як він і планував), що прибув для зміни вищезгаданого воєводи, але [насправді] він прибув з наміром допомогти і об'єднати Татар [проти] шкод від Поляків і вдертися до Русі та захопити фортецю Кам'янець, місце майже неприступне для облоги. [Усе це] під претекстом помсти за образи і втрати їх від діяльності Козаків, підтримуваних та фаворизованих Поляками, як він прикривався потім у листі написаному вищезгаданим Башею Монсеньору канцлеру 10 вересня, в якому просив вищезгаданого пана канцлера усунути

зухвальства Козаків, на яких їх пан[1], маючи багато скарг, [направив його] з наказом залишити Валахію не раніше, як вищезгадані Козаки будуть знищені та вигнані. [І все це,] бажаючи продовження миру та дружби з Короною Польською.

Великий канцлер, маючи суперника, такого як вищезгаданий баша, що перейшов Дунай з такою великою армією, відіслав нашвидкуруч [звістку] королю. Той перебував у Вільно, направляючись до Лівонії на побачення з королем Швеції, його батьком, та всім Сенатом і Шляхтою. [Канцлер також] переконував шляхту братися до зброї проти ворогів віри християнської, як добрі сини Речі Посполитої, і збирати найбільшу кількість людей, яка для них можлива, аби відправити до Глинян, де мала збиратись армія.

Шляхта із завзяттям та неймовірною спритністю підготувала і привела до ладу добрих солдат, випробуваних та звичних до війни, і за дуже малий час зібралось п'ятдесят тисяч кінних і п'ятнадцять тисяч піхоти, всіх навчених та добірних (які мали з попередніх справ докази своєї доблесті, під проводом славної пам'яті найяснішого короля Стефана, на війні Московській), такого ґатунку, що найгірший з них гідний водити армію і, коли всі зібралися, великий канцлер виїхав з Глинян і рушив у бік Валахії, де він став табором, у тридцяти льє від турецької армії. Потім, бажаючи дізнатись наміри великого турка щодо будь-яких речей у кордонах Корони Польської, він написав листа до баші упевнений у цій справі. Баша дав відповідь дружнім листом, окрім Чауша, що його супроводжував. [Писав], що перш за все вони прийшли єдино для покарання Козаків, через шкоди від дій останніх для васалів їх володаря.

Через усе це великий канцлер не полишав тримати всі дні табір зі своєю армією, такою самою готовою до війни: польські солдати тим часом позбавляли волі всіляку силу, що приходила та входила до Валахії і то з таким завзяттям, що з великим трудом монсеньйор канцлер міг тримати їх в шорах, [під претекстом] що він звернувся до Маєстату короля і Сенату та

[1] Тут – султан.

чекає на резолюцію у цій справі і щодня збільшував перевагу [своєї] армії, приєднуючи велику кількість шляхти.

Баша, можливо, зваживши на широту таких приготувань, забрався від кордонів Польщі і відступив за Дунай, не запровадивши жодних змін стану речей у Валахії і потім, розпустивши свою армії, зупинився у Силістрії лише з чотирма тисячами осіб.

Копія листа написаного Беглербеком Хедер-Башею великому канцлеру, витлумаченого з мови турецької на італійську і з італійської на мову французьку.

Між тими, хто слідує за Ісусом та любить християнську віру, пан Ян Замойський, канцлер та великий гетьман Корони Польської, представник Короля, захисник бідного люду, наш великий друг, ми вам бажаємо здоров'я та процвітання, і вам пропонуємо нашу добру волю.

Передусім ми вам вдячні за вашу добру волю, котру ваша милість нам пропонує і тим самим ми вам відповідаємо, дякуючи за добре поводження вашої милості з Чаушем, посланим нами. Насправді ми [тут], зрозуміло, з причини тієї, що трапилось через Козаків, що нам чинять великі неприємності. Тому, якщо ви зможете самі приборкати вищезгаданих Козаків, ніколи Татари не будуть входити до ваших країв. А, таким чином, вони створюють серії численних справ, з якими невдовзі ви надсилаєте послів Султану <Імператору>, моєму панові.

Я прийшов сюди не для того, аби творити війну проти вас або ваших країв, але аби бачити і чути звідки приходять ці Козаки і де їх притулки, і оскільки ви самі не здатні побачити, що я прийшов ні з артилерією, ні з іншим спорядженням для війни, як то належить командувачу Султана <Імператора>, мого пана, що, якщо ви бажаєте прислати вашого посла до зими, для підтвердження миру, то я утримаюсь від усіх видів війни, тому що закон і ваша віра нас захистить, аби ми не піднімали нашу криву турецьку шаблю проти тих, хто має з нами мир і таким чином, коли їм повідомлять про посла до Султана <Імператора>,

мого пана, я візьмусь закласти свою голову, що ви отримаєте все згідно із вашим бажанням.

Аби мені зробити переклад першого листа вашого пана, я можу знайти тлумача, на превеликий жаль, лише за чотири дні, тому зараз я вас прошу, аби ваша милість мені по-простому написали, що мій секретар Мустафа скопіює, і що ваша милість сам підпише, аби ми змогли прочитати нашою мовою те, що нам написано власними очами. Про що я прошу вашу милість, як мого великого друга. На цьому, з моїми улюбленими слугами, поспіхом звідти [рушаючи], я покладаюсь на добре відношення вашої милості, від неба до землі. У Баба, 27 жовтня, нашого великого пророка Магомета 900 [року][1].

У місце Султана <Імператора>, мого пана, в усій Румелії або справжньої Європі

Беглербек Хедер-Баша.

Кінець.

⌑ ⌑ ⌑

[1] Рік, напевно, вказано дуже приблизно, адже за ісламським календарем це має бути десь 940 рік (у мусульман *жовтень* називався б інакше, а *нашого великого пророка Магомета* – це явно калька християнського *Anno Domini – Року Божого*).

Додаток Д
Оригінальні тексти та їх давні і сучасні переклади (до розділу 4)

1.
Миколай Рей

Kozacy polni

Kozaki je zowiemy, lecz stoją za grzyby,
A godniby korzenia każdego bez chyby,
Którzy gardła w lekki szańc dla swej sławy sadza,
A wżdy i ci niektórym, a prze zazdrość wadzą.
Bo więc tak pospolicie o nich powiedają,
Iż jedno sie tam włócząc, czubany drapają.
Ale jedno dojedż tam, miły chłopie, głupi,
Użrzysz, jeślić ten czuban grzybieta nie obłupi.

Rej M. Pisma wierszem (Wybór). – Wrocław, 1954. – S.209.

* * *

Козаки польні

Козаки їх звемо, але уважаємо за гриби[*],
А гідні ж бо кореня кожного без хиби,
Котрі горла[**] в легкий шанець для своєї слави садять,
А все-таки і ті, деяким, через заздрість заважають.
Бо ж так на загал про них оповідають,
Що лише там волочаться, чабанів грабують.
Але лише доїдь туди, милий хлопче, глупий,
Побачиш, якщо той чабан хребта [тобі] не облупить.

⌗ ⌗ ⌗

[*] Власне *грибок*. Тут гра слів, на відміну від боровика (білого гриба) – гриба шляхетного, з власним коренем, козаків уважали за негідний гриб-паразит, наріст на дереві, без власного кореня.

[**] Себто – життя.

2.
Ян Анджей Красіньський

„Postremum equestris militiae genus, Cosachorum vulgo appelatum, frigoris, inediae, laborisque patientissimum est. Cosaci ad instar fere Tartarorum levissime omnium armantur. Equos pernicissimos habent, et exercendis minutis praeliis aptissimos. Ephippia equorum in eum usum accomodata, ut se in omnes partes nullo negotio vertere, arcumque stringere queant. Arcubus potissimum pugnam ineunt, et frequentissimo sagittarum imbre viros, et equos simul confi ciunt. Acinacibus Scythicis accinguntur. Hastas quoque breves habent. Magna istcum inimicas aggrediuntur regiones, ferro, et flamma omnia miscentes, itineria faciunt. In celeritate, et salus exercitus, et vinsendi tota spes collocatur. Deferunt secum in vastis Podoliae solitudinibus, in quibus cum Tauricanis Tartaris continenter bellum gerunt, in sacculis quibusdam panem, carnem suillam salsam, sal mixtum pipere. Praeterea unusquisque habet securim, fomitem; ut si quando feram, quarum in illis destitutis habitatoribus campis ingens est copia, conficere contigerit; tum ignem excutiant, et conditam sale, pipereque, praedam coquant."

Polonia. Ad Serenissimum et Potentissimum Henricum I Valesium, Poloniae Regem. – Bononiae, 1574. – P.73.

* * *

„Последний род конницы составляют козаки, которые легко переносят холод, голод и тягости всякого рода. Вооружены они очень легко, совершенно так, как татары. Кони у них очень подвижные и пригодные для мелких стычек. Седла устроены так, что на них легко поворачиваться на все стороны и стрелять из лука. В сражениях они пользуются более всего луком, поражая неприятельских всадников и их коней дождем стрел. Они снабжены также саблями восточного образца и короткими копьями. В неприятельской стране они двигаются чрезвычайно быстро, уничтожая все огнем и мечом. Быстротою движений обезпечиваются безопасность воина и победа над врагом. Постоянно пребывая в обширных подольских степях, где они

ведут непрерывную войну с Крымскими татарами, козаки возят с собою в седельных вьюках все любимые съестные припасы, как-то: хлеб, соленую свинину и соль, смешанную с перцем. Каждый кроме того имеет при себе топор и трут, дабы в случае удачной охоты на зверя, которого множество водится в посещаемых козаками безлюдных пустынях, иметь возможность тотчас развести огонь и сжарить добычу, приправив её солью и перцем."

Стороженко А.В. Стефан Баторий и днепровские козаки. Исследования, памятники, документы и заметки. – К., 1904. – С.6.

* * *

„Trzeci rodzaj jazdy stanowią *kozacy*, którzy bardzo są wytrzymali na zimno, głód i trudy wszelkiego rodzaju. Uzbrajają się oni bardzo lekko, podobnie jak Tatarzy. Konie mają bardzo racze i do małych utarczek zdatne. Siodła na koniach tak urządzają, iż bez trudności na wszystkie strony mogą się obracać i z łuku strzelać. Do walki używają najczęściéj łuku, rażąc gradem pocisków jeźdźców i konie nieprzyjacielskie. Używają także szabli na wzór wschodnich, i krótkich drzewców. W kraju nieprzyjacielskim bardzo szybko posuwają się, niszcząc wszystko ogniem i mieczem; a właśnie na szybkości i bezpieczeństwo żołnierza i zwycięztwo polega. Przebywając w obszernych stepach podolskich, gdzie ciągle z Tatarami krymskiemi wojnę prowadzą, – wożą z sobą w jukach całą swą żywność, składającą się z chleba, wędzonki i soli z pieprzem zmieszanéj. Każdy prócz tego opatrzony jest w hubkę i krzesiwo, aby gdy zwierzę jakie (którego pełno jest w tych bezludnych szlakach) ubić się zdarzy, mógł zaraz ogień rozniecić i upiec zdobycz, solą i pieprzem zaprawioną."

Jana Krasińskiego Polska czyli opisanie topograficzno-polityczne Polski w wieku XVI, oraz materyały do panowania Henryka Walezyusza, przetłumaczone, zebrane i objaśnione przez Stanisława Budzińskiego. – Warszawa, 1852. – S.78-79.

* * *

Останній рід кінноти складають козаки, які легко переносять холод, голод та будь-які тяготи. Озброєні вони дуже легко, зовсім як татари. Коні у них дуже рухливі та придатні для дрібних сутичок. Сідла влаштовані так, що на них легко повертатися на всі боки і стріляти з лука. У битвах вони користуються більш за все луком, поціляючи ворожих вершників та їх коней дощем стріл. Шаблями татарськими* озброєні. Списи також короткі мають. Ворожою країною вони пересуваються надзвичайно швидко, знищуючи все вогнем і мечем. Швидкістю рухів забезпечується безпека воїна та перемога над ворогом. Постійно перебуваючи у розлогих подільських степах, де вони ведуть безперервну війну з кримськими <таврійськими> татарами, козаки возять із собою в сідельних торбах усі улюблені харчові припаси, як ось: хліб, солену свинину та сіль, перемішану з перцем. Кожен, крім того, має при собі сокиру та трут, аби у випадку вдалого полювання на звіра, котрого багато водиться у безлюдних пустищах, які відвідують козаки, мати можливість відразу розвести вогонь і зажарити здобич, приправивши її сіллю та перцем.

⌑ ⌑ ⌑

3.
Свентослав Оржельський

„Res me hoc loco admonet, ut pauca de *Nisensibus* hominibus commemorem. Sunt ii ex omnium fere gentium, Russorumque praecipue, colluvie conflati, Borysthenis riparum insularumque, quibus abundat, accolae, omnés pedestres, maritimis fere navibus

* Дослівно «*скіфськими акінаками*». Скіфів на той час уважано античним відповідником татар, відтак не дивно, що переможців скіфів – сарматів було визнано предками народів Речі Посполитої (русинів-українців, зокрема, виводили від «найславнішого» сарматського племені роксоланів). Цікаво, що опис набору козацько-татарського озброєння аналогічний скіфському, відомому ще Геродоту (скіфи – кінні стрільці, на озброєнні мали мечи-акінаки, короткі метальні списи, луки із стрілами та сокири).

mira levitate exstructis multaque arundine propter reprimendos sustinendosque etiam aequoris fluctus undequaque munitis utentes, quibus per Borysthenis undas atque hoc apud Oczakoviam Ponto Euxino iuncto, per Pontum quoque aliquantisper navigant, non alio vivendi genere, quam inferendis damnis assueti, Tartaros potissimum Turcasque ingentibus incommodis terra marique afficientes. Per insulas, quibus Borystenes maxime abundat, cum uxoribus et liberis habitantes et octo milium militum copias explentes Nissi sive Nisenses (quod Sclavica lingua inferiorem manendi locum significat) quasi pyratae potius, verum Polonis maxime opportuni, dicendi sunt. Quandoquidem rapto dumtaxat vivant, horum insultus assiduos Turca graviter ferens, saepius de his cum Polonis expostulabat, quemadmodum ne tunc quidem eos praetermisit".

Świętosława Orzelskiego Bezkrólewia ksiąg ośmioro. 1572-1576/ wydał dr. Edward Kuntze. – Kraków, 1917. – S.306[*].

* * *

"Ustęp o Niżowcach".

„Przedmiot mój wymaga, ażebym kilka słow powiedział o wojsku Niżowém. Jest to stek różnych narodów. Najwięcéj pomiędzy niemi Rusinów. Mieszkają na brzegach i licznych wyspach Dnieprowych; wszyscy są piesi, budują morskie statki, dziwnie lekkie, mogące z łatwością wytzymywać fale morskie. Na tych statkach po Dnieprze spuszczają się do Oczakowa, gdzie Dniepr uchodzi w Morze Czarne, a nawet i daléj za morze. Żyją jedynie łupem. Tatarów szczególniéj i Turków napastują ustawicznie na lądzie i na morzu. Gnieżdżą się z żonami i dziećmi na wyspach w które Dniepr obfituje, i mogą wystawić do 8,000 żołnierza. Nazwisko ich *Niżowce,* albo *Niżowi,* pochodzi stąd, że siedzą na dolnym Dnieprze (*niż* po sławiańsku znaczy dół). Stosowniéj by można ich nazwać rozbójnikami, aczkolwiek dla Polski są oni wielce dogodni. Ponieważ Niżowce żyją z łupiestwa, Sułtan cierpiąc

[*] Що до розбіжностей, які містять пізніші списки і зафіксовані виданням Е.Кунце, вони не є суттєвими, аби їх докладно обговорювати (їх має лише один список і полягають вони у пропуску одного слова, відмінному написанні іншого та заміні «синонімом» третього).

ustawiczne ich najazdy, skarzył się często na nich Polakom, jakoż i tą razą nie omieszkał się użalić".

Bezkrólewia ksiąg ośmioro czyli Dzieje Polski od zgonu Zygmunta Augusta r. 1572 aż do r. 1576. Skreślone przez Świętosława z Borzejowic Orzelskiego starostę Radziejowskiego/ perełożił i wydał W.Spasowicz. – T.II. – Petersburg, 1857. – S.99.

* * *

[Абзац про Низовців]

Предмет мій вимагає, аби кілька слів сказав про військо Низове. Є то суміш різних народів. Найбільше з-поміж них Русинів. Мешкають на берегах і численних островах Дніпрових <Бористенових>; усі піші, будують дивно легкі морські човни, що здатні з легкістю витримувати хвилі морські. На тих човнах спускаються до Очакова, де Дніпро <Бористен> впадає в Чорне Море <Понт Евксинський>, і навіть далі за море. Живуть лише зі здобичі. Нападають на суші і на морі на Татар особливо і [на] Турків. Гніздяться з дружинами і дітьми на островах, котрими Дніпро <Бористен> буяє, і можуть виставити до 8 000 жовнірів. Назва їх Низовці або Низові, походить з того, що сидять на нижньому Дніпрі <Бористені> (низ слов'янською значить дол). Скоріше можна би їх називати розбійниками, хоча для Польщі є вони дуже корисні. Оскільки Низовці живуть з грабунку, султан терплячи постійно їх наїзди, скаржиться часто на них Полякам, як і цього разу не загаявся пожалітись.

⌗ ⌗ ⌗

4.
Бартош Папроцький

„A isz nie każdy wie co to za ludźie są / y w ktorem krain mieszkayą / krotko o tym powięm / iest mieisc kilka albo wysep na Rżece Nieprże szerokych / iusz więcey w Tatarskych niżeli w Podolskych Krolowi Polskiemu należacych kraynach / na ktore ledwie nie za naszey pamięći zaiezdżac poczeli ludźie rycerscy / aby s pogany Tatary szczesćia swego probowali / a potym do nych zaiezdzać poczęli ludźie tacy / ktorży co nieprżystoinego w Polscże

spachali albo zbroili / tam sobie pokoi wynalezli / y co dalei to sie ich tam więcey ziezdzało.

I gdy ich pierwey beło kilka set / wiele się tho zdáło / a w tę cżasy iusz y po kilkanaśće tysięcy sie ich naiduie / wiele iednak chudych pacholkow potćiwych dla ćwiczenia w Rycerskiech sprawach tam iezdzi y s pąniąt Ruskich / Podolskich / Polskich miedzy nie niemało zaiezdza / bo miedzy niemi dobrze się wyczwiczyć może w porządek y w cżuiność Rycerską.

A Rusacy zową ich Kozacy Zaporoskiemi od progow ktorych / iest dźiewięć / s ktorych woda spada w Morże z Rżeki Niepru / przećiwko ktorem z Morża w zadnim statku iechać albo plynąć nie może / niektorży im mowią Nizowi Kozacy / a to dla tego iże nisko na końcu Rżeki Niepru mieszkaią / maią tham wiele Strżelby na tych wyspach / na ktorych strasz ustawiczżnie chowaią / gdy oni sami przećiwko Tatarom albo Turkom idą na Woyne. Wielki dostatek miewaią czasem w swem Woisku / bo ze wszitkięch stron do nich siodlacy wiozą. A oni płacą cżim chcą Końmi Woły a ynemi dobitki też y Pieniedzmi.

A Chocziasz na Grunćiech Tatarskich mieszkaią / tatarowie ich zwyćięzyć nie mogą / owszem iescże aby od nich pokoi mieli / dary im wielkie dawaią. Z Moskwy także od wielkiego kniażia Moskiewskiego upominki na każdy rok maią / a gdyby im niedano / szkody mu w żiemi wielkie cżynią. Maią łośi / sarn / koni dzikich dosić / zwierzu cżarnego / Zybrow / Ryb barzo wiele osobnych / ktorych pieczżonych Miasto chleba a wątrop Zwierżecych używaią cżasem: skarbow żadnych niemaią / ale kiedy komu co chcą darować wezmą u iednego ktory iest nalepszy miedzy niemi gospodarsz wzaiem / a potym mu oddawaią albo płacą gdy się im zdobyć iaka dostanie napierwey / a potym go w rowny dział przżypuszczżaią / wypłaciwszy mu tho w cżem sie Woisko zadłuży / każdy swem szafuie iako rozumie. Na zimę po Miasteczżkach y po Wsiach Podolskich a Wolyńskich się rozchodżą a wiosny cżekaią / potym znowu się schodą na swoi wysep / a z niego w kraie pogąńskie albo gdżie się im zalubi idą.”

Ogrod krolewsky, w ktorem o początku cesarzow rzymskich, arcyxiążat rakuskich, krolow polskich, czeskich, xiążat sląnskich, ruskich, litewskich, pruskich rozrodzięnia ich krotko opisane nasdziesz.

– Praha, 1599. – S.LVIII-LIX[*].

* * *

„A že ne Každý ví, jací to lidé jsou a v které Krajině obývají, krátkou o nich zmínku tuto učiním. Jest vostrovuov několik u řeky Neprí, v Krajinách vice Tataruom náležejících nežli Polákuom, do kterýchž skůro za naší paměti počali se lidé rytířští sjížděti, aby s Tatary svého štěstí probovali. A potom tam se sjíždívali lidé i ti, kteří/ nětco nenáležitého spáchali, a tam sobě bezpečenství nalézávali. A čím dale tím vice se jich tam sjíždívalo.

A když jich někdy v místě jmenovaném bylo několik set, mnoho se jich zdálo. Nyní pak i na tisíce se jich nachází, nebo mnoho chudých, ač poctivých pacholkův tam se sjíždí pro vycvičení v správách rytířských z Ruské zemi, Polské etc., nebo dobré jest mezi nimi vycvičení v skutcích rytířských.

Rusáci jmenují je Kozáky záporoskými od prahuov, kterých jest devět, z kterých voda spadá v moře z řeky Nepru, proti Kterýmž nijakž na moři plaviti se lidé nemohou.

Někteří pak jmenují je Kozáky nizovými, a to proto, že v nízkém místě a v oudolí u konce řeky Nepru bydlejí, kdež mnoho střelby mají a stráž ustavičnou. Když proti Turkům aneb Tatarům bojovati míní, veliký dostatek živnosti časem mívají v vojsku svém, nebo ze všech stran od sedlákův živnost mají, kterou zaplacují, jak se jim líbí, koňmi, voly a jinými dobytky nebo penězi.

Ačkoli pak na gruntech tatarských bydlejí, nicméně Tataři odtud jich odehnati nemohou, anobř aby od nich pokoj měli, dary jim veliké dávají. Z Moskvy tolikéž od velikého knížete na každý rok plat mají, který jestliže by zadržán byl, škody v jeho zemi veliké činí. Mají losy, srn, koní divokých nazbyt, svěř černou, zubrův mnoho, ryb množství velikých a výborných, kterýchž pečených časem místo chleba užívají. Pokladuov a bohatství u nich žadného není, ala když některému příteli dar dáti chtějí, od něho jej vezmou, který jest nejlepším mezi nimi hospodážem, a jak nejprve kořisti nějaké dostanou, to jemu vynahradí a díl jednostejný dají, zaplatíce dluhy své každý, jak se mu vidí. Když zima jest, do okolních

[*] В оригіналі арк.LIX помилково йде під номером LVII.

městečeк a vsí se rozjedou a v nich jara očekávají, kteréž jak přijde, hned na své místo se sjedou všickni a odtud se do kraje pohanského, aneb kam se jim líbí, obrátí."

Diadochos id est succession, jinak posloupnost knížat a králův českých, biskupův i arcibiskupův pražských a všech třech stanův slavného království českého, to jest panského, rytířského a městského, krátce sebraná a vydaná skrze. – Praha, 1602
(цит. за: Bartoloměj Paprocki z Hlohol. O válce Turecké a jiné příběhy. Výbor z Diadochu. – Praha, 1982. – S.247-248).

* * *

І оскільки не кожен відає – що то за люди є і в якому краї мешкають – коротко про це розповім. Є кілька місць або островів на широкій річці Дніпро [або: островів у широких місцях на Дніпрі], що більше в татарських, аніж Подільських, польському королеві підлеглих, країнах розташовані. Сюди, ледве не за нашої пам'яті, заїжджати почав люд лицарський, аби з поганими татарами щастя своє випробувати. А потім до них заїжджати почали люди такі, котрі що непристойного в Польщі сотворили або нашкодили. Там вони собі спокій знаходили і щодалі то більше їх туди з'їжджалось.

І коли їх спочатку було кілька сотень і то багато здавалось, а наразі їх вже і по кільканадцять тисяч знаходиться, багато, однак, пахолків худих, але поштивих. Для вправляння в лицарських справах туди їздять; і з панят руських, подільських і польських до них немало заїжджає, бо між них добре вивчиться можна порядку і чуйності лицарській.

А русаки[1] звуть їх козаками запорізькими від порогів, яких є дев'ять. З них вода спадає до Моря – з річки Дніпра. Всупереч ним[2] з Моря в жодному кораблі їхати або пливти не можна. Дехто каже на них Низові Козаки, і це через те, що низько на кінці ріки Дніпра мешкають. Мають вони там багато Стрільби [вогнепальної зброї] на тих островах, на яких постійно сторожу тримають. Коли самі вони супротив татар чи турків на війну

[1] Папроцький зазвичай вживає саме цю мовну форму етноніму (замість традиційнішої «*русини*»).
[2] Себто – угору річкою через Пороги.

йдуть, часами великий достаток мають у своєму Війську, бо з усіх боків до них селяни [осілий люд] возять [припаси]. І вони платять чим хочуть – кіньми, волами й іншими добутками, також і грошами.

І хоча на ґрунтах татарських мешкають, татари їх перемогти не можуть, авжеж ще, аби від них спокій мати, дари їм великі дають. З Москви також від великого князя московського упомінки на кожен рік мають, а коли б їм не дано [було] великі шкоди йому в землі [його] чинять. Мають лосів, сарн, коней диких досить, звіра чорного[1], зубрів, риби дуже багато особливої, яку печуть замість хліба і печінку звірину вживають часом. Скарбів жодних не мають, але, коли кому щось хочуть дарувати, візьмуть у когось, хто є найліпший між ними господар, у позичку і потім йому оддають або сплачують, коли їм перша ж здобич якась дістанеться, яку в рівний поділ пускають, сплачуючи йому [позичальнику] те, що Військо заборгувало. Кожен своє витрачає яко розуміє. На зиму по містечках і по селах Подільських та Волинських розходяться і на весну чекають. Потім знову сходяться на свій острів і з нього в краї поганські або де їм любо буде йдуть.

¤ ¤ ¤

[1] Тут – *простого, нешляхетного* (на кшталт благородного оленя і т.ін.)

5.
Рейнольд Гейденстейн (Гайденштайн)

„Limes Regni Polonici et magni Ducatus Lituanici magna ex parte Borystenes est, qui in Moscovia ortus modico in occidentem flexu, in meridiem deinde et Pontum Euxinum magnam aquarum vim trahens fertur: superior fluminis pars, ad Lituaniam pertinet: ad inferiorem diversarum gentium confinia concurrunt: praeter Moscos et Polonicae ditionis Russos nonnullae Turcicae praefecturae attingunt: non longo etiam intervallo Valachi ei imminent. In hac tot nationum nec satis pacatarum colluvie, non potest adhuc quamvis a tot seculis pax consistere. Itaque immensa ibi camporum spacia, multi agri inculti, ac deserti ob latrocinia vel metum iacent. Confluere huc ad praedas ex hostico agendas solent; cum ex aliis gentibus, tum Polonis quoque et Lituanis, ut quis que est egentissimus, vel rerum capitalium damnatus, quosque vel fortuna eorum, vel leges in patria esse non sinunt. superioribus tamen temporibus, cum publice bellum non esset, etiam ex pimaria iuventute quidam loca ea petebant, odio quietis, ac ne situ, ac ocio torperent, virtutis exercendae causa. Magnam partem in aquis ac flumine piscatu ac latrociniis vivunt: hostemque ut ex quoque plurimum praedae sperant, ducentes, barbaris tamen, ut maioriinter eos Christianorum numero, ac Tartaris praesertim infestiores sunt, magisque Poloniae regibus operam navant. quod infimam Poloniae partem, quae ad flumen pertinet, tenent, a loco Nisovij appellantur: interque reliquos Kosakkos: ita enim communi nomine vocantur omnes tam equites, quam pedites, qui ad latrocinia in finibus exercenda, incursionibusque hostiles ditiones vexandas privato instituto, ac voluntaria militia coeunt: hi et numero et virtute plurimum fere valent.”

Reinoldi Heidensteinii Secr. Regii,
De bello Moscovitico commentariorum lib. sex.
– Cracoviae, 1584. – P.12-13.

„…Kosakki Nicolao Duce in regia ditione Circassii nato, sed qui diu Mosco operam navarat, hoc consilio aliquot eo venerant; ut ex instituto militiae suae per agros palatibus excipiendis, praedisque agendis insidias ponerent. Ad id enim militiae genus usu assuefacti, nullus armorum vix contra coeli injurias vestium indumentis tecti acinace et hastili uno, plerique tamen etiam scloppetis rem gerentes, ad singulos circumsistendos, opprimendosque: itinera, loca, res hostiles explorandas: flumina cymbis ac trabibus trananda: densissimas silvas, ac invia quaeque[1] penetranda cum levitate armorum, sitis, famis, ac laborum tolerantia, tum usu atque exercitatione plurimum valent; caeterisque fere omnibus praestant."

Ibidem. – P.176.

„Quemadmodum ante ostensum est, Cosaci Nizovij graves regno esse coeperant, de duo genere hominum etsi superioribus etiam libris hisce mentio facta est, non alienum tamen fortassis fuerit, vel repetere ea, vel accuratius commemorare. Cosacorum nomen a Persis seu Turcis oriundum est; qui sua lingua publicarum viarum latrines depraedotoresve Cosacos vulgo vocant. Etsi autem patrum etiam avorumque memoria plaerique[2] vel rerum capitalium damnati, vel alia causa exules, ad inferiora loca Borysthenis ex diversis nationibus confluere soliti fuissent, vel Tartaros vel mercatores praesertim Turcicos infestare: maxime tamen post pacem inter Divae memoriae Stephanum Regem, et Joannem Basilidem magnum Moscoviae ducem, factam aucti fuere, exercitu enim dimisso, cum ut fieri solet, non pauci ex rapto in hostico vivere sueti, laboris partim impatientes, partim insueti, iis se adjunxere: Ita numero et viribus aucti incursions in vicinas ditiones confoederatas, etsi antea etiam aliquando infestare ea soliti, frequentius tamen in eas facere, praedasque ex iis agere coeperant, quemadmodum dimisso mox exercitu manu facta …"

Reinholdi Heidesteinii Secretarii regii
Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti Libri XII.
– Francofurti ad Moenum, M.DC.LXXII [1672]. – P.326.

---

[1] *=quaecunque?*
[2] *=plerique.*

* * *

„Granicę Polski od W.K.Litewskiego po największej części stanowi Dniepr. Bierze on początek w Rossyi; z początku na zachód płynie, potem na południe się wygina, a w końcu wielkiemi wodami do morza Czarnego wpada. Wyższa część rzeki do Litwy należy. Niższe części różne ziemie oblewają, Carską, rusko-polską i turecką, a newet po trochu i Wołochy przytykają do Dniepru. Przy takiem zbiegowisku nieprzyjaznych ludów od tylu wieków, nie można było stałego utrzymać pokoju. To też niezmiernie przestronne pola leżą nad Dnieprem odłogiem, w skutek ciągłych łotrostw i trwogi. Zlatywały się tam po łupy nieprzyjacielskie, wszyscy chciwi rabunku albo skazani za zbrodnią i ci wszyscy którzy w ojczyznie dla ubóstwa, dla niezgody, lub za zbrodnie prawem skazani zostali. Byli tam i Polacy i Litwini. Kiedy wojny nie było, dawniej jeszcze i szlachecka młodzież tam się zapędzała, nudząc się bezczynnością biegła męztwa swojego probować. Wielka część tych ludzi żyła z rybołowstwa i rozboju. Napadali na każdego z kogo więcej zedrzeć się spodziewali, ponieważ zaś liczba chrześcijan między niemi przemagała, dokuczali najwięcej Tatarom – Polsce zaś nieraz pomocnemi byli. Że zaś niższe części rzeki zajmują na samej południowej granicy od Polski, dla tego *Niżowcami* się nazywali; inni mianowali ich kozakami, tak bowiem zwą tam i jeźdzców i pieszych, którzy samowolnie zbierają się na granicy dla rabunku i bójki z postronnemi krajami. Liczbą i męstwem wkrótce się rozsławili”.

Rejnolda Hejdensztejna sekreterza królewskiego,
Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594. Ksąg XII.
Z łacińskiego przetłómaczył Michał Gliszczyński.
Życiorysem uzupełnił Włodzimierz Spasowicz.
– T.I. – Petersburg, 1857. – S.285.

„Byli tam i Kozacy pod wodzą jakiegoś Mikołaja, w Czerkassach do Króla należących urodzonego, który bardzo dawno już służyc Carowi. Kozacy poto do Pskowa byli przysłani, żeby chwytali po polach żołnierzy naszych furażujących, lapali co mogli i zasadki czynili, co zwykle Kozacy najlepiej robić umieją i

nadzwyczaj są do tego wprawni, a chociaz źle odziani, szablę tylko i lancę mając, a czasem i broń palną, zręcznie chwytają lub rozpędzają małe oddziały, wywiadują się doskonale o drogi, o położenie miejsca, o obroty nieprzyjaciół, rzeki łatwo na łódkach albo na tratwach przepływają, lasy i bezdroża przepatruią. Lekko uzbrojeni, wytrzymali są na pragnienie, głód i trudy; w czem żadne inne wojsko sprostać im nie może i przez co bardzo są użytecznemi."

Ibidem. – T.II. – S.65.

„{***Kozacy***} Powiedziało się wyzej, że Kozacy Nizowscy zaczęli bardzo Polsce dokuczać. Chociaż w poprzednich księgach napomknięto co to za rodzaj był ludzi, nie zaszkodzi jednak powiedziane powtórzyć i dokladniej opisać. Nazwisko Kozaków pochodzi od Persów albo od Turków, którzy w języku swoim rozbójników na publicznych gościńcach Kozakami nazywają. Oddawna już ludzie ci, przybrawszy sobie skazanych na śmierć i wygnańców z różnych narodów, sadowili się na Dnieprowskich nizinach, napadali na Tatarów i rabowali Tureckich kupców. Napady te kozackie zagęściły się jeszcze więcej po pokoju zawartym między Królem Stefanem i W. Księciem Moskiewskim. Wojsko nasze rozpuszczone zostało, a wielu z niego, ludzi nie przywykłych i nie lubiących pracy, przyzwyczajonych żyć zdobyczą w kraju nieprzyjacielskim, udało się do Kozaków. Odtąd wzmógłszy się w siły zaczęli coraz częściej napadać na sprzymierzone z Polską kraje, rabować i palić."

Ibidem. – T.II. – S.361.

* * *

„Границею между королевством Польским и великим княжеством Литовским большею частию служит Днепр, который начинаясь в Московском княжестве, течет с небольшими изгибами на запад, затем на юг и потом вливается в Черное море, неся огромное количество воды; более верхняя часть реки принадлежит к Литве, у более нижней части соединяются границы различных народов. Кроме Москвитян и

Русских, находящихся под польской властью, здесь соприкасаются некоторые владения Турок, на небольшем же расстоянии начинаются владения Валахов. При соседстве стольких народов, притом сохранивших воинственный характер, с древних веков и до сих пор здесь не может держаться мирный порядок. Огромное пространство полей, множество земли остается там не возделанным и не населенным по причине разбоев или вследствие страха. Всякий, кто был в тяжкой нужде или был осужден за уголовные преступления, и все те, которым или обстоятельства или законы не дозволяли жить в отечестве, как из других народов, так и из Поляков и Литовцев, – собирались сюда, чтобы жить грабежом и добычею. В прежние же времена, при общем мире между народами, даже некоторые знатные юноши стремились к этим местам, ненавидя спокойную жизнь, избегая праздности и бездействия, и желая упражняться в военных подвигах. Все подобного рода люди большую часть жизни проводят здесь на воде, в рыбной ловле и в разбоях, считают врагом всякого, от кого надеются получить больше добычи; но так как среди их все-таки численно преобладают христиане, то они питают особенную вражду к неверным (варварам) и в особенности к Татарам, и не раз оказывали усердное содействие Польским королям. Так как они занимают самую нижнюю части Польши, соприкасающуюся с рекою, о[*] назывались по месту Низовыми, и среди остальных *казаков,* – таким именно общим именем называются как конные, так и пешие люди, которые собираются по доброй воле для занятий разбоем на границах и для того, чтобы тревожить соседей набегами, – эти Низовые в особенности имели значение и силу, как по своей многочисленности, так и по отважности.”

Гейденштейн Р. Записки о Московской войне (1578-1582). – СПб., 1889. – С.7-9.

„Под предводительством Николая Черкасского, родившегося в королевской области, но уже давно служившего Московскому царю, пришло туда несколько казаков с тем

[*] Тут явно маємо друкарський ляпсус (можливо мало бути «*они*»).

намерением, чтобы по своему воинскому обычаю расставлять засады для захватывания бродивших на полях и для угона добычи. Привыкши на практике к такому роду военной службы, не имея на себе никакого оружия, едва только прикрывшись одеждою для защиты против непогод, они сражаются вооруженные саблею и одним копьем, очень часто владея, впрочем, и ружьем; как по легкости оружия, по способности переносить жажду, голод и труды, так по привычке и сноровке своей, они в особенности годятся для того, чтобы окружать и захватывать одиночных, для расследования дорог, местностей, сил неприятельских; они могут на челноках и бревнах переплывать реки, проходить по самым дремучим лесам и непроходимым местам, – в этом они превосходят почти всех прочих военных людей."

Там же. – С.201.

* * *

Кордоном[1] Королівства Польського і Великого князівства Литовського здебільшого є Дніпро <Бористен>, який з Московії початок малий [узявши] на захід повертає, далі на південь до Чорного моря <Понту Евксинського> потужно мчить великі води плодоносні. Верхня частина ріки до Литви[2] належить. У нижній [частині] різних племен кордони стикаються. Крім Московітів та Польщі, що панують у Русі, деякі [відтинки], турецьких адміністративних округ досягають. Не далека навіть відстань до Валахії[3] тієї прилеглої. У цьому стількох народів не досить миролюбних наброді, нема влади до сих пір, хоча від стількох віків[4] мир встановлюється. Відтак, величезні тамтешні поля розлогі – [то] здебільшого землі необроблені, і пустельні через розбої або загрози спокою. Зліталися сюди, звичайно, ласі на здобич з ворогів; разом з іншими племенами, як Поляки, так і Литвини – ті, які найбідніші або у тяжких злочинах

[1] Тут мова про кордон Речі Посполитої на сході.
[2] Себто Великого князівства Литовського.
[3] Себто земель сучасної Молдови та Румунії.
[4] Варіант – «*царювань*».

звинувачувані, кожний, кому або фортуна його, або закон на батьківщині перебувати не дозволяє через вищезгадане; нарешті, часом, коли офіційної війни не було, навіть хтось з молоді найперших [родів] місця ці відвідував, заради випробування мужності, [маючи] відразу до спокою, та, аби не сидіти без діла і не заслабнути через байдикування. Здебільшого на воді і річковою риболовлею та розбоєм живуть. Ворогують з кожним [з кого] найбільшої здобичі сподіваються, чимало [з них] варвари[1], оскільки ж більшість між ними Християни складають і швидше Татарам особливо неприязні є, то більшою мірою Польським королям ревно служать. Ті, знеславлені[2], Польської частини, що до ріки належить, тримаються, і від місця Низовими називаються. Між рештою [загалу знані як] Козаки: бо таким спільним іменем звуть усіх як кінних, так і піших, котрі на розбій на кордони виправляються, набігами ворожі панства дражнять, приватним способом діючи, і добровільне військо збирають. Вони і кількістю і мужністю найбільше зазвичай відзначаються.

* * *

{*при оповіді про <u>піхотні</u> підрозділи росіян та їх командирів –* ***Д.В.***}

…Козаки Миколи – вождя, в королівській області Черкаській народженого, але який протягом довгого часу справі Москви ревно служив. Цей з'єднав їх, небагато привівши; щоб за настановами свого військового мистецтва по полям розсіяних ловити, здобич відбирати, засідки улаштувавши. Бо вони до використання цього виду військового мистецтва звиклі, ніякої[3] захисної броні [не мають], ледь тільки проти негод шкоди покровів одягу сховок [знаходять]; шаблі[4] та списи єдино [уживають], втім здебільшого також з рушницями б'ються. Вони при оточенні самотніх ловлять; маршрут, місцевість, справи ворогів розвідують; річки на човнах і деревинах

[1] Тут вихідці з нехристиянського світу.
[2] Варіант – «*позбавлені попереднього соціального статусу*».
[3] Варіант – «*ніхто*».
[4] Дослівно – «*акінаки*».

перепливають; найдрімучі ліси і бездоріжжя, які завгодно, долають, оскільки легко озброєні; спрагу, голод і труди переносять, коли потрібно, і, загартовані злиднями, вони надзвичайно міцні; інших майже усіх перевершують.

* * *

{*Книга XI, під 1595 р.*}

Як перед тим показано було[1], Козаки Низові обтяжливими для королівства почали ставати. Про подвійне походження людей [тих] хоча й попередні також книги згадки-з'ясування [вже] робили, втім, не без сенсу мабуть було б, або повторити це, або точніше оповісти. Ім'я козацьке від персів або турків походить. Вони своєю мовою розбійників, котрі на офіційних шляхах грабують, Козаками у просторіччі звуть. Бо, зрештою, за батьків також[2] і дідів пам'яті багато або за вчинки [свої] засуджених на смерть, або з інших причин вигнанців, при низових місцях Борисфену з різних націй злилися воєдино було[3]. Вони або татар, або купців, особливо турецьких, турбували нападами: але найбільше після миру між Божої пам'яті королем Стефаном та Іваном Васильовичем, великим князем московським, сталося зростання, оскільки з війська розпущеного, тоді, як звичайно, не мало з грабунку ворога жити звиклих, до праці [мирної] почасти неохочих, почасти незвичних, до них приєдналося[4]. Так зросли число і потуга нападів на сусідні області замирені [з Річчю Посполитою], хоча й перед тим ще, зрештою, набіги ці звичайними [були], але частота їх здійснення, грабунки з цим пов'язані починали, так само і розпущеного зараз війська рукою робитись…

⌑ ⌑ ⌑

[1] Мова йде про описаний перед тим виступ К.Косинського з 1591 р.

[2] Варіант – «*ще*» (отже можливе й прочитання *батьків дідів = прадідів*).

[3] Варіант – «*об'єднуються зазвичай бувало*».

[4] Насправді Стефан Баторій, який планував війну з Туреччиною, хіба заохочував цей процес.

6.
Йоахим Бєльський

O Kozakach

Ci ludzie na Nisie pospolicie bawią sie łowieniem ryb/ (ktora rzeka wpada w Niepr) tamże ie na słońcu bez soli suszą/ y temi sie tam lećie żywią/ a na żimę do miast bliskich sie rozchodzą/ iako do Kiiowa/ Cerkas/ ynnych: łodki swe na ostrowie na bespiecznym mieyscu na Nieprze gdzie pochowawszy/ y kilka set człowieka tam zostawiwszy na korzeniu/ iako oni mowią/ przy strzelbie. iakoż maią y dżiałka swe/ ktorych na Tureckich zamkach nabrali y Tatarom odięli. Nie bywało ich przedtym tak wiele/ ale iuż sie ich teraz zbiera do kilku tyśięcy/ a nawięcy sie ich tych czasow zamnożyło/ y czestokroć Turkom y Tatarom szkodę niemalą czynią: iakoż iuż po kilkakroć Oczakow/ Tehinią/ y Biłagrod/ y inne zamki burzyli: y w polach niemało dobytka pobieraią. tak iż iuż nie smieią Turcy ani Tatarowie tak daleko w polach owiec abo dobytka przed nimi pasać iako pierwey pasali/ tak że nigdżiey oną stroną Niepru na dżieśiąć mil. A ćisz nas z Turkiem nawięcey wadzą: y Tatarowie tak powiedaią że by nie oni tedyby z nami dobrze mieszkali. ale im nie trzeba wierzyć. Dobrze iest żeby byli / ale żeby w rząd byli wprawieni/ a płacono im: y niechayby tam na Nieprze ustawicznie mieszkali po wyspach abo ostrowach/ ktorych tam iest kilka tak barzo obronnych/ że gdżie ktory osięgdzie kilka albo kilkanaśćie set człowieka by nawiętsze woysko przyszło nic im tam nie uczyni. A miedzy innemi iest tam ostrow ieden ktory zowią Kochanie/ miedzy Porohy / czterdzieśći mil od Kiiowa / iest go na kilka mil

Kochanie.

wzdłuż/ na ktorym gdy czuią Kozaki Tatarowie nie tak łatwie do nas sie przeprawiaią/ bo z niego Krzemienieckiego y Kusmańskiego tych dwu brodu (ktorymi sie oni pospolicie do nas przeprawuią) może im zabronić. Jest y drugi ostrow blisko takowy ktory zowią Chorczyka/ na ktorym Wiśniowiecki przedtym mieszkał/ y Tatarom na wielkiey przeszkodzie był / że nie śmieli za niego tak często do nas wtargać: niżey niego trochę Tyśmienica rzeka wrada w Niepr/ 44 mil od Kiiowa. Jest y trzeći takowy ktory zowią Tomakowka/ na ktorym nawięcey Nizowi Kozacy mieszkiwaią/ iakosz im stoi za namocnieyszy zamek: przećiw niemu te dwie rzece w Niepr wpadaią/ Tysmien y Fesyn/ ktory z Czarnego Lasa wynada. Jest y innych mnieyszych wyspow abo ostrowow tam niemało/ na ktorych gdyby zabudował zamki y miasta osadźił/ nieważyliby sie Tatarowie do nas tak często przechodzić. ale my u Sambora raczey wolemy sie im bronić. Wodą by też prozno miał im kto co uczynić/ bo tam z morza żadne Galery ani Baty na Niepr wniść nie mogą przed Porohy ktore Pan Bog sam umurował/ y by nie te dawnoby tamte kraie nawiedzili Turcy: lecż Kozacy są tak zwyczayni na to że te tam Porohy przebywaią w łodkach swych skorzanych / ktore oni zowią Czayki / po linie sie spuszczaiąc y także sie na gorę po linie zaśię ćiągnąc. W takowych że też łodkach przedtym Ruś Cesarzom Greckim szkody działała/ wpadaiąc czasem aż pod samo Konstantinopole/ iako o tom Zonaras Grecki Historyk pisze. Jakosz y dźiś ledwieby tego nie działali Kozacy by ich tak było wiele: y przetosz Turcy na tym są aby te tam kraie puste byly/ y ludźie sie nie zamnazali/ aby bespieczni od nich w Cżarygrodzie byli. Był też tam port wielki w

Chorczyká.

Tomakowká.

Porohy.

Port w Biłagrodzie.

tych kraiach przedlaty/ zwłaszcza w Biłagrodzie/ z ktorego aż do samego Cypru pszenicę z Podola wożono/ dźiś tylko karawany tamtedy zemią do Moskwy chodzą na Oczakow/ gdzie z Biłagrodu gośćiniec iest wielki/ na ktorym często Kozacy kupce Tureckie rozbiiaią/ y kiedy chcą ięzyka dostać tam go narychley dostaią. Lecż nietylko na Nieprze ale y na Tysmienicy y Orszanicy rzekach mnieyszych iest takowych ostrowow dosyć/ na ktorychby zamkow mocnych dla Tatar mogł nabudować: iako też y Bałakley gdyby oprawiono/ ktory leży nad Cżapcżakleiem rzeką/ dźiewięc mil od Oczakowa/ nie takby łatwie tamtędy ważyli sie Tatarowie do nas chodźić/ zwłaszcza Czarnym ślakiem ktory od czarnego lasa tak iest nazwany/ abowiem w nim zwykli sie Tatarowie taić aż sie wszyscy przeprawią przez śiną wodę/ to iest ieźioro barzo spokoyne blisko tamtego mieysca gdzie Niepr wpada w morze. Także gdźieby też zabudowano zamek na Kremieńcuku. (iakoż Krol Pan nasz dźiśieyszy zlećił iuż był Mikołaiowi Jazłowieckiemu Staroście Sniatyńskiemu.) By to w Niemieckich rękach abo to mieli Venetowie/ nie byliby oni tak niedbali w tym iako my. A by tylko Kozaki sposobilichmy sobie snadniebychmy do tego przyszli/ zwłaszcza Tatarskie upominki na nie obroćiwszy. A ieśliżeby kwarta na Zołnierza nie wydołała/ więc go więcey za pobor do czasu przyiąć/ ażby tam miasta y zamki/ iako ma bydź stanęły. Jakożby ie było z czego budować/ bo tam drzewa dosyć na tych ostrowach/ o kamień też nie trudno. Zaczym łacnobychmy [тут від *łącznie – Д.В.*] sie tum wszom Tatarom odięli/ bychmy iedno sami chcieli. O cżym słyszałem dosyć mądrze mowiąc Jana Oryszowskiego stryica mego/ ktory Hetmanem bywał u Kozakow przez

Balakley.

Sláki Tatarskie.

Oryszowski.

czas niemały/ y świadom tamtych mieysc dobrze: ktory y podiałby sie tego/ y spostałby rozumiem temu.

Kozacy Dońscy.

Są też Kozacy Moskiewscy co ie zowiemy Dońskiemi/ na Donie abo Tanais rzece mieszkaią/ a z rzeki Donu na Wolhę czasem przechodzą/ Czayki swe na wałkach przez gorę Perowlokę przewłaczaiąc. Ci także Tatarom gdzie modą szkodę działaią/ czego sie Tatarowie nad Moskwa także iako y nad nami zwykli mścić. Schodzą sie też niekiedy naszy Nizowi z nimi/ ale ziemią muszą do siebie/ bo wodą nie mogą. I na ten czas gdy ich Stephan Krol chćiał koniecznie wygubić brali sie do Moskwie do tych drugich Kozakow/ skąd więtsze ieszcze niebespieczenstwo baczył/ y przetosz im podobno dał pokoy. Zaczym swawola w nich tym więtsza urosła/ tak iż przyszło do tego że miasto pożytku więcey nam szkodzą. Trzeba żeby w rządzie byli/ y płacono im/ a Hetmana od Krola mieli/ więc Setnicy y Batamani żeby przysiegali: bez wątpienia byłaby ich posługa dobra/ y bespiecznieyby było tamtym kraiom z nimi. Ale ia to komu mądrszemu w tey zlecam.

Kronikę polską Marcina Bielskiego, nowo przez Joachima Bielskiego, syna jego, wydaną. – Kraków, 1597. – S.717-719.

* * *

О КОЗАКАХ

Эти люди занимаются обыкновенно на Низу (река эта впадает в Днепр)[1] ловлей рыбы, которую сушат там же без соли на солнце, и питаются ею летом; а на зиму расходятся в ближайшие города, как-то в Киев, в Черкасы и в другие, а лодки

[1] Иоаким Бельский по ошибке принимает Низ (низовье Днепра) за особую реку, яко-бы впадающую в Днепр.

свои прячут где-нибудь в безопасном месте на одном из Днепровских островов и кроме того оставляют там несколько сот человек «на курене», как они выражаются, при артиллерии, ибо они имеють собственныя маленькие пушки, частью захваченные в турецких укреплениях, частью отнятые у татар. Прежде козаков водилось не так-то много, но тепер их собирается уже до нескольких тысяч; особенно розмножились они в настоящее время и часто причиняют не малый вред туркам и татарам: они уже по несколько раз разрушали Очаков, Тегинь (Бендеры), Белгород (Аккерман) и другия крепости; и в степях они захватывают не мало скота. Турки и татары не осмеливаются уже так далеко пробираться в степи на пастбища с овцами и скотом, как пробирались раньше; с той стороны Дніпра они нигде не наближаются более, как на расстояние десяти миль[1]. Козаки больше всего ссорят нас с турками; и татары так рассказываютъ, что если-бы не козаки, то они с нами хорошо жили бы, но татарам не следует верить. Хорошо, чтобы козаки существовали, но только следует привести их в порядок и платить им; да и пусть себе живут постоянно там на Днепре по отмелям или островам, которых там несколько и которые так защищены природою, что если какой-либо остров заняло бы несколько сот человекъ, то даже самое громадное войсько ничего с ними не поделало бы, если бы отважилось подступить.

А между другими островами есть там один остров, который называется «Коханье», между Порогами, в 40 милях от Києва; имеет он несколько миль длины; когда на нем сторожат козаки, то татары не так-то легко к нам переправляються, потому-что с него можно не подпустить их к бродам Кременецкому и Кучманскому, которыми они обыкновенно к нам перебродят[2].

---

[1] Иоаким Бельский хотел сказать, что татарские пастухи не подганяютъ своих стад ближе десяти миль к левому берегу р. Днепра.

[2] В книге Descr. vet. et novae Polon. 1585 г. под словом *Kochanie* говорится так: «Est locus supra insulam dictam Chorcyca inter cataractas seu Porohi, aliquot milliaribus, supra modum amaenus: in quo si aliqua manus militum disponeretur, commode posset impediri transitus Tartarorum, qui per utrumque traiectum Boristenis, Kuczmanski inquam et Krzemienieczkie, quoties non sentiunt esse in armis Nisovios Kozakos,

Есть и другой остров по близости – тот, который называется Хортицей и на котором раньше проживал Вишневецкий; последний был большой помехой татарам и при нем они не смели так часто к нам вторгаться; немного ниже Хортицы р.Тысменица (Конская) впадает в Днепр, в 44 милях от Киева[1].

Есть еще и третий остров, который называется Томаковкой и на котором преимущественно проживают низовые козаки; он им заменяет самое могущественное укрепление; против него впадают в Днепр те две реки, Тысмен (Конская) и Фесын (Базавлук); последняя берет начало из Чернаго леса[2].

Не мало есть там и иных меньших отмелей или островов; если бы на них выстроить укрепления и поселить города, то татары не смели бы так часто являться к нам; но мы

---

libere traiicere solent et infestare nostras regiones. Distat hic locus a Kiovia 40 milliaribus. Haec omnia ex sententia magnificorum virorum adieci, qui lustrandis illis regionibus a R. M. delecti et destinati erant. Narrant insuper praeter illas duas insulas Thomakowka inquam, et Chorcyca esse et alias complures desertas in illo flumine, in quibus materies ampla et lignorum copia est tam ad aedificandas arces quam ad naves struendas. Cui testimonio suffragatur etiam historia de Principibus Kioviensibus qui ante quadringentos annos magnos exercitus, et ingentes classes ex iis locis secundo flumine usque Constantinopolim et ulterius deducere solebant ad oppugnandum orientale imperium. Et cavendo ne hoc amplius fieret, existimo Turcas Scythis eos portus replevisse, quos etiam suo patrocinio tuentur. Narrant praeterea iidem D. lustratores in suo itinerario ad flu. Ros et Tysmienica et Olszanica, et in aliis fluviis esse ibidem loca confragosa, etc. ubi arces possent excitari, nec haberet Turca ansam ita conquerendi, sicuti praetendere solet: cum ad Tiram aliquid nostri aedificare instituunt».

[1] В Descr. vet. et novae Polon. 1585 под словом *Chorcyca* сообщается: «Insula est in alveo Borystenis, clara *Wishiovecii herois* oeconomia militari. Ibi enim sedem et firmamentum sui roboris stabiliverat. Sita est a Kiovia 44 milliaribus, paulo infra ostia fluminis Tismienca».

[2] Напр. Descr. vet. et novae Polon. 1585 говорится о Томаковке: «Tomakowka – insula est in Boristhene, inter Tesmien flumen et Fessinum, guod ex Nigra silva dimanat, ubi *Nisovii Kozaki* tanquam *in arce fortissima* habitant confidenter».

предпочитаем защищаться от них у Самбора[1]. Со стороны воды напрасно кто-либо вздумал бы приступить к ним, потому-что там со стороны моря никакия галеры или боты не могут пройти в Днепр через Пороги, которые Господь Бог сам создал; и если бы не Пороги, то турки давно уже навестили бы тамошния края. Но козаки так привыкли к Порогам, что переплывают их «чайками», спуская их на канатах вниз и таща их за собою на канатах же вверх[2]. В таких точно лодках Русь некогда причиняла вред греческим императорам, иногда до самого Константинополя, как об этом пишет Зонара, греческий историк. Кажется, что и теперь козаки отважились бы на это, если бы их было по-больше. Однако же турки заботятся, чтобы те края оставались пустынными и чтобы люди в них не множились; они хотят быть безопасными в Царьграде[3].

Много лет тому назад был в тех краях большой порт, а именно в Белгороде (Аккермане), из котораго подольскую пшеницу доставляли в самый Кипр, но теперь только караваны сухим путем ходят оттуда в Москву через Очаков; на него проходитъ большая торговая дорога из Белгорода, на которой козаки часто грабят турецких купцов; когда они хотят «языка» достать, то там скорее всего достают[4].

---

[1] Иоаким Бельский хочет этим выразить, что польское правительство вместо того, чтобы строить передовыя укрепления в степях, отражает татар только тогда, когда они достигнутъ уже г.Самбора на верховьях р.Днестра в воеводстве Русском, иначе сказать: проникнут уже в глубь страны.

[2] После издания книги И.Бельского, в июле 1600 г. Ян Орышовский, конечно не впервые, лично участвовал в перетаскивании челнов через Пороги, когда козацкое войско шло из Запорожья вверх по Днепру в Канев, чтобы оттуда двинуться на помощь канцлеру Замойскому к Каменцу-Подольскому: «Ku górze wodą idąc przeciwne wiatrij maiąc do progów przyszedszy liedwo nie kożdy przez skały brzegiem czólnij morskie ciągnęliśmi po dwie po trzysta człowieka uiąwszy się za lini ciągnęli» – так писали Орышовский и Кошка канцлеру от 1 августа 1600 г. изъ Белобережья. См. Listy Żółk. str. 107.

[3] Див. примітку №2 (с.320-321).

[4] В Descr. vet. et novae Polon. 1585 г. под словом *Bialogrod* говорится: «Praeterit vero Bialogrodum via trita et celebris quae ducit Oczakoviam.

Но не только на Днепре, а также и на маленьких речках, Тысменице и Оршанице, достаточно попадается таких островов, на которых можно было бы построить сильные укрепления против татар. Если бы укрепили Балаклей, который лежитъ над р.Чапчаклеем (ныне – Чичиклей) в девяти милях от Очакова, то татары не так-то легко отваживались бы ходить оттуда к нам, особенно Черным шляхом, который называется так от Чернаго леса[1]. В последнем татары привыкли укрываться, пока не переправятся все они через Синюю воду т.е. через очень

Hac Turcici et Scythici negotiatores potissimum commeant quos illi lingua sua carabanos vocant. Quando igitur nostri aliqua mancipia intercipere conantur, ut ex eis discant quid nam hostis machinetur modo, quidve in Turcia Scythiave geratur, tunc ad eam usque viam genus quoddam militum levissimae armaturae velitationibus aptum, quos Kozakios vocant, progreditur, ac ita ex praetereuntibus rapiunt quos possunt, et ad praefectos suos citato et festinanti cursu reducunt, saepius tam retro cervice inflexa prospectantes ne quis eorum vestigia signet, et urgendo capiti eorum invehat. Nam non raro alea secus cadit quam optassent, et saepe ex captivante fit captivus. Et interrogati cur ita temere dubio Marti se exponant, responsare solent: Bene est, si inquit nihil inde utilitatis percepero, nisi quod iuvenilem aetatem meam ex pacto consolabor contentaveroque satis est, iuvat. At contentatio illa qualis futura sit, interim ad manus Scythicas deveneris, nemo est qui ignorat. Fuit quondam Bialogrodum emporium celebre et obvium nostris hominibus. Nam temporibus Cazimiri Cyprum usque demeabant naves onerarias tritico Podolico plenas. Nunc tantum scandulae prono flumine ad barbaros demeare Bialogrodum solent, idque non sine gravi discrimine vitae».

[1] Descr. vet. et novae Polon. 1585 г. под словом *Czapczaklei*: «Flumen est, notius habetur propter viva vestigia munitissimae arcis Balaklei, quem si iusto praesidio muniretur, firmissimum p opugnaculum ad impediendos Praecopiensium transitus per Huppanim esset. Et praesertim si vicissim ad flumen Russava in loco illo excitandae arci peridoneo et a multis celebrato propugnaculum novum inaedificaretur. Hae inquam duae arces non plus quam 20 milliaribus a se distantes, alia ad Tiram ex opposito Thehinia, alia ostia versus Hyppanis, si bene munirentur, totum tractum illum triangularem ab Oczakovia tanquam duo parastatae, id est columnae ex aequo a se distantes, mirificae tutum redderent, ut consilium lustratorum adscriptum prudentissime suadet. Distat Czapczaklei ab Oczakovia octo milliarib. aut novem ut lustratores idem annotarunt».

спокойное озеро, находящееся близ того места, где Днепр впадает в море[1].

Также следовало бы выстроить укрепление в Кременчуке (впрчем король, наш нынешний государь, поручил уже сделать это Николаю Язловецкому, старосте снятинскому)[2]. Если бы в таком деле были заинтересованы немцы или венецианцы, то они не были бы такими безпечными, как мы. Если бы мы только воспользовались помощью козаков, то легко успели бы в деле постройки укреплений, особенно обратив на это и посылаемые татарам «упоминки». А если бы кварты не хватило на наем солдат, то лучше брать их до поры до времени по набору, но только устроить города и укрепления там, где следует. А их будет из чего строить, так как дерева достаточно на тех островах и в камне нет недостатка. Таким образом мы легко избавились бы от всяких татар, если бы только сами захотели этого. Я слышал, как об этом чрезвычайно мудро рассуждал мой родственник *Ян Орышовский,* который не малое время был у козаков гетманом и хорошо знает эти места; он мог бы взяться за это дело и сумел бы разумно его выполнить.

Есть также козаки Московские, которых мы называем Донскими и которые живут у р.Дона или Танаиса, а с р.Дона переходят иногда на р.Волгу, перетаскивая свои «чайки» на валках через гору Переволоку. Они также где могут причиняют татарам вред, который татары вымещают на Москве, также точно, как и на нас. Иногда наши низовцы сходятся с ними, но

---

[1] Discrip. vet. et novae Polon. 1585 г. под словом *Nigra sylva*: «Ubi Scythae latitare solent, inausuri in regiones nostras». Там-же под словом *Sina voda*: «Est restagnatio quaedam maris ad ostia Borysthenis. Hac Scythae navigiis subvehere se solent, et tandem in nigra sylva latitare, donec omnes conveniant. Inde a nigra sylva dicitur Czarny Szlak. Mare illud est tranquillum et ab iniuriis procellarum tutum, ita ut etiam in eo folia nimpheae sicuti fit in aliis lacubus parvis excrescant, et supernatent aquae: Et differt Sina woda a mari mortuo, in quo sal veluti glasies tenuis supra aquam innatat, et est admodum subtile. Hoc situm est ad Precop, ubi illa fossa a mari cernitur ad mare».

[2] Выше было объяснено, что здесь речь идет о бессарабском Кременчуке на берегу р.Днестра.

должны ходить друг к другу сухим путем, потому что между ними нет воднаго сообщения. И в то время, когда король Стефан непременно хотел истребить низовцев, они удирали в московские пределы к тем козакам; видя в этом еще большую для себя опасность, король Стефан оставил их, кажется, в покое. Вследствие этого своеволие среди них еще более разрослось, так что до того дошло, что вместо оказания поддержки они причиняют нам только вред.

Необходимо, что они были подчинены власти, чтобы им платили жалованье, чтобы они имели гетмана по назначению от короля и чтобы, наконец, сотники и атаманы их приносили присягу; безъ сомнения услуги их были бы тогда полезными и тем краям было бы с ними безопаснее.

Но я предоставляю обсуждение этого вопроса кому-либо более мудрому.

Стороженко А.В. Стефан Баторий и днепровские козаки. Исследования, памятники, документы и заметки. – К., 1904. – С.267-272[*].

* * *

Про Козаків

Ці люди на Низу зазвичай займаються тим, що ловлять рибу, (ріка ця впадає до Дніпра)[1], там же її, на сонці, без солі, сушать і тим харчуються протягом літа, а на зиму розходяться у найближчі міста, а саме: в Київ, Черкаси та інші, човни свої поховавши на острові у безпечному місці на Дніпрі та кількасот чоловік там залишивши – на корені або, як вони кажуть, при стрільбі. Вони мають і свої гарматки, які на турецьких замках набрали і в татар повіднімали. Спочатку козаків не було так багато, але тепер збирається їх до кількох тисяч чоловік, особливо останнім часом їх намножилося. Вони дуже часто

[*] Більш широко відомий російський (а з нього український) переклад цього розділу з Бєльського, який увійшов до класичної праці Д.Яворницького про Запоріжжя (див.: *Яворницький Д.І.* Історія запорозьких козаків. – Т.ІІ. – Львів, 1991. – С.26-27). Проте він штучно скорочений і загалом менш цікавий.

[1] Здається Бєльський вважав «*Низ*» за назву притоки Дніпра.

завдають великої шкоди татарам і туркам: як ось вже кілька разів Очаків, Тягиню, Білгород та інші замки руйнували; і в полях немало брали худоби, так що вже не насмілюються ані турки, ані татари так далеко вівці та рогату худобу випасати, як то раніш було, також не випасають вони худоби на цьому [правому] боці Дніпра далі ніж за десять миль[1] [від згаданих замків][2]. Козаки найбільше сварять нас із турками; і татари кажуть, що аби не вони, то з нами добре мешкали б, але татарам не треба вірити. Добре, щоб козаки були, але щоб до ладу приведені і платилося б їм: і нехай би вони там на Дніпрі постійно мешкали по виспах[3] або островах, яких там є кілька дуже неприступних (придатних до оборони), таких що якби на котромусь засіло кілька або кільканадцять сотень чоловік, то хай і найбільше військо прийшло б, нічого б їм там не вчинило б. {***Кохання.***} І між іншими є там острів один, який називають [островом] Кохання[4]; він лежить між порогами, на відстані 40 миль від Києва, і завдовжки є кілька миль. Коли татари чують про козаків на ньому, то не так легко до нас переправляються, бо з цього острова можна їм перешкодити переправу Кременецьким та Кучманським бродами[5], тими двома, що вони

---

[1] На той час у Речі Посполитій відомі *миля* мала – 6350 м; середня – 7030 м; велика – 7810 м, отже йдеться про відстань 60-80 км.

[2] Вважаю, традиційний український переклад: «*не пасуть вони худоби й по той (лівий) бік Дніпра на відстані десяти миль від берега*» хибним. Мова тут явно про правобережних – очаківських та білгородських – татар та турків (зрештою, я не уявляю, щоб татари і турки, наприклад, наддніпрянського Іслам-Кермена виявилися настільки заляканими, що тримали худобу не під стінами міста, а десь за 10 миль від нього).

[3] *Wyspa* з польської так само *острів*. Не виключено, що така подвійність як і у вищому випадку з фразою «на корені або, *як вони кажуть*, при стрільбі» є наслідком спілкування з Я.Оришовським, який вживав «автентичну», локально-«руську» термінологію.

[4] Д.Яворницький, вважав, що мова йде про знаний *Кухарів острів*.

[5] *Кременецький* (Кременчуцький) *брід* знаходився на Пд.Бузі (нижче сучасного м.Первомайськ Миколаївської обл.), щодо *Кучманського*, то, гадаю, йдеться про брід через річку Кучмань, праву притоку Пд.Буга. Обидва броди були стратегічними пунктами т.зв. *Кучманського шляху*.

звичайно до нас переправляються. {***Хортиця.***} Неподалік є й інший острів, котрий зветься Хортиця, на якому Вишневецький[1] перед тим мешкав і татарам на великій перешкоді був, так що за нього не сміли вони так часто до нас удиратися; трохи нижче цього острова ріка Тисмениця[2] в Дніпро впадає, 44 милі від Києва. {***Томаківка.***} Є ще третій [острів], котрий зветься Томаківкою, на якому найбільше низові козаки мешкають, він править їм за найміцніший замок; навпроти нього впадають у Дніпро дві ріки, Тисмен і Фесин, що витікає з Чорного лісу[3]. Є й інших менших виспів або островів там немало, і коли б на них збудувати замки й міста осадити, не важилися б татари до нас так часто приходити. Але ми у Самбора радше воліємо від них захищатись[4]. {***Пороги.***} Водою також марно мав би будь-хто

---

[1] Мова йде про добре відомого *кн. Дмитра Івановича Вишневецького (Байду)*.

[2] Мова йде, напевно, про р.*Інгулець* (Сарницький згадував, що «Тисмениця» впадає у Дніпро поруч з гирлом Бугу). Локалізацію А.Стороженка «Тисмениці» як р.Кінської слід вважати хибною (ані Сарницький, ані Бєльський не згадують скільки-небудь докладно про топонімію лівого – «татарського» берега нижнього Дніпра, а р.Кінська або Кінські Води розташована саме там).

[3] Так само запозичення з Сарницького, про які саме річки йдеться сказати складно (добре відомий Тясмин зовсім не близько від Томаківки). «*Тясмин*» – також явно не стороженкова р.Кінська (сам Сарницький чітко розрізняв «Тисмен» та «Тисменицю»). Можу лише припустити, що «*Тисмен*» слід тлумачити як р.*Томаківку*, а «*Фесин*» той таки стороженків *Базавлук* (хоча, здається, на те саме могла б претендувати і р.Чортомлик). Ймовірно також, що ці річки слід співвідносити з початковою томаківською базою повстання Б.Хмельницького (як писав сучасник «Kozacy Rebelizanci osedli *w Widłach, iak rzeka Tasmin* wpada w Dniepr», див.: *Pamiętniki* do panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza. – Warszawa, 1846. – T.1. – S.280).

[4] Може бути, маємо тут натяк на скандальну кампанію 1594 р., коли урядові війська Речі Посполитої, які зосереджувались під Самбором, не зуміли перешкодити прориву кримських татар за Карпати, на терени Угорщини (хоча Самбір і раніше міг бути знаний як традиційне місце збору коронних військ).

[пробувати] їм [козакам] щось вчинити, бо там з моря ніякі галери чи боти на Дніпро внестись не можуть з огляду на Пороги, які Господь бог сам укріпив, і якби не вони, давно б тамошні краї відвідали турки; але козаки так призвичаїлися до того, аби ті Пороги долати у своїх шкіряних човнах[1], які вони звуть чайками, по линвах спускаючись і так само по линвах же [човни] вгору витягаючи. У таких самих човнах колись Русь Грецьким цесарям шкоди завдавала, нападаючи часом аж під самий Константинополь, як про це Зонара, грецький історик[2], пише. Мабуть, і тепер козаки зробили б так, якби їх було так само багато. І відтак турки на тому стоять, аби тамтешні краї пустими були і люди [там] не множилися, щоб вони були безпечні у Царгороді. {***Порт у Білгороді.***} Був також колись у тамтих краях порт великий, власне в Білгороді, з якого аж до самого Кіпру пшеницю з Поділля возили; тепер тільки каравани тамтою землею до Москви ходять на Очаків, де з Білгорода гостинець (торгівельний шлях) є великий, на якому часто козаки турецьких купців розбивають і, коли бажають язика дістати, там його найшвидше дістають. Утім, не лише на Дніпрі, але і на Тисмениці й Оршаниці[3] річках менших є таких островів досить, на яких замків потужних для татар можна набудувати: {***Балаклій.***} так також і Балаклій[4] коли б оправити, який лежить

[1] Про використання шкіри для зміцнення конструкції чайок див. нижче в тексті Пясецького.

[2] *Зонара Іоанн* (✞ після 1159) – візантійський хроніст. Його хроніку тоді нещодавно перевидано у латинському перекладі: *Zonaras I.* Compendium historiarium. – Basileae, 1557.

[3] Тут, вірогідно, друкарська помилка, мало б бути *Ольшаниця* (*Orszanica=Olszanica*). У ній, напевно слід бачити р.*Вільшану*, праву притоку Дніпра (недалеко Черкас). Утім, існує ще *Вільхівка* – одна з гілок Дніпра в околицях гирла р.Інгулець.

[4] *Балаклей* – замок над р.Чапчаклея, поблизу її впадіння до Пд.Бугу. 1546 р. тут пробували звести укріплення турки (будівництво не було завершене). Близько того часу в Балаклеї також намагалися закріпитись магнати та керівники коронного війська Язловецькі. 1585 р. річпосполитські люстратори радили уряду відбудувати цей стратегічно важливий замок.

над Чапчаклеєм-річкою, дев'ять миль від Очакова, {***Шляхи татарські.***} не так би легко тамтешні татари важилися до нас ходити, особливо Чорним шляхом[1], котрий від Чорного лісу є названий, бо в ньому звикли татари таїтись аж поки всі переправляться через Синю Воду[2], то є озеро дуже спокійне поблизу того місця, де Дніпро впадає до моря. Також коли б також збудувано замок на Кременчуку[3] (що його Король Пан наш нинішній доручив уже було Миколаєві Язловецькому, старості снятинському[4]). Якби це [було] на Німецьких річках або це мали Венеціанці, не були б вони так недбалі в цьому як ми. І якби лише ми козаків приспособили, то легше до того прийшли, особливо Татарські упоминки на них [себто на утримання козаків] обернувши[5]. І якби навіть кварти[6] на жовнірів не вистачило б, адже через збільшені видатки [спеціальний] побор на якийсь час можна встановити, щоб там міста і замки, як то має бути, стали. Їх же було б з чого будувати, бо там деревини досить на тих островах, із камінням також не важко [себто за ним справа не стане]. Чим би ми разом тим вошам татарам відняли [силу], єдино якби ми самі того

---

[1] Починався біля Перекопу, вів до переправ недалеко Дніпрового гирла, далі до верхів'їв річок Тясмин, Інгул та Інгулець, де й розташовувався історичний Чорний ліс, звідси ділився на *Кучманський шлях* (перетинав р.Пд.Буг та вів на Бар), який знову об'єднувався з двома іншими менш значущими відгалуженнями *Чорного шляху* під Збаражем.

[2] Див. про *Синю Воду* підрозділ 2.2. (у Сарницького).

[3] Я не вважаю достатніми аргументи А.Стороженка, аби локалізувати цей Кременчук на Дністрі, а не на Дніпрі (а був ще й Кременчук на Пд.Бузі).

[4] Де-факто цей *польний гетьман коронний*, відомий також як зверхник українських козаків.

[5] Ідея фінансування програми укріплення прикордоння коштами «татарських упоминків» (спадщина золотоординської дані, сплачуваної за володіння «руськими» землями) обговорювалася в Речі Посполитій постійно. 1594 р. те саме пропонував уряду і С.Наливайко.

[6] *Кварта* – чверть прибутків з державних земель («королівщин»), яка спрямовувалась на фінансування коронного військ (звідси – «кварцяне військо»).

хотіли. {***Оришовський.***} Про що чув досить мудрі мови Яна Оришовського, стрийця мого[1], який тривалий час гетьманом у козаків бував і знайомий з тамтешніми місцями добре. Він осилив би ту [справу] і став би її розумом.

{***Козаки донські.***} Є також козаки московські, що їх кличемо Донськими і з ріки Дону на Волгу часом переходять, чайки свої волоком через гору Переволоку[2] перетягуючи. Ці також татарам, де можуть, шкоди завдають, відтак татари над Москвою, так само як і над нами, звикли мститися. Ходять також інколи наші Низові з ними, але землею [суходолом] мусять [добиратись], бо водою не можуть. І за тих часів, коли Стефан-король[3] хотів їх доконечно вигубити, забиралися до Москви до тих других козаків, звідки ще більшу небезпеку [король] побачив і тому ймовірно дав їм спокій[4]. Відтак сваволя в них тим більше проросла так, що дійшло до того, що замість користі, нам більше шкодять. Треба, щоб у порядку були і сплачувано їм, а [щоб] гетьмана від короля мали, а також, аби сотники і отамани присягали: без сумніву була б [тоді державі] їх послуга добра і безпечніше було б у тамтешніх краях із ними. Але я це комусь мудрішому в цій [справі] доручаю.

⌗ ⌗ ⌗

[1] *Стрийцями* називали рідних та двоюрідних дядьків по батькові, а також двоюрідних та троюрідних братів з роду батька.

[2] Нині місце Волго-Донського каналу.

[3] Польський король *Стефан Баторій* (1576-1586). Мова йде про антикозацькі акції королівського уряду 1577-1580 рр.

[4] Вірогідно з цим зв'язаний акт вписаний до Метрики Коронної: *Uniwersał Stefana Batorego do ukrainnych urzędników w sprawie poszanowania przez nich wolności Kozaków zaporoskich* (19.IV.1582 р., Рига. – AGAD. – LL 32, k.405v-406v.). Напевно, він і був підставою тривкої легенди про привілей короля Баторія запорожцям.

7.
Станіслав Любенський

Cosaci quod genus hominum, ubi domicilium habeant

Ignarum denique quam gentem maledictis incessant, Cosacos Polonosque confundere. Scire equidetur, sed sedem domiciliumque suum in finibus Regni, Turcico, Tartarico, et aliqua ex parte Moschouitico Imperio obiectis habere, saepe terra sed frequentius mari rem gerere, furtiuis excursionibus, potissimum ijs in quorum cofinijs versantur Christiani nominis hostibus graves molestosque esse; si exercitu, cui pares non sunt, maioreque hostili vi urgeantur, intra vastos Borystenis (qui nobilissimus est Europae fluvius ac inter

Cosaci unde Nisouij dicti.

arduas et inaccessibiles rupes multis effectis insulis, pluribus ostijs in mare Pomticum essunditur) recesus se recipere: illic tutos esse, nec fame (nam pecore et carne ferina piscibusque abundant) ad deditionem cogi posse, ab antiquis Graecis Nisouios, quasi Insulanos, appellatos; Scriptoribus priscis notos, cum saepe commemorant hoc genus hominum parvis cymbris[1], quarum singulae non plures quadraginta milites capiunt, per ostia Borystenis egressum, Asiae minoris Thraciaeque littoral[2] pervagatos esse, ac excursione facta urbes et oppida expilasse, ipsi Regiae urbi Constantinopoli non semel terrorem incussisse, quod et hisce annis aliquoteis factum fuisse scimus. Id hominium genus ex varijs diversisque nationibus, plurimum tamen Slavonica coaluit: interdum et Turcae, et Tartari, Valachi, Hungarique ad eos transfugiunt; si quis capitis poenam scelere commeruit, ex toto Polonico Slavonicoque Septentrione ex Thracia, Moldavia, Valachia ad tutum impunitatis asylum eo se consert. Religio jmnibus[3] una, nempe ea quam in secessione ab Ecclesia Catholica et universali Constantinopolitani Patriarchae Schismaticis ritibus variarunt: pro ea

---

[1] Можливо тут помилка і мало бути «*cymbis*».
[2] =*litoralis.*
[3] =*innubus.*

se mori paratos esse profitentur, nec quenquam eorum qui aliter de religione sentit ad suum admittunt consortium; Slavonica tantum lingua omnes loquuntur. Fidem Regi et Reipublicae constanter semper servarunt: caeterum quadraginta proximis istis annis, numero et fortunis quas ex Asiaticis praedis corradunt aucti, praedia quoque et domicilia in oppidis Regijs et nobelium habere coeperunt, in quibus et uxores et res pretiosiores deponerent, cumque et locorum Domini, et Regij Praefecti censu ac tributes gravarent, et quasi in seruitutem redigere vellent, irritati, saepe illis rebellarunt: ita orto ex libidine et cupiditate privatorum dissidio, aliquoties eos publicis armis et impensis coercere opus fuit. Genus militiae eorum potissimum pedestre, singuli sclopeto[1] longiori et framea armantur; castra quae curribus ac maioribus tormentis tam in fronte quam per latera muniunt, mobilia habent, servatisque curruum et structae aciei ordinibus, hostem adoriuntur, interdum, si res poscit, venientem excipiunt pugna stabili. Sed de Cosacis gestisque eorum longior esset instituendus sermo, si omnia exequi vellemus. Ad Bellum redeo, qui Polonos a Caesare in Austriam euocatos Cosacos appellat: aliud illud militiae genus fuit, equitum levioris armaturae, usitatum nostris, maxime contra Moschos et Tartaros, agminibus in gyrum actis, pugnam nunc cedendo nunc instando ciere adfuetis. Sed in Moschovia ab annis viginti sex tumultu (cui se nostri spontanea militia impostori cuidam qui se filium Basilij Moschouiae Ducis finxerat, operam navantes[2] ab initio immiscuerant) excitato, dum quisque rem strenue gerere nititur, fuere nonnulli, qui celeri per vastum illud Septemtrionis Imperium excursu, nova quadam bellandi arte militem imbuerent. Equorum numero Lisouius nobilis Lithuanus, per aliquot annos non contemnendi agminis ductor, arma per totam Moschoviam nusquam fixa sede circumtulerat, hostem multis damnis affecerat, militem suum praedis agendis exercuerat. Eo vita functo postquam pactis cum Moschis publico nomine inducijs, omnes exercitus Regio mandato inde excedere iuberentur, Lisouiani (nam hac denominatione in memoriam Ducis sui appellari volverunt) aliquanto licentiosius a signis discedere nolentes, in

[1] Від *scopus.*
[2] Від *navitas.*

Regno versati sunt: postremo cum multi de ijs quererentur, legeque lata, nisi intra certum tempus arma deponerent, omnes infami proscriptione notarentur, decretum fuisset, in partes Cesaris primum, in Hungariam facta irruptione, mox per Silesiam ac Moraviam Viennam usque transgressi sunt: acciti ab ijs qui nomine Caesaris militem inscijs Ordinibus Regni et Rege potius dissimulante quam concedente ad signa cogebant.

Errata Iulii Belli Laureae Autriacae scriptoris, Taxantur// Łubieński S. Opera posthuma. – Antwerpia, 1643. – P.225-227.

* * *

Який то рід людський Козаки і де їх обійстя містяться

Необізнані взагалі, що то за рід, нападають з наклепами, плутаючи Козаків Польських [з кимось іншим]. Знати насправді потрібно, що мають вони своє місцезнаходження на кордонах Корони [Польської], Туреччини, Татарії та якоюсь мірою частиною лежать перед Московським царством. Не раз на землі, а втім і на багатолюдні морські узбережжя їх весла приводили: потайки нападаючи, головним чином вони є тими, хто з-за кордону повертає численні жертви люду християнського, що так болісні для нас. {***Козаки звідки низовими звуться.***} Якби з військом, якому рівного нема, щонайбільший ворог наступав вглиб неосяжного Дніпра (який найзначнішою європейською річкою є, що між крутими і неспалимими скелями та утвореними численними островами багатьма гирлами в море Чорне прогризається), то відступати мусив би: той бо безпечним буде, кого не слава тих земель (насправді багатих худобою, дичиною та рибою вдосталь наповнених), але Низових, себто немов Острівних, від стародавніх Греків так названих, про можливість капітуляції задуматися покличе. Давні письменники записали, з багаторазовим нагадуванням, про рід людський малих кімврів[1],

[1] 1) Найвірогідніше «*кімври*» сюди «заблукали» з подачі славного міфотворця С.Сарницького, який у статті про м.Черкаси (див.: *[Sarnicki S.] Descriptio* veteris et novae Poloniae… – p.11] або також підрозділ 2.2.) оповів про самих «черкас» таке: «*Czirkasy tradunt reliquias esse veterum Cymbrorum, quos Homerus Cymerios vocat*» (себто

яких окремі загони, що мали не більше сорока воїнів, вийшовши через гирла Дніпра, висаджувались на Малоазійському і Фракійському узбережжях, нападами руйнуючи міста та розорюючи поселення; і на саме Царське місто Константинополь вони неодноразово жах наганяли, що й оспівали роки, [зберігши] ті декілька фактів, що є відомі. Цей рід людський строкатий, з різних націй, але більшість там слов'ян гуртується: іноді ж і турки, і татари, волохи, угорці до них перекидаються. Якби хто на смертну кару був приречений, з всієї Польської Слов'янщини Північної, з Фракії, Молдови, Валахії задля надійного сховку від покарання тут себе рятують. Релігія безжонців одна, а саме та, яка у виокремленні від Церкви католицької і вселенського константинопольського патріарха схизматичного обряду притримується: за те своє віровизнання вони готові померти, але у випадках не пов'язаних із релігією припускають співпрацю; слов'янською мовою там усі розмовляють. Вірність Королю та Речі Посполитій незмінно вони завжди зберігають: далі за ці сорок останніх років, кількістю і щастям їх азійської здобичі нагромаджено вдосталь; здобич, а також і обійстя вони у містах королівських і шляхетських тримати почали, в яких і дружин, і цінні речі переховують; у той самий час і місця Божі [церкви], і

«Черкаси твердять є залишками давніх *Кімврів*, яких Гомер Кіммерійцями зве»). Утім, не можна виключати й власної «творчості» Любенського (адже про мореплавні подвиги кімврів-черкас Сарницький мовчить), для якого «кімври» могли бути загальним означником давніх германців, і згадані походи він міг прив'язати або до морських походів готів середини III ст., або, що вірогідніше, до діяльності русів давньоруських часів.

2) А якщо прийняти варіант помилки у слові (не «*cymbris*», а «*cymbis*»), то фраза звучатиме: «*...цього роду [племені] людського малі суденця, яких команди не більше сорока воїнів мають...*». Словосполучення «*parvas cymbas*» зустрічається у С.Пекаліда, див.: *Яковенко Н.* Що за війну описує Шимон Пекалід у поемі «De bello Ostrogiano» (1600 рік)// Паралельний світ. – С.173. Слово «*cymbis*» при описі козацького способу війни вживав і Ґейденстейн, тексти якого добре знав Любенський.

королівські старости в повне рабство обернути їх бажають, і часто озлоблюють цих зухвальців: тако-от породжені сваволею та жадібністю приватних людей чвари, декілька разів стримувались народними військовими силами [посполитим рушенням], з потребою витрат на їх утримання. Рід вояцтва їх переважно піхота, кожен окремо рушницею довгою[1] та списом озброєний; табором, який возами і потім великими мотузками вздовж фронту зв'язаний, і тим шляхом боки [війська] захищає, рухливість підтримує, пильнує вози та складні військові шикування; [так вони] до ворога підходять, і в той самий час, якщо обставини дозволяють, дозрівши, приступають до битви на стоянці. Але щодо Козаків тих довга буде заведена розмова, якщо мати за мету оповісти все. До «Війни» [себто аналізованого твору] повертаючись, звернемось до того, які то Поляки Цесаря в Австрії Козаками назвались: інший це рід вояцтва – легкокінного озброєння, загальновживаного у нас, переважно проти Московітів та Татар; вони загоном, що кружляє[2], б'ються то відходячи, то наскакуючи, рухливістю [маневром] допомагаючи [у бою]. Але в Московії від двадцяти шести років смута (в якій наша добровільна міліція обманщику тому, котрий себе за сина Василя Московського князя видавав[3], допомогу ревно з самого початку надавала) буяла, і в той самий час, як всякий справу діяльно вів до слави, були деякі, котрі швидко, через спустошення Північної Імперії цими нападами, [вирішили] нове якесь [поле] для військового мистецтва лицарства випробувати. Шляхетна частина Лісовчиків з литовської знаті [походить], вони через декілька років неабиякі полчища водили, збройно через всю Московію, ніде сталого осідку не проголошуючи, ворогам багато шкоди завдаючи, воїнам своїм здобич діяльно вишукуючи. Там життя скінчилося після того, як мир від імені Московського поспільства

[1] Напевно, мова йде про т.зв. «*пищалі*» та «*яничарки*», які мали ствол помітно довший за західноєвропейський мушкет.
[2] Себто – *діє по колу*, мова про т.зв. татарський танок,
[3] Тут автор помиляється, Лжедмітрії (I і II) видавали себе за сина не Василя, а Івана Васильовича Грозного.

укладено, і внаслідок цього всі [військові] вправи Королівський мандат згорнути велів; Лісовчики (а саме тут назву в пам'ять Вождя свого проголосити надумали[1]), часом свавільні, наказів розпуститись не послухавшись, в Імперію направились: урешті-решт з них багато оскаржених перед судом, таких, хто переховується від закону, і лише в межах визначеного часу [щодо них] зброя відкладена [себто вони були захищені армією], всі до неслави [втрати честі, гідності і соціального стану] прилюдним оголошенням затавровані, вони засуджені були б [із втратою армійського імунітету]. У цесарських землях вони спочатку в Угорщину вторгнулися, невдовзі через Сілезію і потім Моравію аж до Відня промандрували: приєднувалися до тих, які називались цесарським вояками, ті, хто не знав Порядку Імперії та найкращого Королівства [мова про Австрію чи то Священну Римську імперію], і вдавали тих, котрі підкорилися наказу щодо збору [для військового походу][2].

⌑ ⌑ ⌑

8.
Ян Іноцентій Петриций

{***Kosacorum genera. Lissovienses.***} Duo horum summa nomina. Donensium et Zaporoviensium, Lissovienses enim falso ad Kosacos ab aliquibus transferuntur, quamvis levitate armorum pernicitateque in bellis ipsis similes agunt. Quippe legionarii sunt nostri milites, morem tantum belligerandi, duce Lissovio, bello Moschovitico secuti, eundem nulla prorsus sede, cum authoris adhuc nomine tenent. Rectius tamen hos Velites, alios Kosacos dixeris. {***Donenses.***} Donensibus, Don fluvius Latine Tanais, sedem et causam

[1] Першим ватажком «*лісовчиків*», які, крім Московської Смути, були помітні і в рокоші М.Зебжидовського 1606-1607 рр., був литовський шляхтич Олександр Лісовський.

[2] Діяння 10-тисячного корпусу «лісовчиків» на австрійській службі, поруч із морською активністю запорожців, були однією з причин загострення польсько-турецьких стосунків, яке розв'язала лише Хотинська війна 1621 р.

cognominis dedit. {***Zaporovienses. Zaporoviensium sedes.***} Zaporoviensium idem situs et origo, qua Borystheni prope finis est. Vasta illic omnia, continuisque ac velut sine fine campis deserta regio. vulgus agrestium, ex circumjectis Kioviae locis collectum, illuc transgressi, in nomen Kosacorum coaluit. Neque vero illud arandae exercendaeue terrae, alioquin fertilis studium eo induxit; sed praedarum ex hoste dulcedo, et ut quaecunque circum jacent, vasta tamen et deserta essent. Tartari enim per solitudines vagari soliti, conjuges jam cum liberis armentisque illuc velut in neglecta promovebant. {***Cum Tartatis praelia.***} Hinc Kosacis materia raptus et gloriae; jamque ad proximos jam longius clarescendo, velut aperta terra et licentia, ingens ad eos concursus, non multitudinis modo; sed nobilium etiam, quos exercendae rei militaris studium eodem transferebat: aliorum, quos necessitas aut scelus patria exigebat. Neque illuc venientes, urbes aut tecta receptabant; sed vacuas solitudines aestate pererrando, hyeme[1] rursum domos quisque suas, aut adiectos Kioviae vicos repetebat. {***Civitas Terehtimirovia.***} Stephanus Battorius Rex Poloniae, donata ipsis civitate Terehtimirovia, quinquaginta eos millibus passuum, a Kiovia seiunxit. {***Insulas Borysthenis occupant.***} Ipsi deinde sponte in ulteriora promoti, cum undique Tartaros submovissent, Borysthenis insulas occuparunt. Id subsidium illis adversum fortuita, et occasio asuescendi[2] ad officia navalium erat. {***Inter insulas Tomakowkam.***} Praecipua insularum Tomakovvka, in qua genti radix est; nam alias, quamvis amaeniores[3] saepe tamen deserverunt. {***illic positis mapalibus habitant.***} illic medio amni positis tantum mapalibus habitant; pauci ob loci angustiam, sed incultu urbium horridi, et quia periculis sepositi, caeteris ferociores. {***Caeteri per oppida disperguntur.***} multitudo alia, quae in dies crescit, late per nostra oppida dispergitur. ubi quid subitum, aut in hostes excurrere illis consultum, data tessera eodem confluit. Otio iterum suas quisque sedes repetit. fortissimi et bellicosissimi Tomakovvkam regrediuntur. placet talibus locus, ubi Turcarum Tartarorumque imperiis adjecti, promptius clarescunt: ipso

[1] Hieme.
[2] Assescendi.
[3] Amoemiores.

etiam periculoso aditu, velut a similitudine et inertia aliorum amoti. {***Borysthenis Cataractae.***} Nam Borysthenes, quamvis diu praeceps saevusque decurrit, tamen obvius ipsorum insulae, qua inter aspera rupium hinc atque illinc presso eundum est, ingenti fragore ex alto decidit, et continenter montibus aliquot dejectus, aquisque semper e sublimi pendentibus, feruens adhuc et sonans, derelicto ad dextram alvei Corcica oppido, virtute quondam et sede Visnevecii celebri, mox Tomakovvcae insulae advolvitur; nomenque deruptorum et praecipitium, quae evaserat ad Kosacos transfert. {***Porohi.***} Illa enim Latine Cataractae, nostris a similitudine liminum, ut quae novem, velut gradus, per ordinem posita videas Porohi dicuntur. Hinc quod ultra est, zá porohi, unde et Kosaci Zaporovienses denominantur. {***Zaporovienses aliquando Nisovienses vocantur.***} Mutant tamen subinde id nomen et Nisovienses, sed ex re vocantur. Nam terra apparens illic depressior, ex declivi fluminis decursu Nis dicitur; {***Volinia ulterior Nis dicitur.***} quamvis non omiserim, ob eandem causam Voliniam ulteriorem, per quam Kosaci diffunduntur, Nis quoque à plerisque vocari. Haec de origine et sedibus Kosacorum celeberrima. {***Kosacorum disciplina.***} Caeterum quod in turba mirere, multum jam inter eos, disciplinae et solertiae videas: per vexilla et turmas componi, praeponere fortissimos, audire praefectos, nosse ordines, intelligere occasiones, suas leges, suos magistratus habere. Ad id tamen adduci non possunt, ut agros colant, solum conserant, sepiant, rigent. quicquid praelio partum, et sua cuique manus necessitatibus subvenit. Iners quippe videtur cum terra in annum contendere, quod alicunde possis cito sanguine parare. {***Excursiones in Pontum.***} Quapropter crebrae illis in Pontum excursiones, ob faciles appulsus aliaque ad irrumpendum opportuna. nam Borysthenes ab insula quam colunt, vix centum millibus passuum amotus, illic affunditur marique miscetur.

{***Recursus ad causas belli.***} Sed Kosaci paruo Turcarum damno, diu mari se tenebant; donec continuis eorum apud nos expostulationibus, et nostrorum metu irritati, quanto magis exitio deposcebantur; tanto acrius in aperta quoque et urbes eorum effunderentur. {***Turcae Polonis graves.***} Et Turcae sive ad tollendos Kosacos, promptius nos iniuria impulsuri; sive lacerando provincias validius pro tempore bellum servaturi, {***Tartaros immittebant.***}

Tartaros quoque immittebant, eorumque turmis immixti, non furtim ut ante, sed palam populabantur Russiam. Hinc nostrorum questus, mox ira, et ut aliquibus videbatur, remedium non nisi ex bello. sed non temere illud movendum, et omnia, jure prius secundum pacta Sigismundi Primi experienda, ea sententia vincebat. {***Polonos de iniuriis expostulantes.***} Ergo mittebantur nuntii, foedus et amicitiam memoraturi. irrito tamen conatu: cum verbis benigna referrentur; re autem vetera continuarentur. Jamque in arma nostri inclinabant; {***Excusationibus aut dilationibus ducebant.***} ni Turcae dilvendis prolatandisque damnis callidi, ut super controversias incursionum a Kosacis illatarum recuperatores decernerentur nostros rogando, multos spe quietis attinuissent.

Joannis Innocentii Petricii. Historia rerum in Polonia gestarum Anno M.DC.XX. – Cracoviae, [бл.1622]. – P.11-15.

* * *

{***Cosacorum genera. Lissovienses.***} Duo horum summa nomina, Donensium et Zaporoviensium. Lissovienses enim falso ad Cosacos ab aliquibus transferuntur, quamvis levitate armorum, pernicitateque in bellis ipsis similes agunt. Quippe legionarii sunt nostri milites, morem tantum belligerandi, duce Lissovio, bello Moschovitico secuti, eundem nulla prorsus sede, cum authoris adhuc nomine tenent. {***Eorum origo.***} Propria horum velocitas et audacia. ad quae Lissovius eos mire exercuit. Mora fuit progressis, si quis obhaesisset, ne index ubi alii versarentur existeret, necatus relinquebatur. {***Quam vide Histor: Moschoviticarum, lib:3.***} Quaerere pontes vadaque illicitum: prout usus animo, et transnatare profunda equo, aut eodem amne gurgitibusue mergi necesse erat. Rectius tamen hos Velites; Donenses Zaporoviensesque Cosacos dixeris. Utrique horum, partem terrae velut ad stipendium obtinent; non legibus, non Regibus obnoxii: sola reverentia excepta, quam pro bellis tantum et acie exhibent, in limite expositi, et periculi usu in pericula prompti parentesque, simil praeferentes disciplinam bellicam, et praedonum audaciam. {***Donenses.***} Donensibus, qui sub Moschis sunt, Don fluvius, Latine Tanais, sedem et causam cognominis dedit. Zaporoviensium idem situs et origo, qua Borystheni prope finis est. Vasta illic omnia, continuisque ac velut sine fine campis deserta

regio. vulgus agrestium, ex circumiectis Kijoviae locis collectum, illuc transgressi, in nomen Cosacorum coaluit. Neque vero illud arandae exercendaeue terrae, alioquin fertilis, studium eo induxit: sed praedarum ex hoste dulcedo, et ut quaecunque circum iacent, vasta tamen et deserta essent. Tartari enim per solitudines vagari soliti, coniuges jam cum liberis armentisque illuc, velut in neglecta, promovebant. {***Cum Tartatis praelia.***} Hinc Cosacis materia raptus et gloriae: jamque ad proximos jam longius clarescendo, velut aperta terra et licentia, ingens ad eos concursus, non multitudinis modo, sed Nobilium etiam, quos exercendae rei militaris studium eodem transferebat; aliorum, quos necessitas aut scelus patria exigebat. Neque illuc venientes, urbes aut tecta receptabant; sed vacuas solitudines aestate pererrando, hyeme rursum domos quisque suas, aut adiectos Kioviae vicos repetebat. {***Civitas Terehtimirovia.***} Stephanus Battorius Rex Poloniae, donata ipsis civitate Terehtimirovia, quinquaginta eos millibus passuum, a Kiovia seiunxit. {***Insulas Borysthenis occupant.***} Ipsi deinde sponte in ulteriora promoti, cum undique Tartaros submovissent, Borysthenis insulas occuparunt. Id subsidium illis adversum fortuita, et occasio asuescendi ad officia navalium erat. {***Inter insulas Tomakowkam.***} Praecipua insularum Tomakovvka, in qua genti radix est; nam alias, quamvis amaeniores, saepe tamen deserverunt. {***illic positis mapalibus habitant.***} illic medio amni positis tantum mapalibus habitant; pauci ob loci angustiam, sed incultu urbium horridi, et quia periculis sepositi, caeteris ferociores. {***Caeteri per oppida disperguntur.***} multitudo alia, quae in dies crescit, late per nostra oppida dispergitur. ubi quid subitum, aut in hostes excurrere illis consultum, data tessera eodem confluit. Otio, iterum suas quisque sedes repetit. fortissimi et bellicosissimi, Tomakovvkam regrediuntur. Placet talibus locus, ubi Turcarum Tartarorumque imperiis appositi, promptius clarescunt; ipso etiam periculoso aditu, velut asimilitudine et inertia aliorum amoti. {***Borysthenis Cataractae.***} Nam Borysthenes, quamvis diu praeceps saevusque decurrit, tamen obvius ipsorum insulae, qua inter aspera rupium hinc atque illinc presso eundum est, ingenti fragore ex alto decidit, et continenter montibus aliquot deiectus, aquisque semper e sublimi pendentibus, feruens adhuc et sonans, derelicto ad dextram alvei Corcitza oppido, virtute quondam et sede Visnevecii

celebri, mox Tomakovvcae insulae advolvitur, nomenque deruptorum et praecipitium, quae evaserat ad Cosacos transfert. Illa enim Latine Cataractae, nostris a similitudine liminum, ut quae novem, velut gradus, per ordinem posita videas, *Porohi* dicuntur. {***Porohi.***} Hinc quod ultra est, *zá porohi*: unde et Cosaci Zaporovienses denominantur. {***Zaporovienses aliquando Nisovienses vocantur.***} Mutant tamen subinde id nomen: et Nisovienses, sed ex re vocantur. Nam terra, apparens illic depressior, ex declivi fluminis decursu, Nis dicitur. {***Volinia ulterior Nis dicitur.***} quamvis non omiserim, ob eandem causam Voliniam ulteriorem, per quam Cosaci diffunduntur, Nis quoque a plerisque vocari. Haec de origine et sedibus Cosacorum celeberrima. {***Cosacorum disciplina.***} Caeterum quod in turba mirere, multum jam inter eos, disciplinae et solertiae videas: per vexilla et turmas componi, praeponere fortissimos, audire praefectos, nosse ordines, intelligere occasiones, suas leges, suos magistratus habere. Ad id tamen adduci non possunt, ut agros colant, solum conserant, sepiant, rigent. quicquid praelio partum, et sua cuique manus, necessitatibus subvenit. Iners quippe videtur, cum terra in annum contendere, quod alicunde possis cito sanguine parare. {***Excursiones in Pontum.***} Quapropter crebrae illis in Pontum excursiones, ob faciles appulsus aliaque ad irrumpendum opportuna. nam Borysthenes ab insula quam colunt, vix centum millibus passuum amotus, illic affunditur marique miscetur.

{***Recursus ad causas belli.***} Sed Cosaci paruo Turcarum damno, diu mari se tenebant: donec continuis eorum apud nos expostulationibus, et nostrorum metu irritati, quanto magis exitio deposcebantur, tanto acrius in aperta quoque et urbes eorum effunderentur. {***Turcae Polonis graves.***} Et Turcae, sive ad tollendos Cosacos, promptius nos iniuria impulsuri, sive lacerando provincias validius pro tempore bellum servaturi, Tartaros quoque immittebant: {***Tartaros immittebant.***} eorumque turmis immixti, non furtim ut ante, sed palam populabantur Russiam. Hinc nostrorum questus, mox ira, et ut aliquibus videbatur, remedium non nisi ex bello. sed non temere illud movendum, et omnia, jure prius secundum pacta Sigismundi Primi, cum Solimano Turczrum Imperatore inita, experienda: {***Polonos de iniuriis expostulantes.***} ea sententia vincebat. Ergo mittebantur nuntii, foedus et amicitiam memoraturi, irrito tamen

conatu; cum verbis benigna referrentur, re autem vetera continuarentur. Et ubi Achomates vita concessit, imperiumque Turcarum ad Osmanum filium vix puberem {***per multos et Petrum Ozgam, Praefectum Trebowlensem, lagatum, Excusationibus aut dilationibus ducebant.***} translatum, missus ad instauranda pacta Petrus Ozga, Praeses Trebovvlensis, spem quoque pacis, re perinde excursiones bellumque retulit. Jamque in arma nostri inclinabant, ni Turcae dilvendis prolatandisque damnis callidi, ut super controversias incursionum a Cosacis illatarum, quae videbantur Tartarorum insolentiae patefacere in Poloniam causam foresque, Commissarii decernerentur expetendo, multos spe quietis attinuissent.

Joannis Innocentii Petricii Rerum in Polonia ac praecipue Bella cum Osmano Turcarum Imperatore gesti finitique Historia Anno M.DC.XX et M.DC.XXI.
Cracoviae, ... M.DC.XXXVII [1637]. – P.11-15.

* * *

{***Роди козаків. Лісовчики.***} Два цих узагалі-то [роди того] імені – донські та запорізькі, бо лісовчиків помилково до козаків деякі відносять, хоча вони [також] легко озброєні і прудкі[1], а на війні з тими самими [козаками] подібно поводяться. Бо [ті] жовніри є нашим військом, зі звичаєм таким войовничим, вони за вождем Лісовським[2] на війну московську пішли. З тих самих [оскільки] жоден зовсім не осілий[3], [лісовчики] від засновника

[1] Себто придатні до швидкої, маневреної війни.

[2] *Лісовський Олександр Йосип* (бл.1575 або 1580-1616) – засновник підрозділів лісовчиків. Як вояк відзначився у війнах у Молдові (1600), Лівонії (1604), де вірогідно очолив і жовнірську конфедерацію, за що напевно був банітований, себто приречений на вигнання (1605). Згодом знаходився у таборі рокошан (рокош М.Зебжидовського 1606-1608 рр.) у Сандомирі (1606), але після поразки під Гузовим (5.VII.1607) втік та сховався у маєтках Януша Радзивіла. Активний учасник російської Смути. Служив спочатку Лжедмітрію, потім королю Сигізмунду III, організовував диверсійні акції у ворожому тилу. У його полку служили й українські козаки. Помер вірогідно від бойових ран.

[3] «*Осілий*» назвався б за місцем походження/мешкання.

досі ім'я зберігають[*]. Утім правильніше їх веліти[1], відмінно від козаків звати. {***Донці.***} Донці[2], на річці Дон, латинською Танаїс, осіли, і звідти назва [їм] дана. {***Запорожці. Запорожців осідки.***} Запорожці[3] таким самим чином виводяться з місць[4], що близько кінця Борисфена є. Пустельне там усе і, ніби без кінця, дикі поля тягнуться до обрію[5]. Народ[6] дикий, з місць навколо Києва зібраний, там бродить, під іменем козаків згуртований. Утім, вони не займаються обробкою землі, що родючістю ревність до цього пробуджує, але на усіх, хто є навколо, накидаються і, зрештою, безлюдними та пустельними роблять [ті краї]. Бо

---

[*] Після цього речення і аж до параграфу «*Донці*» у 2-му виданні 1637 р. доволі розлога вставка-правка (згадана там «Історія московська», це вищезгаданий (батьків?) твір про російську Смуту, який Петрицій приготував до друку аж у 1641 р.):

> {***Їх походження.***} Особлива їх прудкість та відвага, до якої Лісовський їх дивовижно привчив. Поступово прогресували, коли кимось приростали, не за реєстром, де повсякчас інші перебували, на місці загиблих. {***Як видно з „Історії московської", кн.3.***} Шукали мостів, бродів недозволених: у залежності [від обставин] використовували розум і перепливали глибокі [місця] конем або [й] у ті річкові вири занурення потреба бувала. Утім, правильніше їх веліти, а донців і запорожців козаками звати. Обидва ці [козацтва], часткою землі, ніби для жалування, володіють; ані законам, ані королям не підвладні: єдиним поважають винятком, як за війни лише та війська виставлення, на кордоні розташовуватись і, як небезпека потребує, у небезпеках частих приходять на допомогу. Схожій військовій дисципліні та грабіжницькій відвазі [запорожці та донці] віддають перевагу. {***Донці.***} Донці, які під Московітами є, на річці Дон, латинською Танаїс...

[1] *Веліти* – античні легкоозброєні вояки, які призначалися для сутичок поза лінійними шикуваннями; застрільники. Це не єдина спроба «антикізації» лісовчиків (згадаємо, що В.Демболецький пропонував для позначення лісовчиків інший схожий античний термін «елеари»).

[2] Варіант – «*Донські [козаки]*».

[3] Варіант – «*Запорізькі [козаки]*».

[4] Дослівно – «*розташовані і походять*».

[5] Варіант – «*до краю землі, до межі*».

[6] Варіант – «*простолюд*».

татари по [тих] пустельних місцях кочують звичайно, і нині їх сім'ї з дітьми та табунами, ніби безтурботно, рухаються[1]. {***З татарами війна.***} Звідси козаків джерело[2] грабунку і слави; зараз у найближчих сусідів уже тривалий час прославляється [той край] як відкрита земля і воля, величезний до тих [козаків] наплив і не черні устрій; але шляхтичі навіть, які ревно вдосконалюються у справі військовій, до них долучаються (та й інші, яких злидні або злочин, вітчизні вчинений, [сюди привели])[3]. До того часу як не змужніють, до міст та домів не повертаються, але вільно в пустельних місцях у теплу пору року бродять, а в холодний сезон назад до домів якихось своїх або околиць Києва по черзі повертаються. {***Поселення Трахтемирів.***} Стефан Баторій король польський[4] надав їм поселення Трахтемирів[5], на п'ятдесят тих миль римських[6], від Києва віддалене. {***Острови Дніпрові займають.***} Самі звідси, з власної волі, згодом просунулись далі, оскільки звідусіль татари витіснялися; Борисфена острови зайняли. Той притулок вони прямо випадково [отримали], а, до випадку звикнувши, до послуг суднобудівельних пристосували. {***Між островами Томаківка.***} Особливо корисний острів – Томаківка, на якому роду [козаків] корінь є; але й інші, може навіть гарніші, часто, утім, використовуються. {***Там місце куренів[7] мають.***} там з-поміж такої кількості чудових місць курені мають; невелике[8] через

---

[1] Варіант – «*туди ніби безладно просуваються*».
[2] Дослівно – «*матеріал*».
[3] Беремо у дужки це речення, бо воно, здається, не пов'язане з наступною фразою, яка продовжує міркування з-перед дужок.
[4] Здається, тут маємо перший в історичній літературі слід добре відомої «баторіанської легенди» українського козацтва.
[5] Нині селище у підпорядкуванні с.*Григорівка* Канівського р-ну Черкаської обл. (+ історико-культурний заповідник).
[6] *Римська миля* – 1478,7 м (себто від Києва до Трахтемирова, за Петрицієм, близько 74 км, це більш менш відповідає істині, адже до Переяслава, який розташований на іншому боці Дніпра навпроти Трахтемирова, 118 км).
[7] Дослівно – «*палатки, шатра, благенькі хижі*».
[8] Варіант – «*нечисленне*».

тісноту місця, втім і необлаштоване дике місто, що від небезпек віддалене, крім іншого, відвагою [оборонців]. {***Інші по укріплених поселеннях розсіюються.***} численні інші, що щодня розростаються, широко по наших укріплених поселеннях розсіюються. Щораз задля чогось нашвидкуруч зібрані або на ворогів виправляючись, вони радяться та видають наказ до них стікатись. На відпочинок знову до своїх якихось осідків повертаються, а наймужніші та найвойовничіші на Томаківку відходять. Цінують такі місця, де турків і татар володіння прилеглі; неважко [там] прославитися: бо сама загроза небезпеки нападу, [останньому] ніби подібна, та й інша лінь усувається. {***Дніпровські Катаракти[1].***} Але Борисфен, хоча довгий час стрімко та бурхливо плине, зрештою зустрічає [ті] самі острови, які між гострими скелями тут [розташовані]; і звідси стиснутий тече, потужно з грохотом[2] з висоти скочується та, стримуючись небагатьма горами, спадає. Води завжди, з височини спадаючи, поширюють ще й шум, до занедбаного, при правому березі, Хортиці укріпленого поселення, доблесного колись і осідку Вишневецького славнозвісного[3], потім Томаківки-острову допливаючи. {***Пороги.***} Ім'я [тих] круч та урвищ, що стало на козаків переходити. Бо їх латиняни Катаракти, а наші за аналогією з порогом, а оскільки їх дев'ять, ніби сходинками за течією розташованих, знаходиться – Порогами звуться. Що далі від них є – за́ пороги, відтак і козаки запорізькими називаються. {***Запорожців іноді низовцями кличуть.***} Утім замінюють час від часу їх ім'я, відтак і низовцями, з природи[4], кличуть. Бо земля їх перебування, нижче за течією[5] річки розложена, Низ називається. {***Далекою[6] Волинню Низ зветься.***} Хоча не залишимо без уваги, що внаслідок тієї

---

[1] Вже була мова, що це античний термін для позначення річкових порогів, не перекладаю його тут, бо Петрицій далі наводить і місцеву назву «*Пороги*».

[2] Варіант – «*подрібнений*».

[3] Князя Дмитра Івановича Вишневецького (Байди).

[4] Себто на підставах перебування на «*Низі*».

[5] Дослівно – «*спуском*».

[6] Варіанти – «*протилежною; закордонною*».

самої причини далекою Волинню [кличуть], через здатність козаків до поширення[1], [утім] Низом навіть від більшості зветься. Це [все] про походження та осідки козаків найвідоміше. {***Козацька дисципліна.***} Далі, чим здебільшого дивуються, багато тепер між ними дисципліни та майстерності[2] виявляється: за загонами [пішими] та хоругвами кінними організовані, вони ставлять на чолі найдоблесніших, слухають старших, знають шикування, розуміються на швидкому маневруванні, свої закони та своїх урядників мають. При цьому, утім, їх схилити не можна, аби поля обробляли, землю засівали, огороджували, поливали. Однак, кожен зі здобичі почасти [живе] та [праця] своїх рук у злиднях приходить на допомогу. Бо лінь їм, як виглядає, з землею цілий рік надриватися, оскільки звідкись можна швидко кровопролиттям нажитись. {***Виправи на Понт[3].***} Тому часто вони на Понт виправляються, легко до берега пристають, будь-куди вторгаючись вдало. А саме Борисфеном, що, як від островів очищується, майже сто миль римських[4] плине [до моря], вони поширюються, море переповнюючи.

{***Повернення до причин війни.***} Але [ту] дрібку козаків турки звинувачували [у порушенні миру], давно морем своїм володіючи. Поки не припиняли [турки] нам скаржилися та нас страхали, якомога швише знищення[5] [козаків] вимагаючи. Настільки енергійно [козаки] на незахищені навіть і міста їх накидаються. {***Турки поляків обтяжують.***} І турки або за понищене козаками, легко нам правопорушення накидають; або руйнування великих областей за час війни уважають, {***Татари посилаються.***} татар навіть посилають, до них кінні загони долучають, не потайки, як до того, але відкрито Русь[6] пустошать. Потім нам скаржаться, швидко гніваються та, щоб

---

[1] Себто колонізації околиць («Низу»).
[2] Варіант – «*винахідливості*».
[3] Себто Чорне море.
[4] Себто близько 148 км (ця цифра близька до реальної відстані від історичного Запоріжжя до Чорного моря).
[5] Варіант – «*кінця*».
[6] Мова йде про українські землі Речі Посполитої.

будь-хто побачив – ліки[1] лише з війною; але не легковажно вони діють, і все, правом, відповідно до попереднього пакту Сигізмунда Першого[2], розсуджують, і цими аргументами переконують. {***Поляки про правопорушення заявляють претензії.***} Як наслідок відправляються посланці, [про] союз та дружбу нагадати. Утім, [то] марні зусилля: тоді зі словами лагідними повертаються назад, а дії давні навпаки продовжуються без упину[3]. Вже до зброї наші схиляються. {***Виправданнями або відкладаннями дурять.***} якби турки не відкладали хитро роз'яснення звинувачень, аби за головний спор напади від козаків подати[4], про відшкодування призначення наших питають, багато очікувань спокійно затримують.

⌑ ⌑ ⌑

[1] Себто засоби вирішення конфлікту.

[2] *Сигізмунд I* – польський король (1506-1548), прихильник замирення з Османською імперією, у 1533 р. підписав з турками «вічний мир». У виданні 1637 р. після цього слова додано «*з Сулейманом, турецьким імператором укладеного*». *Сулейман I Пишний* – турецький султан (1520-1566).

[3] У 2-му виданні 1637 р. після цього речення додане ще речення-параграф про передвоєнне посольство до Туреччини на чолі з теребовельським старостою Петром Ожгою.

[4] У 2-му виданні 1637 р. далі речення зредаговане таким чином «*які бачаться причиною появи татар надмірності вступів до Польщі, Комісарів рішення добиваються [та] багато очікувань спокійно затримують*».

9.
Якуб Собеський

{**Commentariorum /Chotinensis belli/ libri tres./**
Auctore /Iacobo Sobieski, /In ea expeditione ex Ordine Equestri Commissario, /post vero/ Castellano Cracoviensi. /Opus Posthumum.
Dantisci /Sumptibus Georgii Försteri /MDC XXXXVI./
Cum Privilegio S.R.M. Poloniae et Sues. etc.}
{Liber Secundus.}

Origo, vita, et mores Cosacorum Zaporohensium.

Illa tamen nocte, Cosacorum Zaporohensium manipulus, Tyram transgressus, quoscunque Turcarum in pascuis somno sopitos invenerat, armentorum grege abacto, omnes interemit. Antequam certum negotium, quod Commissariis cum Zaporohensibus intercesserat, recensebimus: (quandoquidem hactenus longe lateque per varias gentes famam eorum pervagari cognoscamus,) non abs re forte videbitur, vel per transennam, de initiis, moribus, ac institutis illorum recensere ea, quae et a peritis accepi, et ipse videns annotavi. Omnes fere ex Russia originem ducunt. quamvis plurimi ex majori et minori Polonia nobiles, infamia notati, tum nonnulli ex Germania, Gallia, Italia, Hispania etiam, ob patrata faciniora extorres, inter illos inveniantur: qui tamen religionis Graecae cultum observare, Ruthenicam linguam exercere, abjecta generis, si quae inerat[1], claritudine, plebeja cognomina assumere, atque omni civitate deposita, agrestem vitam degere coguntur. Domicilia majores eorum fixerant in locis naturae miraculo munitis, quae Borysthenes ad ostia sua vergens alluit[2]. Catadupas olim veteres appellarunt Geographi, nunc a Roxolanis vernaculo sermone Porohy vocantur. Ibi ante corruptam disciplinam militarem, omnes per cohortes et legiones distributi, in summo obsequio, et continuo bellorum exercitio degebant, et tanquam nidulo aliquo affixi, palaestram hanc propter

[1] =*inerrat.*
[2] Від «*alo, aliu, alitum (altum), ere*».

alias occupationes deserere nefas putabant. Victum parca manu, tum ex venatione, tum ex piscatione quaerentes, frugalitatem per omnia colebant. ab urbanis commerciis segregati, reique familiaris nullam aut parvam notitiam nacti, ab intemperantia et insolentia alieni, nihil aliud praeter arma sola attendebant. In Oczakoviensibus campis faelicissime saepius cum Tartaris dimicabant, et gloriam pro peculio satagentes, excursionibus maritimis ditiones Turcarum infestare non desinebant. Exercitus eorum aliquot tantum millibus constabat, et observabantur gradus militiae, veteranisque et emeritis summus praestabatur honos. Quamobrem Divi Poloni Reges, jura, privilegia, ac immunitates certas iis largiti, singulari gratia bellicosos subditos suos fovebant, et prompto ubique patrocinio protegebant. Successu postea temporis, dum foecunda culpae secula et eorum priscum morem depravassent, indies haec colluvies excrescere coepit. Non jam ex virtute et meritis censebantur milites, sed passim dabant nomina ex ditionibus Russiae ab agricultura, a variis opificiis profugi. Rustica imbellis illa multitudo non nisi gravis veteranis esse poterat. inde aemulatio ac dissensio exorta vetus militiae intitutum[1] interturbabat, parsimonia versa in rapinam, disciplina in contentionem, obsequiumque in licentiam mutatum. Praedabundi vagabantur passim per Russiam, Litvaniam, Kyoviensem et Braclaviensem Palatinatum. patebant libidini eorum Ecclesiae, fisci et nobilitatis bona. copiis etiam Reipubl., duce Stanislao Zolkievio, decertatum est cum Nalevaikone exercitus illorum Praefecto, qui profligatus, et cum sceleris sui sociis captus, in comitiis Varsaviensibus enormi supplicio immanium criminum dignas luit poenas. Non solum vero vi, sed et variis per praecipuos viros transactionibus, Respublica insolentiam eorum compescere, ad primumque illos ordinem redigere enitebatur. Quotiescunque enim aliquam suscipiunt expeditionem, numerosos exercitus ex rapina ditionum Regni alunt; ex bello reversi, quasi colonias quasdam per vicos et urbes, tam Regias, quam Nobilitatis, ducunt, omnique Praefectorum ac Dominorum suorum obedientia se exolvunt. Pauci ex veteranis in suis ad Borysthenem domiciis commorantur, reliqui, parta toties praeda locupletati, rei tantum Oeconomicae cum

[1] Мало бути «*institutum*».

uxoribus et liberis operam navant. otio vero allectati in forenses contentiones se immiscent, ac in Comitiis, frequentibus legationibus partes eorum promovent, qui Graeci ritus religionem professi, in Latinos invehuntur, et Occidentalis, Catholicae nempe, Ecclesiae imperium renuunt. Non pridem stipendiarios suos voluit esse Respublica, quibus quotannis certa pecuniae summa Kyoviam reportatur. Summum apud illos obtinet regimen exercitus Praefectus, qui loco insignium gestat baculum ex arundine confectum. atque ut tumultuario modo, non suffragiis, sed solis acclamationibus, et frequentibus, pileorum in candidatum ejectionibus, eligitur: ita saepius instabilis vulgi libidine magistratu privatur; quam diu tamen munere suo fungitur, penes eum remanet supra quemlibet Cosacorum vitae et necis arbitrium. Secundum honoris obtinent gradum quatuor bellici Consiliarii, vocati Assavlii, cum Legato, qui Substitutus Praefecti exercitus nominatur. Sequuntur postea Castrorum, bellicarum machinarum, legionum praefecti, tum Centuriones, et publicus Notarius, qui census et sumptus eorum notare, et consilio religionis Graecae Monachorum literas ad Regem et Proceres Regni exarare solet. In Trechtimirovo, Palatinatus Kyoviensis oppido, quod iis Respublica, ob fidelem ex praestitis meritis, grati animi memoriam, donavit, asservantur, cum exercitus Praefecti et Consiliariorum scitu, eorum privilegia, tormenta bellica, varia ex dirutis Turcarum emporiis importata spolia, militaris etiam supellex, ac Regia vexilla, quae illis in signum supremi dominii, quotiescunque pro Republ. arma sumunt, a Regibus Poloniae ex insigni benignitate mittuntur. Quando arduum aliquod negotium in exercitu incidit, ad concionem vocatur ab ipso Duce universa plebs. atque is primum vultu ad reverentiam et modestiam composito, aliquoties versus multitudinem se inclinans, destinatum ingreditur locum, et detecto capite, sub extenso Regio vexillo, inter caeteros assidentes, solus cum IV Consiliariis stat, statumque causae, quae in deliberationem venit, pleno comitatis sermone, proponit. Tunc vel crimina, si quae illi objiciuntur, diluit, aut, in proprium usum, aliquem ab exercitu favorem submisse petit. Illic omnia, quaecunque accepit, munera proferre, atque, ut ea sibi concedantur, multitudinem flagitare debet. Haec si renuat, omnia libidini ejus non vulgari, in voce et gestu, cultu permittit. Dum Praefectus exercitus eos

alloquitur, verba illius summo silentio excipiunt, postea sententias suas alternis obruunt acclamationibus. Ad bellum maritimum aptissimos longus effecit usus. vehuntur lintribus, quibus a latere ad instar tabularum fasciculos ex arundine compactos contra tempestates et fluctus maris adnectunt, ac summa velocitate onustis triremibus Turcarum saepissime potiuntur. Plurimi eorum frameis non utuntur, sed sclopetis omnes. quo genere militiae Reges Poloniae, potentissimorum in orbe terrarum Principum peditatum adaequare possunt. Castra etiam, dextre in aliquot ordines redactis plaustris, ad normam fortissimi propugnaculi muniunt, quae Tabor appellant, et contra hostium impetum extremum ibi quaerunt refugium. Hi itaque Zaporohenses ad bellum Turcicum accersiti, dum Borodavcae, ignavissimi, ut ante commemoravimus, hominis culpa tardius, quam ex communi usu erat, castris Polonis se conjunxissent, nec ob adventum hostis, sibi aut equis competentem commeatum comparare potuissent, largiter profecto juvabantur a militibus tum faeno, tum exiccato pane. at respectu tantae multitudinis illis victus non sufficiebat, his diminuebatur. Cosaci vero indies magis frendentes, iteratis querimoniis Petrum Konaszevicium turbare non desinebant, qui, pro insigni sua in Rempubl. fide, pullulantem in exercitu suo seditionem statim Chodkievicio et Commissariis denunciavit, obnixe petens, ut serpenti malo mature obviam irent. {***Tractatio Cosacorum Zaporohensium.***}

Commentariorum Chotinensis belli libri tres.
– Datisci, MDCXXXXVI (1646). – P.109-116.

* * *

{***Początek i obyczaje Kozaków Zaporożskich.***}

Wpzód, nim opiszemy rokowania Komissarzów z Zaporożcami, uważamy za rzecz słuszną, rzec słów kilka o ich początku, obyczajach i ustawach, tak jakeśmy się od ludzi świadomych rzeczy dowiedzieli, i jakośmy się naocznie przekonali, – témbardziej, że sława ich u rozmaitych ludów świata jest wielką. Prawie wszyscy wywodzą swój początek z Rusi, lubo nie mało jest pomiędzy nimi szlachty z Wielkiej i Małej Polski, skazanych na utratę czci, oraz Niemców, Francuzów, Włochów, Hiszpanów, którzy dla

popełnionych swawolnych[1] bezprawi z kraju uciekać musieli. Wszyscy wyznają Grecką wiarę, używają ruskiej mowy, a zaniechawszy świetnych kto je nosił imion rodowych, przybierają gminne przezwiska. Zapomniawszy o wszelkiem wykształceniu, wiodą życie twarde i dzikie. Starszyzna ich założyła swe siedlisko w miejscach obronnych od natury nad Dnieprem przy kataraktach, które starożytni jeografowie nazywali Catadupas, a teraźniejsi Rusini nazywają w swej mowie Porohami. Niedbając wcale o karność wojenną, rozdzieleni na choragwie i hufce, żyli w ciągłych ćwiczeniach bojowych, a przywiązani do swojego legowiska, opuścić Kozaczyznę dla innego zatrudnienia, uważali za grzech ciężki. Niewymyślny swój pokarm dostając z polowania i rybołostwa, dalecy od miejskiego handlu, zgoła, albo mało co znając związki rodzinne, nie wdrożeni do zbytku i niewstrzemięźliwości, krom oręża nic innego nie znali. Często i szczęśliwie walcząc z Tatarami na polach Oczakowskich, gotowi poświęcić i sławę dla pieniędzy, nie wahali się przedsiębrać morskie wyprawy pustosząc Tureckie posiadłości. Wojsko ich zaledwie z kilku tysięcy złożone, przestrzegało u siebie wojennych stopni, szanując starych i zasłużonych wojaków. Świętej pamięci Królowie Polscy udzielili im pewnych praw, przywilejów i nietykalności, owszem przychylni dla swych rycerskich poddanych, ochoczą opieką zasłaniać ich zwykli. W następnych czasach, gdy płodne grzechem wieki popsuły stare obyczaje Zaporoża, tłuszcza Kozaczyzny codziennie wzrastać poczęła. Nie dla męztwa i zasług poczęto cenić rycerstwo; z prowincyi Ruskich od pługa i remiosł zbiegowie poczęli zagęszczać ich szeregi. Tłuszcza niewojennych wieśniaków wdzierała się w prawa starych i zasłużonych żołnierzy, spory i waśnie psowały dawne żołnierskie obyczaje, pomiarkowanie zamieniło się w łupiestwo, karność w niesforne swawole, uległość dla wodzów w samowolne nadużycia. Błędne ich kupy plądrowały na Rusi, Litwie, po województwach Kijowskiem i Brasławskiem, ofiarą ich swawoli bywały kościoły, dobra skarbowe i szlacheckie. Wojska Rzeczypospolitej, pod dowództwem Stanisława Żołkiewskiego, walczyły z hersztem ich kupy Nalewajką, który pobity i wzięty w

[1] Можливо після цього при друці випущене одне слово.

niewolę, wespół z towarzyszami swych zbrodni, na Sejmie Warszawskim godną karą wypłacił swe ciężkie przewinienia. Rzeczpospolita nie tylko siłą, lecz i drogą rozmaitych układów starała się zapędzić Kozaczyznę w dawne jej karby. Ilekroć wychodzą na wojnę, liczne ich wojsko żyje z rabunku posiadłości skarbowych; za powrótem z wyprawy, zakładają jakby osady po wsiach i miastach krolewskich i szlacheckich, wyzuwając się ze wszelkiej uległości swym dowódcom lub panom. Mało który ze starych żołnierzy powraca na swoją Naddnieprzańską sadzibę; inni zwykle zbogaceni łupami, wiodąc domową gospodarkę, żyją z żonami i dziećmi. Znudzeni próżnowaniem, radzi mięszają się do ulicznych kłótni, a na sejmy wyprawiają swe poselstwa, popierając sprawę wyznawców Greckiej cerkwi, którzy nieprzyznają praw Zachodniego łacińskiego Kościoła. Niedawno jeszcze Rzeczpospolita trzymała na swym żołdzie Kozaków, posyłając im corocznie do Kijowa pewne pieniężne kwoty. Najwyższy u nich rząd wojska sprawia Hetman, który za godło swej władzy nosi laskę ze trzciny, a wybierany bywa nie głosowaniem, lecz tłumnemi okrzyki i rzucaniem czapek do góry; jak długo zaś piastuje władzę, należy doń prawo życia i śmierci każdego Kozaka. Drugi stopień wojennego znaczenia posiadają czterej Kozacy nazwani Assaułami, oraz Namiestnik Hetmana. Dalej idą: Oboźni, naczelnicy strzelby i dowódzcy oddiałów, następnie Setnicy i publiczny pisarz, który podatków i ich rozchodu dzierży rachunek, a za poradą mnichów Greckiej wiary, układa listy do Króla i znakomitych panów. W Trechtimirowie mieście Kijowskiego województwa, które im nadała Rzeczpospolita w nagrodę wiernych zasług, zachowują się za wiedzą Hetmana i Assaułów ich przywileje, armaty, rozmaite na Turkach zdobyte łupy, sprzęt wojenny i Królewskie sztandary, które im na znak zwierzchniczej władzy, ilekroć za Rzeczpospolitą biorą się do oręża, Królowie Polscy łaskawie posyłać zwykli. Ile razy ważna wojenna okoliczność wymaga, Hetman cały lud przyzywa, i przemawia doń wedle okoliczności. Tu skromnie i z uszanowaniem Hetman kłaniając się gromadzie, zajmuje swe miejsce, z odkrytą głową i pod rozpostartym Królewskim proporcem; wszyscy siadają, a Hetman ze swoimi czterma Assaułami, stojący, zagaja rzecz na pełnem zebraniu. Tu albo wyrzuca występki, jeśli się jakie zdarzą,

albo na swoją korzyść o jakąś łaskę wojska uprasza. Gdy Hetman mówi, Kozacy w milczeniu słów jego słuchają, a potem okrzykami dają kolejno swe zdanie. Wprawa uczyniła ich zdolnemi do bitew na morzu. Pływają na łodziach, które z boków otaczają nakształt desek pękami trzciny, chroniącemi od burzy i fali. Tak, bystro lecą na Tureckie wybrzeża. Nie wszyscy noszą włócznie, lecz każdy z nich ma rusznicę, które tym kształtem używając wojsko Polskie, mogłoby się równać z najpotężniejszą w świecie piechotą. Obozy ich zwane Taborami, składające się z wozów w pewien porządek ustawionych, służą im za ostatnie potężne schronienie od gwałtownego uderzenia nieprzyjaciół. Ci tedy Zaporożcy na wojnę Turecką przybyli, gdy winą Borodawki, jakeśmy rzekli, człowieka gnuśnego, późno się z wojskiem Polskiem złączyli, a dla przybycia nieprzyjaciół, niezdołali sobie ani koniom przygotować żywności, kazano naszemu wojsku dzielić się z nimi i sianem i sucharami. Lecz gdy liczba była niemała, zapasy przeto i dla jednych niewystarczały i u drugich nikły. Kozacy niezadowoleni codzień bardziej szemrali, codzień przychodzili ze skargą do Piotra Konaszewicza, który przez wierność ku Rzeczypospolitej zawiadomił Chodkiewicza i Komissarzów o knującym się w jego wojsku rokoszu, prosząc aby złemu wcześnie zaradzono. {***Rokowanie z Zaporożcami.***}

Jakoba Sobieskiego, pamiętnik wojny chocimskiej, xiąg troje. /przełożył z łacińskiego, życiorysem autora i objaśnieniami uzupełnił Władysław Syrokomla. – Petersburg, 1854. – S.43-46.

* * *

Прежде чем приступить к изложению переговоров комиссаров с запорожцами, считаю уместным сказать несколько слов об их происхождении, обычаях и законах так, как я слышал о том от людей компетентных и в чем сам имел случай наглядно убедиться, тем более, что слава их распространилась далеко среди различных народов. Почти все они выводят свое начало из Руси, хотя немало находится в числе их шляхтичей из великой и малой Польши, приговоренных к потере чести, а также немцев, французов, итальянцев, испанцев и других, принужденных оставить свою родину, вследствие совершенных там бесчинств и преступлений. Все они исповедуют

православную веру, употребляют русский язык; они отреклись от прежних фамилий и приняли простонародные прозвища, хотя некоторые и принадлежали раньше к знатным родам. Забывши всякую цивилизацию, они ведут жизнь дикую и суровую. Их старшина основана поселением в местности защищенной от природы, над днепровскими порогами, которую древние географы называют Catadupas а современные нам русины на своем языке называют Порогами. Не заботясь вовсе о военной дисциплине, они проводят жизнь в постоянных битвах и сечах; они разделены на хоругви и отряды /курени/ и настолько привязаны к своему логовищу, что счели бы тяжким грехом оставить казачество для иного рода занятий. Мало привязанные к семейной жизни, или даже совсем лишенные ее, живя вдали от городской торговли и непривычные к роскоши, они не знают ничего, кроме оружия, а незатейливое их содержание доставляют охота и рыбная ловля. Часто и счастливо сражались они с татарами в очаковских степях и, готовые жертвовать даже славою для наживы, предпринимали морские походы и опустошали турецкие владения. Войско их состояло едва из нескольких тысяч, но в нем существовали все военные и старые заслуженные воины пользовались большим почетом…

…Верховная власть над войском принадлежит гетману, который носит трость как символ своего достоинства. Выбирается он не голосованием, а всеобщими окликами и подбрасыванием шапок. Гетману принадлежит право жизни и смерти каждого казака, пока он сохраняет власть. Следующую ступень в военной иерархии занимают четыре асаула и наместник гетмана наказной гетман. Затем идут обозные, заведывающие артилерией и предводители отрядов, сотники и генеральный писарь, который ведет счет приходам и расходам и составляет письма к королю и знатнейшим панам, для чего совещается с монахами греческой веры.

Когда говорит гетман, казаки в молчании выслушивают его речь, затем поочередно выражают восклицаниями свое мнение. От частого упражнения они приобрели навыки в морских сражениях. Флот их состоит из лодок, окруженных по сторонам

связками тростника на подобе[1] досок, которые предохраняют от волн во время бури; в таких лодках они быстро несутся к турецким берегам. Не все казаки носят луки, но каждый имеет ружье. Если бы польское войско было также хорошо вооружено, то могло бы померяться с сильнейшей в мире пехотой. Подвижной лагерь их, называемый табором, состоит из возов, расположенных в известном порядке, и служит им последним могучим оплотом при внезапных нападениях неприятеля.

Мемуары относящиеся к истории Южной Руси. – Выпуск 2 (перв. половина XVII ст.). – К., 1896. – С.91.

* * *

Найвищу власть над військом має гетьман. Замість яких небудь відзнак носить він палицю з комишу. Виберають його без порядку, не подачею голосів, а тільки криками і киданнєм шапок на кандидата, і также часто капризом змінної черни позбавляєть ся він уряду. Але доки він на уряді, має власть над житєм і смертю кождого козака. На другім місці по нім що до поваги стоять чотири військові радники (consiliarii) звані асаули, і лєґат, що зветь ся наказним гетьманом (substitutus praefecti). Далі йдуть начальники обозу, гармати, полковники. Потім сотники і ґенеральний писар (publicus notarius), що записує їх платню і видатки, і пише листи до короля і панів, порадивши ся з монахами грецької віри. В місті Терехтемирові, в Київськім воєводстві, наданім їм за вірні заслуги річею посполитою, на память вдячності, – під завіданнєм гетьмана і осавулів переховують ся їх привилеї, армата ріжна, здобич принесена з зруйнованих турецьких городів, ріжний воєнний припас і королівські корогви, що посилають ся їм королями польськими з особливої ласки, на знак своєї зверхности, всякий раз як вони ідуть на службу річипосполитої[2].

Коли трапляєть ся якось важна справа військова, гетьман скликає на збір всю чернь. Насамперед він кілька разів

[1] Напевно, друкарський ляпсус (мало бути *подобие*).

[2] Pleno comitatis sermone – автор, як бачимо, сильно підчеркує те поважаннє, з яким гетьман звертаєть ся до громади (multitudo).

поклонивши ся перед громадою, надавши лицю свому вираз поважання і смиренности, виступає на призначене йому місце і знявши шапку, стає під розпущеним королівським прапором. Тільки він і чотири осаули стоять, а всі наоколо сидять, і так в промові повній чемности він викладає справу, яка прийшла під обраду. Потім збиває закиди, коли які небудь підносять ся против нього, або покірно просить у війська якоїсь ласки для себе. Тим способом одержує він нагороди, які дістає, і просить їх собі у громади. Коли вона відмовляє, він зносить всякий каприз її з незвичайним поважаннєм в голосі і в постанові. Поки говорить гетьман до них, слова його вислухують ся в повнім мовчанню. Потім висловляють свої гадки – викрикують їх то ті то сі[1].

Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.VII. – К., 1995 (першодрук – К.-Львів, 1909). – С.293-294.

* * *

Походження, життя та звичаї козаків запорізьких

Тієї, зрештою, ночі, козаків запорізьких загони Тир[2] перейшли, скрізь турків, на пасовиськах міцно сплячими, знайшовши, табуни, зібравши, відігнали, усіх [чабанів] побили[3]. Утім, перш ніж [мовити про] переговори, що комісари із запорожцями вели[4], оповімо (оскільки досі далеко поміж різними племенами слава, що про них поширюється, знана), дійсно на правах очевидця або за посередництвом мережі [контактів], про початок, звичаї та інституції їх[5], розглянувши те, що і від знаючих чув, і сам, побачивши, відзначив. Майже усі

---

[1] Commentariorum Chotinensis belli l. III, 1646, c.113-5. Російський переклад в Мемуарах багато пропускає (II с.91). Оповіданнє Собєского про козаків писане без сумніву до кампанії 1625 р.

[2] Дністер.

[3] Йдеться про прибуття запорожців під Хотин наприкінці серпня 1621 р.

[4] Переговори були переважно з технічних питань розміщення запорожців під Хотином, організації постачання та налагодження бойової співпраці.

[5] Себто козаків.

вони з Русі походження ведуть, хоча чимало з Велико- та Малопольщі шляхтичів, на позбавлення честі засуджених[1], а деякі з Німеччини, Галлії[2], Італії, Іспанії навіть, через вироки за злочини вигнані, між ними знаходяться; які, утім, релігії Грецької сповідання дотримуються, рутенську[3] мову уживають; відкидають походження – якщо навіть хто [досі] носив знатне, плебейські імена приймають і вони, для усього громадянства померлі, дике життя вести змушені. Оселя[4] більшості з них визначається в місцях природою на диво укріплених, які Борисфен утворює, до гирла свого плинучи. Катадупас[5] колись давні географи називали, а тепер від роксоланів місцевою говіркою Порогами звуться. Де до занепаду військової дисципліни, усі на хоругви[6] та полки[7] поділені, в цілковитій покорі, і постійно у війні вправляючись, жили та, ніби до гніздівля якогось прив'язані, палестру[8] цю задля інших занять покинути злочином[9] вважали. Живуть убого гуртом[10], то з мисливства, то з рибальства заробляють, про запаси плодів для усіх турбуються; від міської комерції відрізані; майна [приватного] жоден [не має], хіба невелика кількість заслужених випадково отримує; надмірності та розкоші невідомі [їм], ні про що інше, окрім зброї одної, не турбуються. В Очаківських полях найщасливіше[11] часто з татарами б'ються та славою за майно сплачують, нападами приморським областям турків загрожують безупинно. Війська їх такого лише кілька тисяч існувало і,

[1] Варіант – «*неславою заплямованих*».
[2] Франції.
[3] Українську.
[4] Варіант – «*місцем перебування*».
[5] *Catadupa* – первісно назва для малих нільських порогів (карарактводоспадів) у Південному Єгипті (у Сієни, на кордоні з Ефіопією).
[6] Дослівно – «*когорти*». Можливо, контекстним перекладом слід вважати «*курені*».
[7] Дослівно – «*легіони*».
[8] *Палестра* – давньогрецькі школи гімнастики та боротьби.
[9] Варіант – «*гріхом*».
[10] Варіант – «*працею*».
[11] Варіант – «*найродючиших*».

дотримуючись рангів військових, ветеранам та відставним загальну проявляли пошану. Ось чому покійні[1] польські королі, права, привілеї та імунітети певні їм щедро дарували, винятковою милістю лицарських підданих своїх підтримували та часто наділяли, щоразу, коли покровительством охоплювали[2]. Нащадки пізніших часів, коли плідна на злочини доба і їх давній звичай спотворила, поповнювані тим набродом, розростатись почали. Вже не з доблесті та заслуг оцінювалися вояки, але без розбору давали ім'я [козацьке] з областей Русі від ріллі[3], від різних ремесел втікачам. Того простолюду невійськового маса[4] лише поштивими ветеранами стати здатна була [раніше], тому суперництво та чвари починала[5], старовинний війська лад змішувала, стриманість обертала у грабунок [нестримний], дисципліну в сварку, послух на сваволю змінювала. Задля грабунку блукали там і сям по Русі, Литві, Київському та Брацлавському воєводствам. Загрожувала їх сваволя церкві, королівщинам і шляхті добрій, ба навіть багатствам держави[6]. [Відтак] гетьман Станіслав Жолкевський рішуче бився з Наливайком, війська того старшим[7], якого розгромив і з заплямованими злочинами його співучасниками схопив. На сеймі Варшавському надзвичайному[8] страчений люто за провини [Наливайко] гідними заплатив муками. Не лише навіть

---

[1] Термін «*Divus, i*» («бог») увійшов до обігу, як епітет з іменами померлих цезарів, в імператорську добу Стародавнього Риму.

[2] Тут мова йде про наближення козацького статусу до шляхетського.

[3] Дослівно – «*сільського господарства*».

[4] Варіант – «*чернь*».

[5] Вимагаючи права на участь у вирішенні справ Війська?

[6] Дослівно – «*Речі Посполитої*».

[7] Собеський вживає різних латинських термінів для позначення керівників коронного (dux) та козацького (praefectus) військ, контекстними варіантами перекладу для цієї опозиції можна прийняти «*гетьман*» (коронний) – «*старший*» (козацький).

[8] Згаданий варшавський сейм 10 лютого – 25 березня 1597 р. справді був надзвичайним (позачерговим). Звичайні сейми скликали щодвароки, а попередній відбувся у Варшаві 26 березня – 13 травня 1596 р., тобто з часу його проведення не сплинуло ще й року.

силою, але і різними, за посередністю кращих мужів, угодами, Річ Посполита зухвальства їх стримувала, до того початкового ладу повернути намагалася. Бо щоразу, як якусь почнуть виправу, багаточисельне військо з грабунку областей Корони годується; з війни повернувшись, майже колонії певні по селах і містах, як королівських, так і шляхетських створюють, усі старшинам та панам своїм послух дотримують[1]. Деякі з ветеранів на своїх при Борисфені осідках затримуються, решта, почасти цілком здобиччю[2] постачається[3], над господарством, лише з жінками та дітьми, старанно працює. Спокій навіть обравши, вони в громадські[4] суперечки втручаються і на Сейми часто послів окремих від них посилають, які Грецької віри конфесію оголошують своєю справою, на латинян нападають і західної католицької, насправді, церкви панування відкидають. Недавно [їх] найманцями своїми забажала мати Річ Посполита, для яких щорічно певну суму грошей Київ отримує[5]. Найвище в них командування зосереджує війська Старший, який вживає, як знак влади, носіння жезлу, з очерету виготовленого. І [його] у спосіб стрімкий[6], не голосуванням, але єдино криками та частим шапок підкиданням за кандидата, обирають; і так само часто, за бажанням непостійної черні, уряду позбавляють. Зрештою, як довго обов'язки свої виконує, у руках його перебуває влада над життям і смертю кожного козака. Другі за ступенем честі, якою вони володіють, – чотири військові радники, звані осавулами, з помічником головнокомандувача, якого заступником Старшого[7] військо іменує. Далі після цих йдуть табору, армати і полків старші[8], потім сотники та громадський нотарій[9], який облік

---

[1] Мова йде про т.зв. *козацький присуд* – претензії козаків на екстериторіальність і внутрішню автономію.
[2] Варіант – «*уловом*». Напевно, мова йде про *промисли*.
[3] Варіант – «*збагачуються*».
[4] Варіант – «*судові*».
[5] Мова йде про реєстрове козацьке військо.
[6] Варіант – «*стихійно-безладний*».
[7] Контекстний варіант – «*наказним гетьманом*».
[8] Контекстний варіант – «*обозний (генеральний) та полковники*».
[9] Контекстний варіант – «*генеральний писар*».

майна[1] і витрат їх записує та, зазвичай за радою грецьких монахів, листи до короля й вельмож королівства пише. У Терехтемирові, воєводства київського містечку, яке їм Річ Посполита, для задоволення пам'яті [їх] вірності, [разом] із виказаними заслугами, дарувала, зберігаються, разом з війська Старших та осавулів постановами[2], їх привілеї, військова армата, різна, з розорених турецьких торгівельних поселень вивезена, здобич, а також військове спорядження та королівські прапори[3], які їм на знак верховної влади[4], щоразу, як за Річ Посполиту зброю піднімають, від польського короля з надзвичайної ласки посилаються. Коли скрутне якесь становище у війську трапляється, до зібрання скликають від самого гетьмана усю чернь[5]. І він насамперед, надавши обличчю вираз поваги та скромності, по кілька разів у бік натовпу[6] своїх [козаків] уклоняється, проходить на призначене місце та, знявши шапку, під розгорнутою королівською корогвою, між іншими, які сидять, тільки він з чотирма осавулами стоять, певні справи, які на обговорення надійшли, докладним ґречним викладом оголошує. Тоді, або закиди, якщо навіть якісь вони висувають, спростовує, або в особистих потребах якусь від війська ласку уклінно просить. Притому усе, що б не отримав[7], за милість приймає та, щоб вона собі [не] вирішила, черні вимог настійно дотримуватись зобов'язується. Коли ці відмовляють, усі примхи[8] їх не оприлюднює, голосом і порухом повагу виявляє. Доки Старший війська їх промовляє, слова його, зрештою, мовчки вислуховують, потім думки свої, по черзі, сиплять вигуками. До війни морської найпридатнішими [козаків] тривалий зробив досвід[9]. Плавають на човнах, які з

[1] Тут, можливо, йдеться про самий *реєстр* козаків.
[2] Контекстний варіант – «*універсалами*».
[3] Контекстний варіант – «*корогви*».
[4] Себто на знак того, що вони виступають від імені певного зверхника.
[5] Контекстний варіант – «*сірому*».
[6] Варіант – «*черні*».
[7] Варіант – «*почув*» (у відповідь).
[8] Себто приховані бажання.
[9] Варіанти – «*звичка, вправа*».

бортів на кшталт дощок пуками з очерету, вигаданими проти штормів і хвиль моря, обв'язують і – досконало легкі[1] – вони важкими галерами турків найчастіше заволодівають. Багато з них списів не вживає, але рушниць – усі. Цим створюють армії Корони Польської можливість дорівнюватись найпотужнішій у світі земних володарів піхоті. Укріплений стан також вправно в кількох порядках[2] роблять з возів, за нормами найсильніших оборонних укріплень, який Табір[3] називають, і проти ворогів натиску крайнього в ньому шукають сховку. Таким способом ці Запорожці для війни турецької часто виправлялися, доти доки Бородавка найбездіяльніший, як вище згадувалось, людина винна у зволіканні з тим, що на загальну потребу було, табір польський зі своїм з'єднав, але не зміг, внаслідок швидкого наближення ворогів, собі або коням відповідних припасів приготувати; сильно, дійсно, допомагати [прийшлося] від армії [урядової] то сіном, то сушеним хлібом. Але, враховуючи таку величезну масу цих [козаків], харчів, з ними розділених, не вистачало. Козаки, зрозуміло, з дня на день більше обурювались, знову і знову скаргами Петра Конашевича турбувати не припиняли; який, на знак своєї до Речі Посполитої вірності, про паростки заворушень у війську своєму постійно Ходкевичу та Комісарам давав знати, усіма силами намагався, щоб зміїного яблука[4] дозрівання попередити[5].

{***Перемовини з козаками запорізькими.***}

⌗ ⌗ ⌗

10.
Шимон Старовольський

Sed quoniam Kozaccorum mentionem fecimus, res hortari videtur, qui ii sint, et subsint, paucis exponere, tum propter

---

[1] Варіант – «*швидкі*».
[2] Варіант – «*шикуваннях*».
[3] Тут вжито «автентичний» термін.
[4] Себто – яблука розбрату.
[5] Варіант (після *щоб*) – «*розповзанню зла швидко завадити*».

singularem illorum in armis virtutem, tum propter nominis notitiam. Kozacci igitur seu Velones sunt milites sui juris suaeque spontis, levi armature utentes, lancea, framea, arcu, et sclopeto, non simul aut singuli omnibus, sed pro copia et opportunitate; idque in naviculisnando, insidentes equo, aut pedes. Dicti, quasi nihil de ornatu, honestate, et moribus curent, sed victu ipso contenti in armis excellere possint, seu inopiae potius raptitia praeda subvenire valeant: ab his quoque dicuntur Kozacci et inter Polonos leviter armati, sed morem tantum pugnandi non vitae mutuantes. Illorum autem, quidam sunt Zaporosienses, (et hi praecipui) ultra limina Borysthenis in insulis habitantes, qui magno cum strepitu ex montibus decurrens, mirabili opere naturae limina (vulgo porohi) saxosa, et navibus invia efficit, velutique per mensae planum transiens, quoquo longius, eo inferius decidit, illi cum suis naviculis, quas Czaiki, dicunt, per funes ascendentes et descendentes penetrant. Quidam autem Nissouienses ad fluvium Nissam habitantes, seu in parte Russiae inferiori, quorsum flumina e longinquo decurentia concurrunt. Et hi utrique ditionis Regiae Ultimi sunt Odonenses, super Tanaim seu Don fluvium habitantes, qui subsunt Mosco. Horum omnium primordia satis quidem exigua fuere, sed licentia crescente, crevere et habitatores, isque eo magis, quod insulae illae quas incolunt, seu quo confugiunt, tum terrestribus tum navalibus ab incursionibus, licet nulla sint manu structa propugnacula et aedificia, maxime tutae habeantur. Igitur multitudine freti, peritiaque navigandi, cum eorum nomen abunde potens pollensque esset, Scythis et Turcis saepius praelio superatis, pluribus elati victoriis, caepere finitimas barbarorum nationes incursare, et multis eorum mercatoribus direptis, non paucis etiam funditus excisis oppidis, eo cum praeda, tanquam in arcem validissimam, confugiunt, commeatu ante comparato: deficiente autem, piscibus aestu siccatis sese sustentant hyeme etiam; qua instante, naviculas et tormenta bellica in tuto ponunt, praesidio lectissimo relicto, ipsi vero Kiioviam, Krzyczovum, Cyrkassos, caeteraque regia oppida, vicina petunt. Atque his artibus eo potentiae pervenere, uti res eorum finitimis, Turcisque ipsis pariter formidolosae essent, essentque multo magis, si ebrietas apud illos exularet, et iuventus sanctioribus institutis disciplinae, ac continentiae formetur, essetque brevi futurum, ut non

solum vicinos hostes facile submoverent, sed etiam laudem et palmam potentissimi imperii penes Polonos relinquerent. Sed et modo bellatores praestantissimi, ipsique Poloniae Reges, eorum insigni opera utuntur.

Simonides Starovolscii. De rebus Sigismundi Primi, Poloniarum Regis invictissimi virtute et auspicio, gestis. Libri Quatuor. – Cracoviae, 1616. – p.19-21.

* * *

Levioris deinde armaturae, alii sclopetis oblongis, alii autem faretris et lanceis brevioribus sunt armati: et utrique loricis induti, atque communi nomine Cosachi appellati. Pedites verò, alii vocantur Haiduci, qui sunt è Polonia, aut Hungaria conscripti: alii Cosachi Zaporosenses, qui è partibus Russiae vicinis Scythiae, ultrò nomina dant militiae, et ducem suum proprium, disciplinamque castrensem habent. Omnes autem isti, frameis incurvis seu acinacibus, et sclopetis oblongis in praelio utuntur: nisi quod illi priores, uniformi vestium colore a Rege donantur: isti, rudi panno tecti, equos singuli ferè atque currus habent, quibus deinde castra sua muniunt, et in praeliis loco aggeris aut sepimentorum contra potentiam hostis utuntur (Sed haec sussicientius in Equite Polono ad Urbanum VIII) proque occasione et necessitate, partim in equis, partim pedes pugnát: partim dinique[**] naviculis suis conscensis maria pervolant, et Turcae ditiones infestant. Ut igitur omnis fere equitatus noster (praeter servos) è nobilitate est, sic totus peditatus è plebe, praeter cohortium ductores et praefectus Haiducorum. Nam Cosachorum Zaporosensium, uti centuriones, et Chiliarchae, sic et Dux ipse, quem è medio sui eligunt, plebeius est: modo artis bellicae peritus sit et fortunatus, alias deponitur statim, et alter illi surrogatur. Quem sequentes, terra et mari Scythas Tauricanos, atque Turcas assiduè bello lacessunt, et maximas de illis saepissimè victories referunt, adeo ut iam aliquoties Constantinopoli nostra aetate trepidatum fuerit.

Simonis Starovolsci. Polonia. – Coloniae, MDCXXXII (1632). – P.252-254.

* * *

[**] Напевно, тут *denique*.

{з параграфу „*Wojsko*”}

A jest jazda sama jakby czworakiego rodzaju, piechota zaś dwojakiego. Z jeźdźców jedni są cięższego uzbrojenia, drudzy lżejszego; z tych, których nazywamy ciężkozbrojnymi, jedni są kopijnicy i pospolicie zwą się husarzami, a inni w arkebuzy także zbrojni i nazywani są arkebuzerami; i jedni, i drudzy zaś w żelazne pancerze oraz szyszaki są okryci. Spośród lekkozbrojnych następnie jedni w arkebuzy wydłużone, drudzy natomiast w sajdaki i krótsze lance są uzbrojeni, przy czym i jedni, i drudzy pancerzami są okryci wspólnym imieniem kozaków są nazywani. Z pieszych zaś jedni, których zaciąga się z Polski albo Węgier, zowią się hajdukami, drudzy to kozacy zaporoscy, z okręgów Rusi pobliskich Scytii, którzy, również jako żołnierze kozakami nazywani, mają swego własnego wodza oraz własną taktykę obozową. Wszyscy zaś oni spis albo szabel i rusznic w bitwie używają, tyle że ci pierwsi jednolitą odzieży barwę otrzymują od króla, tamci, w byle jakie płaszcze odziani, prawie wszyscy konie i wozy mają, którymi następnie otaczają swoje obozy i w bitwach jako szańców albo ogrodzeń przeciw impetowi wrogów ich używają (lecz tych szerzej opisaliśmy w *Rycerzu polskim* dla papieża Urbana VIII) i w zależności od sytuacji czy konieczności bądź to na koniach, bądź pieszo walczą, bądź wreszcie na czółna swe wsiadłszy, morzem płyną i niepokoją tureckie dzierżawy.

Jak przeto cała prawie jazda nasza (prócz ciurów) ze szlachty jest, tak cała piechota z pospólstwa, oprócz dowódców oddziałów i oficerów hajduków. U kozaków zaporoskich przeciwnie, tak setnicy i tysięcznicy, jak nawet i wódz sam, którego spośród swoich wybierają, chłopem jest, byleby w sztuce wojennej był biegły i w boju szczęśliwy: w przeciwnym razie zaraz go zrzucają i kogo innego na jego miejsce obierają. Jak było powiedziane, lądem i morzem Scytów taurydzkich oraz Turków ustawicznie wojną niepokoją i najczęściej bardzo głośne zwycięstwa nad nimi odnoszą, do tego stopnia, że już kilka razy w naszym wieku Konstantynopol był w trwodze.

Starowolski Sz. Polska albo opisanie położenia Królestwa Polskiego z jezyka łacińskiego przełozył, wstępem i komenterzami opatrzył Antoni Piskadło. – Kraków, 1976. – S.140-141.

* * *

Caput VLTIVM.

De Cosachis Zaporosensibus.

{***Alii Coschi sunt, qui in Germania ferunt, et alii qui Turcas incursant.***} Quoniam multi multa de Cosachis fabulati sunt, vel Byzantio, vel ex Alemania, de illorum excursionibus in Turcarum regiones, litteris acceptis, per ordinarios tabellarios, qui nova quotidie spargunt, et nusquam certa adferunt, nescientes quod alii Cosachi sint, qui in Germania fuerunt, alii qui Turcam eiusque populos infestant: idcirco speciali hic modo Zaporosenses, qui Mari Euxino vicini manent, et cum Barbaris gentibus, bella quotidiana gerunt, describere intendimus, cum de illis Cosachis equitibus, quales Germanico Caesari suppetiabantur satis abunde capite paulo superiori dictum sit; maxime quod plurimi reperiantur rerum nostrarum imperiti, qui putent Cosachorum gentem, a Regni Poloniae populis esse diversam, lingua et origine.

Itaque sciendum Cosachos duplices esse equites Polonos leviter armatos alios; de quibus iam diximus: et alios pedites, ex Russiae provinciis, hoc est, Chioviensi, et Braclaviensi, Palatinatibus rusticos collector, et colluviem plebis; dicique *Zaporosenses* quasi ultra limitaneos poroh enim in Roxolano limen significat. {***Unde dicti Zaporosenses Cosachi.***} Ubi ergo Borysthenes, Russiae totius principalis fluvius, receptis amnibus innumeris auctus, ex cedit limina seu fines Terrae Chioviensis, quae ultima est versus Orientem, Regni Poloniae provincia, ibi in alveum unum sese recipiens, quo longius per decliva fertur, eo maiori cum impetu ad ima decurrit; et mole sua decidens inferius, gradus quosdam efficere videtur: donec ad infimam planiciem delatus, in ramos sese complures dividit, et insularum quas efficit oppositu cursum suum retundit, ac lenius postea in mare Euxinum defertur. Gradus itaque illi quos fluvius ille decidens frequentius efficit, porohi vulgo dicuntur, seu limina: et Cosachi ipsi, in insulis fluvii ultra limina illa habitantes. Zaporosenses, et Cosachi, quasi omnia spernentes, etiam ipsam mortem. {***Tres Cosachorum insulae in quibus habitant.***} Inter insulas autem Borysthenis, tres censentur esse praecipuae, in quibus Cosachi resident piscatu, venatione, aucupio, et rei militaris exercitio, vitam

traducentes. Prima insula ab eis vocatur Tomacouca, a Thoma, duce quodam illorum denominata. Secunda Kochan, quasi delicium velis dicere, quod multum Cosachis placuerit in ea habitare. Et tertia Visniovecki, quia ex Satrapis Russiae, Visniovecuis quidam, bella olim cum Tartaris, suis auspiciis gerens, eo sese cum suis velut in arcem munitissimam recipere solebat.

{***Qui sint*[1] *Zaporosenses.***} Sunt ergo Cosachi Zaporosenses rustici, ex pagis aut oppidis diversorum Equitum Poloniae, sed praecipue Regis ipsius, atque Episcopi Chioviensis, ultro; et sine stipendio ullo collecti, sola militaris gloriae fama illos convocante: Graecanici ritus omnes, et omnis litteraturae paene ignari. {***Quando coeperunt esse.***} Coeperunt autem originem suam, regnante in Polonia Sigismundo I qui cum Tartaris, Moschovitis atque Daciae incolis bella gravissima gessit: quibus exercitatus a puero Ostaphaeus quidam Daskievicius; ex oppido Ourucko, subditus Constantini Ducis Ostrogii, Generalis exercituum Magni Ducatus Lithuaniae, {***Et que Authore.***} viri bellicosissimi, postquam ad maturiorem aetatem devenit, coepit statim animos commillitonum praensare, et ut signa sua sequantur rogare, ac suadere, quod et persuasit: factaque nonnulla manu, duxit in hostem propriis auspiciis, semel atque iterum, et conglobatos tandem, indigetavit nomine Cosachorum, quasi contemnentium cuncta, praeter famam bonam: atque sic ex parvis initiis, sectam militarem fecit: et revera magnam. Nam statim in primordiis illis, et Moscho, et Tartaris valde gravis fuit, multisque cladibus Barbaros ille ipse affecit, Baltheo Equestri pro meritis a Rege donatus, et multis Praefecturis ornatus. Tandem vita functo, Centuriones novum sibi caput elegerunt, cum undique ad se praecipua quaeque iuventus conflueret divite praeda alliciente: obtinueruntque usu, et temporis successu, ut in hostem quando sibi placeret irent, etiam Rege inscio, et Repub. donec in Comitiis Regni moderatum fuit.

{***Aggregati successive et multiplicati etiam externos Principes bello iuvarunt.***} Praestiterunt nihilominus saepius fidelem patriae operam, vicinis quoque Principibus missis suppetiis, contra hostes fidei, videlicet Ivoniae, et Bogdano, Moldaviae: Aaroni, et Michaeli, Valachiae, Dynastis: Christophero, et Sigismundo Bathoreis,

[1] Помилка, має бути *sunt*.

Transylvaniae Principibus: Rudolpho, et Matthiae Romanis Imperatoribus, Hungariae florentissimum regnum ab Otthomanica crudelitate vindicantibus: {***Nobiles Polonos secuti Turcam infestarunt.***} ut hic omittam Lascios, Visniovecios, Strussos, Potocios, Jaslovecios, Pretificios, Buczacios, Korecios aliosque Podoliae megistanes, et Heroes fortissimos quos illi toties secuti, Turcarum exercitus atrocissimis cladibus affecerunt: {***Cum suis Ducibus progressi barbaros cladibus affecerunt.***} feceruntque illustre nomen Polonum, obtentis de Barbaris felicissimis victoriis, propriis eorum Polemarchis praeeuntibus, quales fuere Svierscovius ille animosus, Holubcus, Kosska, Serebrny, Loboda, Sagaidaczny, et qui nunc illis praeest, vir multa belli peritia clarus Dorossenko. {***Sed vetustate temporis omnia corrumpuntur et in deterius eunt.***} Sed quia nihil tam sanctum esse potest, quod non corrumpat diuturnitas temporis: multaque probe a maioribus instituta, uno senectutis vitio defluxisse in turpissimos ritus videmus. Ita et illorum institutum, bono fine, ad propulsandos Barbarorum incursus, statutum, corruptis successive moribus et disciplina, protulit nonnullos, qui contra fas nefasque ausi, non vicinos modo populos, pacem nobiscum colentes, armis lacescere[1], verum etiam patriam ipsam hostili plane modo depopulari, et in dominos suos rustici saevire. {***Cosachi puniti saepius a Regibus Poloniae.***} Quare audentem Dacos contra pacta Reipub. incursionibus infestare, Rex Stephanus, Divae memoriae Ducem eorum Podkovam, Leopoli capitis supplicio punivit. Serenissimus vero Rex modernus, Nalivaicum primo Generalem illorum Varsoviae Senatus decreto condemnavit. Deinde bello Moscovitico peracto, per Generalem magni Duc. Lit. Carolum Chodkievicium, grassantes per regni provincias, et nescio quid hostile molientes, clade notabili affecit, atque sic Pinscensem districtum, ac Modzyrensem, ab exactionibus ingentibus liberavit. Quos iterum Chodkievicius idem, tempore belli Turcici ad Chotimiam compescuit, decapitatis ex eis octuaginta praecipuis et Duce illorum Borodavka. Denique ante triennium, Stanislaus Koniecpolski, Regni Poloniae Generalis, rebelles bello ultus est, occisis ex eis octo millibus in acie: reliquos

[1] Мало бути «lacessere»? «lassescere»?

(nam quadraginta millia fuerunt) adstrictos sacramento, veterem disciplinam servare coegit.

Fiunt autem Cosachi Zaporosenses tali modo: primo[1] vere, cum nives liquefacti campos aperire incipiunt, quisque militari gloria concitatus, {***Quomdo[2] Cosachi exercitum suum colligunt.***} comparata navicula et commeatu, navigat secundo Borysthene, ad illas superius explicatas insulas Cosachorum, ubi dux illorum, seu Generalis, dilectum facit ex eis, qui veniunt, et quem aptum censet, referri in cathalogum a Secretario iubet: ineptum, recepto ab eo, quem secum tulit, commeatu, domum remittit. Conscriptos, vero, tradit disciplinae decurionum, quibus obedientiam perpetuo tenentur, donec vel statum, vel conditionem non permutaverint. Generalis ipse, de medio illorum eligitur: et durat, quantum, et foruna cum illo: Si tamen prudens, et gnarus rerum erit, comprobatur a Chiliarchis, sicut et isti a Centurionibus, aut Centurio a Decurionibus, usque ad terminum vitae: ad quem actum, sicut et ad reliqua consilia, non pertinent tyrones[3], usque ad triennium suspensi: quo tempore servorum loco sunt, et puniuntur gravissime a suis decurionibus, si quid delinquerint. {***Quomodo tyrones puniunt.***} Qui unus praeter novem commilitones veteranos, habebit triginta, et interdum qiunquaginta tyrones, quibus imperat herili modo, maxime cum ad praelium descenditur: nam tum, si qui forte ex eis diffugissent, comparere amplius non poterunt, nam fuissent capite puniti; nisi forte domi, cum iam redeunt omnes in hyberna[4], idque cum facti deprecatione. {***Quomodo Zaporohos custodiunt.***} Per brumam vero Generalis domum rediens, relinquit in qualibet insula, quingentos, ad custodiam locorum, tormentorum, aliarumve machinarum bellicarum: ubi sub megalibus[5] ex arundine factis, corticibusque arborum contectis, expectant reditum illius, et commilitonum; existimanturque esse clariores reliquis postquam aliquot annis; frigus et algorem ibi; atque famem, pro communi bono in excubiis manendo, supportaverint.

---

[1] Початок уривку перекладеного М.Грушевським (назви параграфів на полях він опускав).
[2] Мало бути «Quomodo».
[3] Від «tirocinium, i».
[4] hiberna.
[5] Від «mygale, es».

{***Quibus armis utantur.***} Arma omnes habent, sclopetum oblongum, et gladium incurvum: alii brevem lanceam, et sagittas, sed rarenter; thoracem ferreum, aut loricam, nullus, nec generalis ipse; sicut nec vestem splendidam, aut lautiorem mensam. Sed rudi gausape, et penula tecti, piscibus sole siccatis, et ferina vitam sustentant, fruituri mele, et sero lactis ad uxores reversi; namque in castris illorum faemina nulla esse potest, nisi forte cum praeda alia capta.

Bellandi modum duplicem habent. Mari, et Terra. {***Quomodo bella gerant in mari.***} Mare non omnes conscendunt, sed qui audaces tantum, et apti sufferre faetorem illius. naviculis utuntur, quae triginta homines aut amplius paulo capiunt, nec submergi a fluctibus possunt, certae herbae fasciculis per circulum navis adnexis. non se tamen pelago committunt, sed dextrum solum littus[1] adnavigant, Bassarabiam atque Thraciae agros palantes, in quantum pedes, una nocte recedere a navibus possunt. Longius, cum ad sinistrum Tauricam Chersonesum depopulantes navigant, quia Scithas contra se minus audere sciunt. Quod si in triremes Turcarum inciderint, consultius semper habent occumbere, quam turpiter fugire, aut deditionem fecere, atque ideo impares etiam viribus, pugnam non detractant, et frequentius versi in desperationem vincunt. Sicque victoria obtenta, interdum in Asiam, et Trapezuntum usque, cum triremibus Turcarum et signis, excurrunt, trucidantque aut capiunt quos offendunt incautos. Sed hoc antea fieri solebat; nunc Turca collocatis in custodiam maris illius, omnibus ferme navibus suis, praepedivit multum conatus illorum, qui frequentius iam proxima Constantinopoli praedia, igni succendere, aut depraedari solebant. Nec lucrari modo quidquam possunt, amplius nisi astu militari, seu stratagemate aliquo.

{***Quomodo in Terra Tartarorum.***} Cum autem in campos Nohayscensium Tartarorum, aut Praecopensium excurrunt, pedes omnes eunt; et si greges equorum nanciscuntur, extemplo se equites faciunt, et vel incursant hostem perturbatum, vel redeunt ad terram suam, et munitiones Borystenis, si ingruentem vident. Quod si armenta tantum, et oves repperierint, ligatos caudis, et cornubus pro

[1] litus.

munitione statuunt, si hostis ferox in abeuntes, et sic velut vallo muniti propugnant.

{***Quomodo in provinciis planis ubi currus habere possunt.***} Caeterum quando in alias provicias exercitum ducunt, currus uno equo tractos singuli habent, et bombardas secum aeneas trahunt, seu tormenta. Quilibet autem praeter pulverem bombardarium, et commeatum suum, tenetur habere securim, falcem, ligonem, restes et alia necessaria seu vallo faciendo, seu curribus ligandis, quando cum exercitu toto proceditur, pugnando per viam cum hoste: {***Quid Thabor dicatur.***} Et tum illi curruum in ordinem dispositionem Thabor appellant; Ubi ante, et a tergo machinas relinquunt: ipsi autem, latera cum sclopetis tegunt, et si grave periculum imminet, inter currus se se recipiunt; propugnatque tanquam ex munitione. Quod si non suffecerit et istud, currus e[un]dem in instanti terra implent, et vallum extruunt firmiorem.

Et is est modus bella conficiendi Cosachis, qui cum suo Thabor iuncti equitibus Polonis, magni solent esse momenti, ut ante septennium, in bello illo magno cum Turcis, experti sumus. {***Disciplina militari veteres repraesentant.***} Nec excedunt ipsi numerum quindecim millium, sed cum gregario milite, seu tyronibus, faciunt exercitum quadraginta millium, quos disciplina veterum Romanorum, habent; et silentium in castris, sobrietatem, obedientiam, reticentiamque secretorum diligentissime omnes observant, et vel Spartano more, aut potius rigore, delinquentes corrigunt. {***Sine stipendiis Reip. militant.***} Reipub. absque aere et stipendiis, ad solius Regis mandatum, in bellis servitia praestant et [….]m; quos tamen bello finito Rex summa aliqua notabili, donare solet, ac principaliores, possessionibus agrorum aut villarum. Tum nobiles ipsi quorum subditi sunt manumissione, et muneribus condignis. Non omnes tamen simul in bellum eunt, sed prout illis Regni Generalis supremus mandaverit: nam reliqui partim in mare excurrunt, partim in campos latissimos Scytharum, partim in excubiis Podoliae, et insularum suarum manent[1].

{***Regis Poloniae pro Regni defensione ultima potentia.***} Quod si igitur generalis aliqua expeditio Reipublicae fuisset promulgata,

[1] Кінець уривку перекладеного М.Грушевським.

habuisset Rex Poloniae, dilectu facto ex omnibus provinciis *Peditum* partim Haiducorum partim Cosachorum *octuaginta millia*. *Equitum* tum gravioris, tum levioris armaturae circiter *ducenta millia* absque ullis stipendiis, et indictione vectigalium. Sed qui non potuissent in unum locum convenire, ne nudaren[t qu]ae partes Regni: maior tamen pars potuisset aggregari, caeteris ad custodiam provinciarum relictis. Et ob id singulis annis, prima post Pascham Dominica, singuli districtus a suis Palatinis lustrantur, solentque omnes parati esse in omnes occasiones graves. {***Ordinarii exercitus Polonorum.***} Caeterum bella ordinaria milite stipendiario peraguntur, quibus Respub. ipsa tributis indictis persolvit, Rege nihil de suis proventibus spendente[1]. Quibus adduntur cohortes ultro in bella et sine stipendiis euntium: tum cohortes ditiorum, qui aut filios, aut nepotes suos ob patriae amorem, propriis sumptibus in castra mittunt. Reperiunturque complures, qui mille, et amplius, milites suo aere ducunt, quotiescunque Patriae necessitas postulaverit. Nusquam tamen talis exercitus solet esse maior millibus viginti, quia eodem tempore simul, oportet alium exercitum, alibi, et interdum quatuor in lo[co]s habere. Unde meis temporibus, maiorem exercitum contra hostes Patriae, non vidi, quam fuit ille *contra Turca[s] ad Chotimiam*, ubi cum mercenario, *triginta Polonorum, et quadraginta Cosachorum Zaporosensium millia fuere*.

Et hactenus, de excellentia Equitis Poloni, eiusque more militandi. Nunc ad te, o aeternum Numen, aeterna potentia Patris, breves, sed calidas preces converto. *Contere brachio tuo forti fortitudinem inimicorum nostrorum, et disperge illos in virtute tua, ut cognoscant quia non est alius, qui pugnet pro nobis nisi tu DEUS noster. Quoniam Rex noster sperat in te Domine, inveniatur manus tua omnibus inimicis tuis et dextera tua protegat eum.*

F I N I S.

Simonis Starovolsci. Eques Polonus.
– Venetiis, 1628. – P.51-68.

* * *

[1] Мало бути «splendente».

“Раннєю весною, коли сніги починають сходити з степів, кождий охочий до воєнної слави, спорядивши човна і припас, їде Дніпром до козацьких островів, а там їх вожд набирає військо з сих приходнів: здатних каже писареви вписати в реєстр, а нездатних відправляє до дому, забравши принесені ним припаси. Прийнятих роздає під власть десятників (отаманів): їх вони слухають, доки не змінить ся їх зайнятє або становище. Гетьман вибираєть ся з поміж них і зістаєть ся на уряді, поки фортуна служить; як він розумний і знає своє діло, то він до смерти все потверджують ся на своїм уряді полковниками, так як полковник сотниками, а сотники отаманами[1]. Не беруть в сім участи, так само як і в деяких иньших нарадах, новики (новобранці)[2]) – аж до трох літ; за сей час вони сповняють ролю слуг і коли що наброять, поносять від своїх отаманів тяжкі кари. Таких новиків отаман, окрім девяти старих вояків, має під собою тридцять, а иноді пятдесят, і ними розпоряджаєть ся як їх повний хазяїн, особливо в битвах: коли хто з них утіче з битви, то не сміє вернути ся – скарали б його смертю; хіба десь дома, як розійдуть ся на зиму, може їх перепросити. На зиму гетьман, вертаючи ся до дому, лишає на кождім острові по 500 людей – стерегти місця і гармати та всякий воєнний припас. Там в хижах сплетених з очерету, вкритих корою дерев, чекають вони повороту гетьмана і товаришів, і ті що кілька літ зносили тут холод і голод, для загального добра зостаючи ся на сторожі, вважають ся славнішими від иньших.

“Зброя їх – рушниця і шабля; иньші мають короткий спис і стріли, але рідше. Зелізної броні або панциря не носить ніхто, навіть гетьман, так само не має иншої одежі, або багатшого столу. Вбирають ся в грубу сорочку і керею, а живлять вяленою рибою та дичиною – мід або сир їдять, вертаючи ся до жінок: в таборі їх не може бути ніяка жінка, хіба візмуть яку зі здобичею.

---

[1] Гетьмана С. зве generalis, полковників chiliarchi, сотників centurions, отаманів decuriones. Порядок виборів і потверджень не мав, певно, в дійсности такого докладного степенування – С. далі сам дає понятє, що й загал козацький брав участь в виборах старшини.

[2] Tyrones.

“Воюють на морі й на суші. На море не всі йдуть, а тільки відважні та здатні зносити його запах. Човни мають такі, що беруть тридцять люда або трохи більше, і щоб не потонули, наоколо човна прив’язують ся снопи трави (очерету). На відкрите море одначе вони не пускають ся, але їдуть берегом в право і пустошать краї Бессарабські й Тракийські, на скільки можуть пішо пройти від кораблів за одну ніч. Дальше пускають ся, коли їдуть на ліво, пустошити Крим, бо знають, що Татари не мають такої відваги супроти них. Коли натраплять на турецькі галери, вважають завсіди за ліпше згинути, ніж безсоромно тікати або піддати ся, через те й не будучи рівні силами вони не ухиляють ся від битви і часто побіджають, попавши в розпучливе положеннє. А здобувши побіду часом на турецьких галерах, під турецькими корогвами їдуть в Азію, в Трапезунд і кого захоплять, беруть в неволю. Але се бувало ранійше, тепер же Турок майже всі свої кораблі обернувши на сторожу моря, богато перепинив їх нападів, а то вони були взяли звичай нападати, палити й грабувати навіть найблизші околиці Царгороду[1]; тепер можуть поживити ся тільки якимсь воєнним фортелем або штукою. На степи ж татарські, Ногайські або Перекопські вибирають ся пішо. Як надибають кінські табуни, раптом стають кінними і або нападають на перестрашеного ворога, або вертають в свої сторони і Дніпрові укріплення – коли ворог грізний. Колиж знайдуть тільки худобу або вівці, то пов’язавши їх за хвости й роги, ставлять їх замість укріплення, як їх нажене грізний ворог, і відбивають ся від нього наче зза валів. А коли їдуть походом в иньші краї, то кождий має віз запряжений одним конем і везуть на них мосяжні гармати, а кождий окрім рушниці і припасу мусить мати ще сокіру, косу, заступ, шнури і все иньше потрібне для того, щоб сипати вали або позв’язувати вози, коли приходить ся йти цілим військом оружною рукою (бючи ся з ворогом в дорозі). Вони називають таке розложене возів табором; з переду і з заду ставлять гармати, самі з рушницями прикривають боки, а коли велика

[1] Мова про морські походи особливо другого і третього десятиліття XVII в.

небезпека наспіє, ховають ся за вози і звідти боронять ся не мов зза укріплення. Коли ж і сього замало, то зараз наповняють вози землею і роблять з них міцнійший вал. Такий спосіб козацької війни. Їх табор злучений з польською кіннотою має величезну вагу, як переконали ся ми тому сім літ, в війні з Турками[1]. Самих козаків не більше 15 тис., але з новиками виходить військо сороктисячне, і в ній мають староримську дісципліну, спокій в таборі, тверезість, послушність, в секретних річах додержують пильну тайність, а провинників карають спартанським звичай, чи суворістю. Державі служать за наказом самого короля, без грошей і платні несуть службу і поміч у війні; тільки по скінченню війни король звичайно дарує їм значнійшу суму, а визначнійших з поміж них наділяє селами і маєтностями, а пани своїх підданих козаків – свободою з підданства й відповідними дарунками[2]. Всі на війну одначе не йдуть, а кому накаже коронний гетьман: иньші почасти йдуть на море, по части в степи на Татар; иньші зістають ся стерегти Поділє та свої острови".

Грушевський М.С. Історія Україні-Руси.
– Т.VII. – К., 1995. – С.295-297.

* * *

Але оскільки про Козаків [часті] згадки робляться, справа вимагає очевидця, котрий з ними б перебував та їм близьким був би. [Адже] дехто описує, то єдино через ту їх військову доблесть, то через імені славу. Отже, Козаки або Велони[3] є вояками за своїм власним вибором та доброю волею. Вони легке озброєння уживають – списи, шаблі, луки та рушниці, [причому] не водночас або усе разом, але за можливості та зручності: одне на човні, інше верхи на коні або пішими. Ці згадані, майже ніяк не турбуються про спорядження, пристойність та звичаї, але у збройному суперництві вони перемогти здатні найкращих, або як скрута – найкраще для захоплення здобичі допомогою

[1] В Хотинську війну.
[2] Іділя не конче згідна з фактами.
[3] Читай «Веліти»?

служать. Такі, що звуться козаками, і між поляками є легкоозброєні, але вони [такі] лише за манерою бою, а [в іншому] життя не змінюють. Бо ті, які суть Запорожці (а вони особливі), на островах мешкають за порогами Бористена, котрі з великим гуркотом з височини спадають. [Вони є] чудово виробленим природою кордоном (у просторіччі porohi), що плине між скелями і кораблям неприступним створений, ніби за задумом, рівнини прорізає. На ті простори, що їх нижче спадають, [запорожці] зі своїми човнами, що Чайками звуться, за линвами піднімаючись і спускаючись, потрапляють. Відтак, дехто [їх кличе] Низовцями – від мешкання на Низу річки або в нижній частині Русі[1], куди річка, віддаля збігаючи, плине. І вони під владою Корони є останніми[2]. [Вже] Донці, які над Танаїсом або Доном мешкають, Московітам підлягають. Спочатку їх досить таки мало було, але на волі вони зростали, прибавлялися та розселялися. Їх приходило все більше, бо острови ті, які заселяли або на яких шукали сховку, від нападів і з суходолу, і з човнів, хоча б і без рукотворних укріплень і споруд, щонайбільшу убезпеченість мають. Отже, з весни, численне військо, досвідчене в навігації, під тим іменем [козаків], сповнене наскільки можливо силою, татар <скіфів> і турків часто в битвах побиває, численні гучні перемоги [отримує], захоплюється на прикордонні варварські нації нападами і багато їх купців грабує, не мало навіть цілком руйнує поселень та уходить зі здобиччю. [Останню] ніби в замку найміцнішому ховають, улаштувавши заздалегідь підвіз припасів. Бо недостатньо своєї риби, влітку сушеної, що підкріплює взимку навіть. Згодом вони, човни та військову армату в безпечному місці склавши, охорону найдобірнішу залишивши, самі-таки до Києва, Кричева, Черкас та інших сусідніх королівських містечок відправляються. І від цього мистецтва вони потуги досягли, оскільки справами їх сусідні турки, які, водночас, самі жах наводили, були покарані найбільше. Якби хміль при цьому вивітрився та юність свято трималася настанов порядку і до

[1] За георгафічно-картографічною традицією.
[2] Варіант – найвіддаленішими.

стриманості себе привчала, невдовзі [знані були б], не як ті, хто єдино сусідів-ворогів охоче відганяє, але як навіть [такі, хто] похвалу і славу найсильнішу імперії, підвладної Польщі, залишив. Але і зовсім недавно войовники найвидатніші, самі польські королі, їх примітну допомогу уживали[1].

* * *

Розділ 8
Про Козаків Запорізьких.

{***Одні Козаки є, які в Німеччині служать, а інші, які на Турків у набіги ходять[2].***} Оскільки чимало численних про Козаків чуток

---

[1] Мова йде про присутність запорожців на бойовищах російської Смути, а вірогідніше, конкретно про свіжу участь у гучних рейдах Московщиною А.Лісовського (лютий 1615 – лютий 1616 рр.), коли козаки сягнули навіть Білого моря.

[2] Наполегливе роз'яснення цього питання як Старовольським, так і Любенським (наведений вище текст якого близький за часом) є відповіддю на інформації на кшталт ось розлогої реляції для двору герцогів Тосканських – «Relatione del Regno di Polonia scritta l'anno 1624»/ «Реляція про стан Королівства Польського 1624 р.», передостанній параграф якої носив титул «*Cosachi*» («*Козаки*»). У ньому, зокрема, повідомлялось «...si sono segnalati ultimamente nella guerra Turchesca in Vallachia, dove hanno esercitato l'offitio di buon soldati, et anco nel fatto d'arme dì Monte Bianco sotto Praga in favore di Cesare essendo prima stimati anzi atti a guastare il predare, che a campeggiare, e militare sotto buona regola» («*Они отличились в Валахии во время последней войны с Турциею [мова про Хотинську війну 1621 р. – Д.В.], где показались исправными солдатами, и в другом случае в битве при Белой горе под Прагою где дрались за Кесаря [8.XI.1620 р. – центральна битва початку Тридцятилітньої війни – Д.В.], а до того времени считались лишь годными опустошать неприятельский край, и неспособными нести регулярную полевую службу*»), цит. за: Бумаги Флорентийского центрального архива касающиеся до России/ Итальянские и латинские подлинники, с русским переводом графа М.Д.Бутурлина. – М., 1871. – Ч.II. – С.26, 212. Хотин справді зараховувався до діянь запорожців, в той час як Біла гора – то справа лісовчиків.

існує, або [з] Візантії[1], або з Алеманії[2], про ті виправи на Турецькі землі, письменники сприймають [це явище], за вістками з новин[3] (летючих видань-протогазет), що все нові щоденно сиплються і аж ніякої вірогідності не містять, не розуміють, що одне то Козаки, які в Німеччині служать[4], а інше – той люд, з яким Турки ворогують: з цієї причини спеціально ці, зовсім недавно, Запорожцями [звуться][5], які сусідньому Морю Евксинському[6] загрожують, і з Варварськими племенами, війну повсякчас ведуть, описи [їх слід] відділяти від тих, що про ту Козацьку [шляхетську] кінноту, яка, у недавньому минулому, Німецькому Цісарю на допомогу прийшла в цілком достатній кількості людей і звалася таким чином; Багато тих, хто здебільшого вигадує наші справи [через власне] невігластво, котрі уважають Козаків [окремим] плем'ям, від народу Корони Польської відділеним мовою та походженням.

Через це завважимо [поінформуємо], що Козаків два види є – [шляхетська] кіннота Поляків легкого озброєння, [це] один; про них уже мовилося: і другий – піхота, з руських провінцій, себто Київського та Брацлавського Воєводств селянська збиранина і набрід простолюду; звуться *Запорожцями* майже за-кордонними, бо «порог» у Роксоланів кордон <limen> означає. {***Звідки назва Запорізькі Козаки.***} Де тече Бористен[7], усієї Русі найголовніша річка, що ховає [в собі] незліченні протоки, щодалі повноводніші, відносить свій кінець за кордон Землі Київської, яка останньою є на Схід Корони Польської провінцією, там у русло одне своє знову зливається, що довго за схилом несе [свої води], тече здебільшого зі швидкістю, до низу

---

[1] Тобто Балкан.
[2] Мова йде про Німеччину.
[3] Варіант перекладу: «*за інформацією, що надходить в листах*».
[4] Мова йде про т.зв. козаків-*лісовчиків*, які пішли на службу імператора Священної Римської імперії німецької нації у 1618 р., і були доволі помітні на бойовищах Тридцятилітньої війни.
[5] Термін, справді, стає популярним вже з XVII ст., раніше зазвичай побутувало визначення «*низові козаки*» або «*низовці*».
[6] Чорному морю.
[7] Дніпро.

плинучі; і [всією] силою своєю спадає донизу, сходами, що утворилися з [Божої] волі: доки до поганої слави рівнини не доплине, на розгалуження свої в немалій кількості розділившись, і острови, що утворюються та течію її стримують, і потім вже повільно далі в море Евксинське впадає. Сходи оті то, з яких річка ця спадає, густо утворені, порогами у просторіччі звуться, себто рубежем <limina>: і Козаки ці, на островах річкових, за рубежем цим перебувають. Запорожців, і Козаків, майже всі зневажають, навіть до смерті [можуть убити]. {***Три Козацькі острови, на яких перебувають.***} Між островами ж Борисфену, три цінні є надзвичайно, на яких Козаки мешкають; рибу, звіра і птахів ловлячи та у військовій справі вправляючись, життя проводять. Перший острів від того звуть Томаківка, [бо] від Тома – вождя їх якогось [він] названий. Другий Кохан, майже коханням ніби[1], називається, який багато козаків вабить, як обійстя. І третій Вишневецький[2], який від Старости Руського, Вишневецького, котрий воював колись з Татарами; він власними силами бився, відтак, за своєю волею, у полях укріплення по собі залишив самотнє.

{***Які є Запорожці.***} Є отже Козаки Запорізькі селянами[3], з сіл або укріплених прихистків Шляхти Польської, але найбільше самого Короля та Єпископа Київського, на додачу; і без надання жодної плати, єдино на чутку про військову славу там скликаються: Грецької віри всі й усі писемність майже ігнорують. {***Відколи почалися.***} Початок або походження своє [мають] у королювання в Польщі Сигізмунда І, який з Татарами, Московітами та Дакії[4] мешканцями війни великі вів: {***І хто Засновники.***} їх [очолив] досвідчений змалечку Остафій

---

[1] Варіант – «*любовним бажанням*».

[2] Хортиця (Мала Хортиця – о.Байда?).

[3] Варіант – «*простолюдом*»; припустиме навіть тлумачення «мешканцями сіл/аграрних міст-містечок» – себто ледь не кожним на тогочасній Україні. Зауважу, що скорочений варіант аналогічної інформації в «Полонії» (1632), при описі Київського воєводства, містить слово «*plebs*»-простолюд.

[4] Молдово-румунські землі.

якійсь Дашкович[1]; з замку Овруча, підданий Костянтина Князя Острозького, Гетьмана досвідченого Великого Князівства Литовського; мужі войовничі, відтоді до останнього часу дійшли, відпочатку твердо, відважно товариство[2] вроджене [тримаючи] і як тільки позначать свого прихильника прохають, радять і намовляють останнього: зробись іншою рукою[3], будь першим на ворога з власної волі, і раз, і вдруге [прохають], і зібравшись врешті-решт до купи[4], заклинають ім'ям Козацьким, ніби збайдужіти до всього, окрім доброї слави: і так з хлопців[5] посвячується, до стану військового долучається: і насправді великого. Бо суворо відпочатку ними і Москалі, і Татари вельми обтяжені були, багато шкод Варварам вони самі поробили, Українною Шляхтою за послуги Короні обдаровані, і багато Урядниками споряджувані. Тоді як життя завершує, Сотники[6] нового собі голову обирають, [який має бути людиною] в усіх відношеннях надзвичайною, яка з молодістю поєднує [здатність] приваблювати багату здобич. Владу [має] справедливо вживати, як в часи успіху, так і тоді, коли ворог, собою задоволений, викликає гнів. Навіть королю [особа ватажка] незнайома [була], аж поки не були Річчю Посполитою, через Комісії Королівські, [козаки] обмежені.

{***Накопичення успіхів і поширення навіть на чужоземні Князівства війни молодецької.***} Напоготові все-таки часто вірно вітчизні служити, вони в сусідні якісь Князівства відправляються на допомогу, проти ворогів віри, а саме до Івоні та Богдана Молдавських; Арона та Міхала Волоських; до династів: Христофора та Сигізмунда Баторієв – Трансільванських Князів; Рудольфа та Матвія – Римських

---

[1] Лаври засновника козацтва для *О.Дашковича* пов'язані передусім з його проектом оборони українського кордону, представленим на сейм 1533 р. Для цієї справи він пропонував залучити 2 тисячі козаків (річкової піхоти на човнах) і кількасот козацької кінноти.

[2] Варіант – «*бойову співдружність*».

[3] Варіант – «*силою*».

[4] Трикратність добре знана і за іншими козацькими процедурами.

[5] Варіанти: «*джур-недоростків*», «*молодших-неповноправних*».

[6] Варіант – «*[з] сотників*».

імператорів, [аби] Угорське ясносяюче королівство від Оттоманської люті захищати[1]. {***Шляхтичі Польські, які нападами Турків турбували.***} Як-ось не лишити поза увагою тих Лаських, Вишневецьких, Струсів, Потоцьких, Язловецьких, Претвичів, Бучацьких, Корецьких та інших Подільських магнатів і Героїв доблесних, які ті усі напади [очолювали], Турецькому війську гидкому[2] втрат завдавали. {***Зі своїми Вождями ще більше варварам втрат завдавали.***} Гідно представляючи ім'я Поляків, одержавши над Варварами щасливі перемоги, особливо оті Полемархи[3] попередні, як Свірчовський[4] той відважний, Голубок[5], Кішка[6], Срібний[1], Лобода[2], Сагайдачний[3] і той, хто

---

[1] Усі перераховані випадки використання запорожців іноземними володарями відносяться до кінця XVI – початку XVII ст. (починаючи з акції І.Свірговського-Свірчовського на користь *Івоні (Іоанн III Лютий* – молдовський господар 1572-1574 рр.) у 1574 р. *Богдан IV Ляпушняну* – молдовський воєвода (1568-1572), активно боровся за повернення на трон до 1574 р.; *Арон Тиран* (✞ 1597) – молдовський воєвода (1591-VI.1592; X.1592-1594); *Міхай (Михал) Витязь* (1558-1601) – волоський воєвода (1593-1601); воєвода семигородський (1599-1600), воєвода молдовський (V-IX.1600); *Сигізмунд Баторій* (1572-1613) – трансільванський князь (1581-1594; 1598-1599, 1601-1602), *Христофор* – його брат; *Рудольф II* (1552-1612) та *Матвій* (1557-1619) *Габсбурги* – імператори Священної Римської Імперії (1576-1612 і 1612-1619 відповідно).

[2] Варіант – «*нелюдському*».

[3] *Полем* – давньогрецький бог війни з почту Ареса, отже *полемархи* – керовані (богонатхненні) Полемом.

[4] *Свірчовський (Свірговський) Іван (Ян)* – ротмістр оборони поточної південного українського прикордоння, на чолі козаків ходив 1574 р. допомагати молдавському воєводі Івоні Лютому у війні з Туреччиною. Ще в річпосполитській традиції часто подавався як перший власне козацький ватажок (на відміну від прикордонних урядників, які лише використовували козаків для державної потреби).

[5] *Голубок Габріель* (Гаврило) – командир загону козаків підчас битви з австрійцями під Бичиною 1588 р. (тут він і загинув). Пізніша польська літературна традиція зробила з нього образ ідеального жовніра.

[6] *Кішка Самійло* – герой відомої думи про звільнення козаків з турецької галери, ватажок запорожців 1600-1602 рр., активно співпрацював з урядом (тоді козакам «пробачено» Наливайківщину).

тепер їх ватажок, муж багатьма війнами досвідчений – Дорошенко[4]. {***Але відносно давніх часів усі вони збочили та в погіршення прийшли.***} Але нічого, зрештою, святого не мають, що не занепало б з давніших часів. Багато які добрі найстарші інститути, одні одряхліли, [інші] спотворились, поступово вийшли з обігу та в негідному ладі [тепер] представляються. Так і ті інститути, на добре, для відбиття Варварських набігів, визначені, спотворюються, успадковані звичаї та дисципліна сходять нанівець, і навпаки правдами-неправдами вони насмілюються, не лише сусідні народи, які мир з нами тримають, зброєю турбувати[5], але навіть батьківщину саму ворожими [діями] прямо навіть розоряти і в панів своїх селян збурювати. {***Козаки караються часто Королями Польськими.***} Через вільне поводження з Даками, які, проти державних пактів, нападами турбувалися, Король Стефан, святої пам'яті, Вождя їх Підкову[6] у Львові на відрубування голови скарав. Найясніший муж – Король нинішній, Наливайка[7], першого Гетьмана їх, у Варшаві, за Сенатським декретом, скарав. Згодом, по завершенні війни Московської, за Гетьманом Великого Князівства Литовського Каролем Ходкевичем

---

[1] *Срібний* – ватажок морських походів запорожців часів Хотинської війни 1621 р.

[2] *Лобода Григорій* – цей соратник Наливайка потрапив до переліку «вірних» козацьких ватажків, за свої антитатарські та антитурецькі акції першої половини 1590-х рр. (та й смерть від рук самих повстанців 1596 р. зробила йому в очах річпосполитського суспільства імідж менш винного, ба навіть просто «заблудшого»).

[3] *Сагайдачний Петро* – гетьман запорожців, герой походів на Москву 1618 р. та Хотинської війни 1621 р.

[4] *Дорошенко Михайло* – гетьман реєстрового козацтва 1625-1628 рр.

[5] Варіант – «*втомлюють*».

[6] *Підкова Іван* – претендент на молдовський престол, який пробував здобути в 1577 р. (на чолі запорожців), страчений, як порушник миру з Туреччиною, за наказом Стефана Баторія у 1578 р.

[7] *Наливайко Северин (Семерій)* – вождь козацького повстання 1595-1596 рр., в очах річпосполитського суспільства взірцевий образ козака-бунтівника.

[рухаючись][1], безчинствували по королівським провінціям і, ніби який ворог поводилися, шкоди шляхті починили, і так у Пінському повіті, як і на Мозирщині, від податків звичайних звільненої. Які знову Ходкевичем тим самим, підчас війни Турецької під Хотином, утримані в певних межах [лише шляхом] обезголовлення вісімдесяти з їх старшин і Вождя їх Бородавки[2]. Нарешті три роки тому, Станіслав Конецьпольський, Корони Польської Гетьман, повстання війною скарав, вбивши з них вісім тисяч на полі битви[3]. Решту (там сорок тисяч було) швидко до присяги привів, до давньої дисципліни службової примусив.

{***Як Козаки на виправи свої збираються.***} Дістали Козаки Запорізькі помітне значення зовсім недавно. На початку весни, [коли] з таненням снігів поля[4] починають ставати приступними, ті, ким рухає [бажання] військової слави, готують човна та припас, пливуть вниз Дніпром до тих вище означених островів Козацьких, де ватажок їх, або Гетьман, вибір[5] робить з тих, хто прибув і тих, хто гідний оцінює та внести до реєстру Писарю наказує. Негідним [велить] забиратись назад від нього, тим, кого з собою веде, припасом домашнім поступившись. Списані [до реєстру] чоловіки передаються під команду курінних отаманів[6], яким [вони] надалі послух віддають, аж доки або статус [їх], або умови зміняться цілком. Гетьман сам з-поміж них обирається і тримається [стільки], скільки і фортуна з ним. Якщо, зрештою, розумний і вправний у справах є, схвалюється

---

[1] Найвірогідніше мова йде про події початку 1613 р., коли неоплачене Річчю Посполитою військо давалося взнаки ледь не по всій державі.

[2] *Бородавка (Нерода) Яків* – гетьман (старший) запорожців на початку Хотинської війни 1621 р., мав сумнів щодо потреби єднання з урядовими військами під Хотином. Після прибуття до козацького війська П.Сагайдачного втратив провід на користь останнього та був скараний на смерть.

[3] Мова про *Куруківську кампанію 1625 р.*

[4] Варіант «*степи*»; «*Дике Поле*».

[5] Варіант – «*добірний загін*».

[6] Дослівно – «*десятників*».

Полковниками[1], так як і самі вони – Сотниками, і навіть Сотники – десятниками, безперервно [аж] до кінця життя [урядує]. До цих дій, так само як і до формальної ради, не залучаються новобранці, аж до трьохрічного [стажу козакування]. Той час [вони] джури[2] місце займають, і караються найсуворіше своїми десятниками, якщо якось прогрішать. {***Як новобранців карають.***} Той один [десятник], крім дев'яти військових товаришів-ветеранів, має тридцять, а інколи і п'ятдесят новобранців, яким наказує, як хазяїн навіть; а найбільше зі вступом до битви, оскільки тоді, якщо часом якийсь з них кинеться навтьоки, з'являться [перед очі командира] більше не може, бо буде на смерть скараний; хіба лише часом дома, уже з поверненням усіх на зимові квартири, йому, за посередництвом, дозволено просити пробачення. {***Як Запоріжжя охороняють.***} Узимку Гетьман додому повертається, залишаючи на кожному острові п'ятсот [козаків] для охорони місця, армати та іншого військового спорядження. Де в заглиблених у землю, з очерету зроблених, покритих корою дерев [куренях], чекають [вони] на повернення його [гетьмана] та бойових товаришів. Уважають, що доблесніші [від інших] є ті, хто лишався вже кілька років у тому суворому краю на морозі і славу, для загального добра на сторожі залишаючись, підтримали.

{***Яку зброю уживають.***} Зброю всі мають – рушниці довгі[3] та шаблі криві; інші – короткі списи та стріли[4], але рідко; панцира залізного або легкої броні ніхто, навіть сам гетьман [не має]; так само немає одягу, що вирізняється [багатством], або розкішнішого столу. Але грубою шерстяною тканиною[5] та плащем теплим[6] [вкриті], рибою сухою та дичиною живляться, насолоджуючись медом і сиром молочним [лише, коли] до

[1] Дослівно – «*тисячниками*».
[2] Дослівно – «*слуги*», «*невільника*».
[3] Мова йде про *яничарки*, які мали довший ствол, порівняно з європейським *мушкетом*.
[4] Можливо, тут йдеться про зброю козака-кіннотника.
[5] Контекстний варіант – «*сіряком-сермягою*».
[6] Контекстний варіант – «*киреєю-буркою*».

жінок вертаються; бо ж у таборі їх жінкам жодним бути не можна, хіба випадково зі здобиччю іншою захоплять.

{***Як війну ведуть на морі.***} Спосіб воювання подвійний мають. Морем і суходолом. На море не всі відправляються, але лише ті, хто відважний і здатний переносити нудоту від нього[1]. Човни вживають [такі], які тридцять людей або дещо більше беруть [на борт], але, щоб не тонути від хвилювання [моря] були здатні, певні в'язанки трави[2] навколо судна приторочують. Не пускаються вони, утім, на [відкрите] море, але праворуч вздовж пустельного морського узбережжя пливуть, Бессарабії та Фракії[3] землями блукають, [так далеко] наскільки пішки за одну ніч можна відійти від кораблів. Довше, коли ліворуч Таврику Херсонеську[4] пустошити пливуть, знаючи, що Скіфи[5] проти них менш відважні. Якщо хтось на галери Турецькі натрапить, радять завжди [радше] загинути, ніж ганебно втікати або здаватися, і тому, навіть нерівні силами, битви не ухиляються і часто без жодної надії насамкінець перемагають. Так перемоги досягнувши, іноді до Азії та до самого Трапезунду з галерами Турецькими і знаками[6] виправляються, вбивають або захоплюють тих, хто назустріч [трапиться] необережно. Але це звичайним давно було; нині Турки порозставляли на охорону моря від них майже усі свої кораблі, що перепиняють багато спроб їх [козаків], які часто вже [в] околицях Константинополя здобич [брали], вогнем палили або лише грабували[7]. Та не лише [задля] наживи якоїсь, а більше хіба лише [заради] мистецтва військового або військової хитрості кудись в інше місце здатні [вирушити].

{***Як [воюють] у Землі Татарській.***} Коли ж у поля Ногайських або Перекопських Татар виправляються, піші усі йдуть; а якщо

---

[1] Себто не страждає на морську хворобу.

[2] Контекстний варіант – «*очерету*».

[3] *Бессарабія та Фракія* – нині чорноморське узбережжя України, Румунії та Болгарії.

[4] Крим.

[5] Кримські татари.

[6] Варіант – «*прапорами*».

[7] Найбільш пам'ятними тут були походи першої половини 1620-х рр.

на табуни кінські наштовхнуться, одразу свою кінноту роблять і або нападами ворога непокоять, або повертаються до своїх земель та укріплень Дніпрових, якщо вторгнення[1] бачать. Якщо хто лише крупну рогату худобу та вівці знайде, то зв'язують за хвости і роги [і тварин] замість укріплення ставлять, якщо вороги хоробрі при відступі, і так, ніби валом з палісадом укріплені, обороняються.

{***Як [воюють] у краях рівнинних, де віз можуть уживати.***} Інша [річ], коли в інші краї військо ведуть. [Тоді] віз однокінний[2] кожний окремо має та гармати з собою мідні[3] тягнуть або гаківниці[4]. Кожний-таки, окрім пороху та харчів своїх, уживати має сокиру, косу[5], мотику[6], мотузки та інші потрібні [речі] або для насипання валів, або возів окопування, коли з військом усім рухаються, б'ючись за шлях з ворогом. {***Таке [шикування] Табір називають.***} І тоді ці вози в порядку розставлені Табором звуть; де спереду і з тилу гармати залишають; вони [козаки] ж, фланги з рушницями прикривають, а якщо сильна небезпека загрожує, між вози свої відходять; обороняючись, ніби з укріплення. Якщо коли [того] не буде досить і цього, віз той самий ураз землею наповнюють і вал зводять міцніший.

І такий є спосіб війни витворений Козаками, які зі своїм Табором, у поєднанні з кіннотою Польською, великої підпори мають значення, як перед тим сьома роками, у війну ту велику з Турками, пересвідчилися було. {***Дисципліну військову на стародавніх (античних) взорують.***} Не перевищують вони кількістю п'ятнадцять тисяч, але з простими вояками або новобранцями/джурами, складають військо сорокатисячне, що дисципліну стародавню Римську має; і тишу в таборі, тверезість/помірність, послух, збереження таємниці найстаранніше всі дотримуються і навіть Спартанським звичаєм

---

[1] Себто контракцію.
[2] З одним конем у запрягу.
[3] Варіант – «*бронзові*».
[4] Дослівно – «*метальні машини*».
[5] Варіант – «*серп*».
[6] Варіант – «*заступ*», знаряддя для копання.

чи точніше суворістю провини виправляють. {***Без жалування за Державу воюють.***} Державі без грошей та плати, від одного [лише] Короля мандат [одержавши], на війні службу виконують і допомагають. Їм, утім, по закінченні війни, Король суму таку чи іншу помітну/надзвичайну дарувати має звичай, а старшині у володіння землі та села. Тоді і шляхта тим, хто [їх] підданими є пробачає провини[1] та обдаровує належним чином. Не всі, зрештою, одночасно на війну йдуть, але в залежності як їм Гетьман Коронний найвищий наказує: бо залишають частину на море виправлятись, частину в полях найрозлогіших Скіфських[2], частину сторожу Поділля та островів своїх утримувати.

{***Корони Польської для захисту Королівства крайня межа сили.***} Якщо[*] випаде загальна якась виправа державою/Річчю Посполитою оголошена, має можливість Король Польський виставити вибраної з усіх провінцій *Піхоти* почасти Гайдуцької, почасти Козацької *вісімдесят тисяч*. *Кінноти* так важкого, як і легкого озброєння близько *двадцяти тисяч* без якоїсь платні та надзвичайного оподаткування платників податків. Але їх неможливо в одному місці зібрати, аби не оголити якусь частину Королівства: утім, більша частина може бути з'єднана, завжди для охорони провінцій залишку [вистачить]. І до того кожний рік, відразу після Пасхи Господньої, кожний повіт своє Воєводство люструє [ревізує], щоб, як зазвичай, усім у готовності бути в усіх випадках небезпечних. {***Упорядкування війська Польського.***} Завжди війна проріджує упорядкованих вояків платних/жовнірів, яких держава/Річ Посполита сама податком надзвичайним [індуктою] оплачує: для Корони – то ніщо, з її зборами/прибутками пишними. Тих, кого приваблюють військові підрозділи [полки][3] добровільні на війну і без платні йдуть: тоді військовими підрозділами керують ті, хто або синів, або бастардів своїх на війну через любов до вітчизни береться

[1] Варіант – «*відпускає на волю*».
[2] Дике Поле.
[*] Усі ці два прикінцеві абзаци є, власне, підсумковими для цілого трактату; вони суто механічно додані до останнього розділу.
[3] Дослівно – «*когорти*».

до табору прислати[1]. Знаходиться багато тих, хто тисячу і більше вояків своїм коштом виставляє, повсякчас, як Вітчизни потреба просить [вимагає]. Утім, ніяк таке військо не може бути понад двадцять тисяч, оскільки, водночас, треба друге військо десь у іншому місці, а іноді і в чотирьох місцях мають [одночасно в них потребу]. За моїх часів, більшого війська проти ворогів Вітчизни не бачив, як було це *проти Турків під Хотином, де з найманцями тисяч тридцять Поляків і сорок Козаків Запорізьких було*.

І досі ще від неперевершеного Лицарства Польського нема більш войовничого. Тепер до тебе, о вічна Велич, вічна сила Вітчизни, коротко, але палко з молінням звертаюся. *Зітри рукою твоєю сильномогутньою ворогів наших, та розсій їх в доблесті твоїй, щоб зрозуміли, що то ніхто інший б'ється за нас, а тільки ти, БОГ наш. Оскільки Цар наш возлюблений, ти Господи, знайдеш рукою твоєю усякого ворога твого і правицею твоєю прикриєш [від] нього.*

К І Н Е Ц Ь.

* * *

{*з параграфу* «***Військо***»}

...Легкого зрештою озброєння, одні довгими рушницями, інші ж сагайдаками та короткими списами озброєні: і кожен з них у легкий панцир <кольчугу> зодягнутий, і загалом іменем Козаки називаються. Піхоту звичайно одних звуть Гайдуки, яких у Польщі або Угорщині набирають[2], інших Запорозькі козаки, які походять з Русі, сусідньої із Татарією <Скіфією>, і які з власної волі надали ім'я це війську [своєму]. Вони свого особливого гетьмана мають і мистецтвом організації військового табору володіють. Усі ж вони, шаблі криві або акінаки та довгі рушниці до битви уживають. Хіба лише яким

[1] Мова йде про приватні загони.

[2] *Гайдуки* загалом вважалися «угорською» військовою формацією. У Речі Посполитій у «моду» їх широко ввів король-угорець Стефан Баторій.

там старшим одностроїкольорові[1] від короля дарують. Ці поношені червоні покрови вершники лише носять і також кінні запряжки возів мають, з яких зрештою [козаки] табори свої огороджують, і на місці битви, як вали або загородки, проти сили ворога застосовують <...>. Залежно від обставин і потреб почасти кінно, почасти пішо б'ються, почасти ж, зрештою, на човнах своїх, що злагоджено морем літають, і владі Турків загрожують. Як майже вся наша кіннота (за винятком слуг) шляхтою є, так уся піхота з плебеїв, за винятком командирів полків та старшин Гайдуків. Утім, Козаки Запорозькі, як сотників і полковників <Тисячників>, так і самого Гетьмана, обирають із свого середовища, відтак вони плебеї. Аби тільки у військовому мистецтві досвідчений і щасливий, нема інших постійних вимог [до їх ватажків], а других там переобирають. Вони [запорожці] постійно даються взнаки землі і морю Кримських Татар <таврійських скіфів>, а також Турків повсякчас війною турбують і найбільше там вельми частими перемогами відзначаються, навіть недавно, за нашого віку було, Константинополь дрижати примусили[2].

⌑ ⌑ ⌑

11.
Павел Пясецький

Cosacorum militiam Rex Stephanus ordinat.

"Nec minus providit confinium illorum securitati Rex Stephanus, militia Cosacorum melioribus legibus sociata: Ista enim eousque in incerto consiliorum fluctuans, et nullis legibus, nulla disciplina militari cohaerens, magis latrocinii, vel aliqujus tumultuariae manus spesiem praeferebat. Et praemonemus, ne quis erret in nomine Cosacorum, ut plurimi rerum ignari putant esse gentem propriis Terrarum terminis, et proprio Reipub. vel

[1] Контекстний термін – «*барва*».

[2] Мова, напевно, йде про гучний козацький похід 1624 р., коли були спустошені околиці Константинополя.

Tetrarchiae statu consistentem; sed non sunt, nisi species una ex genere militiarum Polonicarum, nempe militia celerum seu velitum, vel levis armaturae. Quod satis exprimit Ethymon nominis *Kosacy* dictum a *Kosá*[*] in Polonico idiomate, in Latino sonante *Capra*, quasi qui aequent vel assimilent capram agilitate et curiositate penetrandi inaccessa. Ac quicunque per Poloniam vel apud Regem, vel apud Principes ac nobiles privatos, aut etiam in exercitu stipendia levioris armaturae merentur, nonnisi *Kozacy* nominantur, iisque arma, arcus, et pharetra, acinax, et nunc etiam bombardis et loricis ferreis utuntur.

Cosacorum nomen unde derivatum.

Omnes autem sunt Poloni, seu ex Provinciis Poloniae oriundi, et illi qui iam societatem Cosacam Zaporovianam repraesentant, maxime ex Provinciis Poloniae Russicis vicinioribus Chersoneso Tauricae prodeunt, potissimumque primo vere familiis, uxoribusque, domi quisque suae, donec pro hybernis ad eas redierint relictis, ad Insulas Boristhenis conveniut. Fluvius enim iste ducenta milliaria Germanica a fonte suo ex finibus Moschoviae per Severienses et Lithuaniae Provincias, ac demum per Russiam Albam, et Kijoviam decurrens, innumeris minorum fluminum aquis auctus, ubi secundo cursu infra Kijoviam quinquaginta milliaria Germanica est praeterlapsus, offendit in quodam flexu scopuloso Polonice seu Slavonice *Porohi* vocitato, ex quo per gradus delabitur, septuaginta Insulas alluit, quae a dictis gradibus decurrentium fluctuum Zaporohi, quasi ultra gradus, quod sint ultra illos scopulorum gradus nomen habent, et *Kosacy* inde, quod in illis Insulis militiae vacant, *Zaporohiani* denominantur, ac ibi congregati, si feriandum est, venationibus, et

Boristenes fluvius.

Cosacorum vivendi ac militandi modus.

[*] У першому виданні 1645 р. на місті *Kosá* маємо ще не латинізовану форму *Kozá*.

Tartari Tauricam incolunt.

piscatui intenti, pisces cineribus salis loco confricatos ad solem siccant, et illis vivunt. Obsident autem assidue transitus omnes Tauricanorum Tartarorum, et observant si alicunde praeda onusti redeunt, eamque excutiunt ac continuis Tauricam excursionibus divexant. Quatridui enim tantum itinere distant ab Insulis illis Cosacorum Zaporohianis angustiae peninsulae Tauricae, et ex ipsa Taurica natura saxea et arida, ac pascuis carente, prodeunt Tartari extra angustias peninsulae illius ad planities campestres, ibi a Moschovia et ripis Meotis paludis ad ripas Boristhenis latissime patentes, ac in illis cum suis familiis et pecoribus degunt, nec habent domos, sed protenso velo aliquo a plaustro, eo a pluviis vel a nivibus cum infantulis ac uxoribus suis defenduntur: ubi autem in uno loco depascunt herbas, promovent alio illa sua plaustra, atque ita vivunt, et inde vel in Moschoviam per Campestria, vel Boristhene transmisso, in confinia Poloniae populabundi excurrunt, quamvis redeuntes vix aliquando effugiunt manus Cosacorum. Sed maxime eminet industria rei militaris Cosacorum in praeliis maritimis, quae ea ratione ineunt: Tiliam arborem crassitie praestantem, et natura ad omnem flexum facillimam caedunt, et solidum ejus truncum excavant, ac tepefactum arte, in latum et concavum diducunt, ex eoque lembum seu scapham formant, quae triginta vel etiam quadraginta armatorum est capax. Eam deinde coriis intus muniunt, et a lateribus appendunt juncos in manipulis accurate colligatis, qui irruentes aequoris fluctus leniter excipiunt, et a scapha in tantum arcent, quod etiam inter gravissimas procellas totum illud mare nigrum illaesae decurrunt. Istis igitur *Kosacy* armis et cibariis ad plures dies provisi, per Boristhenem (qui ab Insulis illis Zaporohi ad fauces maris a praesidio

Tartarorum vivendi mos.

Cosacorum navigandi in mari modus.

Turcico Oczakovia custoditas per triginta milliaria Germanica suum cursum prosequitur) invehuntur in mare Euxinum, frustra repugnantibus ab utraque ripa praesidiariis Turcicis, cum illud ostium pareat late ultra duo milliaria Germanica, nec facile ex praesidiis offendi possunt, medio ejus alveo descendentes. Immo et ipsis praesidiis sunt formidolosi, ac saepius illa expugnant, fortes enim et in numero magno prodeunt, nonnunquam pluribus quam centum scaphis, ita quod applicantes ad littora Asiae, quae nunc Natolia dicitur, plura millia armatorum exponunt, praeter custodias servandis navibus destinatas, ut non raro egressi in continentem, justo quasi exercitu praelio cum hoste decertent, ac aperta vi munitas Urbes oppugnent: prout nostro tempore Trapezontum Urbem Asiae illius opulentissimam aggressi, eam expugnarunt; et deinde Synopen aeque celebrem captam diripuerunt ac vastarunt: ac etiam in ipsa suburbana Constantinopolis effusi, praeda repletis scaphis spectante Constantinopoli abierunt. Sed maxime infestum reddunt mare Euxinum assidue illud pervagantes: nec cohiberi possunt classe triremium Turcicarum, quinimmo eam quoque non raro persequi audent, et saepius profligant. Et si major ingruat vis, locorum periti facile declinantes, quo majores naves non valent, ad littorum vadosa in illo mari longe lateque patentia frequentissime evadunt. Innumera censeri possent militiae istius Poloniae fortia facinora, quibus Turcicum Imperium assidue exercet, et longe in eo omnibus militiis Europaeis praestat, vel ipsis Turcis testibus, quibus nil est formidolosius nomine Cosacorum, quantumvis alii Ordines militares Christiani tumeant gloriosis titulis, et magnificis nominibus.

Cosacis Rex Stephanus attribuit Techtimirow Oppidum.

Hanc itaque militiam Stephanus Rex ordinatiorem habere desiderans, attribuit illi

Castrum Techtimirow cum suo Territorio, situm ad ripas Boristhenis infra Kijoviam viginti milliaribus Germanicis, ubi consiliorum et Magistratus militaris sedem, ac armamentarium, receptaculumque bellicorum apparatuum habeat; cum ante nullo certo Magistratu, nulla firma sede constaret, sed eius milites tumultuarie collecti singulatim, iterumque pro hybernis per Poloniam dilapsi ad propria, nullam stabilitatem societati suae providebant. Nunc unum ducem, quem Rex Poloniae illis praeficit habent, Praefectos vero alios militares ipsi sibi deligunt, et tam Dux quam Praefecti sive Ductores Ordinum Techtimirii resident, praediumque militare circum se sufficiens retinent. Immo et ad custodiam Insularum Zaporohi, non minus quam bis mille viros selectiores relinquunt, reliquo vulgo per Provincias Poloniae ad domos proprias hybernatum remeante. Iterum tamen facile conveniunt vocati, legitimum Magistratum et perfectioris iam societatis leges studiosius observantes."

Chronica gestorum in Evropa singularium: a Pavlo Piascio episcopo Praemisliensi. – Cracoviae, 1648. – P.45-46.

* * *

„XIX. Bezpieczeństwu granic niemniéj zaradził król Stefan lepszém urządzeniem wojska kozackiego: to bowiem do owych czasów w niestatecznych wahające się radach, żadnemi prawami, żadną karnością nieujęte w kluby, łotrowskiéj raczéj lub jakiéjś z rozruchu powstałéj zgrai wystawiało postać. Tu ostrzegamy, niech imię Kozaków nikogo nie wprowadza w błąd pospolity wielu nieświadomym rzeczy, co ich mają za naród, właściwemi granicami kraju i pewną ustawą Rzeczypospolitéj albo innego udzielnego państwa ustalony: nie są oni niczém więcéj, jak jednym z rozmaitych gatunków wojska polskiego, to jest wojskiem lekkiém czyli lekkiego oręża: co dostatecznie wyraża nazwisko *Kozaków* pochodzące od słowa polskiego *koza*, w języku łacińskim *capra*

brzmiącego, jakoby rączością i przedzieraniem się do miejsc niedostępnych wyrównywali kozie, albo jéj podobnemi byli. Stąd którzykolwiek w Polsce, bądź u króla, bądź u możniejszych panów i szlachty, albo też w wojsku Rzeczypospolitéj za lekko-uzbrojonych służą, kozakami się zowią, i pospolitą ich bronią jest łuk, kołczan i szabla, a teraz nawet samopałów i żelaznych pancerzy używają. Ci wszyscy są Polacy, czyli w prowincyjach polskich urodzeni; którzy zaś dzisiaj związek zaporoski składają, ci po większéj części pochodzą z prowincyj ruskich do Polski należących i Tauryce przyległych: pospolicie zaraz na początku wiosny opuściwszy żony i rodziny swoje, do których aż na zimę powracać mają, do wysp się dnieprowych ściągają. Rzeka ta bowiem od wierzchowiska swego, w granicach moskiewskich poczynającego się, przez Siewierszczyznę, Białoruś i Litwę 200 mil niemieckich do Kijowa ubiegłszy, wlewem niezliczonych rzek mniejszych pomnożona, gdy w poniższym od Kijowa biegu mil 50 niemieckich domierza, trafia na niejaki schyłek opoczysty, po polsku czyli po słowiańsku *próg* albo *poroh* zwany, z którego przez skały wielu odstępami przerwane, jakby po stopniach kamiennych spada, a po równinie rozlana i na mnogie koryta podzielona, siedmdziesiąt obmywa wysp, które od rzecznych *porohów* czyli stopni spadających wód *zaporohy*, że za progami owych skał leżą, są zwane, a stąd Kozacy, że na owych wyspach żołnierką się bawią nazwisko Zaporozców mają i tam w chwilach wolnych od boju rybołowstwu oddani, ryby popiołem zamiast soli natarte na słońcu suszą i niemi się żywią. Z tych to kryjówek ustawicznie czatują na wszelkie przechody Tatarów krymskich, i gdy ci skądkolwiek obciążeni łupem wracają, oni go im odbijają i Taurykę ciągłemi wycieczkami trapią. O cztery tylko bowiem dni drogi od tych wysp zaporoskich odległy jest Perekop, czyli ciasne wnijście do Pół – wyspu Krymskiego, którędy z Tauryki z przyrodzenia swego kamienistéj, suchéj i z pastwisk ogołoconéj wychodzą Tatarowie za cieśninę owego półwyspu na rozległe stepy, które się od Moskwi i brzegów Meotydzkiego Jeziora aż do brzegów dnieprowych szeroko ciągną i na nich z rodzinami i stadami swemi przebywają: nie mają oni domów, ale pod rozbitą nad wozem pilśnią z żonami i dziećmi od śniegów i deszczów się chronią: a gdy na jedném miejscu wypasą trawy, daléj pomykają owe kolasy i tak

życie swe pędząc stamtąd albo do Moskwy przez stepy, albo się przez Dniepr przeprawiwszy, w pogranicze Polski dla łupiestwa wypadają, lubo za powrotem swoim rzadko kiedy rąk kozackich uchodzą. Ale waleczność Kozaków najznakomiciéj okazuje się w bitwach morskich, które tym sposobem staczają: ściąwszy wydatniejsza z miąższości lipę, z przyrodzenia swego wszechstronnemu gięciu powolną, wydrążają jéj pień i tenże sztucznie parą rozegrzany na szerokość i wklęsłość rozwodząc, przekształcają go w łódź, od 30 do 40 ludzi zbrojnych pomieścić w sobie mogącą. Tę wewnątrz obszywają skórami, a u krawędzi burt zawieszają snopy sitowia ściśle powiązane, które natarczywość fal morskich zwolna odbijając, tak moc ich szturmu łagodzą, że takowe statki czajkami po rusku zwane pośród najgwałtowniejszych nawalnic całe Morze Czarne bez najmniejszego uszkodzenia przebiegają. Temi to więc łodziami Kozacy, w broń i żywność kilkudniową zaopatrzeni, korytem Dniepru (który od wysp zaporoskich do ujścia swojego w morze, załogą turecką, przy Oczakowie osadzonego, 30 mil niemieckich przebiega) wypływają na Morze Czarne przy daremnym odporze załóg tureckich, po oboim brzegu warownie swoje mających, gdyż ujście to szerzéj się nad dwie mile niemieckie rozlewa, a oni środkiem się jego spuszczając niełatwo rażeni być mogą. Samym nawet miejscom obronnym są straszni i częstokroć szturmem je biorą: silni bowiem i liczni, niekiedy więcéj jak na stu czajkach wyprawiają się, a gdy do brzegów Azyi Mniejszéj, dziś Natoliją zwanéj, przybijają, po kilka tysięcy ludu zbrojnego wysadzają na ląd, oprócz zostawionych pocztów na straży statków, tak, że uszykowane zastępy w okazałości słusznego wojska wstępnym bojem potykają się z nieprzyjacielem i do miast najobronniejszych szturmują: i tak za naszych czasów podstąpiwszy pod Trebizond, jedno z najbogatszych miast Azyi Mniejszéj, szturmem go wzięli, a potém równie sławnego miasta Synopy dobywszy, zrabowali ją i spustoszyli, a nakoniec zapędziwszy się aż na przedmieścia konstantynopolitańskie, obciążeni łupem w obliczu Konstantynopola na czajkach swoich bez szwanku odeszli. Największe zaś rozboje popełniają w ustawicznem krążeniu po Morzu Czarném, ani poskomieni być mogą od trzech-rzędowych galer tureckich, te owszem nierzadko ośmielają się

ścigać, i częstokroć je porażają; a jeźli przemagająca siła na nich nastąpi, dobrze świadomi miejsc, uchyleniem się na mielizny większym okrętom niedostępne, a na pobrzeżach owego morza szeroko się rozbiegające, bezpiecznie uchodzą. Niezliczone téj polskiéj milicyi możnaby wymienić przewagi, któremi ona potęgę otomańską gnębi i wszelkie wojska europejskie daleko przechodzi, za samém nawet świadectwem Turków, którym nic nie jest straszniejszego nad imię Kozaków, chociaż inne wojskowe chrześcijaństwa zakony z szumnych tytułów i wspaniałych nadymają się nazwisk.

XX. Tęto milicyją król Stefan chcąc w tryb porządniejszy wprawić, nadał jéj zamek Trechtymirów z przyległościami swemi, o 20 mil niemieckich niżéj Kijowa nad Dnieprem leżący, gdzieby obrad swoich i rządu wojskowego stolicę, oraz arsenał i skład wojennych rynsztunków założyć mogła; gdy przedtém żadnéj zwierzchności i stałego siedliska nie mając, żołnierze jéj w nieszykowne ściągali się zgraje i znowu na zimowisko rozbiegając się po Polsce do swoich domów, związku swego żadném utrwaleniem opatrzonego nie mieli. Dziś mają swojego hetmana, którego mianuje król; niższych urzędników sami sobie obierają. Hetman, jako téż dowódcy pułków mieszkają w Trechtymirowie i dla obrony miejsca dostateczną zatrzymują załogę. Do strzeżenia zaś wysp zaporoskich nie mniéj nad 2000 dobrańszego ludu pozostaje na Dnieprze, reszta na zimę do własnych siedlisk powraca. Na każde jednak zwierzchności swéj zawołanie wszyscy się do jednego miejsca z łatwością ściągają, posłuszni ustawom doskonaléj skojarzonego stowarzyszenia.”

Kronika Pawła Piaseckiego biskupa przemyślskiego. – Kraków, 1870. – S.43-46.

* * *

Безпеку кордонів значною мірою забезпечив король Стефан кращим впорядкуванням війська козацького: бо до тих часів у нестатечні ради вплутане, жодними правами та жодним порядком військовим не зв’язане, воно швидше розбійницьку чи то з якогось розруху посталої зграї постать мало. Тут застерігаємо, нехай ім’я Козаків нікого не вводить у звичайну

оману багатьох несвідомих справи, що їх мають за народ, що власними земельними кордонами та власною державою <республікою> або удільним панством усталений: не є вони нічим більшим як одним з різноманітних родів війська польського, себто військом легким або легкого озброєння: що достатньо відбиває сама назва *Козаків*, котра походить від слова польського *коза*, що на латині звучить як *capra*, адже вони майже рівні або уподібнені козі легкістю та намаганням сягнути неприступного. Відтак будь-хто в Польщі, що чи у короля, чи в князів і шляхти приватно, або також і у війську Речі Посполитої, як легкоозброєні служать, козаками звуться, і зброя їх – лук і сагайдак, шабля, а зараз навіть самопали і залізні панцирі використовують. Усі вони є Поляки або уродженці польських провінцій; ті ж які нині громаду Козаків Запорозьких представляють, здебільшого походять з Провінцій Польської Русі, що аж до Криму <Херсонеської Таврики> тягнуться. Вони ж з готовністю родини, дружин та оселі свої полишають і до Дніпрових <Борисфенових> Островів збираються, залишених під час зимового часу. Адже ріка ця двісті німецьких миль[1] протікає від витоків своїх у володіннях Московських, через Сіверщину та Литовські провінції, а власне через Білу Русь і Київ; допливом незлічених малих річок посилена, там де на другому відтінку шляху за Києвом п'ятдесят німецьких миль протікає, натрапляє на певні скелі, що збурюють потік, вони польською або слов'янською мовою *Порогами* звуться, з яких за течією спадаючи, сімдесят островів [ріка] омиває, які називають, за розташуванням за стрімкою течією, Запороги. [Це] ім'я вони мають, так би мовити, [через розташування] по той бік, вперед за течією, де [ріка тече] звивисто, далі цими багатими на скелі водами. І звідти *Козаки*, які на цих островах від військової служби звільнені[2], *Запорожцями* звуться, і там зібрані, якщо тільки спокій панує, мисливству та рибальству віддаються, рибу попелом замість солі натерту на сонці сушать і це споживають. Вони ж постійно займаються

[1] Німецька миля складала 7 420,439 м.
[2] Себто знаходяться поза офіційними військовими структурами.

[відслідковуванням] всіх пересувань Кримських <Таврійських> Татар і спостерігши, що ті звідкись, здобиччю обтяжені, повертаються, їх розбивають і до того ж навздогін Крим <Таврику> набігами шарпають. Адже лише на відстані чотирьох днів шляху ті острови козаків запорозьких від тіснини півострова Кримського <Таврики>[1]. Сам Крим від природи кам'янистий і сухий і, через нестачу пасовиськ, виходять татари за перешийок півострова цього до рівнинних полів, там від Московії і берегів Азовського моря <меотидських болотів> до берегів Дніпра <Борисфена> широко розлеглих і в них разом із родинами своїми та худобою мешкають. Вони не мають домів, але швидко натягають щось над возом, з тим, аби від дощів чи снігів з дітьми та дружинами своїми ховатись: коли ж в одному місці скінчиться трава для пасовища, рухаються далі на цих своїх возах – такий їх спосіб життя. Звідти або в Московії через Поля, або, перейшовши Дніпро, у межах Польщі вони грабіжницькі чинять напади, хоча, повертаючись, заледве вислизають з рук Козаків. Але найбільш блискуче ревність Козаків до військової справи [проявляється] в морській війні, яку таким способом ведуть: Липу – дерево видатної товщини і від природи до всього гнучкого та легкого на обробку [беруть] і міцний той стовбур довбають і потім випалюють часто [себто кілька разів], на борта і порожнину розділяють, з тим, аби в лемб[2] свій човен сформувати, який тридцять або навіть сорок вояків вміщає. Їх потім шкірами зсередини обшивають [зміцнюють] і до бортів додають очерет, в пучки старанно зібраний, який вторгнення водних хвиль послаблювати призначений, і човни їх так захищені, що звичайно між найважчими бурями все це Чорне море неушкодженими перепливають. Так-от ті Козаки, потурбувавшись про зброю та харчі на декілька днів, Дніпром (який від тих островів Запоріжжя до морського гирла, залогою турецького Очакова стереженого, тридцять миль німецьких своїм шляхом протікає) випливають до Чорного моря <моря Евксинського>. Даремно

[1] Мова йде про *Перекоп*.
[2] Лемб *(грец.)* – легке гостроносе швидкісне і гребне судно.

протидіють їм з обох берегів залоги турецькі, оскільки це гирло шириною, очевидно, понад дві милі німецькі; і ніхто легко їх з фортів вразити не в змозі, коли серединою того русла пропливають. Навпаки і ті укріплення в остраху і не раз їх взято приступом, бо мужньо і у великому числі показуються, іноді у кількості за сотню човнів. Так, аби націлитися на узбережжя Азії, яке нині Анатолією називають, декілька тисяч вояків виставляють, окрім охорони, яку стерегти кораблі призначають. Як-от, не зрідка, десант одразу майже готовий сточити рішучу битву з ворогом і потім прокласти шлях до укріплень Міст обложених. Оглядаючись на наші часи, так на Трапезунд – місто Азії те багатюще – напали і захопили; і потім Синоп, також славнозвісний, опанували, пограбували і спустошили. І навіть у тих передмістях Константинополя розлогого, здобич поповнили та човнами з прекрасного Константинополя вислизнули[1]. Але найбільш небезпечним робиться Чорне море <море Евксинське>, коли вони постійно кружляють: і не в змозі погамувати їх флот галер <трирем> турецьких, і навіть ті [галери] також не зрідка [козаки] наважуються переслідувати і не раз їх трощили. А якщо несподівано з'являються великі сили, [козаки] знаються на місцях зручних для ухиляння [від бою], де несила діяти великим кораблям, вони на мілководдях поблизу узбережжя на тому розлогому та широкому морі відкриті у великій кількості для порятунку. Численні можна згадати вояцтва того Польського мужні подвиги, які Турецьку Імперію невпинно знесилюють[2] і далеко воно в цьому всі армії Європейські випереджає, як самі Турки підтверджують, які нічого так не лякаються, як [самого] імені Козаків, хоч інші військові християнські Ордени бундючаться славними титулами і пишномовними іменами.

---

[1] Морські експедиції козаків описані Пясецьким відповідно до загальної хронології «Хроніки»: похід на Синоп (під 1614 р.), на Трапезунд та Очаків (під 1616 р.), на околиці Константинополя (під 1624 р.).

[2] Хроніка Пясецького, зокрема, розлого описує участь козаків у Хотинській війні 1621 р.

Так-от впорядкування цього війська король Стефан мав бажати, надаючи той замок Трахтемирів з його округою, розташований на березі Дніпра <Борисфена> двадцятьма милями німецькими нижче Києва, де [постала б] ради та Уряду військового резиденція, а також арсенал, склад військового спорядження мав бути; оскільки перед тим вони жодного справжнього Уряду, жодного тривкого осідку постійного не мали, але тих вояків безладно збирали поодинці, неодноразово перед зимою по Польщі розходилися, до власних осель, не турбуючись про жодну сталість своєї громади. Нині єдиного гетьмана, якого Король Польський їм наставляє, мають, інших військових старшин самі собі обирають і так Гетьман, як і Старшина або Ватажки Сотні Трахтемировської, резиденції [у Трахтемирові мають], маєтки військові довкіл для своїх потреб тримають. Звичайно ж і для охорони Островів Запоріжжя, не менш як дві тисячі добірного люду залишають, решта вояцтва по Провінціях Польських до власних домів на зиму повертається. Однак знову легко збираються на заклик, законного Уряду та старшин вже впорядкованої громади старанно дослухаючись."

¤ ¤ ¤

12.
Анджей Максиміліан Фредро

„De Cosacis mentio facta et fiet hoc in scripto saepius; quod genus militum sit, dicere expedit. Est rustica collectitia gens robusta et fortis, plus arma quam aratrum colens; sunt autem legionarii et soluti; Legionariis aut conscriptis Respublica certos divisit agros et scripsit privilegia; unde privato commeatu bellis adesse tenentur per Duces evocati. Scripta in hanc militiam VI virorum millia; jam solutorum ignota nobis domus et mansio, castra tamen et locus armorum nota sunt; aestate per insulas et ostium Boristhenis visuntur, hyeme* huc et inde per vicos oppidave dilabuntur: Vitae ratio est, feris sclopo et retibus insidiari, praedas in Scythas Turcasve

* Тут *hieme*.

agere: Ducem, quem sibi eligunt, habent; authoritatem tamen Reipublicae suspiciunt, ad bella pro subsidio vocati adsunt, nec leviter officium praestant; Arma illis, arcus aut sclopi, sed hi frequentius. Insueta bellandi ratio; audacia, tumultu, inedia, malorum patientia hostem vincunt, cum minus sperantur adsunt, ac inter inopinata maximum metuendi: Imbre turbida nox, tenebris obscura, quo tempore bestiae cubilibus se continent et quiescunt, illis per conticinium invadendo accommodatissima, licet non invadunt, quietem tamen castrorum turbant, alia parte clamorem excitant, altera insidiantur; periculosissimum vero, quia multa per stadia furtim proni inter gramina rependo castra invadunt, et saepius fallunt excubitores; Sparsim et fine ordine pugnant, illud tamen servant, ut signo dato medio in praelio uno veluti motu in globum coëant. Aggeres cum gradiuntur elevant, ut cum cedere opus sit; eo se recipiant, inter fossas eminus rem acturi frontem ictus dirigendi certissimi, terga rudes occupant, alios atque alios sclopos onerant, jaculando praeparant, primis porrigunt; hi vero jaculari, hostem ferire conantur, certi autem ictuum, cum minimas volucres jaculo quaerunt et habent; parva iis castrorum impedimenta, currus secum trahunt magis pro defensione, (vulgò *Tabor*) quam pro commoditate et deliciis castrorum, quibus interclusi pro vallo utuntur; sic contra equitatum mediis in campis tuti, nec facile disturbantur; in itinere fluvios nulla difficultate transeunt; tranant enim super utres, (vel sine etiam) armis tergori superpositos, aut Equorum tranantium caudas praehendunt, impedimenta item miris inventis transvehentes, super fasces arundinum aut sepes colligatos, aut rates. Haec de terresti Cosacorum militia: de maritime (cujus peritissimi) majora sequuntur. Boristhenes fluvius è Moschovia profluens, aquis repacissimus et altus, mari Euxino propinat, prope ostium et labra, medio insulas intercipiens, totus fluvius navigabilis, sed interrupto tractu, infra ingressum fluvii Samaris per duodecim gradus seu obices descendit, natura rapido flumini insultanti ac rupes objiciente. Incredibile est, hominem sine nocumento illac transire; nonnulli graduum aliquot ulnas alti, unde impetu decidentes aquae, inter se colluctantur, jam in fundum revolutae, jam in alto spumantes, undarum iras loquuntur; Cosacis descensus est sine nocumento; et exinde apparet, audaciam et ausum periculis posse imperare. Cum

mare ascendunt, tempestate superveniente, arundinis cumulos lateribus navigii undequaque alligant, quo fluctibus irati maris facilius supernatent. Navigiis utuntur parvis, quae LX virorum cum justo commeatu capaces sunt, celoces aut scaphae dici possunt; velocissime sequuntur et fugiunt. Turcis damna inferunt, suburbana aliquando Constantinopolitana invadunt; (inde Amuratis Turcarum Imperatoris dictum erat, cum inter arma Principum in se conspirantium Constantinopoli degens, in utramque dormiret aurem, solos Cosacos esse ejectamenta Polonorum, que tanti Principis turbarent somnum) civitates et oppida Pontho littori proxima populantur, furtim omnia praestant, neque dum pugnandum segnius resistunt: Numerus horum militum incertus est, visa sunt aliquando XVIII, aliquando XXX, millia: Nisi quod moderna rebellio Chmelniciana, ultra ducenta millia Cosacorum sub signis aliquoties eduxerat in praelium, tota Russia in perfidiam ac rebellionem acta: Haec obiter de Cosacis dicta sint."

Andreae Maximiliani Fredro Castellani Leopoliensis Gestorum populi Poloni sub Henrico Valesio, Polonorum postea vero Galliae Rege.Liber unus ab ipsomet Auctore recognitus et correctus. Editio Secunda. – Dantisci, MDCLX (1660). – P.218-221.

* * *

"Gdyśmy uczynili wzmiankę o Kozakach, i gdy się nieraz o nich w tem piśmie wspomni, nie od rzeczy będzie wykazać, co to był za rodzaj rycerstwa. Krzepki ten naród składa się z wieśniaków, więcej wprawnych do broni, niż do pługa; Kozacy dzielą się na stale składających chorągiew, oraz na żołdowników. Pierwszym, których zowią pułkowemi, czyli popisowemi, Rzeczpospolita wydzieliła pewne pola i nadała przywileje, za co na własnym koszcie winni stawać na wojnę tam, kędy Hetman rozkaże; tego rodzaju żołnierstwa liczy się 6,000 ludzi. Co się zaś tyczy będących na żołdzie, nie wiemy, gdzie jest ich dom, lub mieszkanie, a tylko znane są ich obozy i wojskowe stanowiska. Latem trzymają się wysp i ujścia Dniepru, na zimę chronią się tu i ówdzie do miast i wiosek. Żyją z polowania zwierzyny, którą zabijają z rusznic, lub pędzą w rozstawione sieci, oraz z łupów, zdobytych na Tatarach i Turkach. Zwierzchność nad nimi trzyma Hetman przez nich wybrany; znają

wszelakoż władzę Rzeczypospolitej: powołani, stają. Broń ich stanowią łuki, lub rusznice, ale tych ostatnich częściej niż pierwszych zażywają. Przywykli do boju, śmiałością, tłumem i wytrwaniem zwyciężają nierzyjaciela; zjawiają się, gdy najmniej są spodziewani, a ten postrach niemało pomaga do ich powodzeń. Noc ciemna i dżdżysta, kiedy zwierz nawet szuka wypoczynku i legowiska, najdogodniejszą jest dla nich, gdyż w pierwszy sen, jeśli nie uderzają na obóz, to przynajmniej przyprawiają o przestrach nieprzyjaciela; jedna część wydaje głośne okrzyki i wrzaski, druga napada. Obroty ich pełne są niebezpieczeństwa, gdy ukradkiem przez wiele staj pełznąc pomiędzy trawą, zawodzą czujność czat obozowych, i tem bezpieczniej uderzają na nieprzyjacielskie stanowisko. Walczą pojedyńczo i bez szyku, jednego się tylko pilnują, aby na dane w śród walki hasło, wnet się zbiedz do kupy. Wprzód nim idą do boju, zwykli okopywać szańce, aby w razie porażki, mogli się do nich schronić, i działać z za okopów; czoło swych szańców zasłaniają armatami, tył bronią sieczną, a z innych stron rusznicznemi wystrzały, których zresztą tak są pewni, iż naimniejszą ptaszynę w lot ugodzą. Obozów swoich nie zwykli ładownie obarczać, a wojenne ich wozy (pospolicie nazywane taborami) służą raczej dla obrony, niż dla obozowych zbytków i wygód. Ostawieni wozami, bezpieczni są, jak gdyby za wałem, a tak oszańcowanym na polu, jazda niełacno szwank zadać potrafi. Podczas podróży, rzeka nie stawi dla nich żadnej przeszkody, pływają bowiem zaopatrzeni w pęcherze (albo i bez nich), przywiązawszy broń do grzbietu, lub dzierząc się za ogon płynących koni; nawet ciężary obozowe z zadziwiającą sztuką przewożą na tratwach, powiązanych z pęków sitowią. Tyle o wojsku Kozackiem lądowem: dłużej zastanowimy się nad żeglugą, w której niepospolicie są biegli.

Rzeka Dniepr, płynąca od Moskwy, szeroka i bystra, wpada do morza Czarnego, od środka swojego biegu, aż do ujścia, tworzy wiele wysp. Cała rzeka jest żeglowną, oprócz dwunastu porohów, które się poczynają od ujścia rzeki Sanai, a kędy bystry pęd wody i massy kamieni tamują żeglugę. Zdaje się rzeczą niepodobną do wiary, aby człowiek zdołał przebyć te miejsca; niektóre skały wznoszą się o stóp kilka, a woda, z pędem po nich spadająca, już to

bije w głąb, już śpieniona tryska wysoko w górę. Ale Kozak bez szwanku przebywa porohy, zkąd się widzi, że odwaga może panować nad niebezpieczeństwem. Gdy wychodząc na morze, spodziewają się burzy, otaczają zewsząd swoje łodzie sitowiem, aby tem łacniej ślizgać się po falach rozhukanego morza. Łodzie ich małe, zaledwie 60 ludzi i potrzebną dla nich żywność pomieścić zdolne, przyrównać można do łodzi okrętowych; Kozacy zową je czajkami; statki te chyże są do ścigania i ucieczki. Niejednokrotnie Kozacy zadawali klęskę Turkom, napadając na Konstantynopolskie przedmieście, niszcząc miasta i wioski, leżące nad brzegami Pontu; ztąd Amurat Sułtan Turecki powiedział, iż śpi spokojnie na oboje uszu, lubo się wielu książąt w Konstantynopolu na zgubę jego sprzysięga, a tylko lęka się Kozaków, który, będąc nikczemnym wymiotem Polskim, sen tylu monarchów płoszą. Tego ostatniego rycerstwa liczba jest niepewna, od 18 do 30,000 być ich może. Podczas obecnych buntów Chmielnickiego, cała Ukraina do wiarołomnej wojny pobudzona, stawiła pod swemi chorągwiami więcej niż dwakroć sto tysięcy Kozaków. To jest wszystko, co się pobieżnie o kozakach da powiedzieć".

Dzieje narodu polskiego pod Henrykiem Walezjuszem. – Petersburg, 1855. – S.137-139.

* * *

Мужні Козаків діяння і поціновані вони в творі цьому неодноразово; [відтак варто] якого роду військо те є, сказати побіжно. Міцний і сильний той народ складається з селян, [що] більш зброю, аніж плуг поважають; є або полкові, або вільні; Полковим або реєстровим держава <Річ Посполита> певні виділила поля та виписала привілеї; за що [вони] на власний кошт повинні ставати на війну за закликом Гетьмана. Вписано до того війська 6 тисяч чоловік[1]. Що ж до вільних – невідомі їм доми та притулки, знані є однак табори та укріплені місця;

[1] Вперше 6-тисячний козацький реєстр було встановлено за Куруківською угодою 1625 р.; 1630 р. його розширено до 8 тисяч (реально жалування сплачувалось лише на 7 тис.); невдалі війни 1637-1638 рр. повернули козацтво до «*куруківського*» 6-тисячного реєстру, який зберігався до початку 1648 р. Козацької революції.

теплої пори року низові острови та гирло Дніпрове <Борисфенове> відвідують, зимують там і сям, і далеко, кожен раз по інших містечках, розходяться. Спосіб життя їх такий: дичину з рушниць [стріляють] і тенетами розставленими [ловлять], здобич у Татар <Скіфів> або Турків захоплюють; Гетьмана, якого самі обирають, мають; але владу Речі Посполитої шанують, для війни на допомогу покликані приходять, немало послуг надають. Зброя їх, луки або рушниці, але останні частіше використовують. Незвиклі воювати за правилами; відвагою, мобільністю, витривалістю до голоду та нещасть ворога перевершують; з'являються, коли на них менш за все сподіваються, і в раптовості найбільша їх небезпека. [Підчас] грізної зливи вночі, у пітьмі сутінок, що мало-помалу [навіть] звіра в лігвищі своєму утримує і заспокоює, вони, прикриті північчю[1], нападати найпристосованіші. А хоча б і не нападали, однак мирний табір турбують, одна частина криком будить, інша з засідок підстерігає. Утім найнебезпечніші ті, які великі відстані, потайки схилившись, між травами [проповзають і] зненацька на табір нападають, і не раз вони обманювали вартових. Розсіяно та лавами[2] б'ються, але вони пильнують, щоб за знаком поданим серед битви одночасно, ніби маневром, до купи зібратись. Вали, коли просуваються, зводять, на випадок, коли відступити треба; туди своїх відводять, між рови, на відстані від поля битви перед фронтом атаки вишикувані найнадійніше, тил найменш дорогими [укріпленнями] прикривши, зусібіч рушницями обклавшись, стріляти готовими, як [тільки] до авангарду дотягнуться; ці справді стріляють, ворога вразити намагаючись, бо вправні в стрільбі [настільки], що найменшого птаха летючого пострілом поцілять і дістануть. Незначні цього укріпленого табору обози, вози свої [козаки] тягнуть більше для захисту (по-простому вони й звані *Табором*), аніж для зручностей та розкошів табірних, які заважають за валами жити. І так проти кінноти серед полів у безпеці [почуваються], [бо] не легко зруйнувати

[1] Варіант перекладу: «*на зорі ранку*».
[2] Себто – по шеренгах.

[їх табір]. На марші річки без жодних труднощів долають; адже їх перепливають на шкіряних бурдюках (чи навіть без), зброю зверху на спині [закріпивши], або коней, що перепливають, за хвіст взявши. Так само і обози дивовижно винахідливо переправляють, на в'язках очерету або на парканах зібраних чи поромах. Це [все] про сухопутне Козацьке військо: про морську справу (в якій вони досвідчені) більше далі [оповім]. Ріка Дніпро, що з Московії плине, [свої] води течією повільною та глибокою, до Чорного моря <моря Евксинського> доставляючи, близько гирла і краю [лиману?], посередині островами перегороджена. Уся річка судноплавна, але шлях переривається нижче впадіння річки Самари через дванадцять порогів або перешкод сплаву. Вони природою [своєю] стрімко течію виштовхують і навіть береги заливають. Неймовірним є, [аби] людина без шкоди там проходила. [Адже] деякі сходинки [порогів] на декілька ліктів височіють, звідки стрімкою течією спадає вода, між собою борючись, далі до дна повертається, потім угору, сходячи піною, гнівним клекотом реве. Козаки [ж] сплавляються без шкоди і тому очевидно, [що] відвага та зухвалість небезпекою здатні повелівати. На море виходячи, на раптові бурі [зважаючи], купами очерету борта судна зусібіч обв'язують, аби хвилі розбурханого моря легко перепливати. Судна використовують малі, які 60 чоловік з належними припасами вмістити здатні, вони яхтами[1] або човнами названі бути можуть. [Запорожці] найшвидші на переслідування та втечу. Вони туркам втрат завдавали, передмістя колись Константинопольські захоплюючи (тому Амурата[2] Турецького султана <імператора> вислів[3] є: з-поміж зброї володарів, що на нього змовляються, Константинополь живе, ні про що не турбуючись, лише один [виняток] – Козаки – покидьки <блювота> Польщі, що стільком володарям сон порушують); міста і фортеці чорноморські <Понтійські>, ближні до берега, розграбовували. Вони хитрістю всіх переважають, і ще не

[1] Варіанти перекладу: «*легке швидкісне судно*», «*фелюга*».
[2] Напевно, йдеться про *Мурада IV* (1623-1640).
[3] Варіант – «*пророцтво*».

б'ючись повільно чинять опір. Кількість війська часом непостійна, сили є інколи 18, інколи 30 тисяч[1]. [Це] за винятком сучасного повстання <ребелії> Хмельницького, [коли] понад двісті тисяч козаків під прапорами кілька раз виводили на битву, і ціла Русь заради віроломності та бунту <ребелії> діяла. Це [все, що] мимохідь про козаків сказати є.

¤ ¤ ¤

[1] Цікаво, що Фредро подає такі низькі цифри, коли вже складений був 40-тисячний Зборівський (1649 р.) та 20-тисячний Білоцерківський (1651 р.) козацький реєстр. Хоча згодом Гадяцька унія 1659 р. передбачала саме 30-тисячний (найбільший «дореволюційний»?) реєстр.

13.
Анонім, 1626

Przedmowa do Kozakow Zaporowskich.

Znayćiesz Kozacy Krola Pana swego/
Y tesz Hetmana w bitwach potężnego.
Cny narod Lechow/ ktory męstwem słynie
Poki Dniepr płynie/
Nie dawnych czasow/ Turczyna płaszali
W Wołoskich polach/ z nim sie uganiali.
Kadey Bassow/ Spahiow/ Janczarow/
Zdradnych Tatarow.
Nie pomogły nic ich burzące dżiała/
Tam hardość iego siła szwankowała.
Sam Cesarz Osman prośił sie pokoiu/
Ustawał w boiu.
Gdy mężny Hetman Chodkiewic wsławiony/
Przez niego Moskal/ y Szwed poskrómiony/
Zacne Rycerstwo do boiu sprawował/
Regimentował.
Podczaszy Możny y serca wielkiego/
Polną Bulawą od Krola swoiego
Szturmy gwałtowne nie straszne mu były.
Tureckie siły.
Znaliśćie męstwo/ samiśćie doznali/
Odyście sie z Turki często uganiali.
Słuchać wam było Polskiego Hetmana/
Y Krola Pana.
Ktory nie pragnął krwie waszey przelania/
Z dobroći Boskiey: Lecz napominania
Czynił/ żebyśćie miast nie płądrowali/
Nie naiezdzali.
Gdyż Turcy zdradnych spuszczali Tatarow
W Polskie kraie masłocnych Janczarow.
Zkąd z plonem wielkim z Polski wychodzili/
Miasta palili.

Mowiąc żeśćie wy do woyny przyczyną
Kozacy morscy: nie Car nasz za winą.
Znieśćie walecznych Dnieprowych Kozakow/
Ruskich Junakow.
Czeste poselstwa o tym przysyłali
Ni oczym inszym/ o tym traktowali.
Chcąc wam zabronic morskiego pławienia
Ziem spustoszenia.
A nie dżiw że sie mocy waszey bali/
Z zamkow/ z miast swoich przed wami pierzchali.
Doznali tego w Wołoskiey Krainie:
Kedy Niestr płynie.
Kiedyśćie na nich w Namioty wieżdzali/
Biiąc/ śćinaiąc/ działa zalewali.
Zkąd na Tabory z dział na nas strzelali/
Y szturmowali.
Przyznać to musi kazdy żołnierz prawy/
Ze Bog sam w ten czas był na was łaskawy
Służciesz do końca/ Oyczyznie/ Krolowi/
Y Hetmanowi.
Uderzćie czołem/ y odrzuććie zbroie/
Załosne to są Lachom krwawe boie:
Lepiey tę moc znieść: siłę na Turczyna/
Y Tatarzyna.
Boże sie pożal uporu waszego/
Przeciwko Panu wzruszenia takiego.
Gdysz Bog sam walczy za przełożonemi/
Krolmi wielkiemi.
Znaliśćie dobroć/ Comisarskie prośby/
Także Tureckie na Koronę grośby.
Iż pakta złamać chciął z nami Przymierze/
Ktoż krzyw w tey mierze.
Posłowie wielcy grośby ponośili:
Wzgardę od Turkow gdyście w żiemi byli
Pod ten czas prawie gdy pokoy potwierdzał/
W Carygrod wiezdzał.
Przez co Kantymir zdradny y z Murzami/

Do Polski wpadał częstemi slakami:
Ruś y Podole szeroko wypalił:
Z plonem sie chwałił.
Lecz mu waleczny Hetman zabiegł drogę/
Y zadał zdraycy krwawobitną trwogę.
Uszedł z postrzałem: w Niestrze ich nurzano/
Płon odebrano.
Wiele tysięcy na placu ich leglo/
Ledwie coś mało do lasow ubieglo/
Ktorzy swey zdrady gardłem przypłaćili:
Chłopi ich bili.
Za co Polacy część Bogu czynili/
Z zwycięstwa tego więźnie prowadzili
Krolowi Panu/ Poganin strapiony/
Z bitwy stracony.
Znayciesz Mołoycy mężnego Hetmana:
Czćicie słuchaycie Krola swego Pana
Rycerstwo mężne/ Senatorow iego/
Chcąc uyść od zlego
Kośćioly/ Cerkwie Chrystusowe sługi/
Metropolity dla duszney posługi.
Zdawna nadanych z ramienia Pańskiego/
Krola Polskiego.
A Bog wam zawsze będzie błogosławił/
Ten ktory Turkom imię wasze wsławił.
Y żyć będziecie w szczęśliwym pokoiu/
Y sławni w boiu.
Boże ktory maż wszytkie Państwa w mocy
Niebo y Ziemie: Mieśiąc służy w nocy.
Day miłość: zgodę/ Chrześćianskim Panom:
Y wszytkim stanom.

Ordynacya woyska J.K.M. Zaporoskiego: przez ... Stanisława Koniecpolskiego ... postanowiona w obozie Ostrowa na Niedwedzkich Łozach dnia 6 listopada 1625. – B.m.dr., 1626.

Передмова до запорізьких козаків

Знайте ж козаки короля, пана свого, а також гетмана в битвах потужного. Гідний народ Ляхів, котрий мужністю слине – поки Дніпро плине.

У недавні часи турчина полошили у волоських полях. З ним[1] [ви] ганялися за кадіями, башами, спагіями, яничарами, зрадливими татарами.

Не допомогли анітрохи їх гармати руйнівні. Там гордість його[2] [та] сила закульгали/ Сам Султан Осман[3] просив про мир [та знесилений] припинив бій.

Коли мужній гетьман Ходкевич[4] уславлений/ Що ним москаль та швед погамовані/ Зацне рицерство до бою вів [та] регементував/

Підчаший вельможний і серця великого польну булаву від короля свого [отримав][5]. Штурми гвалтовні [витримував та] не страшні йому були турецькі сили.

Знались [тоді козаки] з мужністю, сами її випробували, коли за турками часто гонялись. Слухати вам [треба] було польського гетьмана і короля-пана.

---

[1] Вищезгаданим «народом ляхів».

[2] Ворога, турків.

[3] *Осман II* (1605-1622) – турецький султан (1618-1622)

[4] *Ходкевич Ян Кароль* (1560-1621) – гетьман великий литовський (1605-1621). Уславився перемогою над шведами під Кірхгольмом (Саласпілсом) 1605 р., брав активну участь у війні в Росії під час т.зв. Смути. Очолив війська Речі Посполитої у битві під Хотином. Тут таки і помер.

[5] *Любомирський Станіслав* (1583-1649) – на 1621 р. підчаший коронний. Він очолив армію Речі Посполитої під Хотином після смерті Я.К.Ходкевича.

Котрий не прагнув крові вашої пролиття. З доброти Божої. Але напучення робив, аби ви міст не плюндровали та не наїжджали.

Бо турки зрадливих спускали на польські краї татар та маслачних[1] яничар. Звідки [ті] з полоном великим з Польщі виходили. Міста палили.

Мовлячи, що ви до війни причина – козаки морські, а не Цар наш завинив. Знесіть хоробрих дніпрових козаків – Руських юнаків.

Часті посольства про те присилали. Ні про що інше [лише] про те трактували. Як [вони] хотять вам заборонити морське плавання [та] земель спустошення.

А й не дивно, що силу вашу повалити [прагнуть], [бо] з замків, з міст своїх перед вами втікали. Звідали цього у [і] Волоській країні, куди Дністер плине[2].

Коли ви до них в намети віїжджали. Б'ючи, стинаючи, гармати заливали.

Звідки [вони] на Табори з гармат на нас стреляли і штурмовали.

Визнати те мусить кожний жовнір справжній, що сам Бог у той час був до вас ласкавий. Служіть же до кінця – Вітчизні, королю і гетьману.

Вдарьте чолом і відкиньте зброю, [бо] жалісні є ляхам ті криваві бої. [Чи] ліпше ту потугу нищити – сила [ж бо потрібна] на турчина і татарина.

Боже зглянься з впертісті вашої, проти пана заворушення такого.

Бо ж сам Бог б'ється за вищестоячих Королів великих.

---

[1] Себто *кістлявих*. Це традиційний літературний епітет для яничар.
[2] Знову нагадування про Хотинську війну.

Знали ж ви доброту [та] комисарські прохання. Також і про турецькі на Корону погрозки. Що пакти хочуть зламати, з нами перемир'я [порушити]. Отже, хто ж тут кривий[1]?

Посли великі погрозки зносили погірдливі від турків, коли вони в їх землях були. Під той час бо, коли мир підтверджував [посол] [і] в Царгород в'їжджав[2].

Через що Кантимир[3] зрадливий і з мурзами до Польщі впадав частими шляхами. Русь і Поділля широко випалив. Полоном хвалився.

Але йому хоробрий Гетьман перекрив дорогу і задав злочинцю кровобитну тривогу[4]. Утік пострелений: у Дністрі їх макано, полон відібрано.

Багато тисяч на плацу їх полегло. Ледве якась дрібка до лісів утекла. Котрі за свою зраду життям заплатили. Селяни їх били.

За що поляки хвалу Богу підносили. Зі звитяжства того в'язнів вели королю-пану. Поганин сумує з [тієї] битви пропащої.

Знайте ж молодці мужнього Гетьмана! Шануйте, слухайте Короля – свого Пана, рицерство мужнє, сенаторів його. Як хочете уникнути злого.

Костели, церкви, Христові слуги – митрополити для душі послуги.

Здавна надані з рук Панських – короля польського[1].

---

[1] Себто – *винний*.

[2] Мова йде про гучне посольство до Туреччини Кшиштофа Збаразького у 1622-1624 рр.

[3] *Кантимир-мурза* († 1637) – вождь татар буджацьких, добрудзьких і білгородських; претендував на незалежність від влади кримського хана. Його набіги на той час найбільш шкодили Речі Посполитої.

[4] Мова йде про битву під Мартиновим і Большовцями біля Галича. Тут 1624 р. польний гетьман С.Конецьпольський розгромив загони Кантимира.

І Бог вас завжди буде благословляти, той який у турків ім'я ваше уславив.

І жити будете в щасливому мирі і славні в бою.

Боже, який має всі Панства у владі – землю і небо; [кому] місяць служить в ночі. Дай любов [і] згоду християнським володарям і всім станам.

⌗ ⌗ ⌗

14.
Самуель Гутор Шимановський

Expeditia Kozacka Kumeyska.

Zatym pokoy w Koronie/ Moskwa zwyćiężona/
Z Turczynem pokoy/ Pruska też uspokoiona.
Niesłychana w Kozakach stała się swawola/
Już Pawłuk/ iuż y Skidan na słobodę woła/
Wyszedszy z Zaporoża/ ktorzy Tatarskiemu
Wprzod służyli Hanowi/ przećiw Moskiewskiemu
Carowi z kiedy Woyna trwała pod Ozowem/ {*Ozow Miasto y*
Ci tedy w Woysku byli na ten czas Hanowem. *Zamek pograniczny*
Zkąd tę Woynę skończywszy/ gdy za Porohami *Turecki z Moskwą.*}
Kocuią/ wnet z naszymi zwadę Kozakami
Wszczęli Regestrowymi. Hetmana samego
Ktory byl tam podany od Krola Polskiego/
Znieśli; A za tym wszytkich iego Pułkownikow/
Także Czerni niemało/ y samych Setnikow:
Ktorych zniozszy/ do dalszey ucieką się Rady/
Chcąc do końca z Koroną Polską szukać zwady.
Wszędzie po Ukrainie Hultaystwo się kupi/
Co żywo na swawolą/ drze po miastach łupi.
Bunty wielkie powstaią/ trudno służałemu
Przeiechać/ na ostatek trudno przeyść pieszemu/

---

[1] Тут глухо згаданий релігійний конфлікт католицизму та православ'я, що став одною з причин Куруківської війни.

Wszędzie srogie rozboie; Wszytka Ukraina
Drży/ barziey się ich boi niżli Tatarzyna.
Do Trzydżiestu Tyśiecy Woyska się skupiło/
Do Pawłuka/ Skidana/ snadż więcey przybyło:
Bo z osobna y drudzy kupy swe zbierali/
Wszędzie na Ochotnika po Miastach wołali.
Więc co dzień ustawicznie to ich przybywało/
Co godzina to się ich więcey przybierało.
Szum wszędzie po Kabakach/ Horelieu piją/
Y pod ten czas Polakow iuż śieką y biją.
A co raz to im więcey pośiłkow przybywa.
Y czegoż się nie kuśi swawola złośliwa.
Coż tedy za impresa Pawłuka glupiego/
Co za zamysł Skidona prze Bog szalonego?
Na co te Woyska kupią/ y co myślą daley?
Czego ci chcą dopinać Kozacy zuchwali?
Na cie to Cna Korono Woyska sie gotuią/
Przećiw Krolowi Panu swemu sie buntuią.
Ale pewnie niedługo ganić im to bedą/
Cni Polacy na karkach da Bog ich uśiędą.
Nie słucha tego Pawłuk/ ani chce uważyć/
Ze mu tego z kłopotem przyidzie kiedy zażyć.
Nie pomni/ że był w łykach z Sulimem pospołu/
Y iakiego na ten czas tam zażył fasołu.
Coż czyni? Woysko swoie potężne skupiwszy/
Już się z Pulkownikami/ z Czernią naradziwszy/
Prosto się puśći w Polskę/ tym umysłem cale/
Ze się tak koło tego chce zawinąć dbale/
Z gruntu znośić Polakow/ a w takowey sprawie
Swe rozwinął Proporce prosto ku Warszawie.
Już się y Krolem Polskim zaraz nominuie/
Y przedniemi Tytuły Starszynę częstuie.
Co iuż tak postanowił za pewną u siebie.
O Boże ktory mieszkasz na wysokim niebie/
Jakie wielkie szaleństwo chłopstwa opiłego:
Lecz nie przyidą do skutku głupie myśli iego.
Pomiesza Bog ich rady/ ktorzy sie na iego

Pomazańca targneli/ Krola Pana swego:
Już tedy Pawłuk gotow z Mołoycy swoiemi/
Niedaleko od siebie Pułkami rożnemi.
O czym Monarcha Polski iak prędko poczuie/
Zaraz Woysko Quarciane ku nim wyprawuie:
Z ктorym idzie Potocki spieszno Hetman Polny:
O ktorym skoro Pawłuk usłyszał swawolny/
Zaraz sprawiwszy Tabor/ prosto z Mołoycami
Idzie na Woysko Polskie. Więc pod Kumeykami
Naprzod się z Laszczem zeydzie: ten z ludzmi swoiemi/
Y Giżycki na podiązd szedł też z Quarcianemi.
Tam dopiero po sobie. A Woysko Quarciane/
Już blisko Sachnowego Mostu zszykowane. {*Sachnow Most.*}
Potym Laszcz wrzkomo ręką obronną uchodzi/
Y prosto na Hetmana Polnego nawodzi.
A ći idą swą sprawą z Armatą w Taborze.
Wnet z niemi Cudzoziemcy zetrą się w tey porze/
Piechota ich Niemiecka naprzod zastanowi/
Tym czasem się Chorągwie uderzą: a owi
Bez przestanku z Taboru ognia podniecaią/
Y nieco naszym szkodzą gdy często strzelaią.
Na ostatek wszytko się Woysko uderzyło
Polskie o nich/ gdzie znacznie Mołoycow ubiło/
W dzień Swiętego Mikuły Ruskiego Patrona/
Srogą barzo odniosła kleskę tam ta strona.
Więc w Tabor rozerwany gdy Chorągwie skoczą/
Aż się końskie kopyta srodze we krwi broczą.
Nie zapomni Sachnow Most/ y Kumeyskie pola/
Pagorki/ y doliny skropione krwią zgoła.
Ktora przez szablę Polską okrutnie się lała/
W puł z białymi śniegami żiemia zczerwieniała;
Gęsty się trup straszliwie iuż śćiele po żiemi/
Drugich depcą w pułżywych kopytmi końskiemi.
A zatym y Armatę onym ubieżano/ {*Pawłuk ucieka do*
Ani się iuż poprawić Kozakom nie dano. *Borowice/ przegrał*
W tym Pawłuk widząc na się niespodzianą trwogę/ *potrzebą pod*
Woysko swe porzućiwszy/ sam uderzy w nogę/ *Kumeykami.*}

Skoczy do Borowice zaraz dniem y nocą
Nieznacznie/ że go iakoś Polacy nie zoczą.
Potym się Skidan uda aż do Czyhirina/ {*Skidan ućiekł we*
Swym ślakiem zdradnym/ a z nim przebrana Drużyna. *czterech*
Ci z potrzeby zarazem obadway uciekli/ *tyśięcy do*
A tu mężni Polacy zaś drugich wyśiekli/ *Czyhirina.*}
Do Dwudziestu Tusięcy na placu zostało
Nieżywych. Aż w Taborze iuż ich barzo mało.
Sniegi ze krwią na poły strasznie się zmieszały/
Wszędzie ucięte głowy sprosznie się walały.
Swiadczą tam y po dziś dzień wysokie mogiły/
Co sobą trupy hardych Kozakow okryły:
Te na wieczną pamiątkę w polu usypane/
Leżąc/ znaczą Kozackie głowy pochowane.
Zostało ich po częśći ieszcze coś w Taborze/
Lecz y ći myślą barziey o Kumeyskim borze:
Ktorych strażą do koła na noc otoczono
Aż do dnia/ aby ućiec im niedopuszczono.
A ci radzą o sobie/ noc srodze niewidna/
Myśli iakby się wykraść iuż Hołota biedna;
Zimno z strachem napoły latiahow przeymuie/
Wymknąć się trudno/ bo straż w koło nie spiąc czuie.
W tym zażywszy fortelu/ wszytkie wypędzili
Konie na straż z Taboru: Czym Woysko strwożyli/
Y po częśći iakoby naszych zamieszali/
Ciemno srodze; a zatym sami zyćiekali.
Z Ktoremi Huńka Kozak będąc/ o tym radził/
Bo ich takiem fortelem z Taboru zprowadził:
Ktorych wyprowadziwszy/ niechciał brać Starszyny
Zadney na się: aż ktoś rządził nimi iny.
Wszyscy tedy tey nocy uciekli z Taboru/
Co żywo się rozbiegło po Kumeyskim boru.
Zatym kiedy iuż prawie wszytko zućiekało/
Potockiemu się z Woyskiem za niemi iść zdało.
Więc w Mosznach nocłeg pierwszy Hetman odrawuie/
Nazaiutrz się do Cerkas z tamtąd wyprawuie:
Zkąd zaś pod Borowice prędko z Woyskiem stanie

Quarcianym. Czuy Pawłuku Kozacki Hetmanie
Gdzie oblegszy Kozakow wkoło znowu duszą/
Tak że pewnie Pawłuka pono wydać muszą/
A przy nim Tumilińka/ y złego Iwaná/
Przez ktorych ta swawola była uknowana.
W tym Kozacy przez Posły z Hetmanem traktuią/
Proszą o miłośierdzie/ występku żałuią.
Kiśiel im rądzi aby Pawłuka wydali/
Chcąli żeby w pokoju sami zostawali.
Na co wnet pozwolili. Zarazem Starszynę
Wydaią/ wszytkę na nich kładąc swoię winę/
Z płaczem prawie y tego występku żałuią/
Y odtąd się dopuszczać iuż nieobiecuią:
Co zarazem przyśiegą wszyscy potwierdzaią/
Ze na Pana iuż ręki podnośić nie maią.
Co widząc iako Kozak żałuie swawolny
Swey winy/ przebaczył im onę Hetman Polny.
Zkąd dopiero zarazem Woyska ustąpiły
W kupie/ przez trzy noclegi nic się nie dzieliły.
A Pawłuka z drugiemi Towarzyszmi iego
Prowadzić do Hetmana kazano Wielkiego:
Ktorego pod czas Seymu Krolowi oddano/
Y Chorągwie Kozackie pod nogi rzuczano.
Więc Sceptrum y Koroną iuż były gotowe/
Te miano rozpaliwszy/ gorąco na głowę
Przytłoczyć Pawłukomi/ y Berło dać w rękę/
Ze się zwał Polskim Krolem/ taką miał mieć mękę.
Ale Commiseracyą WLADISLAW wzruszony/
Nie Kazał mu na głowę klaść oney Korony:
Lecz przećie karę za swe odnieśli zesługi/
Ktorym głowy ucięto/ potym na pal długi
Każdą z nich po gośćincach rożnych rozstawiano/
Aby wszytkim na przykład złym to ukazano.
Kto kolwiek z obcych Kraiow/ by wszyscy wiedzieli/
Ze ći za swoie zbrodnie tę karę cierpieli.
Tak się trochę sweywoli tey pohamowało/
Co zaś potym nie długo w swoiey klubie trwało:

Bowiem gdy iuż Pawłuka Kozacy wydali/
Sami na posłuszeństwo wierne przyśiegali.
Z ktorey to zyczliwośći/ zaraz ieszcze żimie
Wiedząc blisko o młodym z Kozactwem Kizimie/
Ktory szedł na pośiłek z Woyskiem Pawłukowi;
Wprzod powiedzą samemu o tym Kizimowi
Dostatecznie/ y drugim o swym rozgromieniu.
A ći zaraz po gestym rozbieżą się ćieniu.
A ći wnet Pułkownika samego poimali/
Ktorego Hetmanowi związawszy oddali.
Potym zaś pod Lochwicą starego Kizima
Kozaka/ Regestrowa poymała Drużyna:
Y ten kilka Tysięcy Woyska gotowego
Miał/ ktore chciął prowadzić do Pawłukowego.
Owa zgoła niemało iuż posiłkow było
Pawłukowi/ tylko mu szczęśćie nie służyło.
Bo skoro go samego naprzod rozgromili/
Snadnie zaś potym drugich lada gdzie dławili/
Kozacy Regestrowi/ y Zołnierz Quarciany/
Nigdziey się nie uchronił Kozak niekarany.
A Kizima y z Synem na pale wsadzono
Ostre/ y wielu innych ktorych należiono:
Ci w Kijowie na gorze tuż przed Zamkiem stoią
Nad Miastem/ wszem na przykład/ niech się drudzy boią.
Innych na rożnych mieyscach gdzie tylko ktorego/
Zaskoczono zarazem na pal wbito tego.
A drudzy Widząć niezart Czuiąc się winnemi/
Wnet co żywo uciekać szlakami roznemi/
Prosto na Zaporoże. Tam się ich nie mało
Swawolnikow do kupy zarazem zebrało:
Z ktoremi y Ostryanin też Zaporohami
W teyże toni zostawał społem Letiahami/
Zaraz się ich przybrało do sześćiu Tyśięcy/
A co raz to ich ieszcze przybywało więcey.
Zarazem Ostrzanina Hetmanem obrali/
Ktoremu posłuszeństwo powinne oddali.
O czym skoro WLADISLAW Krol Polski poczuie/

Commissarzow zarazem sprawnych wyprawuie/
Idzie do nich Mielecki/ maiąc Quarcianego
Cześć Zołnierza/ Kozaka też Regestrowego/
Y Dragonow: gdzie wszytkich pięc Tyśięcy było
Woyska/ w ten czas z Mieleckim tam się wyprawiło:
Z ktorymi gdy przyszedszy chce o tym traktować/
Jakoby naystateczniey mogł pokoy zachować.
Od czego zrazu nie są/ do rady się znoszą/
A o deliberacyą Mieleckiego proszą:
Do ktorych wyprawuie swoich pod czas rady
Mielecki kilku Posłow/ niespodżieąc zdrady/
Czterech starych Kozakow/ a przy tym piątego
Towarzysza też z nimi z Woyska Quarcianego.
Gdzie ich zrazu pierwszego przystoynie prziymuią/
Dawszy Audiencyą/ śiedzeniem częstuią.
Za tym się z małey rzeczy wielka burda wszczęła/ {*Ktoś stzelił pod*
Ze o iedno strzelenie wszytką się Czern wzieła. *czas rady od*
Naprzod zarazem Posłow naszych zabijali/ *Mieleckiego z obozu/*
A potym się z Mieleckim okrutnie strzelali/ *y postrelił Kozaka.*}
Ze się zaledwo burda ta uhamowała/
Ze zaś z placu Kozacka Czerń ustępowała.
Tak miasto stwierdzonego z Kozaki pokoiu/
Do wielkiego rostyrku przyszło/ y do boiu.
Zkąd zaś potym Mielecki wrocił się do Krola/
A owa się iuż daley szerzyła swawola.

Expeditia Kozacka druga.

Zatym miąższe Dnieprowe iak prędko puśćily
Lody/ a kry ogromne iuż się wyczyśćily.
Znowu Mołoycy/ znowu iak muchy ożyli
Na Wiosnę/ ktorzy Zimie obumarli byli.
Szumit Woysko Horełku piuczy w Kabaku/
A przy tym zas w pośiłku tertuiu Tabaku
Wyszedł na Włość Ostrzanin/ na słobodę woła/
Co żywo się do niego kupi. Owo zgoła
Do czterdziestu Tyśięcy zaraz gotowego

Woyska w prędce stanęło/ swawolnika złego.
Po Miastach bunty srogie/ Młodz swawolna kupi/
Więc dziwow narobiwszy/ z drugiemi się kupi.
Zaden się w domu Szlachćic nie ośiedzi swoiem/
Przed Hultaystwem nie wytrwa iak żywo z pokoiem.
Wszędzie im wszytko wolno/ iako chcą buszuią/
Y na własnychże Panow Poddanych buntuią.
Zbytki/ ach niesłychane/ y rospusty srogie/
Lupieztwa/ niemasz względu na ludzie ubogie.
Tamże Woysko Quarciane/ ktore zimowało
Po zaDnieprzu/ do kupy zaraz się zebrało:
Ktoremu Krol roskazał/ bydź zaraz gotowo/
A na taka swawolą nastąpić surowo.
O czym wiedząc Ostrzanin/ nieco się zatrwoży/
Woysko skupiwszy nad Psłem/ pod Holtwię położy. {*Psło*
A w tym pryiydzie Potocki z Woyskiem procz zabawy *Rzeka.*}
Polskim/ chćiwy z Kozakiem serdecznie rozprawy.
Stanawszy od Obozu blisko Kozackiego/
We dwu zaraz Tycięcy pośle Mieleckiego
Z Giżyckim/ ten się zaraz za Psło przeprawuie/
Do mostu Kozackiego wnet się przyszańcuie:
U ktorego przy końcu dwa szańce rzućili
Niemcy/ aby Kozakom przeprawy bronili
Przez Psło: bo słyszeć było/ że uciekać chćieli: {*Psło*
Abowiem z Woyskiem Polskim potrzeć się nie śmieli. *Rzeka.*}
Tamże blisko Kozacy Regestrowi stali/
A w trzećią zaś Mielecki od nich trochę daley/
Gdzie zarazem ieden brzeg Rzeki opanował/
Zkądby snadnie Kozackie Woysko opugnował.
W tym Kozacy do rady/ tamże naradzili/
Ze się skradszy lasami/ z hukiem uderzyli
W samo prawie południe na Oboz Quarciany:
A ten lubo wałami nie był okopany/
Wsparli zaraz Kozakow/ że zaś ustąpili
Do lasow/ więc się potym więcey nie kuśili.
Potym znowu do rady/ tamże się naradzą/
Ze zarazem część Woyska w nocy przeprowadzą

Przez rzekę/ gdzie się na dwie częśći rozdzielili/
Y ze dwu stron nade dniem razem uderzyli/
Jedni na Mieleckiego/ drudzy Regestrowych
Znieśli zaraz Kozakow/ potym Niemcow owych
Co u mostu samego dla przeprawy byli
(Mołoycow na tę stronę) szańce porobili
Kozackiemi z burdami zarzuca potężnie/
Od Obozu Polskiego/ ći się bronią mężnie/
Y z szańcow bez przestanku się odstrzeliwaią/
W tym im Polskie Chorągwie odśieczy dodaią.
Trzykroć prawie Polacy do nich wypadali
Pieszą/ chcąc aby Niemcow tam pośiłkowali/
Trudno było/ bo tak ich wkoł zatoborzono
Od Woyska/ potym wszytkich na głowę znieśiono.
W tym się Kozakow co raz więcey przeprawuie/
Woiewodzic Bracławski swych też pośiłkuie.
Na ostatek kazał się znowu Mieleckiemu
Ztamtąd ku Obozowi przeprawić Polskiemu.
Zkąd wszytko Woysko Polskie zaraz się ruszyło
Pod Lubnie/ tam Obozem swym się położyło.
A potym y Kozacy z pod Hołtwy z swym Woyskiem
Szli wszyscy po nad Psłem za Zołnierzem Polskim.
Ci w piąćiu mil od Lubien pod Mirgrudkiem staną/
Zkąd znowu Komunnikiem sprawią Tabor rano/
Zostawiwszy cieżary/ prosto do Polskiego
Idą Woyska Taborem: Co gdy Potockiego
Doydzie wiedzieć zarazem/ swe Chorągwie w pole
Wyprowadzi: Tam naprzod Mielecki na czole/
Nim Woysko nastąpiło/ z Pułkiem swoim skoczy
Prosto w Tabor Kozacki/ że iakoś nie zoczy
Zaporożec/ bo wielkie powstały Tumany/
Nie mogli się obaczyć Tamże Atamany/
Tabor im rozerwawszy/ strzela/ y w pień siecze/
Postrzegszy się Ostrzanin/ dobrze się nie wśćiecze.
A ow prawie samopas aż na drugą stronę
Przebije się; A za tym rozerwaną bronę/
Wnet skoczywszy zawarli: ktory gdy chciał znowu

Jeszcze lepiey poprawić swoiego obłowu/
Gęsto strzelać poczęli/ iuż niedopuśćili/
Niemal się na to czoło wszyscy obroćili.
A zatym wszytko Woysko Polskie nastąpiło/
Częstokroć z dział strzełaiąc/ srodze ich razilo.
Gdzie zaraz na tym mieyscu Kozacy staneli/
Y tamże się do koła kopać wskok poczęli.
A natychmiast y naszy w koło ich szańcami
Otoczywszy/ tuż zaraz stanęli y sami.
Zkąd zaraz do Taboru gęsto z dział strzelaią/
Kozakom barzo duszno/ ieszcze wod nie maią.
Srogie barzo gorąca upragnionych duszą/
A ći radzi nie radzi ćierpieć ten znoy muszą.
A zatym z wielkiey biedy/ gdy noc nastąpiła/ {*Czerń się*
Wszytka się Czerń Kozacka razem oburzyła/ *oburzyła.*}
Zbroyną ręką uchodząc aże do Doliny
Pod Wołczek/ tam stanęli z tey samey przyczyny.
Znowu nazaiutrz rano chcieli się przeprawić/
Szli nad Sułę do Wołczka: lecz się tam zabawić
Niespodzianie muśieli/ gdzie im zastapili
Chłopi/ a tam przeprawy tey nie dopuśćili: {*Xiążęcia*
Ktorym się niebożetom dobrze przedtym dali *Wiśniowieckiego*
Znac/ kiedy się po włośćiach Xiążęcych zbierali. *chłopi*
A w tym idzie Giżycki z Pułkiem swym za niemi/ *obstąpili.*}
Ośm Chorągwi Quarcianych/ zszedszy się/ z ktoremi
Co raz harcem porządnym podpadaiąc strzela/
Ow idąc po nad Sułą/ kuśi przepraw wiela.
Wtym prziydzie nad Sniatińkę/ gdzie była przeprawa
U młynow/ tam zaś druga zaszła go zabawa/
Tyśiąc Strzelcow Xiążecych/ ći byli we młynie
Zaśiedli/ zkąd wypadszy/ nu po Ostrzaninie/ {*Xiążęcia*
Xiążęcia Ieremia na Wiśniowcu/ byli *Wiśniowieckiego*
Ci Strzelcy Ostranina ktorzy tam płoszyli. *Strzelcy.*}
Z drugą stronę Giżycki co raz następuie/
Uchodzących Kozakow rozmaićie psuie.
A zatym w gorę Suły Ostranin uderzy/
Gdy go tu nie puszczono/ do swych wozow zmierzy/

Puśći się ku Lochwicy: A tu za Taborem
Wrzkomo został Giżycki; potym kłusem sporem
Iuż na ubespieczonych Kozakow napadnie/
Gdzie zarazem ich Tabor tak rozerwie snadnie/
Szkody w nich naczyniwszy/ da znać Potockiemu/
Ze tak są osłabieli; A sam po staremu
Idzie przedsię za niemi; W tym posiłek świeży
Od Rumna/ dwa Tyśiąca Kozakow zabieży.
A w tym idąc Potocki iuż za Ostrzaninem/
Zszedł się niespodziewanie iakoś z Pułkiem inym/
Pytywłec dwa Tyśiąca Kozakow prowadził
Ostrozaninowi w pomoc. Tego tam osadził
Na mieyscu Woiewodzic/ y obległ do koła/
Ktorego dobywaiąc kęs zapoći czoła.
Tam zarazem posyła y po Giżyckiego/
By się wrocił do Woyska nazad Quarcianego.
Kędy szturm do Putywłca nazaiutrz puszczono
Wszytkim Woyskiem: ktoremu gdy się uprzykrzono/
Już nie może wytrzymać/ zarazem traktuie/
O pokoy prosząc/ iuż się poddać obiecuie. {*Poddaie się*
W tym gdy się poddał/ a z nim y druga Starszyna/ *Putywłec.*}
Zaraz Czerń iego wszytkę puśćiła Drużyna
Pod ostrą broń zarazem/ nieuszła ich noga/
W pień wszytkich wykośiła szabla Polska sroga. {*Putywłca*
A Putywłca samego strażą opatrzono/ *za straż dano.*}
Więc y drugą Starszynę z nimże osadzono.
A Ostrzanin na swoie pierwsze stanowisko
Szedł z Woyskiem od Mirgrudka/ ktore było blisko.
Tamże znowu skupiwszy Woysko rożpłoszone/
Szedł pod Lukoml/ tam na tę przebył Suły stronę.
Stanał potym Obozem zaś na śleporodzie/
Ze wszytkim się położył Kozactwem przy wodzie.
A zatym Woysko Polskie też się przeprawiło
Przez Sułę/ oraz wszytko/ tamże zatoczyło
Oboz pod samym prawie Miastem pod Lubniami. {*Polskie Woysko*
Wtym Xiążę Wiśniowieckie idzie z pośiłkami *pod Lubniami.*}
W kilku Tyśięcy ludzi Zołnierza swoiego/

Przy nim Swiętey pamięci łudzie Zamoyskiego
Koronnego Kanclerza. A przy tych też było
Ordinatow niemało/ pospołu wchodziło:
Ci wszyscy pod Xiążęcym Regimentem byli/
Y z iego zawsze ludzmi pospołu chodzili.
Dopieroż się skupiwszy Woysko wszytko prawie/
Z pod Lubien na Sleporod idzie w swoiey sprawie.
Tym czasem Siekierawy z Kaniowcem lasami
Szedł we czterech Tyśięcy pustemi iarami {*Siekierawy.*}
Do Obozu Polskiego/ chcąc uderzyć w nocy/
Niespodział się by nam zkąd przybyło pomocy.
Ci się niespodziewanie z Woyskiem rozwinęli/
Ze z obu stron o sobie iakoś niewiedzieli:
A tu Woysko przyszedszy Polskie/ wprzod zegnało
Kozakow z iedney strony: bo po obu stało
Brzegach nad Sleporodem/ Kozactwo/ zkąd byli
Do iednego Obozu zaraz się skupili:
Do ktorego potężnie zatoczono działa/
Watpię/ by się Drużyna wcale otrzymała
Kozacka: bo na mieyscu tak podobnym stali/
Ze ich Polscy Puszkarze zaraz wystrzelali.
A Ostrzanin wszytkim się sprawiwszy Taborem/
Ku Lukomlu pospiechem zaś uchodzi sporem/
Przeprawiwszy przez Sułę prosto ku Dnieprowi
Po nad rzeką uchodzi/ pono ku Starcowi:
Za ktorym się Mielecki zarazem wyprawi/
Idzie spieszno tuż w tropy/ namney się nie bawi.
Harcem się ućieraiąc/ co raz z niemi wadzi/
Strzelaiąc się z Kozaki/ tak onych prowadzi.
A Woysko wszytko Polskie tu zanocowało/
Zkąd zaś za Ostrzaninem nazaiutrz iść miało.
A zatym Siekierawy na naszych napadnie/
Idąc w nocy z pod Lubien/ poimaią go snadnie;
Noc srodzę ciemną była/ nic prawie nie widać.
Tak w tey nieostrożnośći snadz go Bog chćiał wydać.
Ktory się niespodziewał/ by tam Polskie było
Woysko/ abo Kozackie/ żeby sie ruszyło

Nie wiedział. Zatym y Pułk iego rozgromiono/
A drugich zas z Kaniowcem w Ložach osadzono.
Nazaiutrz przez cały dzień onych dobywali/
Piesze się Regimenty porządnie strzelali.
Trudno co było radzić: bo wszyscy po ziemi
W Ložach poprzypadali. Tam Kaniowiec z niemi.
Ci nocy doczekawszy z Loż pouciekali/ {*Inszy rożno ućiekali.*}
A ku Ostrzaninowi z Kaniowcem się brali.
Gdzie zaraz za Kaniowcem część Wiśniowieckiego {*Xiążęcia*
Wybrało się w pogonią Zołnierza zbroynego. *część ludźi*
Tych skoro pod Lukomlem owi pogonili/ *Wiśniowieckiego.*}
W pień zarazem pod szablę puśćiwszy kośili.
A tu zaś za drugimi Cny Potocki w tropy/
Przeprawiwszy zbrzeżyste na Sułe zatopy/
Pospieszy wszytko Woysko wćiąż za Ostrzaninem/
Ktorego pogoniwszy chyżo pod Zołninem/
Zarazem wstępnym boiem nastąpi na niego/
Y Xiążę Wiśniowieckie z pocztem ludu swego:
Gdzie po kilkakroć Woysko iako o mur prawie/
Wszytko się o ich Tabor uderzyło w sprawie.
Moc nie radzą/ potężny Tabor zatoczyli/
Aż na ostatek do nich działa wypuśćili/
W tym ich nieco zmieszaią/ y ztrwożą w Taborze/
Co raz paląc z Armaty na przemiany sporze.
Tu piesze Regimenty ognia podniecaią/
W Tabor Kozacki miernie y gęsto strzelaią.
Iuż się gwałtem krew leie/ z mieczem Mars surowy
Uwija się/ pierzchaią Zaporozkie głowy.
Tu Xiążę Wiśniowieckie co raz swych przywodzi/
Iako Kawalerowi dobremu się godzi.
A zatym pod Xiążęćiem konia postrzelono/
Ale wnet mu inszego zaraz odmieniono:
Przećie go to nie trwoży/ owszem dokazuie
Ręką męstwa/ przywodząc swoich animuie.
O zacny Wiśniowiecki/ azaż to nowina
W Domu twoim wysokim/ Turka/ Tatarzyna
Gromić po Dzikowinach/ abo y chybkiego

Rumelczyka/ Bosnaka woiować darskiego.
Y teraz dosyć męstwa/ y odwagi twoie
Znaczne w Koronie Polskiey/ y Marsowe Boie;
Gdy co raz resolute swych przywodząc ludzi/
Wspierał złego Kozaka: bo go serce budzi.
Już ciężko Zaporożcom/ przećię się trzymaią/
Y gęsto z samopałow z Taboru stzelaią.
Więc się wszyscy na czoło iedno obrocili
Mołoycy. A w tym z tyłu na Tabor skoczyli
Potężnie oraz wszyscy prawie Ordinaći/
Do ktorych się zaś znowu obrocą Kozacy.
A tym czasem Chorągwie Tabor rozerwały
Quarciane/ y Xiążęce tam dokazowały:
Gdzie znacznie szabla Polska samopas broiła/
Wszytkie pola Kozacką krwią zarumieniła;
Na ostatek zmieszana ach z posoką Suła/
Ze Bog karzę tych zdraycow snadz dobrze pocuła/
Ktory rękę swą podnieść śmieli na Bożego
Pomazańca/ przy tym na Krola Pana swego.
Tam zarazem z Taboru ućiekać poczęli/
Jedni lądem/ a drudzy przez Sułę płynęli.
A zatym y Ostrzanin z wszytkim Kommunnikiem
Nieznacznie iakoś wymknął niewiadomym wnikiem:
Lecz ieszcze iedna strona od Suły została
Taboru: tam Piechota wszytka się trzymała.
Więc kiedy Ostrzanina iuż onym niestało/
Zarazem miedzy sobą Kozactwo obrało
Huńkę/ co z pod Kumeiek onych wyprowadził/
Prosząc go/ aby o nich daley wszytkich radził.
Czego gdy się im podiął/ nieco się skrzepili/
Odbieżaną Armatę w Tabor zatoczyli/
Ktorey byli Kozacy w Taborze odbiegli
Rozgromionym/ czego snadz naśi nie postrzegli
Za wzruszonym Turmanem/ y sroga kurzawą/
Y tak wielką na ten czas z Zaporożcy wrzawą.
W tym Huńka oba brzegi opanował Suły/
Z trupow szańce porobił z swemi Asawuły.

Tu każdy uważ iako wiele ich nabili
Polacy/ że aż z trupow swych szańce robili.
Zatym Kaniowiec przyszedł z niemałą pomocą
Kozakom/ co z tąsz uciekł przed Polaki nocą.
Zaś po przyśćiu Kaniowca znowu dnia trzećiego
Z Słoninką/ y Skidonem/ Woyska Kozackiego
Przyszło nad trzy Tyśiące: Ten z Regestrowemi
Zwadę zaczął/ iuż w nocy/ z Kozaki naszemi.
Aż y na Woysko Polskie uderzyli wszyscy
Z okrzykiem barzo wielkim: lecz miasto korzyśći/
Nie iednego po boku kulą namacano/
Naśieczono niemało/ więc y nastrzelano.
Zatym z wielką swą szkodą znowu ustąpili/
Y wielu między sobą się niedoliczyli.
Więc co naszy przez Sułę zbudowany mieli
Most/ Kozacy są na tym aby go odięli.
W samo tedy Południe Skidan z Mołoycami
Pułkiem pieszą niemałym/ y z samopalami
Uderzą na tych ktorzy mostu pilnowali/
Tam dopiero gęsto się z obu stron strzelali.
Zaczym zaraz Kozakow od Mostu zpędzono/
A samego Skidona srodze postrzelono:
Ktorego iak nayprędzey z Obozu Drużyna
Dniem y nocą pomknęli aż do Czyhiryna.
A tym czasem na Starcu drudzy się kupili
Kozacy/ ktorzy ieszcze w tym Woysku nie byli.
Zaczym kiedy y owych doydzie ta nowina/
Zarazem y ci do tych idą z pod Zołnina:
Gdzie zszedszy się na Starcu/ z sobą w kupie stali/
W widłach Dniepru/ porządnie wnet się okopali.
W tropy znowu Potocki pospieszy za niemi/
Y Xiążę Wiśniowieckie z ludzmi też swoimi.
A w tym boku postrzegą/ idąc swoią sprawą/
Ze się iakieś niemałe Woysko sunie ławą/
Pułki iakieś ogromne/ y znać uzbroione/
Więc dostatnie Chorągwie kwitną rozwinione.
Wtym Usarskie Proporce skoro obaczyli/

Zarazem się że Zołnierz Polski domyślili.
Aż się Hetman zbliżywszy daley z Woyskiem znidzie/
A tak w kupie ogromney do Obozu idzie/
Ktory prędko na Starcu Obozny zatoczy/
Co z okopow zuchwałe gdy Kozactwo zoczy/
Ze y Woyska tak wiele Polskiego przybyło/
Więc y sam Hetman przyszedł/ barzo im nie miło.
Co teraz Huńka myśli wierę radbym wiedział/
Y będzieli stateczne w swych okopach siedział.
A w tym kilka Tyśięcy ludzi Krakowskiego
Woiewody też przyszło/ ći pod Brzozowskiego
Regimentem na ten czas/ y pod sprawą byłi/
Więc za Dnieprem Obozem swym się położyli.
Z ktorymi Laszcz pospołu z swemi ludzmi chodził/
Ten idąc Borowice niemało uszkodził/
Wiedząc tam o Kozakach/ więc do nich szturmował/
Ktorych niemało wziąwszy przez szturm zaś napsował.
Tu przyszedszy/ Obozem swych ludzi położy
Za Dnieprem. A w tym prędko nieco ich zatrwoży
Filoneńko/ ktory szedł umysłem zuchwałym
Z Czyhiryna w posiłek/ y z Woyskiem niemałym.
Tamże na niespodzianych iakoś gdy napadnie/
Ze nim przyszli do sprawy/ ow się przebił snadnie.
Ale zaledwo uszedł z Woyskiem: bo niemało
Trupa tam Kozackiego na ślaku zostało.
Pod tenże czas y Hetman Woysko puścił szturmem
Wszytko oraz na okop: gdzie Kozacy hurmem
Wszyscy się do swych Wałow z strzelbą obrocili/
Owo prawie onym nic naszy nieradzili/
Trudno przed tak mocnemi co y radzić Wały
Było/ lub szturmowali naszy przez dzień cały.
Potym Woysko Polskie się znowu powroćiło/
A w swoim się Obozie zaś uspokoiło.
W tym dadzą znać/ że Kośćia Kozakom w posiłku
Idzie/ gdzie zaraz Hetman śle w Chorągwi kilku
Giżyckiego/ ten się zszedł z nim u Omelnika/
Ktory z Kośćą zarazem sprawnie się potyka.

Ow zatym nie wytrzyma/ więc z placu uchodzi/
A ku Ostrzaninowi Kozakow uwodzi/
Ktorego tak w pogonią zniosł aż do iednego
Giżycki/ na ostatek poimał samego.
Co gdy Huńka usłyszy/ barzo sobą trwoży/
Widziąc iak się okrutnie szabla Polska sroży;
Więc Pośiłkow przybywa co raz Potockiemu/
Widzi że nie wytrzyma iuż Woysku Polskiemu.
Przy tym swych Asawułow tak niemałey straty
Załuiąc. Tu dopiero prośi o Traktaty/
Jakby się obaczywszy/ zbyt żałuią tego/
Ze kiedy śmieli rękę na Pana swoiego
Podnieść/ daiąc się winni/ miłośierdzia proszą/
Pokornie się poddaiąc/ iuż przez Posły znoszą.
W tym się Hetman naradzi z swemi Pułkowniki/
Coby daley miał czynić z tymi swawolniki.
Widząc pokorę/ snadz się nie godzi inaczey
Znośić onych. Tak tedy przebaczyć im raczey.
Dopieroż miłośierdzie kiedy otrzymali/
Zatym o dalszy pokoy znowu traktowali.
Potym na pewne *Puncta* pozwolą spisane/
Pod przyśięgą dotrzymać maią sobie dane. {*Victor*
Więc na dalszą sweywoli iuż Kozackiey zgubę/ *dabit leges.*}
W piękną Monarcha Polski kazał ich wziąć klubę/
Zaraz ich pewny poczet tam postanowiono/
Ktorym y Pułkownikow sprawnych naznaczono
Szlachtę dobrą Zołnierzow/ nie ich Asawułow/
Ktorych więc obierali sobie z lada Ciurow.
Gdzie wielka Kommissya na Masłowym stawie/
Z ramienia Krolewskiego była w tey to sprawie.
Tak tedy Regestrowych ma bydz sześć Tyśięcy
Na potrzebę Krolewską/ a nad to nic więcey.
A drugich tam zarazem powypisowano/
Samopał porzućiwszy do cepow kazano.
Zatym na posłuszeństwo owi przyśięgali/
Hetmanowi powinną posługę oddali:
Ktorym Zołd z Krolewskiego Skarbu naznaczono/

A Pułkami po Miastach onych rozsadzono:
Ci na przemian pewnemi powinni czasami
Z swoimi Pułkowniki bydz za Porohami/
Tak dla nieprzyiaćiela/ iako dla dalszego
Uskromienia sweywoli Kozaka hardego:
Ktory gdy w swoy porządek iest pieknie uięty/
Zatym Rzeczpospolita ma iuz pokoy święty:
Ci przed tym po czterykroć okrutne wszczynali
Bunty/ zkąd Pospolitą Rzecz tak turbowali
Polską: Raz pod Krukowem srodze ich znieśiono.
Zaś pod Pereiasławiem/ y tam ich rażono.
W trzećią znowu Pawłuka też pod Kumeykami
Zbito/ potym ktorego wydali zaś sami.
Na ostatek po czwarte Ostrzanin znieśiony/
A ztąd aże do Moskwy uciekł zapłoszony:
Ktorego na Ozowie iegoż Czerń zabiła/
Ktora pod Regimentem iego tamże była.
Pod ten czas byli Huńkę Hetmanem obrali/
Gdy im Ostrzanin uciekł/ y z tym nie wskorali.
Owa kiedy się kolwiek ta swawola wszczęła/
Zawżdy z szkodą niemałą potężny wstręt wzięła.
Aż ich też na ostatek dobrze przyśiodłano/
Snadz nigdy niewskoraią/ tak się im znać dano.
Przed tym więc za Porohi Kozacy wpadali/
Zamki/ Miasta Tureckie srodze plądrowali/
Lubo się też potkali kędy z Galerami
Na morzu/ potężnie się bijali czołnami/
Y częstokroć potrzeby wielkie wygrawali/
Zkąd zdobyczy niemałe zaś swoie miewali:
Ktorzy często wpadaiąc/ tak się barzo byli
Po nad morzem Tureckim Zamkom osrożyli/
Ze iak prędko Kozacy Czołnami na morze
Wpadli/ zarazem trwoga na Cesarskim Dworze.
Zaczym Turcy potężna cowskok zmurowali
Wieżą/ zkądby Kozackie przechody zrażali:
Ktorą aż y po dziś dzień wszyscy Strzelczą zową/
Tam zawsze maią swoię Armatę gotową.

Nic im to nie radziło: bo gdy iuż wpadali
Za Porohi/ to Czołny lądem przeciągali
Nocą o podal Strzelczą pominąwszy Wieżą/
Alić naśi na morze po staremu biezą:
Więc na ubespieczonych gdy Turkow napadną/
Dopieroż cicho biją/ y znoszą ich snadno.
Zkąd się nazad z korzyśćią niemałą wracaią/
Y tym że się sposobem znowu przeprawiaią.
Co gdy nie po iednokroć/ ale często było/
Cesarza Tureckiego srodze to ruszyło;
Co raz to na Seym z skargą Turczyn wyprawuie/
A owdzie przez Tatary Podole woiuie:
Ktore wielce zniszczone/ także Ukraina/
Pokucie spustoszone zbyt przez Tatarzyna:
Co nam wszytko Kozacka swawola robiła/
Nim się Rzeczpospolita potym obaczyla.
Więc nad pierwszym Porohem nazwanym Kodakiem/ {*Kodak*
Założono fortece/ wnet zwada z Kozakiem: *pierwszy.*}
Na ktorey Mariona z Niemcy osadzono/
Mołoycom by incursiy onych zabroniono/
Na morze/ aby więcey iuż nie przechodzili/
A z Cesarzem Tureckim Krola nie wadzili.
Nie w smak to swawolnemu zaraz Sulimowi/
Skoro się nad Kodakiem o fortecy dowie/
Myśli prześćie uwolnić na morze Czołnami/
By wolno bywać Kozak mogł za Porohami.
Zaczym się zbuntowawszy wnet swawola ona/
Gwałtem wielkim z Kodaka znieśli Mariona/
Ze y noga nie uszła; Wały usypane
Zostawili zarazem z ziemią zarownane.
Prędko zaś iakoś potym Sulimę poymano/
Z Pawłukiem tych obudwu Krolowi oddano/
Aby karę odnieśli na co zarobili/
A ći obay w więzieniu Marszałkowskim byli.
Wkrotce pisząc/ Sulimę samego stracono/
Leb ućięto/ Pawłuka żywo wypuszczono.
Zatym Kanclerz Koronny wnośił swą przyczynę

Zamoyski/ iże mu tę Krol przebaczył winę:
Ale przećie nie uszedł postaremu tego/
Bo znowu do rzemiosła rzućił się swoiego.
O czym iuż dostatecznie wyżey się pisało/
Co się z nim na ostatek zaś w Warszawie działo.

K o d a k

Dopieroż zaś powtore Kodak opatrzony/
Bespiecznieyszy/ ze wszech stron dosyć obrony:
Na tymże mieyscu śiedzi na gorze wysokiey
Nad Dnieprem: ktorego nurt bystry y głeboki
Spada pod samy Zamek srodze wielkim szumem/
O Poroh się roztrąca z kamienistym Tłumem;
Teraz niedobytemi Wały otoczony/
Y gęsto potężnemi Działy osadzony:
Gdzie mieszka Gubernator z ludzmi ćwiczonemi
Cudzożiemcy/ co ma bydz czasy potomnymi.
Nie tylko Kozakowi znieść go swawolnemu/
Snadzby się Cesarzowi odiął Tureckiemu.
Od tąd się poczynaią Porohi z natury {*Porohi.*}
Kamienne/ tak ogromne iak nawiększe gury.
Pierwszy pod Zamkiem Kodak z dawnych czasow słynie/ {*1.Kodak*}
Po nim Surski/ przez ktore nurt Dnieprowy płynie. {*2.Surski*}
Trzeći znowu Lochanny: czwarty Tawułzany/ {*3.Łochany*}
Na tym rodzi Tawuła/ ztądże tak nazwany. {*4.Tawułzany*}
Piąty Kniehinin/ szosty Nienasytyc zową/ {*5.Kniehinin*}
Na tym Kozak nie ieden iuż nałożył głową/
Y ztąd go Nienasytec Kozacy nazwali/ {*6.Nienasytec*}
Ze ich siłę tonęło gdy się przeprawiali.
Siodmy Dzwoniec/ a osmy Wownihow nazwany/ {*7.Dzwoniec*}
Od samych Asawułow tak iest mianowany. {*8.Wownihow*}
Zaś Woronie Zabory/ Dzieśiąty Budiło/ {*9.Woronie Zabori*}
Y Liniec/ tak się nazwać Starynnym zdarzyło {*10.Budiło*}
Atamanom: Dwunasty Lyczny/ y zaś Wolny {*11.Liniec*}
Ostatni: Tym imiona dał Kozak swawolny. {*12.Lyczni*}
Przez tę wszytkie Dniepr spada/ gdzie szum niesłychany/ {*13.Wolny*}

Gdy się bystro roztrąca woda o bałwany
Kamienne głębokimi po między skalami
Mocuiąc się dobywa do morza nurtami.
A potym Zaporoże Kozackie mieszkanie/ {*Zaporoże.*}
Naimilsze Asawułow wszytkich kocowanie.
Ztamtąd czas wolny maiąc/ w rzeczki zachadzali/
W Dzikowinach niezmierną moc ryb więc ławiali
Bałakszyie: A drudzy zwierz nieokrocony {*Bałakszyiowie*
Strelaiąc/ zachodzili aż w dalekie strony/ *są to Rybitwi.*}
Y z niemałą korzyśćią wracali się znowu
Do swoich Kotarch: z tego więc tylko obłowu {*Kotarchy są to*
Więc srogie na Zaporożu po nad Dnieprem lasy/ *Namioty Kozackie*
Gdzie Mołoycy zachodząc miewali swe wczasy: *lub mieszkanią*
Tam z lip nader wyniosłych Czołny budowali/ *iakie.*}
Na ktorych zaś swawolnie na morze wpadali.
Owa maiąc wszelaką tam swoie świebodę/
Niezmierną Turczynowi czyniwali szkodę.
Daley za Zaporożem Dniepr łeie szeroko/ {*Witki zową/ gdzie*
A zaś dla samych plasczyzn nie barzo głęboko. *Dniepr szeroko*
Opodal Towan przewoz/ gdzie więc przeprawuią *rozlewa/ ale zaś*
Tatarow/ kiedy z Krymu do nas się gotuią; *mialki.*}
Tam tedy Dniepr przebywszy swoie Slaki maią/
Ktoremi nieodmiennie do Polski wpadaią. {*Szlaki Tatarskie*}
Pierwszy na Ukrainę Czarnym Słakiem zowią/ {*1.Czarny*}
Zaś Kuczmański na Wołyń/ zkąd Korzyść gotową {*2.Kuzmanski*}
Mieli; Trzeci za Dniestrem/ złotym go nazwali/ {*3.Złoty*}
Ztąd że wielkie zdobyczy z Pokucia miewali.
Zaś daley Strzelca Wieża nad samym Limeniem/ {*Strzelca Wieża.*}
Gdzie się Dniepr konczy swoim wpadaiąc strumieniem:
Ktorego wielkim szumem leią się roztopy/
Jako kiedy z przykrego Hemu y Rodopy/ *{Hemus y Rodope*
Tak z trzaskiem kamienistym do Euxinu bieży/ *sławne gory.}*
Naprzećiwko ktoremu Ostrow Hadiacz leży. {*Euxinus Pontus*}
Tam Kozacy kiedy więc na morze wpadali/ {*Hadiacz ostrow*
Na Hadiaczym swą radę napiewszą miewali. *na morzu.*}
Zatym zaś Tindra Wyspa/ od morskiego brzegu {*Tinda Wyspa*
Puśćiwszy się na barce więcey niż dzień biegu: *na morzu.*}

Gdzie też także Mołoycy często zpoczywali/
Lub kiedy szli na morze/ lub gdy się zwaracali.
Od Wschodu Don się łączy z Meotis ieziorem/ {*Odnoga Morska*
A to zaś z Cimeryskiem zchodzi się Bosforem/ *Bosforus*
Tak zarazem Taurykę wkoło oblewaią/ *Cimerius.*}
A potym do Euxinu pospołu wpadaią. {*Tauriea Hirsoneus, Krym.*}
Tamże blisko Perekop Krymski Zamek leży/ {*Perekop.*}
Pod ktory aż do morza wielki Kanał bieży.
Na Zachod Limeniem pominąwszy Wieżą
Strzelcą/ Zamki Tureckie po nad morzem leżą
Co znacznieysze/ Oczakow/ Tehinia/ Białogrod/ {*Zamki Tureckie.*}
Trapezunt/ y Kilia/że blisko morskich wod.
Więc y drugich niemało/ co patrzą na morze
Czarne/ ktore Galera krzywym nosem porze.
Te częstokroć Kozacy więc infestowali
Starynni/ kiedy ieszcze na morze wpadali.
Lecz że to z wielką szkodą Korony bywało
Polskiey z tedy za czasem się pohamowało.
Już teraz za Porohy trudno Mołoycowi/
Oprocz co na przemiany chodzą Regestrowi/
Ci się częstokroć w polach z Tatary widaią
Krymskimi/ y nie raz się z niemi uganiaią.
Znaczną twoią Dzielnośćią mężny WLADISLAWIE,
W piękńym kwitnie Korona pokoiu y sławie;
Twoy wysoki Animusz Moskiewską uskromił
Hardą mysl/ aż y wielkie onych Woyska zgromił/
Daleko rozciągnawszy na Pułnocy swego
Państwa/ odwagą twoią Krolestwa Polskiego/
O twey resolucyey czuiąc Turczyn srogi/
Cicho śiedzi w Stambole/ Scyta prędkonogi
Już teraz onych Slakow swoich zapomina/
Ktoremi mu przechodzić przed tym nie nowina.
Więc y z Szwedem iuż pokoy/ Prusy uwolnione
Do czasu/ lubo Zamki niektore puszczone.
Aż y wnętrzna swawola się uspokoiła
Kozacka/ w piękney klubie swey postanowiła.
Ziyże Wielki Monarcho w niezmierzone lata/

A niechay ći hołdują obce Kraie świata/
Kedy Eous leie aż Ocean Wschodni/
Aż gdzie y *Atlanticus* zalewa Zachodni:
Zkąd iasne wschodzą/ y gdzie zapadaią Zorze/
Aż y gdzie na Pułnocy lodowate morze:
Ktorym z wielką trudnośćią Okręty przechodzą/
A po Wyspach prędkie się rangifery rodzą.
Niechayżeć na Południe wszytkie służą Kraie/
Y Skały niezmierzone z ktorych Ior-Dan wstaie.
Niech y śnieżne Bałchany; niech y Trackie gury/
Srodze przykro wyniosłe od wiekow z natury.
Niech y Herkulesowe kosztem postawione
Columny/ między śiedmią dziwow policzone.
Niech y Alpes wysokie/ niechay ći hołdują
Wszytkie odległe Kraie niech ćie strasznym czuią.
Bądz że nieprzyiaciołom swoim grożno śilen/
A niechay ći się kłania aż ostatnia Tilen.
Y ty Szkoło Rycerska z zacnemi Hetmany/ {*Tilen na Morzu*
Ziy szczęśliwie/ y wszytkie wy Rycerskie stany. *Pułnocnym piszą*
Ziyćie Wielcy Xiążęta/ Wielmożni Panowie/ *Historikowie koniec*
Cny Senacie Koronny/ Cni Woiewodowie/ *świata/ drudzy ią*
Rządząc Rzeczpospolitą mądrze/ sprawiedliwie/ *zową Tule.*}
Ziyćie w świętym pokoiu długo/ y szcześliwie.

Szymanowski Samuel. Mars savromatski, to iest od szczęśliwey koronacyey naiasnieyszego Wladislawa IV z laski Bożey krola polskiego etc. krotkie opisanie rożnych expediciy…/ wydany przez Samuela Hutora Szymonowskiego z Kleczan. – Warszawa, 1642. – S.63-89.

* * *

Експедиція Козацька Кумейкська.

Потім мир у Короні – Москва переможена,
З турчином мир, Пруссія також заспокоєна,
Нечувана у козаків сталася сваволя,

Уже Павлюк, вже і Скидан на слободі[1] волають,
Вийшовши із Запоріжжя, котрі Татарському
Перед тим служили хану проти московського
Царя, звідколи війна тривала під Азовом, *{Азов місто і замок*
Ті тоді у війську були на той час хановому[2]. *прикордонний*
Звідки, ту війну скінчивши, коли за Порогами *турецький з*
Кочували, [то] швидко почали чвару з нашими *Москвою.}*
Козаками реєстровими. Гетьмана самого
Котрий був там поданий від короля польського,
Скинули; а потім і всіх його полковників,
Також черні немало і самих сотників.
Яких усунувши, до дальшої зібралися Ради,
Та схотіли до кінця з Короною Польською шукати розбрату,
Скрізь по Україні гультяйство купиться,
Що живо на сваволю реве, по містах грабує.
Бунти великі повстають, важко служивому
Проїхати; насамкінець важко пройти і пішому.
Скрізь жорстокі розбої. Уся Україна
Дрижить – більше їх боїться, аніж татарина.
До тридцяти тисяч війська скупилося
До Павлюка [і] Скидана, та мало ще більше прибути.
Бо осібно й інші купи свої збирали,
Скрізь на охотників по містах гукали.
Отже, щодня без упину їх прибувало,
Що година – то їх більше ставало.
Шум скрізь по кабаках – горілку п'ють,
І під цей час поляків вже січуть і б'ють.
І щораз то їм усе більше підкріплень прибуває.
І чого ж [їх] не манить сваволя злостива[1].

---

[1] *Слободи* – поселення тимчасово звільнені від оподаткування та інших тягарів, зазвичай для приваблення нових поселенців. Іноді це слово вживалося як синонім України/ українського південного прикордоння.

[2] Достеменно відомо лише про участь козацьких підрозділів Павлюка в кампанії, яку вів кримський хан взимку 1636/1637 рр., проти Кантимира-мурзи. Чи узгоджувався штурм Азова навесні 1637 р., в якому разом із донськими козаками брали участь і запорожці, з ханською політикою залишається відкритим питанням.

Що ж тоді за починання Павлюка,
Що за задум Скидана, на Бога, шаленого?
На що ті війська збирають і що мислять далі?
Чого хочуть досягти ці козаки зухвалі?
На тебе то, Гідна Корона, війська готуються,
Проти короля – пана свого – бунтуються.
Але певно недовго докоряти їм тим будуть,
Гідні поляки на карках їх, дасть Бог, усядуться.
Не чує того Павлюк, ані хоче завважати,
Що йому того з клопотом прийдеться колись зажити.
Не пам'ятає, що був у путах із Сулімою разом
І якого на той час там зажив фасолю[2].
Що ж чинить? Військо своє потужне скупивши,
Вже із полковниками [та] з черн'ю нарадившись
Просто прямує до Польщі, з тим умислом цілком,
Що так-те коло[3] хоче обернути старається,
[Щоб] з ґрунту зносити поляків і в такій справі
Свої розгорнув прапорці просто на Варшаву.
Вже і королем польським зараз величається
І найпершими титулами старшину частує[4].
Що вже так настановив за певністю в собі.
О Боже, котрий мешкає на високому небі,
Яке ж велике шаленство хлопства сп'янілого!
Але не призведуть до успіху глупі думки його
Розладнає Бог їх ради, котрі проти його
Помазанця спрямували – короля свого.
Вже тоді Павлюк готовий [був] з молодцями своїми,
Недалеко від себе [зібраними] полками різними.
Про що монарх польський як швидко почув,

---

[1] Тут, напевно, йдеться про те, що повстанці не розпорошилися для зведення місцевих порахунків, але гуртуються для якоїсь великої акції.
[2] Павлюк разом із І.Сулимою, як винуватці зруйнування Кодака 1635 р., були видані королю на страту. Але, завдяки заступництву коронного канцлера Т.Замойського, Павлюка було помилувано.
[3] Себто «коло фортуни».
[4] Насправді, відомо лише про спеціальний титул Скидана – «опікун всієї України».

Зараз же військо кварцяне на нього виправив.
З яким іде спішно Потоцький, гетьман польний[1],
Про котрого швидко Павлюк почув свавільний
[І] зараз, справивши табір, навпростець з молодцями
Йде на військо польське. Отже під Кумейками[2]
Насамперед із Лащем[3] зійшовся: той з людьми своїми
І Гіжицький[4] у під'їзд йшов також із кварцяними.
Там тільки [сам] по собі. А військо кварцяне
Вже близько Сахнового мосту вишикуване. {*Сахнов Міст.*}
Потім Лащ, на позір обороняючись, відходить
І попросту на гетьмана польного наводить.
А ті [повстанці] йдуть за своєю справою з арматою в таборі.
Зараз із ними чужоземці вступили в бій у тій порі –
Піхота німецька їх насамперед зупинила.
Тим часом хоругви [кінні] ударили. А ті [козаки] безупинно
З табору вогонь ведуть
І дещо нашим шкодять, коли часто стріляють.
Насамкінець усе військо вдарилося
Польське об них. Де значну [кількість] молодців забило.
У день святого Микули – руського патрона
Жорстку дуже поразку понесла тамта сторона[5].
Отже в табір розірваний, коли хоругви скакали,
Аж кінські копита сильно кров'ю заюшилися.
Не забудуть Сахнів Міст і Кумейські поля,
Пагорби і долини скрізь окроплені кров'ю!
Котра через шаблю польську люто лилася,
Навпіл з білим снігом земля зчервоніла;

---

[1] *Потоцький Миколай* (бл.1593-1651) – на той час гетьман польний (від 1637) та воєвода брацлавський (від 1636).
[2] Битва під Кумейками відбулася 16 грудня 1637 р.
[3] *Лащ Самуель* (1588-1649) – стражник великий коронний, мав власний досвід козакування на Запоріжжі.
[4] *Гіжицький Ян* – у 1637 р. ротмістр хоругви козацької в полку Александра-Домініка Казановського, від грудня 1638 р. полковник черкаський козаків-реєстровців.
[5] День св.Миколая – 19 грудня. Саме цим днем була датована реляція М.Потоцького про перемогу.

Густий труп жахливо вже стелеться землею,
Інших топчуть напівживих копитами кінськими.
А потім і Армату в тих [повстанців] відбито. *{Павлюк втікає*
І вже оговтатись козакам не дано. *до Боровиці –*
Тоді Павлюк, як побачив несподівану тривогу, *програв*
Військо своє покинувши, сам пустився навтьоки. *бій під*
Скакав до Боровиці[1] зараз і вдень і вночі *Кумейками}*
Трохи, щоб його якось поляки не примітили.
Потім Скидан удався аж до Чигирина *{Скидан втік з*
Своїм шляхом зрадливим, а з ним добірна дружина. *чотирма*
Ті з бойовища заразом обидва втекли *тисячами*
А тут же мужні поляки інших посікли. *до Чигирина.}*
До двадцяти тисяч на плацу лишилось
Неживих. Аж у таборі вже їх дуже мало.
Сніги з кров'ю на полі жахливо змішались
Скрізь відтяті голови непристойно валялися.
Свідчать там і по цей день високі могили,
Що собою трупи гордих козаків покрили.
Ті на вічну пам'ять в полі насипані,
Лежачи, позначають козацькі голови поховані.
Лишилося їх щось скільки-то ще в таборі,
Але і ці мислять більше про Кумейській бір.
Котрих сторожею довкола на ніч оточено
Аж до ранку, аби втекти не допустити.
А ті радять щодо себе. Ніч дуже темна,
Думає, як би прокрастися, голота бідна.
Холод зі страхом навпіл нетяг переймає,
Вирватись важко, бо сторожа навколо не спить, чує.
Утім, ужили фортелю – всіх вигнали
Коней на сторожу із табору – чим військо стривожили
І почасти ніби наших збентежили,
[Бо] темно дуже. А потім самі втікали.
З якими Гунька[1] – козак був і про те порадив,

---

[1] *Боровиця* – містечко на березі Дніпра у Черкаському старостві. Нині під водами Кременчуцького водосховища, хоча с.Боровиця (перенесене за 2 км) існує в Чигиринському р-ні Черкаської обл.

Бо їх таким фортелем з табору вивів.
Яких вивівши, не хотів брати Старшинства
Жодного на себе – аж хтось порядкував ними інший.
Усі тоді тієї ночі втекли з табору,
Що живе розбіглося по Кумейському борі.
Потім, коли вже дійсно усе втікало,
Потоцький з військом за ними йти зібрався.
Отже в Мошнах ночівлю першу гетьман мав,
Назавтра до Черкас звідти виправився.
Звідти ж під Боровицею прудко став з військом
Кварцяним. Чуй Павлюку – козацький гетьмане!
Де, обложивши колом, козаків знову душать,
Так що певно Павлюка, здається, видати мусять,
А при ньому Томиленка[2] і Злого Івана[3],
Через яких та сваволя була задумана.
Про те козаки через послів з гетьманом трактують,
Просять про милосердя, за проступком жаліють.
Кисіль[4] їм радить, аби Павлюка видали,
[Вони ж] хотіли, щоб у покої самих їх залишили.
На що швидко погодились. Заразом старшину
Видають – всю свою провину на них покладаючи.
З плачем дійсно і про той проступок жалкують
І відтоді допускати [повторення] вже не обіцяють.

---

[1] *Гуня Дмитро* (✞ після 1640) – козацький старшина. Вивів залишки козацького війська з-під Кумейок і з двома гарматами прибув до Боровиці. Взимку 1637/1638 рр. гетьманував на Запоріжжі.

[2] *Томиленко Василь* (✞ 1638) – гетьман (старший) козацький (1636-1637). Походив з Канева. Напередодні повстання Павлюка був усунутий урядом з посади за надмірну поступливість щодо черні.

[3] *Злий Іван* – гетьман (старший) козацький (1636), попередник Томиленка. На початку 1638 р. потрапив у татарський полон і був відісланий (на страту?) до Константинополя.

[4] *Кисіль Адам* (1600-1653) – православний магнат. На той час виконував функції урядового комісара у справах з козаками. Обіцяв, що виданому Павлюкові буде збережене життя та згодом жалівся, що уряд зробив з нього клятвопорушника, коли стратив ватажка повстанців.

Те заразом присягою всі підтверджують,
Що на Пана вже руки піднімати не мають.
Те бачачи, як жалкує козак свавільний
За своєю провиною, пробачив ту їм гетьман польний.
Звідки ось заразом війська відступили
У купі – протягом трьох ночівель ніяк не ділилися.
А Павлюка з іншими товаришами його
Допровадити до гетьмана великого сказано.
Котрого [Павлюка] під час Сейму королю віддано
І корогви козацькі під ноги кидано.
Бо скіпетр і корона вже були готові
Ту мали розпікши, гарячою на голову
Втиснути Павлюку і [те] берло дати в руки
[За те], що звався польським королем, таку мав мати муку.
Але співчуттям ВЛАДИСЛАВ зрушений
Не казав йому на голову класти тієї корони.
Але все таки [вони] кару за свої понесли заслуги
Їм голови відтято, [а] потім на палю довгу
Кожну з них по гостинцях[1] різних розставлено,
Щоб усім злим на приклад те показано.
Будь-кому із чужих країв, аби усі відали,
Що ці за свої злочини ту кару терпіли.
Так трохи сваволя та погамувалася,
Що ж потім не довго у своїх карбах тривало:
Бо коли вже Павлюка козаки видали,
Самі на послух вірно присягали.
З котрої то зичливості, зараз ще узимку
Знаючи про молодого з козацтвом Кизима[2], що [ті] близько,
Котрий [Кизименко] йшов на підкріплення з військом до Павлюка.
Насамперед оповіли достатньо самому Кизимові
Та іншим про той свій розгром.
І ті відразу по густих розбіглися тінях.
А ті [реєстровці] швидко полковника самого піймали,
Котрого гетьманові, зв'язавши, віддали.

---

[1] Торгівельних шляхах.
[2] *Кизименко*, син Б.Кизима.

Потім же під Лохвицею[1] старого Кизима[2]
Козака реєстрова піймала дружина[3].
І той кілька тисяч війська готового
Мав, котре хотів вести до Павлюка.
Агов, зовсім не мало вже підкріплень було
Павлюку, тільки йому щастя не служило.
Бо скоро його самого насамперед розгромили,
Легко ж потім інших будь-де давили
Козаки реєстрові і жовнір кварцяний –
Ніде не схоронився козак непокараний.
А Кизима із сином на палі всаджено.
Гострі і багато інших, яких знайшли.
Ті в Києві на горі тут же перед замком стоять
Над містом, усім на приклад, нехай інші бояться.
Інших по різних місцях, де тільки якого
Заскочено, відразу на палю вбито того.
А інші, бачачи не жарт, чуючися винними,
Швидко, що живе, втікає шляхами різними
Просто на Запоріжжя. Там їх не мало
Свавільників до купи заразом зібралося.
З якими і Острянин[4] теж Запорогами
У тій же тоні залишався разом з нетягами.
Зараз їх зібралося до шести тисяч
І щораз то їх ще прибувало більше.
Відразу Острянина гетьманом обрали,

---

[1] *Лохвиця* – містечко у володінні Я.Вишневецького; нині райцентр Полтавської обл.

[2] Йдеться про *Кизима Богдана*, який під 1620 р. згадуваний як білоцерківський полковник. Під час повстання званий «київським», отже чи то походив, чи то мешкав він у Києві. Сюди його із сином і на страту привезли.

[3] Тут відзначилися реєстровці на чолі з новим старшим – Ілляшем Караїмовичем.

[4] *Острянин Яків* (✞ 1641) – герой Смоленської війни з Росією 1632-1634 рр. (діяв на Лівобережжі). 1637 р. званий, разом із Скиданом, головним полковником Павлюка. Взимку 1637/1638 рр. постраждав від урядових репресій (вбили батька?) та втік на Запоріжжя.

Котрому послуху обов'язок віддали.
Про що як скоро ВЛАДИСЛАВ король почує
Комісарів відразу справних виправляє.
Йде до них Мелецький[1], маючи кварцяного
Частину жовніра, козака також реєстрового
І драгунів – де всіх п'ять тисяч було
Війська, [що] в той час з Мелецьким там виправилося.
З якими, коли прийшов, хоче про те трактувати
Як би найгідніше міг мир зберегти.
[Запорожці] відразу не від того є, до ради скликаються,
І про час на роздуми Мелецького просять.
До котрих Мелецький виправляє своїх, на час ради,
Кількох послів – несподіваючись зради –
Чотирьох старих козаків і при тому п'ятим
Товариша теж з ними з війська кварцяного.
Де їх спочатку пристойно приймають,
Давши аудієнцію, сидінням пошановують.
Потім з малої речі великий скандал почався, *{Хтось вистрелив*
Оскільки за один постріл уся чернь підхопилася. *під час ради*
Насамперед відразу послів наших забивали, *від Мелецького з*
А потім з Мелецьким жорстоко стрілялись. *обозу і підстрелив*
Заледве ж скандал той угамувався, *Козака.}*
Бо ж з плацу козацька чернь відступила.
Так замість затвердженого з козаками миру
До великого розладу дійшло і до бою.
Звідки ж потім Мелецький вернувся до короля,
А та вже далі ширилася сваволя.

Експедиція козацька друга.

Потім товщу Дніпрову як прудко пустили
Льоди, а криги величезні вже розчинилися.
Знову молодці, знову як мухи ожили
Навесні, котрі взимку обмертвіли були.

---

[1] *Мелецький Казимир* – під час кампанії 1637 р. ротмістр хоругов козацьких у полках Станіслава Конецпольського та Миколая Потоцького.

Шумить військо, горілку п'ючи в кабаку,
А при тому на додачу тертого тютюну [уживаючи][1].
Вийшов на волость Острянин, на слободу волає[2],
Що живе до нього купиться. Ось зараз і
До сорока тисяч цілком готового
Війська невдовзі стало; свавільника злого.
По містах бунти суворі. Молодь свавільна купиться
Відтак, дивин наробивши, з іншими купиться.
Жоден шляхтич не всядеться в домі своєму
Перед Гультяйством, як живе, не протриває зі спокоєм.
Скрізь усе вільно, як хочуть бушують
І на власних же панів підданих бунтують.
Збитки, ах, нечувані і розпусти люті.
Грабунки, не зглянуться і на убогих людей.
Там же військо кварцяне, котре зимувало
По Задніпров'ю, до купи зараз зібралося.
Котрому король наказав бути зараз готовим
І на таку сваволю наступати суворо.
Про що знаючи Острянин, дещо стривожився.
Військо скупивши над Пслом, під Говтвою[3] розложився. *{Псло*
А туди підійшов Потоцький[4] з військом польським, *річка.}*
Покинувши забави, забажав з козаком сердечної розправи.
Ставши від обозу близько козацького,
Із двома тисячами відразу послав Мелецького
Із Гіжицьким. Той зараз таки за Псло переправляється
До мосту козацького відразу пришанцовується.

---

[1] Ці два рядка є, вірогідно, стійким літературним (фольклорним) тропом-характеристикою.

[2] Себто на мешканців «слобід» – основної рушійної сили повстання.

[3] *Говтва* (Голтва) – містечко у володінні Я.Вишневецького; нині село Козельщинського р-ну Полтавської обл. За люстрацією 1631 р. під Говтвою згаданий хутір Острянинівка. Можливо це маєтність саме Я.Острянина, тоді він мав би добре знати говтвянські околиці.

[4] *Потоцький Станіслав* (1607-1647) – полковник хоругов козацьких у кварцяному війську. Син Якуба, воєводи брацлавського та Ядвіги Тарновської. По батькові брат Миколаю Потоцькому, гетьману польному.

При кінці якого два шанця поставили
Німці, аби козакам переправу заборонили
Через Псло, бо чутно було, що [повстанці] втікати хотіли, *{Псло*
Адже з військом польським мати справу не наважувалися. *річка.}*
Там же близько козаки реєстрові стали
А третім же Мелецький – від них трохи далі.
Де заразом один бік річки опанував,
Звідки б легко козацькому війську опанував.
Тоді козаки до ради [вдалися], а там нарадили,
Що, підкравшись лісами, з гуком ударили
Самого, справді, опівдня на обоз кварцяний.
А той, хоча валами не був обкопаний,
[Але] відбили зараз козаків [так], що таки відступили
До лісів, бо ж і потім більше не важилися [нападати].
Потім знову до ради [вдалися], а там нараджують
Відразу ж частина війська вночі переправилась
Через річку, де [запорожці] на дві частини розділились.
І зі двох боків перед зорею разом вдарили –
Одні на Мелецького, другі – реєстрових
Зім'яли зараз козаків, а потім [проти] німців, тих
Що біля мосту самого для переправи були
(Молодців на ту сторону), шанці поробили
козацькі з гамором, закривши потужно
Від обозу польського. Ті [німці] обороняються мужньо
І з шанців безупинно відстрілюються.
У тому їм польські хоругви відсічі додають.
Тричі, справді, поляки до них випадали
Пішо, бажаючи, аби німців там підтримали.
Важко було, бо так їх довкола затаборено
Від війська, а потім усіх на голову розбито.
А тоді козаків щораз більше переправляється,
Воєводич брацлавський[1] своїх також підсилює.
Насамкінець казав знову Мелецькому
Звідти до обозу польського переправитися.
Звідки все військо польське зараз рушило

[1] С.Потоцький.

Під Лубни[1], там обозом своїм розложилося.
А потім і козаки з-під Говтви зі своїм військом
Йшли всі понад Пслом за жовнірством польським.
Ті в п'яти милях від Лубен під Міргородком[2] стали,
Звідки знову кінно справили табір вранці.
Залишивши тягарі, навпростець до польського війська
Йдуть табором. [Про] що, коли до Потоцького
Дійшла вістка, то зараз [він] свої хоругви в поле
Виправив. Там, насамперед, Мелецький на чолі.
Перш ніж військо підступило, [він] з полком своїм скочив
Попросту в табір козацький. Що якось не догледів
Запорожець, бо великі постали тумани [і]
Не могли оглядатись там же отамани.
Табір їм розірвавши, стріляє, в пень січе.
Достерігшися Острянина – добре, не втече.
А той дійсно сам-один аж на другу сторону
Пробився. А потім [повстанці] розірвану оборону,
Швидко скочивши, замкнули. Котрий [Мелецький], коли хотів знову
Ще краще додати [бранців-здобичі] до свого облову,
Густо стріляти почали. Вже [козаки того] не допустили.
Майже всі на те чоло обернулися.
А потім усе військо польське підступило,
Часто з гармат стріляючи, люто їх побивало.
Тоді відразу на тому місці козаки зупинилися
І там же довкола копати миттєво почали.
А натомість і наші, довкола їх шанцями
Оточивши, тут же зараз стали і самі.
Звідки відразу до табору густо з гармат стріляють.
Козакам дуже душно, ще й вод не мають.
Сувора дуже спека спраглих душить,
А ті раді-нераді терпіти ту спекоту мусять.

---

[1] *Лубни* – столиця задніпровських володінь Я.Вишневецького. Нині райцентр Полтавської обл.

[2] *Миргород* (Миргородка) – володіння коронного гетьмана С.Конецпольського (тут ще й старости переяславського, якому підлягало це місто), мав велике значення як пункт забезпечення армії (хліб та селітра). Нині райцентр Полтавської обл.

А потім з великої біди, коли ніч наступила, *{Чернь*
Уся чернь козацька разом обурилася. *обурилася.}*
Збройною рукою уходячи аж до Долини[1]
Під Волчек. Там стали з тієї самої причини.
Знову назавтра вранці хотіли переправитися.
Йшли понад Сулою до Волчека[2], але там затриматись
Несподівано мусили, коли їм заступили [шлях]
Хлопи, і там переправи тієї не допустили. *{Князя Вишне-*
Котрим небожатам добре перед тим [повстанці] далися *вецького*
Взнаки, коли по волостях князівських збирали [здобич]. *селяни*
А тоді йде Гіжицький з полком своїм за ними. *обступили}*
Вісім хоругв кварцяних. Зшедшися з якими,
Щоразу герцем порядним підпадаючи стріляє.
Агов, йдучи понад Сулою, вабить переправ багато.
Відтак прийшли над Снятинку[3], де була переправа
У млинів. Там же друга застала його[4] затримка.
Тисяча стрільців князівських. Ті були в млині
Засіли. Звідки випавши, ну по Острянину [стріляти]. *{Князя*
Яреми – князя на Вишнівці – були *Вишневецького*
Ті стрільці, які Острянина там полохали. *Стрільці.}*
З іншого боку Гіжицький щораз наступає,
Уходячих козаків розмаїто псує.
А потім вгору Сули Острянин вдарив,
Коли його тут не пропустили, до своїх возів направився.
Пустився до Лохвиці. А тут за табором
Удавано залишився Гіжицький; потім риссю швидкою
Вже на убезпечених козаків напав.
Де відразу їх табір так легко розірвав.
Шкоди у них начинивши, дає знати Потоцькому,
Що так вони послабшали. А сам по-старому
Йде [з] промислом за ними. Тоді підкріплення свіже
Від Ромен[1] – дві тисячі козаків надбігло.

---

[1] *Долина* – нині с.*Вовча Долина* Лубенського р-ну Полтавської обл.
[2] *Волчек* – нині с.*Вовчик* Лубенського р-ну Полтавської обл.
[3] *Снятинка* – нині с.*Снітин* Лубенського р-ну Полтавської обл.
[4] Острянина.

А тим часом Потоцький, йдучи вже за Острянином,
Зійшовся якось несподівано з полком іншим.
Путивлець[2] дві тисячі козаків вів
Острянину на допомогу. Того там зупинив
На місці воєводич і обложив довкола.
Котрого добуваючи, дещо запотів чола.
Там заразом посилає і по Гіжицького,
Аби повернувся до війська назад кварцяного.
Де і на штурм Путивльця назавтра пустились
Усім військом. Якому, коли нашкоджено,
Вже не може витримати, [то] зараз вступає у переговори.
Про мир просячи, вже підкоритись обіцяє.
{Підкорюється
Тоді, коли підкорився, а з ним й інша старшина, *Путивлець.}*
Відразу чернь його всю пустила дружина [жовнірська]
Під гостру зброю так, що і нога не ушла,
У пень всіх викосила шабля польська сувора[3]. *{Путивльця*
А Путивльця самого під варту взято, *під варту взято.}*
Відтак й іншу старшину з ним таки посаджено.
А Острянин на свій перший стан
Йшов з військом від Миргородка, котрий був близько.
Там же знову скупивши військо розпорошене,

---

[1] *Ромни* – володіння Я.Вишневецького. Нині райцентр Сумської обл.

[2] *Путивлець Мурко* – ватажок загону, який йшов на допомогу Острянину з Дону.

[3] За листом Ієроніма Хжонстовського до С.Конецпольського від 24.VI.1638 р., загін Путивльця складався з 2 тис. добірних стрільців та мисливців степових найкращих. На них 18 травня наскочив польський авангард («сторожа передня»), а потім швиденько підтяглося і ціле військо. До ночі точився запеклий бій. Вранці, побачивши безвиглядність свого становища, козаки почали просити про милосердя та, зрештою, видали старшину. Розлючені значними втратами, жовніри, попри умови капітуляції, вирізали залишки козацького загону (лише бл. 100 козаків втекло, поховавшись між трупами або змішавшись з реєстровцями). Утім, по цьому С.Потоцький не зміг продовжувати погоню за Острянином, бо мав забагато поранених і пошкоджену артилерію. Відтак, до кінця травня він сидів під Лубнами.

Пішов під Лукомль[1]. Там на ту сторону Сули перейшов.
Став потім обозом же на Сліпороді[2]
З усім розложився козацтвом при воді.
А потім військо польське також переправилося
Через Сулу, а також увесь туди ж затягнуло
Обоз, під саме, справді, місто, під Лубнами. *{Польське військо*
Тоді князь Вишневецький[3] йде з підкріпленнями *під*
З кількома тисячами люду жовніра свого. *Лубнами.}*
При ньому люди, святої пам'яті Замойського[4],
Коронного канцлера. А при тих також було
Ординатів[5] немало, [що] до [їх] складу входили.
Ті всі під князівським регіментом були
І з його людьми завжди разом ходили.
Ось таки, скупивши військо все насправді,
З під Лубен на Сліпород йдуть за своєю справою.
Тим часом Секирявий з Канівцем лісами
Йшов з чотирма тисячами[6] пустими ярами *{Секирявий.}*
До обозу польського, хотів вдарити вночі
Не сподівався, щоб нам звідкись прибула допомога.
Ті несподівано з військом розминулись

---

[1] *Лукім'я* (Лукомль) – нині село Оржицького р-ну Полтавської обл. Тут козаки заклали укріплений табір, утім, зважаючи на пасивність польського війська, посунулись ближче до нього – на Сліпорід.

[2] *Сліпорід* – річка, права притока Сули. Можливо місцем перебування козацького війська була околиця сучасного сільця *Сліпорід* (підпорядковане селищній раді с.Черевки Оржицького р-ну Полтавської обл.).

[3] *Вишневецький Ярема* (1612-1651) – войовничий український магнат, володіння якого найбільше постраждали від дій повстанців Остряниці.

[4] *Замойський Томаш* (1.IV.1594-8.I.1638) – канцлер коронний (з 1635) та київський воєвода (з 1619). Його дочка була дружиною Я.Вишневецького.

[5] Вояки виставлені з маєтностей т.зв. *Острозької ординації* на Волині. Власником (ординатом) цього маєткового комплексу на той час був кн.*Владислав-Домінік Заславский-Острозький* (після 1618–1656).

[6] За Хжонстовським, загін Секирявого складався з 2,5 тисяч козаків. Він мав відігнати коней у жовнірів, а потім захопити самі Лубни, щоб далі затиснути поляків між містом та армією Острянина.

[Так], що з обох боків про себе якось не відали.
А тут військо польське, прийшовши, насамперед зігнало
Козаків з одного боку: бо по обох стояло
Берегах над Сліпородом козацтво. Звідки були
До одного обозу зараз скупилися.
До котрого потужні підтягли гармати
Сумніваюсь, щоб дружина цілком утрималася
Козацька – бо на місці такому зручному стали
Що їх польські пушкарі зараз вистріляли[1].
А Острянин з усіма, справивши табір,
До Лукомля з поспіхом таки уходить великим.
Переправившись через Сулу просто до Дніпра
Понад річкою уходить, здається, до Старця[2].
За яким Мелецький відразу виправився[3].
Йде спішно тут таки вслід, ані найменш не затримуючись.
Герцем сперечаючись. Щораз їм перешкоджає.
Стріляючись з козаками, так отих супроводжує.
А військо усе польське тут заночувало,
Звідки ж за Острянином назавтра йти мало.
А потім Секирявий на наших напав,
Йдучи вночі з-під Лубен. Піймали його легко[4].
Ніч дуже темна була – нічого майже не видно.
Так у тій необережності, знати його Бог хотів видати.
Котрий [Секирявий] не сподівався, щоб там польське було

---

[1] Поляки встановили гармати на пагорбі напроти козацького табору, з якого зручно було обстрілювати козаків. Утім, тоді вже швидко ніч наспіла.

[2] *Старець* – старе русло Дніпра, у гирлі Сули. В околицях сучасного містечка *Градизька* (Глобинський р-н Полтавської обл.).

[3] За Хжонстовським, у погоню за Острянином на чолі кількох хоругов пішов *Гдешинський Марек* († 1649) – ротмістр хоругви козацької в полку С.Потоцького. Причому, козаки, вже за Сулою, змусили його втікати з-під Лукомля на Миргород. Звідки Гдешинський повернувся до Лубен.

[4] За Хжонстовським, Секирявий сплутав реєстровців з козаками Острянина і почав спокійно входити до їх табору, Тут його і спіймали, а його полк розгромили.

Військо та, що козацьке [кудись] рушило,
Не відав. Потім і полк його розгромлено
А інших же з Канівцем у Лозах обложено.
Назавтра цілий день отих добували
Піші підрозділи порядно стріляли
Важко чим було зарадити, бо усі [козаки] до землі
У Лозах поприпадали. Там Канівець з ними.
Ті [козаки] ночі дочекавшись з Лоз повтікали *{Інші нарізно*
І до Острянина з Канівцем пішли. *втікали.}*
Де зараз за Канівцем частина Вишневецького *{Частина людей*
Жовніра збройного вибралося в погоню. *князя*
Тих швидко під Лукомлем оті доганяли *Вишневецького.}*
У пень зараз, під шаблю пустивши, косили[1].
А тут же за іншими гідний Потоцький слідом
Переправившись [через] понадбережні на Сулі заплави
Поспішає з усім військом постійно за Острянином.
Котрого догнавши швидко під Жовнином[2],
Відразу зустрічним боєм наступає на нього.
[З ним] і князь Вишневецький з почтом люду свого.
Де по кілька разів військо, як об мур, справді,
Усе об їх табір ударялося в справі.
[Відтак] на силу нема ради[3], потужний табір захитали.
Аж насамкінець на них гармати висунули.
Тоді їх дещо розладнали та стривожили в таборі
Щораз палячи з гармат, [а] навперемін чимало
Тут [і] піші підрозділи вогню подавали.
У табір козацький прицільно і густо стріляють.
Вже без ліку кров ллється. З мечем Марс суворий
Обертається, щезають запорізькі голови.

---

[1] Можливо, тут йдеться про розгром іншого козацького загону (бл. 1 тис. осіб), що відступав за Острянином з Яблонова (нині с.*Яблуневе* Оржицького р-ну Полтавської обл.), про що згадує Хжонстовський.

[2] *Жовнин* (Жолнин) – містечко у володінні Я.Вишневецького. Нині село *Жовнине* Чорнобаївського р-ну Черкаської обл. (1959 р. перенесене на 6 км від історичного місця в зв'язку з утворенням Кременчуцького водосховища).

[3] Дослівно – «з міццю не справишся».

Тут князь Вишневецький щораз своїх веде [в бій]
Як кавалеру доброму годиться.
А потім під князем коня підстрелено
Але швидко йому на іншого зараз же замінено.
Що його те не тривожить, усім доказує
Рукою мужності [та] ведучи, своїх надихає.
О зацний Вишневецький, аж-аж то [хіба] новина
У Домі твоєму високому – турка, татарина
Громити по степах або й шибкого
Румельчика[1] [і] босняка воювати зухвалого
І нині досить мужності і відваги твої
Значні в Короні Польській і Марсові бої;
Коли щораз рішуче своїх вів людей,
Бо його серце спонукало відбивати злого козака.
Вже тяжко запорожцям [та] все таки тримаються
І густо із самопалів з табору стріляють.
Відтак усі на чоло єдине обернулися
Молодці. А тоді з тилу на табір скочили
Потужно [жовніри], а також усі ординати,
До яких же знову обертаються козаки.
А тим часом хоругви табір розірвали
Кварцяні і князівські там діяли.
Де значно шабля польська самотньо шаліла
Усі поля козацькі кров'ю зарум'янила.
Насамкінець, ах, змішана з посокою Сула,
Що Бог карає тих зрадників легко добре відчула.
Вони ж руку свою підняти наважилися на Божого
Помазанця, при тому на короля-пана свого.
Там відразу з табору втікати почали
Одні суходолом, а другі через Сулу плили.
А потім і Острянин з усією кіннотою
Непримітно якось вислизнув невідомим чином.
Але ще одна сторона від Сули залишилась
Табору. Там піхота вся трималася.

---

[1] *Румелія* – назва європейської (поствізантійської; Рум=Візантія) частини Османської імперії.

Отже, коли Острянина вже у них не стало,
Відразу між себе козацтво обрало
Гуньку, що з-під Кумейок їх вивів,
Просячи його, аби про них далі усіх думав.
Чого, коли він взявся, дещо зміцніли
Відтяту армату в табір затягнули.
Від якої було козаки відбігли в таборі
Розгромленому. Чого, напевно, наші не добачили
За піднявшимся туманом та сильною курявою
І так великого на той час із запорожцями галасу.
Тоді Гунька обидва береги Сули опанував[1].
З трупів шанці поробив зі своїми осавулами.
Тут кожен зауваж, як багато їх набили
Поляки, що аж з трупів своїх шанці робили.
Потім Канівець прийшов з немалою допомогою
Козакам, що з тією [ватагою] втік перед поляками вночі.
По приході Канівця ж знову на третій день
Зі Солонинкою[2] і Скиданом війська козацького
Прийшло понад три тисячі[3]. Той з реєстровими
З козаками нашими чвару почав, вже вночі.
Аж і на військо польське вдарили всі
З галасом дуже великим, але замість користі
Не одного по боку кулею намацано,
Насічено немало, відтак і настріляно.
Потім з великою своєю шкодою знову відступили
І багато між собою недолічилися;
Бо ж то наші через Сулу збудований мали
Міст. Козаки стали на тому, щоб його відняти.
Самого опівдня Скидан з молодцями
Полком пішим немалим і з самопалами

[1] Сула там вигиналася півмісяцем, який і перегородили повстанці.
[2] Козацькі старшини *Солонини* в другій половині XVII ст. добре знані в Київському полку (у т.ч. київський полковник 1669 р. і пізніше Солонина Костянтин Дмитрович).
[3] Вони висадились у гирлі Сули з правого боку цієї річки. А козацький табір був на протилежній стороні – «за милю» (6-8 км) від Дніпра між жовнинськими млинами та Чигирин-Дібровою.

Вдарив на тих, які міст пильнували.
Там ось густо з обох сторін стріляли.
Потім зараз козаків від мосту відігнано,
А самого Скидана сильно пострелено[1].
Котрого як найшвидше з обозу дружина
Удень і вночі помчала аж до Чигирина.
А тим часом на Старці інші купилися
Козаки, котрі ще в тому війську не були.
Про що коли до цих [повстанців Гуні] дійшла на новина,
Відразу же і вони до тих йдуть з-під Жовнина.
Де зійшовшись на Старці, із собою в купі стали.
У розгалуженнях Дніпра [та] швидко порядно окопалися.
Слідом знову Потоцький поспішає за ними
І князь Вишневецький з людьми також своїми.
А в тому боці спостеріг, йдучи за своєю справою,
Що якесь немале військо суне лавою,
Полки якісь величезні і видно озброєні
Бо достатньо Корогов квітне розгорнутих.
Тоді гусарські прапорці швидко побачили
Відразу, що [то] жовнір польський, зрозуміли.
Аж гетьман[2] підійшов і далі з військом зійшовся
І так у купі величезній до обозу йде,
Котрий прудко на Старці обозний розгорнув.
На що з окопів, коли зухвале козацтво дивиться,
Що і війська так багато польського прибуло
Та ще й сам гетьман прийшов, [то] дуже їм [те] не любо.
Нині таки Гунька гадає, вірно, що радий би знати
А чи буде статечно в своїх окопах сидіти.
А тоді кілька тисяч люду краківського
Воєводи[3] прийшло. Ті під Бжозовського[1]

---

[1] У погоні за козаками Скидана реєстровці і жовніри розбили та попалили човни, якими повстанці припливли з-за Дніпра.
[2] Гетьман польний М.Потоцький.
[3] *Любомирський Станіслав* (1583-1649) – один з найбагатших магнатів Речі Посполитої, герой Хотинської війни 1621 р., краківський воєвода (з 1638).

Регіментом на той час і під справою були.
Отже, за Дніпром обозом своїм розложилися.
З якими Лащ разом зі своїми людьми ходив.
Той, йдучи, Боровиці немало нашкодив.
Знаючи там про козаків, відразу їх штурмував,
Котрих немало взявши, через штурм таки напсував.
Сюди прийшовши, обозом своїх людей розклав
За Дніпром. А тоді прудко дещо їх затривожив
Філоненко[2], який йшов задумом зухвалим
З Чигирина на підтримку і з військом немалим.
Там же на неочікувавших якось, коли напав,
Що поки-то зібрались до справи, той пробився легко.
Але заледве вийшов з військом, бо немало
Трупів там козацьких на шляху залишилось.
Під той самий час і гетьман усе військо спрямував на штурм.
А також на окопи, коли козаки юрмою
Усі до своїх валів з вогнепальною зброєю обернулися.
Агов, майже нічого з тим наші не порадили.
Важко перед такими міцними валами щось порадити
Було, хоча штурмували наші протягом цілого дня.
Потім військо польське знову повернулося
І у своєму обозі ж заспокоїлося.
Тоді дають знати, що Костя козакам на підкріплення
Йде, куди відразу гетьман посилає з кількома хоругвами
Гіжицького. Той зійшовся з ним у Омельника[3],
Котрий [Гіжицький] з Костею зараз же справно б'ється.
Той згодом не витримує, відтак з плацу уходить
І до Острянина козаків уводить.
Їх так у погоні зніс аж [всіх] до одного
Гіжицький. Насамкінець піймав самого [Костю].
Що коли Гунька почув, дуже за себе тривожився,

---

[1] *Бжозовський Максиміліан* († 1659) – поручник військ королівських, київський підстолій (з 1635). Очолював приватні підрозділи Любомирського і раніше.

[2] Можливо, це нащадок гетьмана К.Косинського (є згадка його як Філоненка-Косинського).

[3] *Омельник* – село Кременчуцького р-ну Полтавської обл.

Бачачи як сильно шабля польська лютує.
Бо ж підкріплення прибувають щораз Потоцькому,
Бачить, що не витримує вже [проти] війська польського.
До того ж [про] своїх осавулів немалі втрати
Жалкує. Тут тільки просить про трактати,
Ніби отямившись, надто жаліючи того,
Що колись наважились руку на пана свого[1]
Підняти. Визнають провину, милосердя просять.
Покірно підкорюючись, вже [через] послів зносяться.
Тоді гетьман, радиться зі своїми полковниками,
Щоб далі мав чинити з тими свавільниками.
Бачачи покору, напевно не годиться
Зносити тих. Так тоді пробачити їм зволити.
Тільки ж коли милосердя отримали
Потім про подальший мир знову трактували.
Потім на певні «Пункти» погодились записані.
Під присягою від себе даною дотримати мають [їх]. *{Пере-*
Бо ж на подальшу свавілля вже козацького згубу *можець*
У гарні монарх польський казав їх взяти карби. *дає закон.}*
Відразу їх певний почет[2] там визначено,
Їм і полковників справних призначено
Шляхту добру, жовнірів, а не їх осавулів,
Яких собі ж бо обирали з мізерних джур.
Коли велика комісія на Масловому Ставі[3],
За королівським наказом була в тій-то справі[4].
Так тоді реєстрових має бути шість тисяч
Для потреб королівських, і не більше за це.
А інших там відразу повипису вано
Самопал покинувши, до цепів [їм] наказано [ставати].
Потім на послух ці присягали,
Гетьманові повинну послугу віддавали.

---

[1] Тут – короля.
[2] Тут – реєстр.
[3] *Маслів Став* – на річці Росаві притоці Росі, нині с.Маслівка Миронівського р-ну Київської обл.
[4] 4.XII.1638 р.

Котрим платня з королівського скарбу призначена
І полками по містах отих порозсаджувано.
Вони навперемін певними часами повинні
Зі своїми полковниками бувати за Порогами.
Так проти неприятеля, як і для подальшого
Приборкання свавілля козака гордого.
Котрий, коли у свій порядок є гарно взятий,
Тоді Річ Посполита має вже мир святий.
Вони перед тим чотирьоразово люті починали
Бунти, через що Річ Посполиту так турбували
Польську: Раз під Круковим[1] суворо їх побито.
Ось і під Переяславом[2], і там їх поразили.
Утретє, знову Павлюка також під Кумейками
Розбито, котрого потім видали самі таки [козаки].
Насамкінець, по-четверте, Острянин розбитий,
А звідти аж до Москви втік заполоханий.
Якого на Азові його ж чернь забила[3],
Котра під регіментом його там таки була.
Під той час було Гуньку гетьманом обрали,
Коли від них Острянин утік, і з тим не виграли.
Відтак, будь-коли як та сваволя починалась,
Завжди зі шкодою немалою потужну відсіч одержувала.
Аж їх також, насамкінець, добре загнуздано
Вірно ніколи не виграють, так їм знати дано.
Перед тим бо ж за Пороги козаки випадали
Замки, міста турецькі сильно плюндрували
Хоча також стикалися, бувало, з галерами
На морі, потужно билися із човнів
І часто-густо бої великі вигравали
Звідки здобичі немалі свої мали таки.
Котрі [козаки], часто нападаючи, так сильно були
Понад морем турецьким замкам далися взнаки,
Що як скоро козаки човнами на море

[1] Куруківська кампанія 1625 р.
[2] Переяславська кампанія 1630 р.
[3] Насправді – в Чугуєві на Слобожанщині 1641 р.

Виплили, відразу тривога на султанському дворі.
Через те турки нашвидкуруч потужну змурували
Вежу, звідки б козацькі проходи побивали.
Котру [вежу] аж і по цей день усі Стрільчою звуть[1],
Там завжди мають свою Армату готову.
[Та] їм те нічим не зарадило. Бо коли вже виходили [козаки]
За Пороги, то човни суходолом перетягали
Уночі, звіддаля проминувши Стрільчу Вежу.
[Отже,] все таки наші на море по-старому бігають.
Відтак, коли на убезпечених турків нападуть,
Ось таки тихо б'ють і нищать їх легко.
Звідки назад з користю немалою вертаються
І тим таки способом знову переправляються.
Що, оскільки не одноразово, але часто було
Султана турецького сильно те хвилювало.
Щораз то на сейм зі скаргою турчин відправляє [гінців],
А тим часом через татар Поділля воює.
Котре дуже понищене, також і Україна,
І Покуття спустошене татарином надзвичайно.
То нам усе козацька сваволя робила
Перш ніж Річ Посполита потім догледіла [спосіб її погамування].
Бо ж над першим Порогом, названим Кодаком, *{Кодак перший.}*
Закладено фортецю, зараз у пику козакам.
На якій Маріона[2] з німцями посаджено
Молодцям, аби набіги їх заборонено.
На море, аби більше вже не проходили
І з султаном турецьким короля не сварили.
Не в смак то відразу свавільному Сулимі
Скоро як про фортецю над Кодаком довідався
Думає прохід звільнити на море човнами,

---

[1] Мова йде про пізніший *Кінбурн*. Розташований проти Очакова цей артилерійський форт мав блокувати Дніпро-Бугський лиман.

[2] *Маріон Жан* – французький офіцер на службі польського короля, ветеран кам'янецької кампанії проти Абази-паші 1633 р., комендант Кодака. У серпні 1635 р. загинув при штурмі фортеці козаками І.Сулими.

Аби вільно бувати козак міг за Порогами.
Для чого збунтувавшись, швидко сваволя та
З ґвалтом великим з Кодака знесла Маріона
[Так], що й нога [жодного його жовніра] не ушла. Вали насипані
Залишили тоді із землею зрівняними.
Прудко таки якось потім Сулиму піймано,
З Павлюком тих обох королю віддано,
Аби кару понесли, на що заробили.
І вони обидва в ув'язненні маршалковським[1] були.
Коротко пишучи, Сулиму самого страчено.
Голову відтято. Павлюка живим відпущено.
[Сталося так,] оскільки канцлер коронний Замойський
Вніс свою причину, щоб йому король ту пробачив провину.
Але все таки [Павлюк] не покинув по-старому того [чинити],
Бо знову взявся до ремесла свого.
Про що вже достатньо вище писалося,
Що з ним [і] насамкінець у Варшаві сталося.

К о д а к

Ось таки по-друге Кодак споряджений[2],
Безпечніший, з усіх боків досить оборони [має].
На тому ж місці сидить на горі високій
Над Дніпром: якого течія швидка і глибока
Спадає під самий замок з дуже великим шумом,
Об Поріг розбиваючись, з кам'янистими нагромадженнями.
Віднині нездоланними валами оточений
І густо потужними гарматами уставлений.
Де мешкає губернатор з людьми муштрованими –
Чужоземцями. Так має бути на [всі] майбутні часи.
Не лише козакові усунути його сваволю,
А вірно б і султанові турецькому на шкоду.
Від цього починаються Пороги природні *{Пороги.}*
Кам'яні, так величезні як найбільші гори.

---

[1] Маршалка сейму.

[2] Для цього великий коронний гетьман С.Конецьпольський особисто вирушив у похід навесні 1639 р.

Перший під замком – Кодаком з давніх часів слине. *1.Кодак*
По ньому Сурський, через який течія дніпрова плине. *2.Сурський*
Третій знову Лоханний. Четвертий Таволжаний. *3.Лоханний*
На тому родиться таволга, звідти так і названий. *4.Таволжаний*
П'ятий Княгинин. Шостий Ненаситець звуть. *5.Княгинин*
На тому Козак не один вже наклав головою,
Звідти його Ненаситцем козаки й назвали, *6.Ненаситець*
Що їх сила потонуло, коли [тут] переправлялися.
Сьомий Звонець, а восьмий Вовнигів названий, *7.Звонець*
Від самих осавулів так є прозиваний. *8.Вовнигів*
[Далі] ж Воронові Забори. Десятий Будило. *9.Воронові Забори*
І Линець. Так назвати старинним отаманам *10.Будило*
Трапилося. Дванадцятий Лишній. І Вільний же *11.Линець*
Останній[1]. Тим імена дав козак свавільний. *12.Лишній*
Через ті всі [пороги] Дніпро спадає, де шум
нечуваний, *13.Вільний*
Коли швидко розбивається вода об каміння
Хвилями глибокими, поміж скелями змагаючись,
Добувається до моря течіями.
А потім Запоріжжя – козацьке місцеперебування, *{Запоріжжя.}*
Найулюбленіше осавулів усіх кочування.
Звідти, час вільний маючи, до річок заходили
Бо в дичинах незмірну силу риби ловили

---

[1] На мапі Боплана 13 порогів мають такі назви: 1) Кодацький; 2) Сурський; 3) Лоханний; 4) Стрільчий; 5) Звонець (Dzwoniec); 6) Княгинин; 7) Ненаситецький; 8) Воронова забора; 9) Вовнигів; 10) Будилів; 11) Таволжанський; 12) Лішній (Lucznÿ); 13) Вільний. Яворницький вираховував лише 9 порогів: 1) Кодацький; 2) Сурський; 3) Лоханський; 4) Звонець; 5) Ненаситець або ж Дід-поріг; 6) Вовнигівський або Внук-поріг; 7) Будилівський; 8) Лішній; 9) Вільний. Плюс 6 великих забор – 1) Волошинова; 2) Стрільча; 3) Тягинська (вона таки – Княгинин поріг); 4) Воронова; 5) Крива; 6) Таволжанська. Інший перелік включає 7 найбільших забор: Монастирську (в межах міста Дніпропетровськ у протоці, що відділяє Монастирський острів), Стрілецьку, Тягинську, Воронячу, Криву та Скубову. Отже, неясною залишається ідентифікація лише одного порогу знаного Шимановському – *Линець*.

Балакший[1]. А інші, звіра різноманітного *{Балакший –*
Стріляючи, заходили аж у далекі сторони *це чайки.}*
І з немалою користю поверталися знову
До своїх наметів. З того ж бо тільки облову. *{Юрти –*
Бо ж і суворі на Запоріжжі понад Дніпром ліси *намети козацькі*
Де молодці, заходячи, мали свій спочинок. *або помеш-*
Там з лип дуже високих човни будували *кання якесь.}*
На яких свавільно таки на море вибігали.
Отак маючи всіляку там свою свободу
Незмірну турчинові чинили шкоду.
Далі за Запоріжжям Дніпро ллється широко, *{Вітки звуть, де*
І через самі таки рівнини не дуже глибоко. *Дніпро широко*
Віддалік Тавань[2] – перевіз, де ж бо переправляють *розлива-*
Татар, коли з Криму [вони] до нас готуються. *ється, але*
Там тоді, Дніпро перейшовши, свої Шляхи мають, *ж мілкий.}*
Якими неодмінно до Польщі набігають. *{Шляхи татарські*
Перший на Україну – Чорним шляхом звуть [його], *1.Чорний*
Кучманський же на Волинь, звідки користь готову *2.Кучманський*
Мали. Третій за Дністром – Золотим його назвали, *3.Золотий}*
Звідти, що великі здобичі з Покуття мали [нападники][3].
Далі ж Стрільча Вежа понад самим Лиманом. *{Стрільча Вежа.}*
Де Дніпро кінчається, своїм впадаючи струменем.
Котрого з великим шумом розливаються заплави.
Як ніби з прикрих Гему і Родопів[4] *{Гем і Родопі -*
Так з тріскотом кам'янистим до Евксину[5] біжить *славні гори.}*
Навпроти якого острів Гадячий[1] лежить. *{Понт Евксинський*

---

[1] Напевно, від кримськотатарського «*баликчи*» – рибалка. Рибалка-чайка традиційна для України метафора.

[2] *Тавань* – рукав, острів, переправа, протока (тур., крим.-тат. Taban/ Tavan – «Підошва», «Плоске Місце»). Лівий рукав Дніпра (частина Кінських Вод) між лівим берегом Дніпра та островом Тавань (Товань). Наприкінці XIX ст. рештки острова поблизу м.Берислава (нині Херсонська обл.) відомі, мабуть, під назвою Денисенкового острова.

[3] Про ці татарські шляхи див. Додаток В.3 (текст С.Сарницького).

[4] *Гем і Родопі* – гори на Балканах. Може тут алюзія до Овідія («Метаморфози», кн.X).

[5] *Евксин, Евксинтський Понт* – антична назва Чорного моря.

Там козаки, коли ж бо на море набігали, *Гадячий*
На Гадячому свою раду найпершу мали. *острів на морі.}*
Потім же Тендра[2] – острів. Від морського берега *{Тендра*
Пустившись на барці більш ніж день бігу. *острів на морі.}*
Де теж також молодці часто спочивали
Або коли йшли на море, або коли поверталися.
Від сходу Дон сполучається з Меотійським озером[3],*{Затока морська*
А те з Кіммерійським сходиться Боспором[4]. *Боспор*
Так заразом Таврику[5] довкола обмиває, *кіммерійський}*
А потім до Евксину спільно впадають. *{Таврія херсонеська, Крим.}*
Там же близько Перекоп кримський замок лежить[6], *{Перекоп.}*
Під який аж до моря великий канал біжить[7].
На захід Лиманом, проминувши Стрільчу Вежу,
Замки турецькі понад морем лежать *{Замки турецькі.}*
Щонайзначніші – Очаків[8], Тегиня[9], Білгород[1],

---

[1] Мова йде про *Березáнь* – невеликий острів на Чорному морі при вході у Дніпровсько-Бузький лиман. Він розташований за 2 км від села Рибаківка Миколаївської обл. і за 12,8 км на південний захід від м.Очаків. Довжина острова бл. 800 м, ширина – бл. 400 м.

[2] *Тендрівська коса* (Тендра) – довгий вузький острів у північній частині Чорного моря, біля берегів Херсонської області. Від узбережжя відокремлена Тендрівською затокою та вузькою протокою. Довжина – близько 65 км; ширина – до 1,8 км.

[3] *Меотійське озеро* – антична назва Азовського моря.

[4] *Боспор Кіммерійський* – антична (давньогрецька) назва Керченської протоки.

[5] *Таврика* – антична назва Криму.

[6] *Перекоп* (Ор-капи) – замок на Перекопському перешийку. Нині село (до 1920 – місто).

[7] Мова йде про *Перекопський вал* – фортифікаційну споруду, якій нині бл. 2 тис. років.

[8] На той час турецький замок (за давнім – «Вітовтовим» – кордоном підлягав польським королям, про що в Речі Посполитій ніколи не забували). Нині м.*Очаків*, райцентр Миколаївської обл.

[9] *Тигіна* (Тегиня, Тягінь, Тагіна) інша назва м.*Бендери* (Придністров'я). Примітна турецька фортеця на нижньому Дністрі, збудована на відторгнутих 1538 р. у Молдовського князівства землях.

Трапезунд[2] і Кілія[3], що близько морських вод.
Бо ж і других немало, що дивляться на море
Чорне, яке галера кривим носом поре.
Ті, відтак, часто козаки тривожили
Старинні, коли ще на море набігали.
Але ж те з великою шкодою бувало Короні
Польський – відтоді із часом погамувалося.
Вже зараз за Пороги важко молодцеві,
Опріч що навперемін ходять реєстрові,
Вони часто в полях з татарами бачаться
Кримськими і не раз за ними гоняються.
Значною твоєю енергією, мужній ВЛАДИСЛАВЕ,
У гарному квітне Корона мирі і славі.
Твій високий Дух московську ускромив
Горду думку, аж і великі тих [московітів] війська розгромив,
Далеко поширивши на Півночі, відвагою твоєю,
Своє панство – Королівство Польське.
Про твою рішучість чуючи, турчин жорстокий
Тихо сидить у Стамбулі, Скіф прудконогий
Уже зараз і Шляхи свої забуває,
Якими йому приходити перед тим [було] не новина.
Бо ж і зі шведом вже мир, Пруссія – звільнена
На [певний] час, хоча замки деякі залишено.
Аж і внутрішня сваволя заспокоїлася
Козацька. В гарні карби свої встановлена.
Живи ж, великий монархо, нелічені роки
І нехай тобі служать чужі світу краї.
Куди Еос[4] ллється аж [по] Океан Східний
Аж, де і Атлантика розливається Західна.

---

[1] Місто-фортеця над Дністровським лиманом, у турецькому володінні з 1484 р. Нині *Білгород-Дністровський* (до 1944 – Аккерман) – місто обласного підпорядкування в Одеській області, районний центр.

[2] *Трабзон* (раніше Трапезунт) – місто в Туреччині на березі Чорного моря.

[3] Місто-фортеця на березі Кілійського гирла Дунаю, у турецькому володінні з 1484 р. Нині *Кілія* – райцентр Одеської обл.

[4] *Еос* – ранкова зоря (також ім'я одного з коней соняшного Феба).

Звідки ясні сходять і де заходять зорі
Аж і де на Півночі Льодовите море.
Яким з великими труднощами кораблі проходять,
А по островах прудкі олені родяться.
Нехай же на Півдні всі служать краї
І скелі незмірні, з яких Йордан[1] встає.
Нехай і сніжні Балкани; нехай і Фракійські гори[2]
Дуже прикро високі від віків з природи.
Нехай і Геркулесовим коштом поставлені
Колони[3], між сьома чудесами вилічені.
Нехай і Альпи високі, нехай тобі підкорюються
Усі краї віддалені нехай тебе страшним уважають.
Будь неприятелям своїм грізним силою
І нехай тобі кланяється аж остання Тілен[4]. *{Тілен на морі*
І ти, школо лицарська, із зацними гетьманами *Північному*
Живи щасливо. І всі рицарські стани. *пишуть історики*
Живить великі княжата, вельможні панове, *– це кінець світу,*
Гідний Сенате коронний, гідні воєводи *інші її*
Урядуючи Річчю Посполитою мудро, справедливо, *звуть Туле.}*
Живіть у святому мирі довго і щасливо.

---

[1] *Йордан* – річка на Близькому Сході. Бере початок на Голанських висотах. Місце багатьох чудес.

[2] *Фракійські гори* – атикізована назва частини тих самих Балкан.

[3] *Геркулесові Стовпи* – антична назва Гібралтару (за легендою Геркулес тут позначив межу світу).

[4] *Тула* (Thule) – за античною традицією, напівлегендарна острівна країна на крайній півночі Європи.

Наукове видання

Вирський Дмитро Станіславович

Річпосполитська історіографія України
(XVI – середина XVII ст.)

Частина ІІ
(Додатки)

Оригінал-макет підготував:
Вирський Д.С.

Підписано до друку 20.XII.2008. Формат 60x84/16
Ум. друк. арк. 29,1. Обл. вид. арк. 23,1.
Наклад 300. Зам.53. 2008 р.
Поліграф. д-ця Інституту історії України НАН України
Київ-1, Грушевського, 4